

Универзитет „Св. Кирил и Методиј“ – Скопје
Школа за докторски студии

Филолошки факултет
„Блаже Конески“ – Скопје
Македонистика

ПОЛЕМИКИТЕ
ВО МАКЕДОНСКАТА ПИСМЕНА ТРАДИЦИЈА

- докторска теза -

ментор:

проф. д-р Добрила Миловска

кандидат:

м-р Милена Ристова-Михајловска

Скопје, 2017 год.

Наслов:

ПОЛЕМИКИТЕ ВО МАКЕДОНСКАТА ПИСМЕНА ТРАДИЦИЈА

Мото:

„Спорам, значи постојам“

1. ВОВЕД

Да се твори, а да се спори - ова е, можеби, суштинска максима на двете опозициски страни од луѓе во однос на творењето, создавањето, работењето. Малку се зборови во исказов - максима, а силна е контрадикцијата. Секогаш и секаде, и некогаш и денес, се наоѓале и наоѓаат некои кои многу работат и дела оставаат и други кои само многу зборуваат и оспоруваат. Некои ја живеат драмата на животот, другите само ја гледаат и критикуваат. Победниците во споровите и полемиките од секој фрлен камен, не си градат ѕид, ами мост, за да им овозможат на идните генерации цврсто да чекорат.

Такви творци и припадници на учења, верски движења и на до ден денес трајни дела, религии и цркви, биле и нашите средновековни дејци, св. Кирил Константин - Филозоф, Константин Презвитер и Црноризец Храбар. Сите тројца создавале, ама биле оспорувани поради она што го правеле и застапувале. Сите тројца на свој начин твореле, а едно нешто бранеле: верата христијанска и новосоздаденото писмо од Кирила. Сите тројца создавачи, со св. Кирил како базичен творец во чија одбрана стоеле и Козма и Храбар, биле оспорувани од сите страни. Но она што вреди, кога тогаш, дали со мудрост, дали со истрајност, ќе си се докаже и ќе си опстои. Она што не ги убило, им дало сила.

Пред 13 века, стеги на рацете и загушена мисла на уште понезавидно ниво, имал нашиот човек на нашето тло. Имал јазик, немал писмо. Како да имаш раце, а да пишуваш со туѓи. Како да говориш, а да не можеш со свои букви да напишеш. Како да имаш очи, а да не можеш со своја азбука на хартија да раскажеш. Тогаш Словените „немале писмо, гатале со црти и реси“.¹

Пред IX век, цртале симболи и сликички за да напишат зборови. Потем ги гатале симболите, ги одгатнувале сликичките.² Зборувале на

¹ Види: „О, писменех“ („За буквијата“) на Црноризец Храбар за што темелно говориме во едно од долните поглавја. Целиот текст на македонски јазик е приложен во овој труд на стр. 240 – 242.

² Исто.

мајчиниот јазик, пишувале со туѓа азбука. Та нели јазикот и писмото се како две страни на една иста паричка? Како душа и тело на едно исто живо битие? Како срце и крвни садови? Како лист и мастило заедно? Како мастило и перо сврзани? Како риба и вода? Да, неразделни! Како што не може рибата да живее во туѓа средина (во воздух или на почва), така не може и сопствениот јазик да се пишува со туѓи букви.

Не им било лесно на нашите предци, ама имале силна надеж и волја. *Надеж* дека ќе дојдат мисионерите и, вистина, дошле, создале писмо и го распространиле. *Волја* за да направат голема репродукција на препишани и преведени книги и да ја доближат книгата до народот. И надежта и волјата им донеле резултат: ново писмо, многу книги, просветен и покрстен народ.

Патувало и опстојувало писмото низ вековите. Моќно и неразделно од јазикот, а јазикот и писмото биле **оспорувани**, напаѓани, негирани, но истрајни. Сè препродиле, се доусовршиле, дораспространиле.

Ако во такви горливи услови се создало писмото, опстоил јазикот, се преминале сите бариери, тогаш ние денес, жители во мајчина средина, родени говорители на мајчин јазик, корисници на македонска азбука, имаме задача создаденото со максимален личен и колективен придонес да го зачуваме. Се раѓаме со тоа во нас, си го носиме како архетип на битисувањето³ и треба да останеме доследни докрај.

Ние денес сме станари на дваесет и првиот кат од огромната палата на јазикот и писменоста. Ништо не може да нè тргне оттука. Не постои сила што ќе нè урне. Толку е силна арматурата на палатата што под нас има темели, катови и одаи, создавани низ изминатите 20 века. На фасадата од палатата се испишани сите букви од Кириловата азбука. Зрачат сите зборови од македонскиот речник. На патокази се испишани сите правила од македонскиот правопис. Купишта книги, подредени во библиотеки во палатата, имаат значајни наслови, кријат познати содржини, испишани се од многу наши автори. Датираат од Средниот

³ Види: Карл Густав Јунг, „Архетиповите на колективното несвесно“, Скопје, 2007.

век, од Новата македонска книжевност, од современата, од модерната, од постмодерната наша литература. Во палатата имаме цркви, училишта, факултети. Имамè сè. Треба само да ги чуваме. И денес и утре ќе нè оспоруваат, ќе поттикнуваат полемики како оние на нашите предци од кои треба да учиме и чии полемички дела имаме обврска во овој труд да ги интерпретираме за да им ги доближиме на денешните и идните генерации, ученици, професори, студенти, академски граѓани, читатели, истражувачи, интересирачи на медијевистиката. Треба книгите да не собираат прав. Треба да ги читаме и раскажуваме. Азбуката да си ја користиме. Правописот и правоорот да ги почитуваме. Јазикот да си го негуваме.

Еве нè во XXI век, а тие создаваа, твореа, полемизираа и спореа пред повеќе од 10 или точно пред 13 века... Делото Кирилово надмина сè и стои над сè. Преброди и бури и океани, а ниту се урна, ниту се потопи. Напротив, се воздигна. Се крена „светлозрачно“⁴ како Кирила.

Сепак, нивните тогашни полемики, нивните дипломатски средби, нивните писанија и дела, оставени во одбрана на правата вера и на азбуката, се темел на ова што го имаме денес.

Со радост се навраќаме на секој нивни исказ, нивни збор, нивна полемика, нивна оставнина што со сила на светлината успеала да се распространи насекаде и да доживее вечност. Овој труд нека биде скроман придонес во надополнување на мозаикот од вечното постоење на делата на св. Кирил, брат му Методиј и нивните првоученици, следбеници и одбранбеници како што се и Козма Презвитер и Црноризецот Храбар.

Авторката⁵

⁴ Види: „Похвали и поуки. Климент Охридски“, предговор, избор, превод и коментар Радмила Угринова-Скаловска, Скопје, 1996.

⁵ Милена Ристова-Михајловска.

1.1. ОПРАВДАНОСТ ЗА РЕАЛИЗАЦИЈА НА ИСТРАЖУВАЊЕТО, ИНТЕРПРЕТАЦИЈЕ И УТВРДУВАЊЕТО

Во редот на средновековните книжевни жанри се вбројуваат и средновековните полемики.

Во трудов, предмет на интерес се полемиките на одредени македонски книжевници од средновековиот период. Меѓу нив, главно внимание во оваа наша работа, преку издвојување во посебни поглавја, ќе осврнам кон полемиките на:

- Кирил Филозоф со Арапите - Сарацени;
- Кирил Филозоф со Хазарите;
- Кирил Филозоф со тријазичната ерес;
- Кирил Филозоф со Јован Иконоборецот;
- Црноризец Храбар (преку делото „О писменех“) и
- Презвитер Козма (преку делото „Беседа против новопојавената богомилска ерес“).

По воведувањето во темата, издвојувам цело едно поглавје за местото на полемиките во палетата средновековни книжевни жанри, а притоа правам и еден поширок панорамски осврт кон овој жанр. Тргнувам од примерите во светската литература накусо и веднаш потоа се префрлувам кон полемиките во македонската писмена традиција и полемиките во современото општество.

Во понатамошните поглавја, конкретно, се задржувам на едно воведување во почетоците на словенската писменост на која се базираат сите полемики од тројцата полемичари. Многу е важно кога во овој контекст говориме за словенската писменост, да ставиме акцент и хронолошки на:

- почетоците на писмото со „црти и рески“ за кое зборува Црноризец Храбар;

- создавањето на словенското писмо и создадените книги со исто писмо на ист јазик за чија одбрана и постоење се застапува Кирил Филозоф и
- новопојавената богомилска ерес, наспроти веќе поставените христијански норми и принципи против која пишува Презвитер Козма.

Откако се воведуваме во почетоците на словенската писменост, во наредните поглавја, паралелно пласирање и одредни биографски податоци на споменативе средновековни книжевници и дејци, чии полемики понатаму ќе бидат темелно опишувани и интерпретирани.

Веднаш потоа ќе се насочам кон:

- детектирање и претставување на полемиките;
- нивната локација;
- откривање на информантите што се застапени во полемиките;
- атрибутите на авторите застапени во полемиките;
- содржината и темата на полемиките;
- стилските обележја во полемиките;
- елементите на полемиката содржани во текстот;
- одредување на тезата и антитезата во делото;
- релацијата на полемиките со Библијата;
- утврдување на нивните микроструктурни елементи што ја чинат поетиката на средновековната полемика.

Предизвик да се зафатам со работење на оваа тема, секако, ми беше богатството и значењето на средновековната книжевност, но првенствено и конкретно - значењето на полемиките како оригинални средновековни оставнини што имаат севременско значење.

Поради сето ова, по мое лично констатирање, убедување и по утврдување на досегашните проучувачи на средновековните полемики, овие книжевни жанри се многу значајни во изучувањето на нашето

книжевно, културно и историско - јазично минато, а претставуваат и доказ за:

- непокорливиот ген на нашиот народ,
- недозволувањето за потпаѓање под туѓи и нехристијански влијанија;
- зачувување на идентитетот што претставува дамнешна и актуелна општествено-политичка потреба.

Станува збор за книжевни жанри што се:

- недоволно истражени,
- недоволно интерпретирани,
- богати со своја стилистика, со јазикот како одликување со кое се пишувани и, главно, со информантите што се откриваат преку нив.

Преку последново се утврдуваат фактите за старината и традицијата на македонската книжевност. Овој труд го замислувам како книжевен придонес кон подлабокото запознавање со овој:

- недоволно истражен,
- многу малку интерпретиран (во домашни рамки и воопшто неинтерпретиран) и
- значаен сегмент од македонската средновековна книжевност.

1.2. ПРЕДМЕТ НА ИСТРАЖУВАЊЕТО

Предмет на ова истражување кон кое ме насочува сопствениот интерес, а, секако, и насоките дадени од менторот, се полемиките на македонските средновековни книжевници со опис и херменевтичко-интерпретативен пристап кон полемиките на:

- Кирил Филозоф,
- Црноризец Храбар и
- Презвитер Козма.

Многу досегашни проучувачи, учители и ученици, средновековната книжевност ја доживуваат и пренесуваат на:

- сувопарен начин како фактографско нижење на информанти, од една страна, и
- сувопарен опис на средновековните дела (според број на страници, место на чување на делото, опис на ракописот од естетски аспект) итн., од друга страна.

Споменатово како база е мошно значајно и исклучително важно за идентификување на ракописите. Моја интенција, како надградба на сето тоа, е да им се придружам на креативните, компаративни, аналогни и асоцијативни анализи на литературните средновековни текстови и да ги надградам досегашните воочувања на средновековната литература, реципирајќи ја истата со очите на:

- интерпретацијата на литературниот текст;
- теоријата на литература;
- херменевтиката;
- богатството од стилски обележја;
- присуството на христијански елементи
- и, конечно, како литература сочинета од микроструктурни елементи, својствени за еден средновековен книжевен жанр (во случајов – жанрот „полемики“, припоен кон полемичката литература).

На самиот почеток од оваа работа, говорам за жанрот *полемики* во средновековната книжевност, поточно за полемиката, односно за полемичката литература како средновековен книжевен жанр. Притоа

говорам за развојот на овој жанр во Средниот век. Во секој случај, станува збор за недоволно обработувана тема од областа средновековна книжевност.

Истражувањето оди во насока на детектирање на писмените полемики на споменатата најсилна и најмоќна плејада книжевници - полемичари. Меѓу нив посебен акцент ќе биде ставен на големиот средновековен творец, Кирил Филозоф. Се насочувам кон интерпретација на неговите полемики со: Сарацените, Хазарите и тријазичната ерес.

Понатаму, продолжувам со утврдување и интерпретација на полемиката на Црноризец Храбар, така што врз полемичкото дело „О, писменех“ ќе биде извршена соодветна книжевна интерпретација.

Во последното поглавје, не земајќи го предвид Заклучокот, ќе говорам за Беседата против новопојавената богомилска ерес на Презвитер Козма што претставува клучен сегмент од средновековната полемичка литература.

И што е најважно, на крај правам утврдување на поетиката на средновековната полемика.

1.3. ЦЕЛ НА ИСТРАЖУВАЊЕТО

Цел на ова истражување е да се одговори на следниве прашања:

- 1) Какво е местото на полемиките во склоп на средновековните книжевни жанри?
- 2) Какво е местото на полемиките низ развојот на самиот жанр од средниот век, па сè до денес?
- 3) Кои полемики треба да се истакнат, а припаѓаат на светската литература?

- 4) Кои полемики треба да се истакнат, а припаѓаат на домашната литература?
- 5) Кои полемики се значајни од редот на преведувачката дејност на нашиве простори?
- 6) Какво е местото и кои се спецификите на полемичката литература во редот на ораторската проза?
- 7) Како се датираат творбите што припаѓаат на старата литература?
- 8) Какви се почетоците на словенската писменост преку осврт кон можна периодизација на истата?
- 9) Каде се лоцирани полемиките што се наш предмет на интерес?
- 10) На колку структурни целини можат да се поделат полемиките?
- 11) Во која целина и со кои тези и контратези, афирмација и напад, развиена дебата и сл. се открива полемичкиот карактер на делото?
- 12) Какви податоци се даваат и добиваат преку нивните полемики, од аспект на:
 - а) времето на пишување;
 - б) местото на пишување;
 - в) потребата според која се пишувани?
- 13) Каде, како и со која цел се испишани полемиките?

- 14) Дали во рамки на полемиките се содржани лични податоци за авторот (се мисли на податоци од личен карактер) и опис на истите?
- 15) Каква содржина имаат полемиките?
- 16) Која тема ја обработува полемиката?
- 17) Кои стилски обележја се среќаваат во средновековните полемии што се наш предмет на интерес?
- 18) Преку кои сентенци, искази, парафрази, сцени или цитати се открива релација или аналогија со текстот на Светото писмо?

Одговорите на поставените прашања ги пронаоѓам преку мојата интерпретативно-истражувачка работа.

1.4. ТЕЗИ

Главната теза што ја поддржувам се состои во:

- 1) Постоенето и значењето на полемиките на средновековната македонска писмена традиција.**

Преку сопствена истражувачка работа и детектирање на средновековните полемии на одредени македонски средновековни книжевници, пристапувам кон опис и интерпретација на истото. Притоа ќе ја бранам тезата за:

- 2) Присуството на стилски обележја во средновековните полемии што ја потврдува нивната специфична средновековна поетика и реторика.**

Средновековните полемики што се наш предмет на интерес, согласно поетиката што имаме за цел да ја дефинираме, содржат специфични микро - структурни елементи. Поради тоа, ќе ја застапувам и тезата за:

3) Утврдување на реториката и поетиката на средновековните полемики преку детектирање на соодветните микро - структурни елементи во нив.

Средновековните полемики се пишувани во нераскинлива и непосредна врска со христијанството и Светото Писмо. Тоа значи дека содржат христијански елементи, а јасно видлива е и релацијата, ана
логијата и цитатноста од Светото писмо-Библијата што претставува еден вид интертекстуалност. Поради тоа, ќе ја бранам и следнава теза:

4) Врската со Библијата и присуството на христијанските елементи и сентенци во средновековните полемики.

1.5. НАЧИН НА ИСТРАЖУВАЊЕ

При истражувањето ќе се служам со повеќе методи и принципи како што се следниве:

- **Научни методи:**
 - анализа;
 - синтеза;
 - индукција;
 - дедукција;
 - класификација;
 - теорија на рецепција;
 - семиотички метод.

- **Наставни методи:**
 - текст - метод (метод за работа со литературно-уметнички текстови);
 - проблемско-истражувачки метод;
 - метод на коментар;
 - метод на работа со дидактички извори;
 - метод на пишување;
 - метод на размислување;
 - синтетизирачки метод;
 - аналитичко - интерпретациски метод;
 - репродуктивен метод;
 - истражувачки метод;
 - метод за интерпретација на литературните дела;
 - метод за рецепција на литературните пораки;
 - метод за критичко проценување на литературните дела.

- **Наставни принципи:**
 - 1) принцип на уметничка вредност на творбите;
 - 2) принцип на историчноста наспроти современоста на творбите;
 - 3) принцип на јазична, жанровска, тематска и стилска разновидност на творбите;
 - 4) принцип на егземпларност во интерпретацијата;
 - 5) принцип на репрезентативност во изборот на творбите;
 - 6) принцип на корелација и интеграција;
 - 7) принцип на проблемско – истражувачки и творечки пристап;
 - 8) принцип на методичка експликативност;
 - 9) принцип на продуктивност;
 - 10) принцип на методичка мобилност.

- **Методи на истражување:**

- 1) описни (дескриптивни);
- 2) причински (каузални).

1.6. СТРУКТУРА НА ТРУДОТ:

Наслов:

ПОЛЕМИКИТЕ ВО МАКЕДОНСКАТА ПИСМЕНА ТРАДИЦИЈА

Мото:

„Спорам, значи постојам“

1. ВОВЕД

- 1.1. ОПРАВДАНОСТ ЗА РЕАЛИЗАЦИЈА НА ИСТРАЖУВАЊЕТО, ИНТЕРПРЕТАЦИИТЕ И УТВРДУВАЊЕТО
- 1.2. ПРЕДМЕТ НА ИСТРАЖУВАЊЕТО
- 1.3. ЦЕЛ НА ИСТРАЖУВАЊЕТО
- 1.4. ТЕЗИ
- 1.5. НАЧИН НА ИСТРАЖУВАЊЕ
- 1.6. СТРУКТУРА НА ТРУДОТ

2. ЖАНРОТ ПОЛЕМИКИ (ПОЛЕМИЧКА ЛИТЕРАТУРА). ПОИМ И ДЕФИНИЦИЈА ЗА ЖАНРОТ *ПОЛЕМИКА*

- 2.1. ПОЛЕМИКАТА (РАСПРАВАТА) КАКО ЕДЕН ОД ВИДОВИТЕ НА НАУЧНАТА ПРОЗА
- 2.2. ПОЛЕМИКАТА И РЕЛИГИЈАТА. РЕТОРИКАТА И ДИЈАЛЕКТИКАТА
- 2.3. ЖАНРОТ *ПОЛЕМИКА* ВО ДОМАШНАТА И СВЕТСКАТА ЛИТЕРАТУРА
- 2.4. ЖАНРОТ ПОЛЕМИКИ ВО ЗБОРНИЦИТЕ НА ВИСАРИОН ДЕБАРСКИ

- 2.5. СТРУКТУРА НА ЗБОРНИЦИТЕ СО ПАТРИСТИЧКИ ДЕЛА И
ОРАТОРСКО – ПРОЗНИ СЛОВА

3. ЗА СЛОВЕНСКАТА ПИСМЕНОСТ

- 3.1. ОБИД ЗА ПЕРИОДИЗАЦИЈА
- 3.2. Старата литература од последната четвртина на IX век до
крајот на XII век
- 3.3. *Епоха на примање, распространување и утврдување на
делото на светите браќа, Кирил и Методиј*
- 3.4. *Епоха на социјален протест и остри општествени
противречија и нивниот одраз во литературата*
- 3.5. *Епоха на византиското владеење*
- 3.6. Старата литература од почетокот на XIII век до втората
четвртина на XV век

4. ОРАТОРСКАТА ПРОЗА ВО СРЕДНОВЕКОВИЕТО.

- 4.1. ПОУКИ, ПОХВАЛИ И ПОЛЕМИКИ
- 4.2. ДАТИРАЊЕ НА НЕДАТИРАНИТЕ ТВОРБИ
- 4.3. ЗА ПИСМОТО ОД „ЦРТИ И РЕСИ“

5. ПОЛЕМИКИ НА КИРИЛ ФИЛОЗОФ

- 5.1. ИЗВОРИ
- 5.2. ЛИЧНОСТА И ДЕЕЦОТ - КИРИЛ ФИЛОЗОФ СПОРЕД
ЖИТИЕТО
- 5.3. ПОЛЕМИКА СО ИКОНОБОРЕЦОТ ЈОАН VII
- 5.4. ПОЛЕМИКА СО САРАЦЕНИТЕ
- 5.5. ПОЛЕМИКА СО ХАЗАРИТЕ
- 5.6. ПОЛЕМИКА ПРИ МОРАВСКАТА МИСИЈА
- 5.7. ЗА ПОЛЕМИКАТА ВО ВЕНЕЦИЈА

- 5.8. ЗА ДИПЛОМАТСКИОТ ГЕСТ – ПРЕДАВАЊЕ НА СВЕТИ МОШТИ
- 5.9. ЗА „НАПИСАНИЕ ЗА ПРАВАТА ВЕРА“ И НЕКОЛКУ СПОРОВИ НА МЕТОДИЈ
- 5.10. КИРИЛ – ТВОРЕЦ НА АЗБУКАТА
- 5.11. КИРИЛ ФИЛОЗОФ КАКО ПОЛЕМИЧАР

6. ПОЛЕМИЧКОТО ДЕЛО „ЗА БУКВИТЕ“ ОД ЦРНОРИЗЕЦ ХРАБАР

- 6.1. Прва етапа на писменоста според Црноризец Храбар
- 6.2. Втора етапа на писменоста според Црноризец Храбар
- 6.3. Трета етапа на писменоста според Црноризец Храбар
- 6.4. ЦРНОРИЗЕЦ ХРАБАР КАКО ПОЛЕМИЧАР

7. БОГОМИЛСКИ ИЗВОРИ ВО МАКЕДОНСКАТА ПИСМЕНА ТРАДИЦИЈА

- 7.1. КРАТОК ОСВРТ КОН ДОСЕГАШНИТЕ ПРОУЧУВАЊА НА ОРИГИНАЛНИТЕ БОГОМИЛСКИ ИЗВОРИ
- 7.2. БАЗИЧНИ ПРИНЦИПИ, СИМБОЛИКА И ПРВИ ПИШАНИ ДОКУМЕНТИ НА БОГОМИЛСТВОТО
- 7.3. МАКЕДОНИЈА – ЖАРИШТЕ НА БОГОМИЛСТВОТО
- 7.4. ПОДЕЛБА НА БОГОМИЛСКИТЕ ИЗВОРИ
- 7.5. ВРСКАТА НА БОГОМИЛИТЕ СО АПОКРИФНАТА ЛИТЕРАТУРА
- 7.6. ОРИГИНАЛНИ БОГОМИЛСКИ ИЗВОРИ
- 7.7. НЕКОИ АНТИБОГОМИЛСКИ ИЗВОРИ
- 7.8. „БЕСЕДА ПРОТИВ БОГОМИЛИТЕ“ – ПОЛЕМИЧКА ТВОРБА ОД СРЕДНОВЕКОВИЕТО
- 7.9. ДАТИРАЊЕ НА ТВОРБАТА НА КОЗМА
- 7.10. ПРЕЗВИТЕР КОЗМА КАКО ПИСАТЕЛ – ПРОПОВЕДНИК
- 7.11. ЖАНР, КОМПОЗИЦИЈА И СТИЛ НА ТВОРБАТА

8. ПОЕТИКАТА И РЕТОРИКАТА НА СРЕДНОВЕКОВНАТА ПОЛЕМИКА. УТВРДУВАЊЕ НА МИКРОСТРУКТУРИТЕ НА СРЕДНОВЕКОВНАТА ПОЛЕМИКА

8.1. КУСО ДЕФИНИРАЊЕ НА ПОИМОТ ПОЕТИКА

8.2. КУСО ДЕФИНИРАЊЕ НА ПОИМОТ РЕТОРИКА

8.3. БАЗИЧНА „ТЕОРИЈА НА ЛИТЕРАТУРА“ И ДОСЕГАШНИ ИНТЕРПРЕТАЦИИ НА ДРУГИ ДЕЛА ЗА УТВРДУВАЊЕ НА ПОЕТИКАТА И РЕТОРИКАТА НА СРЕДНОВЕКОВНАТА ПОЛЕМИКА

8.4. УТВРДУВАЊЕ НА ПОЕТИКАТА И РЕТОРИКАТА НА СРЕДНОВЕКОВНАТА ПОЛЕМИКА

9. ЗАКЛУЧОК

10. БИБЛИОГРАФИЈА

11. КУСА БИОГРАФИЈА НА АВТОРКАТА

12. ЗАВРШНА РЕЧ

2. ЖАНРОТ ПОЛЕМИКИ (ПОЛЕМИЧКА ЛИТЕРАТУРА). ПОИМ И ДЕФИНИЦИЈА ЗА ЖАНРОТ ПОЛЕМИКА

Полемиката како жанр или **полемичката литература** воопшто се вбројува во редот на научно-литературните видови.

Научно-литературните видови содржат белези:

- и на научниот
- и на уметничкиот стил.

Расправата е студиозен напис посветен на одредено прашање од некоја научна област.

По дефиниција, научните тврдења се:

- поткрепени со аргументи;
- изворите од кои се црпени информациите се наведени во фусноти.

Според тоа, **расправата** се одликува со:

- објективност,
- студиозност и
- документираност.

Во неа јасно се издвојуваат:

- воведниот дел, каде се поставуваат тезите и
- разработката, каде аргументирано се докажуваат тезите и
- заклучокот, каде во кратки црти се потенцираат изведените заклучоци.

Докторските дисертации се еден вид **расправи**.

Трактатот⁶ и **студијата**⁷ се другите називи (синоними) на расправата. **Полемиката** е напис во кој:

- се расправа за нечији сфаќања,
- се оспорува нечија теза, односно со аргументи се побива туѓото мислење.

Таа претставува остар судир на две мислења. Ставовите се одбрануваат со аргументи, но многу е важна и јазично - елоквентната способност на авторот. Се случува во полемиката да се нападне и личноста, а не само идејата, што не е многу чесен начин на полемизирање. Силата на аргументите во комбинацијата со силата на јазикот се најмоќните елементи во полемиката, а успешноста зависи од судот на оние кои ја читаат, слушаат или гледаат (значи зависи од поширокиот аудиториум). Публиката го донесува последниот суд, па затоа треба да се внимава со ниските удари на личноста, зашто тоа е несимпатично и на крајот секогаш осудено.

2.1. ПОЛЕМИКАТА (РАСПРАВАТА) КАКО ЕДЕН ОД ВИДОВИТЕ НА НАУЧНАТА ПРОЗА⁸

Науката за книжевност како и останатите науки се служи со разни видови написи за да им ги соопшти на читателите своите испитувања и резултати. Од тие видови, најпознати се:

⁶ Орџа i nacionalna enciklopedija u 20 svezaka, sv. XX, str. 39, Zagreb, 2007, proleksis.lzmk.hr

⁷ Павле Ћосић и сарадници, Речник синонима, Београд 2008.

⁸ Проза — литературная энциклопедия, 2011; Walde A., Hofmann J. B. Lateinisches etymologisches Wörterbuch. Heidelberg, 1954. - Т. II, с. 374; Н. Д. Тамарченко, Теоретическая поэтика: понятия и определения. Хрестоматия для студентов филологических факультетов. М.: РГГУ, 1999; „Речник на литературните термини“, Издателство „Наука и изкуство“, Софија, 1969.

- записот,
- статија,
- расправа и
- студија (монографија).

Сите овие облици се служат со исти метод, а тоа е методот на докажување, но се разликуваат по големината и ширината на предметот што се испитува.

Методот на докажување се состои во тоа што се спроведуваат следниве редоследни постапки:

- едно прашање се расчленува на неговите основни делови – поточно, се прави негова анализа;
- по анализата тие основни делови се окарактеризираат и оценуваат со помош на докази (примери, докази, споредби, спротивставености итн.);
- се утврдува и се објаснува нивниот меѓусебен однос;
- на крај од сето тоа се изведува заклучок како суд за тоа прашање (синтеза).

Поради погоре наведените редоследни постапки, секој од овие написи што припаѓаат на научната проза се состојат од:

- вовед,
- елаборирање (разработка) и
- заклучок.

Во однос на обликот, расправата е поголема од записот и од статијата и навлегува подлабоко во оценувањето на некое прашање. Додека за статијата е доволно некое општо знаење за одредено прашање, за расправата се потребни претходни пошироки и подлабоки испитувања за тој предмет и внимателно собирање материјали. Пишувачот на расправата го документира секое свое тврдење, па затоа

во расправата е вообичаено секогаш под текстот во фусноти да се набележи целиот тој доказен материјал.⁹

Студијата, пак, е расправа во поголем обем во која пишувачот говори за некое поголемо прашање:

- за животот и делото на некој писател,
- за цела на една книжевна епоха,
- за развојот на еден книжевен род во текот на еден век или повеќе децении,
- за влијанијата од една книжевност во друга итн.

Кога студијата се занимава само со еден целокупен или специјален научен проблем или само со еден писател и тежнее што поисцрпно да го изложи предметот што го испитува, тогаш се нарекува монографија.¹⁰

2.2. ПОЛЕМИКАТА И РЕЛИГИЈАТА. РЕТОРИКАТА И ДИЈАЛЕКТИКАТА

„Низ Средновековието литературата и црквата се неразделно поврзани, како што се поврзани и науката за литература со религијата и естетиката. Затоа, во книжевноста се открива своевидно мешање на литературните со нелитературните жанрови. Постои тесна поврзаност на ред жанрови со црковната практика, кои едновремено исполнуваат практична и естетска функција. Научното знаење, теологијата и искуството се недиференцирани и неразделни“.¹¹

Врз база на фактот дека во македонскиот Среден век литературата и религијата се во цврста корелација, следува дека

⁹ Dragiša Živković, „Teorija književnosti sa teorijom pismenosti“, X izdanje, Sarajevo 1968, стр. 198

¹⁰ Исто, стр. 199

¹¹ Донка Петканова, Старобългарска литература IX - XVIII век, Трето дополнено издание, София 1997, стр. 17.

полемиките како жанр во средниот век, исто така, имаат нераскинлива врска со христијанството, така што во нив можат да се детектираат низа христијански елементи, алузии, параболи, стилски изразни средства (блиски на христијанството, во смисла на нивно користење во библиските текстови и во литературата што ја користела црквата, како служби, евангелија и сл.)

Голем авторитет низ Средновековието има ораторската проза. Во неа, красноречието, што било ценето многу во тоа време, наоѓа најсветол израз.¹² Во Средновековието ораторското слово се дели на:

- учително (едукативно),
- свечено и
- полемичко.¹³

Во ораторската проза најсилни цитати и најсилна аргументација се цитатите од Библијата. Библијата е сметана за боговдахновена книга и за суштинска историја. Најголемата прослава на хероите е нивно израмнување и споредување со библиски личности (ликови, лица).

Идејниот и образен свет на религијата станува извор за апстрактни споредувања (споредби, компарации):

- „како ангел“,
- како неискажана светлина“ и сл.

Воедно, станува и простор каде се ројат епитети од типот:

- „блажен“,
- „грешен“,
- „богобојазлив“,
- „боговдахновен“,
- „богоугоден“ и сл.

¹² Исто, стр. 35.

¹³ Исто, стр. 36.

Се користат и низа апстрактни метафори.

Дијалектиката во изворната платоновска смисла на зборот означува разговор меѓу двајца, па затоа и ја развиваат како наука:

- ❖ за дијалогот,
- ❖ за расправата и
- ❖ за докажувањето.¹⁴

Дијалектиката претставува вештина на аргументирањето.

Нема образован човек, кој на некој начин не се служи со реториката. Тоа особено важи за Хелените кои како слободни граѓани биле непосредно упатени на занимавањето со политика. Не биле малубројни и оние на кои судските спорови им се претворале во страст. Во такви околности, потребата од реторика се налага на повеќе рамништа, па согласно со тоа, Аристотел разликува три вида говори (беседи):

- политички,
- судски и
- пофални.¹⁵

Реториката¹⁶, исто така, се подведува под вештина на аргументирање, и врз основа на тоа се пројавува во тесна врска со дијалектиката.

Аристотел укажува на една особеност на реториката што нејзе и' дава посебен белег:

- таа не извлекува строги заклучоци кои со својата нужност водат кон научното знаење, туку

¹⁴ Витомир Митевски, „Хеленизам и Рим. Античка философија“, Скопје 2007, стр. 80

¹⁵ Витомир Митевски, „Аристотел“, Скопје 2008, стр. 53.

¹⁶ Реторика (од грчки ρήτωρ, rhêtōr, „оратор, говорник“) е една од трите првични слободни уметности или trivium (заедно со дијалектиката и граматиката).

- се става во одбрана на една теза со аргументи на кои може да им се укаже доверба.¹⁷

Значи, реториката:

- тежнее кон веродостојноста која има најголеми шанси да биде прифатена како вистина;
- нема намера да ја докажува вистината;
- има цел да убедува, т. е. да предизвика кај слушателите едно одредено убедување.

Реториката се издвојува како говорничка вештина на убедување која:

- се потпира на карактерот (личноста) на говорникот,
- потоа на создавањето на емоционална подготвеност на слушателите да го прифатат предложениот став и
- на крајот таа се служи со докази или привидни докази кои имаат сила на убедување.

2.3. ЖАНРОТ ПОЛЕМИКА¹⁸ **ВО ДОМАШНАТА И СВЕТСКАТА ЛИТЕРАТУРА**

Вообичаено, грчката литература се дели на два периода:

- Хеленска литература и
- Нова грчка литература.

¹⁷ Витомир Митевски, „Аристотел“, Скопје 2008, стр. 53.

¹⁸ Матвеев Роман Алексеевич. Речевой жанр "публицистическая полемика" и его лингвотекстовые особенности, Москва, 2000.

Хеленската литература е нешто најубаво, најсовршено и најоригинално што античката литература му го дала на човештвото. Во времето од X до VII век п.н.е. се создадени:

- Хомеровите епови, „Илијада“¹⁹ и „Одисеја“²⁰, и
- двете Хесиодови²¹ песни „Теогонија“ и „Дела и денови“²².

¹⁹ Група автори: Македонски јазик и литература, Просветно дело, Скопје, 2006 г., стр. 214 и 221; Vidal-Naquet, Pierre. *Le monde d'Homère* (The World of Homer), Perrin (2000), p. 19; Keegan, John. *A History of Warfare* (1993) p. 248.

²⁰ Одисеја (грчки: Ὀδυσσεΐα) е старогрчка епска поема, чиј автор се смета дека е Хомер; Група автори: Македонски јазик и литература, Просветно дело, Скопје, 2006 г., стр. 212; Graziosi, Barbara. *The Invention of Homer*. Cambridge. ст. 98–101; Vidal-Naquet, Pierre (2000). *Le monde d'Homère*. Perrin. стр. 19; Silk, Michael (1987). *Homer: The Iliad*. Cambridge: Cambridge University Press. стр. 5; Lucian, *Verae Historiae* 2.20, cited and tr. Barbara Graziosi, *Inventing Homer: The Early Reception of Epic*, Cambridge University Press, 2002 p. 127; Parke, Herbert W. (1967). *Greek Oracles*. стр. 136–137 citing the *Certamen*, 12; There were seven in addition to an account of a bardic competition between Homer and Hesiod. F. Stoessl, 'Homeros' in *Der Kleine Pauly: Lexikon der Antike in fünf Bänden*, Deutscher Taschenbuch Verlag, München 1979, Bd. 2, p. 1202; Kirk, G.S. (1965). *Homer and the Epic: A Shortened Version of the Songs of Homer*. London: Cambridge University Press. стр. 190; Homêreôn was one of the names for a month in the calendar of Ios. H.G. Liddell, R. Scott, *A Greek-English Lexicon*, rev. ed. Sir Henry Stuart-Jones, Clarendon Press, Oxford, 1968 *ad loc*; Barry B. Powell, 'Did Homer sing at Lefkandi?', *Electronic Antiquity*, July 1993, Vol. 1, No. 2; Група автори: Македонски јазик и литература, Просветно дело, Скопје, 2006 г., стр. 212; P. Chantraine, *dictionnaire étymologique de la langue grecque*, Klincksieck, Paris, 1968, vol. 2 (3-4) p. 797 *ad loc*; H.G. Liddell, R. Scott, *A Greek-English Lexicon*, rev. ed. Sir Henry Stuart-Jones, Clarendon Press, Oxford, 1968 *ad loc*; Pseudo-Herodotus, *Vita Homeri* 1.3 in Thomas W. Allen, *Homeri Opera*, Tomus V, (1912) 1946 p. 194. Cf. Lycophron, *Alexandra*, l.422; Homeric Hymns 3:172-3; Thucydides, *The Peloponnesian War* 3:104; Gregory Nagy, *The Best of the Achaeans: Concepts of the Hero in Archaic Greek Poetry*, Johns Hopkins University Press, Baltimore and London, 1979 p. 296-300; Gilbert Murray, *The Rise of the Greek Epic*, *ibid*; Filippo Càssola (ed.) *Inni Omerici*, Mondadori, Milan, 1975 p. Xxxiii; Marcello Durante, 'Il nome di Omero', in *Rendiconti Accademia Lincei*, XII, 1957 p. 94-111; Marcello Durante, *Sulla preistoria della tradizione poetica greca*, Edizioni dell'Ateneo, Rome 1971 2 vols. vol. 2 p. 185-204, esp. pp. 194ff; Hesiod, *Works and Days*, 654-5; Martin P. Nilsson, *Homer & Mycenae* (12933) University of Pennsylvania Press, 1972 pp. 207ff; Joachim Latacz, *Homer: His Art and His World*, tr. James P. Holoka, University of Michigan Press, Ann Arbor 1996, p. 29; Barbara Graziosi, *ibid*. esp. p. 134; Gilbert Murray, *The Rise of the Greek Epic*, 4th ed. *ibid*. p. 93; Aristotle, *Poetics*, 1451a 16-29. Cf. Aristotle, "On the Art of Poetry" in T.S. Dorsch (tr.), *Aristotle, Horace, Longinus: Classical Literary Criticism*, Penguin, Harmondsworth, 1965 ch. 8 pp. 42-43.

²¹ Хесиод (грчки: Ἡσίοδος) — старогрчки поет.

²² Erika Simon (1975) (на German). *Пергамон и Хесиод*. Mainz am Rhein: Philipp von Zabern; West, M. L. *Теогонија*. Oxford University Press (1966), page 40; Jasper Griffin, *Грчките митови и Хесиод*, J.Boardman, J.Griffin and O. Murray (eds), *The Oxford History of the Classical World*, Oxford University Press (1986), page 88; J.P. Barron and P.E. Easterling, „Хесиод“ in *The Cambridge History of Classical Literature: Greek Literature*, P. Easterling and B. Knox (eds), Cambridge University Press (1985), page 92; Rothbard, Murray N., *Економската мисла пред Адам Смит: Австриска перспектива на историјата на економијата*, Том. 1, Cheltenham, UK, Edward Elgar Publishing, 1995, pg. 8; Gordan, Barry J., *Економските аналитичари пред Адам Смит* (1975), стр. 3; Митевски, Витомир, „Дела и дни“ од Хесиод, „На исконот на хеленската духовност“ предговор кон делото,

Во VI век навлегува лирската поезија со религиозен, политички или елегиски карактер. Главни претставници од овој период се: Терпандар, Архилох, Тиртеј, Солон, Симонид, Алкеј, Сафо, Езоп, Анакреонт, Алкман, Стезихор, Бакхилид, Арион, Пиндар.²³

Во времето на Перикле, книжевноста во секој свој вид го достигнува својот најчист облик:

- трагедија (Есхил, Софокле, Еврипид);
- комедија (Аристофан); историја (Херодот, Тукидид и Ксенофонт);
- философија (Платон и Аристотел);
- **беседништво (Изократ, Демостен, Есхин, Лисија, Хиперид и Ликург).**

По IV век п.н.е. настанува Александриското и грчко - латинското време. Сочувана е убавината на стилот и чистината на обликот, но изгубени се оригиналноста и силата. Најпознати поети од ова време се: Аполон од Род, Квинт од Смирна (пишувале епопеи) и Теокрит (идили). Философијата е во полн ек и се јавуваат стоицизмот на Зенон, епикуреизмот на Епикур, скептицизмот на Пирон и неоплатонизмот на Плотин, Порфириј и Ијамблих. Исто така се негува и историјата (од Полибиј, Дионисиј од Халикарнас, Диодор од Сицилија, Страбон, Плутарх и Паусаниј). Од сатиричарите се истакнал Лукијан, а имало и многу критичари и граматичари, како Зенодот, Зоил и други.

Полемичките дела во хеленската литература датираат од II век пред новата ера.

Во II век п.н.е., појавата на христијанството влијаело на создавањето на новите книжевни облици:

Култура, Скопје, 1996; Митевски, Витомир, „Дела и дни“ од Хесиод, „На исколот на хеленската духовност“ предговор кон делото, Култура, Скопје, 1996.

²³ Георги Сталев, „Софоклева Антигона - Или приказна за поразените“, во: Софокле, *Антигона*. Скопје: Наша книга, 1976, стр. 67 – 68.

- апологија и **религиозна полемика** и
- **беседништво** (Свети Гргур Назијанец,²⁴ Свети Јован Златоуст)²⁵.

По овие писатели, грчката книжевност навлегува во византиската, во која ги задржала своите класични облици и антички традиции, но добила истакнато христијанско обележје.

Првото појавување на **полемичката литература** произлегува од Египет.

Иако паганските народи, како по правило, не биле склони кон нетрпеливост во однос на религијата, тие биле толку нетрпеливи во однос на јудаизмот. Според тоа, во Египет од анти - еврејските списи потекнуваат и **апологетски**²⁶ и **полемички дела** во одбрана на јудаизмот.

Полемичка литература создавал, уште во средината на третиот претхристијански век, еден свештеник по име **Мането**,²⁷ кој го напишал

²⁴ Свети Гргур Назијанец или Назијански е роден околу 329 година во Аријанзус, Кападокија, а починал во Назијан во 390 година. Тој црковен учител и христијански светец.

²⁵ Свети Јован Златоуст - Патријарх Цариградски. Роден е во Антиохија во 354 година. Прославен заради мудроста, подвигот, и словото со голема власт, беше избран по желба на царот Аркадиј за патријарх Цариградски. Шест години управуваше со Црквата како патријарх со неспоредлива мудрост и ревност. Испрати незнабожечки мисионери кај Келтите и кај Скитите, ја сотре симонијата во Црквата симнувајќи мозина епископи-симонисти; ја рашири милосрдната дејност на Црквата; напиша посебен чин на Светата Литургија; ги посрами еретиците; ја изобличи царицата Евдоксија; Светото Писмо го растолкува со својот златен ум и јазик, на Црквата ѝ остави многу драгоцени книги со неговите беседи. Народот го прослави, завидливците го замразија, царицата двапати го испрати во прогонство. Во прогонство помина три години и се упокои на Крстовден, 14 септември, 407 година, во местото Коман во Ерменија. Пред смртта повторно му се јавија апостолите Јован и Петар, а и Светиот маченик Василиск (под 22 мај), во чија црква ја прими Светата Причест. „Слава Му на Бога за сè!“, беа неговите последни зборови и со тие зборови душата на златоустиот патријарх замина во Рајот. Од моштите на Св. Јован Златоуст главата почива во Успенскиот храм во Москва, а телото во Ватикан во Рим.

²⁶ Види: Дигитален речник на македонскиот јазик (апологија, мн. Апологии. Вид збор: именка, женски род. Пофалба, говор или спис за одбрана на некој или на нешто. Англиски: *apologia*).

²⁷ Во книгата на Натанаил Харис, на стр. 101, читаме дека владетелот Птолемеј Втори (кој инаку бил Македонец по род) наредил да се регистрираат настаните на „грчки јазик“ од страна на неговиот висок свештеник Мането (на англиски: *"Ptolemy II had ordered records made in (or translated in to) Greek, including the history of his own kingdom by the Egyptian high priest Manetho"*). На истата страница во врска со заслугите на споменатиот Мането читаме: „Тој исто така дал придонес и во грчкиот превод на Стариот Завет, наречен Септуагинта, според седумдесет и двајцата учени, за кои се смета дека Птолемеј ги довел од Ерусалим и ги однел да работат на островот Фарос“. (на англиски: *"He also credited with arranging for the Greek translation of the Old Testament,*

делото „Историја на египетските династии“. Дело во кое полемичкиот текст е базиран на одбрана на „воведувањето на новата религија“, односно почетоците на христијанството. Голем број лица, болни од лепра, од страна на египетскиот крал Аменофис биле протерани од земјата и испратени во каменоломи или во пустина. Меѓу нив бил и еден свештеник од Хелиополис, кој се викал Мојсеј. Овој свештеник ги убедил своите другари да се откажат од поклонување кон боговите на Египет, говорејќи за нова религија, описно и **полемички** образложена во текстот. Под негово водство, сите лепрозни го напуштиле Египет и по многу перипетии, стигнале во областа на Ерусалим.

Во различни временски интервали од овој век се појавуваат тие **полемички дела** и нивната тенденција и идејност е да ја бранат еврејската религија, со нагласување на супериорноста на јудаизмот над паганството. Во редот на тие дела припаѓаат оние со кои се дава објаснување на законот Мојсеев и се даваат остри критики на идолопоклонството.

Полемиката на христијанството кон јудаизмот доведе до создавање на посебен книжевен жанр, познат во книжевната наука како **полемичка литература**.

Нов **полемички елемент** бил воведен од страна на христијанството, а тоа е толкувањето на библискиот текст. Со цел да го оправда своето постоење, новата религија ги добива своите етички принципи од јудаизмот. Во полемиките се тврди дека таа била основана за да ја исполни мисијата на јудаизмот и се прави обид да се докаже исправноста на одредени наводи од Библијата.

Настрана од Евангелието и делата апостолски, првата христијанска **полемичка работа** против Евреите претставува едно дело на Јустин Филозоф,²⁸ наречен уште и Јустин Маченик²⁹ поврзано со

called The Septuagint after the 72 scholars Ptolemy is supposed to have summoned from Jerusalem and set to work on island of Pharos). Познато е дека голем број книги (папируси) во тоа време биле пишувани на јазикот *коине*, а не на класичниот старогрчки јазик. Јазикот *коине*, пак, претставувал мешавина од разни јазици и тој бил прифатен како универзален јазик во империјата на Александар Македонски, а како таков продолжил да се развива и натаму.

²⁸ Thomas Whitlaw, *Commentary on John* (1885), p. xl.

разговорот со Евреинот Трифун³⁰, со наслов „Разговор Јудеецот Трифун“,³¹ кое било создадена нешто по војната против Римјаните. Јустин предавал реторика. Напишал повеќе апологии за христијаните што ги упатил до царот Адријан. Во првата своја апологија вели вака:

„Не е праведно да ги осудувате христијаните само поради нивното име, а без да ги сослушате нивните причини. Христијаните не се атеисти: тие го почитуваат Бога: Оца, Сина и Светиот Дух. Државата нема причина за страв од нив. Христовото царство е од овој свет. Рим нема подобри поданици од христијаните. Погледнете ја промената во нивните карактери и во животот! Откако го напуштија обожавањето на лажните богови и демони, тие редовно плаќаат порези, подаваат рака на сиромаси, ги сакаат сите луѓе...“³²

Од неговите многубројни грчки списи, зачувани се две:

- Прва апологија и
- Дијалог со Јудеецот Трифун во кој го опишува својот премин во христијанството.

Јустин ја гледал филозофијата како „најдрагоцен дар Божји“ што го води човекот одново и одново кон Бога. Тој смета дека грчката филозофија претставува еден вид подготовка за премин кон хришћанство. Создавањето на светот, па и роѓањето на Исуса од Бога ги објаснува во неоплатонска смисла. Тој докажува дека христијанската вистина и филозофија имаат исти извор – боженствениот логос. Јустин е приведен околу 165 година во Рим за време на прогонот на христијанскиот цар Марко Аурелиј. Кога настапило гонењето од Марко

²⁹ Јустин Филозоф или Јустин Маченик (105 - 165) е ранохристијански филозоф, теолог и маченик. Бил антички образован, на база на платонизмот и стоицизмот. Роден е околу 105 године во Флависки Неапол (Flavia Neapolis) во Палестина. Неговиот татко, Priscus, имал латинско име, а дедо му Бахус - грчко. Јустин како млад дошол во Рим од Мала Азија да студира филозофија и да ја спознае крајната вистина.

³⁰ Јустин Филозоф: Разговор с Јудејцем Трифоном, „Источник“, 13/95.

³¹ http://www.verujem.org/sveti_oci/just_razg.html (дигитална форма од целиот текст).

³² http://www.verujem.org/sveti_oci/apologija1.html (дигитална форма од целиот текст). Оваа Апологија е упатена кон Побожниот Антонин во одбрана на христијаните.

Аурелиј, Јустин напишал втора апологија и му ја упатил на владетелот. По ова, философот Крискент го обвинил како христијанин, од завист што Јустин го победувал во сите расправи, па Јустин допаднал во темница. Посакувајќи му смрт на Јустин, а плашејќи се овој некако да не се оправда на судот, Крискент начекал прилика, па според преданието, тој успеал да го отруе Јустин во темница. Еден извештај од црквената историја чува спомен од судскиот процес³³ во кој Јустин вешто стои во одбрана на христијанството.

Одредени црковни отци, кои живееле по Исус, знаеле сè помалку и помалку за јудаизмот и само ги повторувале аргументите што биле користени од страна на нивните претходници, дополнети со повеќе или помалку клеветнички напади, позајмени од анти - еврејските списи.

Од шестиот век Шпанија станува легло на **христијанската полемика** против Евреите. Меѓу бројните **полемички дела**, напишани таму, од најстарите и најважните е она на бискупот Свети Исидор од Севилја (латински: Isidorus Hispalensis, 560-636). Во книгата со наслов „Католицизмот против Евреите“ (De fide catholica contra iudaeos)³⁴, архиепископот од Севилја успеал да ги групира сите библиски пасуси со цел да ја покажат вистината за христијанството. Евреите му одговориле аргументирано на архиепископот и автор, Исидор, со **контра-трактати** на латински јазик.

Полемичките дела и списи во тој период се произлезени од перата на христијанските мислителци. Покрај веќе споменатиот Исидор од Севилја³⁵, важни се имињата на полемистите:

- Петар Дамјан (Petrus Damiani, 1007-1072)³⁶;

³³ James C. Hefley, Justin mučenik, 2002.

³⁴ https://en.wikipedia.org/wiki/De_Fide_Catolica

³⁵ The Order of Saint Isidore of Seville, st-isidore.org; Jones, Peter. "Patron saint of the internet", telegraph.co.uk, 27 August 2006 (Review of *The Etymologies of Isidore of Seville*, Cambridge University Press, 2006); Shachtman, Noah. "Searchin' for the Surfer's Saint", wired.com, 25 January 2002

³⁶ Petrus Damiani im Repertorium „Geschichtsquellen des deutschen Mittelalters“; Literatur von und über Petrus Damiani im Katalog der Deutschen Nationalbibliothek; Werke von und über Petrus Damiani in der Deutschen Digitalen Bibliothek; Eintrag in Edward N. Zalta (Hrsg.): *Stanford Encyclopedia of Philosophy*; Petrus Damiani im Ökumenischen

- Петар, (Petrus Venerabilis, 1090-1156), игумен на Клуни, Франција, кој е автор на една полемичка расправа против исламот и на една анти-еврејска полемика³⁷;
- Јоаким од Фјоре (Joachimus Calaber, 1132-1202)³⁸ и многу други.

Во деветтиот и десеттиот век од нашата ера кај Евреите се буди **полемичкиот дух**. Неколку научници во тој период имаат испишано студии за двете библиски и световни науки, со кои, од една страна, им овозможува на анти-хријанистите да се унапредат против христијаните, но од друга страна, создадоа и систематска одбрана на еврејските верувања.

Првиот познат **полемист** од тој период беше Давид Мерван, кој осмото и десеттото поглавје од своето дело „Ishrun al-Maqalat“³⁹ го има посветено на побивање на христијанските догми. Тој ги напаѓа аргументите на Црквата и на еврејскиот религиозен систем преку кој се идеализира божествената личност.

Треба да се нагласи состојбата со „преживевани“ полемички расправи. Нивниот број е значително помал во однос на вкупниот број тогашни дела од овој вид. Таков е случајот со повеќето од литературни дела на Средниот век, особено во периодот на неговите почетоци.

Голем дел од делата не ги преживевале несреќите. Исчезнати се како резултат на војните, пресвртите на црквата и политиката, како и од немањето доволно пишувачи поради тоа што бројот на образувани луѓе во тоа време силно бил намален.

Полемиката со јудаизмот е присутна во речиси секој книжевен жанр на средниот век:

Heiligenlexikon; Petrus Damiani, In: Salvador Miranda: *The Cardinals of the Holy Roman Church*, online auf fiu.edu, Website der Florida International University

³⁷ Literatur von und über Petrus Venerabilis im Katalog der Deutschen Nationalbibliothek.

³⁸ Arnold, Gottfried. *Unparteiische Kirchen- und Ketzerhistorie vom Anfang des Neuen Testaments bis auf das Jahr Christi 1688*. Frankfurt a.m., 1703. Reprinted Hildesheim : G. Olms, 1967: XII, 3, 5; XIII, 2, 3, c. 3, 2; Benz, E. *Ecclesia Spiritualis*. Stuttgart, 1934; Bett, H. *Joachim of Flora*. London, 1931; Loserth, J. *Quellen und Forschungen zur Geschichte der oberdeutschen Taufgesinnten im 16. Jahrhundert*. Vienna, 1929: 583; Hege, Christian and Christian Neff. *Mennonitisches Lexikon*, 4 vols. Frankfurt & Weierhof: Hege; Karlsruhe; Schneider, 1913-1967, v. II: 427.

³⁹ Sarah Stroumsa, *Dawud ibn Marwan al-Muqammis's 'Ishrun Maqala* (Etudes sur le judaisme medieval XIII, Leiden: Brill, 1989).

- во проповедите на свештениците;
- во нивната кореспонденција;
- во историската хроника;
- во поезијата;
- во коментаторската литература (записи, белешки, автографи) и др.

Во еврејската литература, исто така, се појавува анти-христијанската дискусија како жанр. Тој жанр, чие именување е општо прифатено како **полемичка литература**, уште се нарекува и „литература на спорот“. Факт е дека вакви полемички списи и дела се јавуваат пред и од почетоците на христијанството.

Науката не располага со сите тие еврејски списи од овој вид, креирани пред XII век, но како податок постои една општа листа на такви работи за периодот за кој станува збор (до XII век).

Листата содржи околу осумдесет книги, додека бројот на полемички дела напишани од страна на христијаните е над 250.

Табелата подолу ги прикажува обемот и хронологијата на ширењето на полемичките текстови. За жал, сите овие листи се нецелосни, а науката не располага со поцелосни податоци.

Столетие	Број на полемички трудови во источно-христијанската литература	Број на полемички трудови во западно-христијанската литература	Број на еврејски полемички дела
II- III (до 313 г.)	20	/	/
IV	8	2	/
V	6	12	/
VI	1	1	/
VII	9	4	/
VIII	6	/	/
IX	2	6	/
X	2	1	/
XI	1	6	1
XII	4	25	9
XIII	3	14	16
XIV	6	18	14
XV	6	40	27
XVI	2	30	14
Вкупно	56 20	159	81
Вкупно христијански дела	76	159	/
Вкупно еврејски дела	/	/	81

Полемичката теологија се одликува со употребата на теолошки аргументи, посветени на историјата или однесувањето на контроверзноста околу верските прашања.⁴⁰ Таа се разликува од апологетиката, интелектуалната одбрана на верата.

Полемиката на Мартин Лутер⁴¹ со Еразмо Ротердамски претставува **пример за теолошка полемика**. И двајцата оставаат пишани дела како одговор едното на другото. Впрочем, Лутеровото дело е одговор на **полемиката** со наслов „Слободата на волјата“⁴² од Еразмо Ротердамски⁴³. Негово најпознато дело е „Пофалба на глупоста“, напишана во 1509 година. Во него ја критикува корупцијата во Црквата, залагајќи се за живот во кој човек ќе се раководи според постојните морални и религиозни начела. Делата на Еразмо биле меѓу првите печатени книги што имале голема читателска публика и секако придонеле за отворање на патот на протестанската реформација.⁴⁴ Оваа **полемика** водена од Еразмо Ротердамски и Мартин Лутер се состои во тоа што Еразмо го застапуваше хуманизмот и рационализмот низ одредувањето за слободната волја човекова да чини добри дела, додека Лутер ја застапуваше верската предестинација односно врховниот авторитет на божјата волја и верата како единствената закрила на доброто. На Еразмовото начело дека „добрите дела го чинат добриот човек“, Лутер одговара дека „само добриот човек ги чини добрите дела“, со што сака да каже дека залудно му е на човека да чини добри дела ако тие не се производ на вистинската вера.

Во Украина и Белорусија **полемичката литература** датира од верските религиозни борби на XVI и XVII век, особено оние во 1596 год.

⁴⁰ Roger R. Nicole, (Summer 1998). „Polemic Theology: How to Deal with Those Who Differ from Us“. *The Founders Journal* (33). Retrieved 2008-02-21.

⁴¹ Plass, Ewald M. "Monasticism," in *What Luther Says: An Anthology*. St. Louis: Concordia Publishing House, 1959, 2:964.

⁴² Историја - сеопфатен визуелен водич - Адам Харт-Дејвис, Скопје 2009.

⁴³ Еразмо Ротердамски (28 октомври 1466 во Ротердам - 12 јули 1536 во Базел) е истакнат холандски хуманист. Вистинското име му е Герхард Герхардс. Бил ракоположен за свештеник, но живеел како самостоен учен човек. Поради големото влијание врз своите современиците наречен е *крал на хуманистите*. Имал големо влијание на германската реформација, а реформата на црквата ја замислувал како реформа на клерот и на црковните општини, а не како реформа на догмата.

⁴⁴ Пофалба на глупоста / Еразмо Ротердамски; превод од латински: Љубинка Басотова, Скопје 2003.

Полемичките текстови биле напишани на староукраински и старополски јазик, а ретко биле пишувани на црковнословенски.

Бурните **верски и политички полемики** биле иницирани од страна на Пјотр Скарга⁴⁵ и Бенедикт Хербст, кои остро ги критикувале институционалните и духовни „пороци“ на православната црква. Во својата полемика, Скарга на идеолошка основа ја има истакнато програмата на црковната унија. Во редот на другите **полемички дела** од украинската литература што ја бранеа догмата на Црквата од Исток и истовремено ги критикуваа католичките учења и ги бранеа делата на римските папи и новиот Грегоријански календар, се вбројува и православната книга на Герасим Смотрички⁴⁶, „Клуч за царството небесно“, (1587), составена од две расправи.

Еден непознат препишувач во првата половина на XV век, веројатно, на Света Гора, ги препишал **полемичките трактати** на царот Јован Кантакузин⁴⁷. Конкретно за истакнување се:

- замислената апологија за христијанството во споредба со исламот и
- документот против јудејците.

На маргината од листот каде што започнува приказната за средбата на Јован Кантакузин со еден Евреин во Палестина, кој во него препознал цар, препишувачот забележал, оставајќи запис што гласи:

„Гледај добро овде!“⁴⁸

Полемиката како специјален средновековен книжевен жанр била негувана во средниот век. Се развива врз основа на развиените антички

⁴⁵ Tazbir, Janusz (1978). Piotr Skarga, Szermierz kontrreformacji (in Polish). Warszawa: Państwowe Wydawnictwo "Wiedza Powszechna".

⁴⁶ Герасим Смотрички (прва половина XVI в. – 1594); Види: Грицай, М. С. *Українська література XVI-XVIII ст., I Фольклор*, Київ, Видавництво Київського університету, 1969; *Українська література XIV-XVI ст.*, Київ, Наукова думка, 1988.

⁴⁷ Јован VI Кантакузин (1292 - 1383) бил византиски цар (1347-1354) и историчар.

⁴⁸ А. И. Яцимирский, Описание южнославянскихъ и русскихъ рукописей заграничныхъ библиотекъ, Сборник, Академ и наукъ, 1921, т. XCVIII, No 2, стр. 148.

примери, кога противположните мислења се негирале и бранеле во вид на т.н. апологии. Познат е составот на Платон со наслов „Апологија на Сократ“.⁴⁹ Таа развива уметничко книжевно дело врз основа на одбрана на став, гледиште, што доаѓало до израз посебно на преодот од паганство во монотеизам, кога се јавува потреба од силни апологети.

Византиската средновековна книжевност била преплавена со познати апологети и полемичари: Атинагора⁵⁰, Атанасиј Александриски⁵¹, Василиј Велики⁵².

Овој развиен и познат жанр влијаел кај одлично изградените книжевници од првата словенска генерација.⁵³

Во редот на средновековните дејци од нашиве простори, во понатамошната работа на тезата, како што рековме и погоре, ќе ставиме акцент и детална разработка и интерпретација на полемиките на:

- Константин Кирил Филозоф;
- Презвитер Козма и
- Црноризец Храбар.

Во „Пространото Кирилово житие“ житиеписецот го претставува св. Кирил како учен и мудар човек, филозоф, оратор и проповедник.

Според традициите на автобиографскиот жанр, творецот презема различни уметнички потфати (досетки, интервенции) и користи изразни средства за да ги претстави:

- богатата култура и знаење на учениот св. Кирил,

⁴⁹ Костас Варналис ; превод од грчки Васко Караџа, Вистинската апологија на Сократ; Дневникот на Пенелопа : (1193 пр. Хр.?), Скопје, 1981.

⁵⁰ Атинагора Константинополски, (25 март 1886 во Епир- 7 јули 1972 во Истанбул) бил патријарх на Константинопол во периодот од 1 ноември 1948 до 7 јули 1972 година.

⁵¹ Атанасиј Александриски познат и како Свети Атанасиј Велики (грчки: *Αθανάσιος*) е христијански светец, Патријарх на Александрија во периодот од 328 до 373 година.

⁵² Свети Василиј Велики (грчки: *Βασίλειος ὁ Μέγας*) е христијански светец, теолог и епископ од Кападокија, Мала Азија Во црквата се смета како голем поборник за православната вера, пристаниште на моралната чистота и столб на Црквата.

⁵³ Вера Стојчевска-Антиќ, Историја на македонската книжевност. Средновековна книжевност, Детска радост, Скопје, стр. 416.

- начитаноста, богатата лектира и полемичката дарба на проповедникот.

Реторичките прашања, споредбите, градацијата и христијанската симболика – сето ова е богатство од уметнички интервенции - потфати со кои житиеписецот ја издигнува, опишува и восхвалува личноста на св. Константин - Кирил.

Св. Кирил посветува голем дел од својот живот на учењето преку кое помага на многу народи и тоа користејќи ги следниве интервенции, својствени за полемичката литература:

- со разум и решавање проблеми, одговора на прашања;
- води расправи со тријазичниците;
- преку својата образованост, полемички дар и вера, ги побива нападите со реторички прашања, проследени со аргументи.
- пример, „И тоа како вие не се срамите да признаете само три јазика, а сите други народи и јазици да бидат слепи и глуви?“;
- користи цитати од Библијата.
- Кириловиот богословски спор е според сите правила на античката реторика:
- аргументите „за“ и „против“ се изложени во нагорна градација;
- библиските цитати се наредени во согласност со внатрешната хиерархија на светите книги;
- реториката во говорот на филозофот - проповедник е во комбинација со големата тревога и возбуда за иднината на словенската просвета.

Во нашата докторска дисертација ставаме акцент и правиме интерпретација на полемиките на Константин Кирил-Филозоф преку:

- спорот со Јован Иконоборец;
- спорот со тријазичниците во Венеција;
- Арапската (Сараценска) мисија (851 год.);

- Хазарската мисија (860-861 год.);
- Моравската мисија (863 год.).

„Беседа против богомилите“ е полемичко дело кое припаѓа на ораторската проза. Поимот „беседа“ што е ставен во насловот покажува дека станува збор за полемичко, но во исто време и објаснувачко дело. Суштината на спорот во неа се базира на разјаснување на објектот на кој е упатена критиката.

Со терминот „беседа“ најчесто се означува проповед, хомилија, поука, слово во вид на дијалог (полемика) и сл. Во старословенските ракописи наоѓаме *Беседа од Јован Златоуст и цариградскиот патријарх Калист, Беседа на тројцата светители, Беседа на Кирил Александриски со Несториј, Беседа против богомилите* од Презвитер Козма и др. Овој жанр наоѓа свое приложение и во македонската писмена традиција. Една македонска лествица со беседи на светите отци од втората половина на XIV век сега се чува во Цетињскиот манастир под бр. 73, додека друг ракописен зборник од XV век со беседи од Јован Златоуст, по потекло од охридската црква „Света Богородица“ се чувал во Старата збирка на Народната библиотека во Белград под број 415.⁵⁴

Според Донка Петканова зборот „беседа“ претставува литературен термин што во буквална смисла означува разговор, какво што е неговото значење и денес.⁵⁵

Беседата означува проповед и во суштина преку неа се открива односот проповедник - слушател.

Трифуновиќ во својот „Азбучник српских средњовековних књижевних појмова“, беседата ја дефинира како проповед, хомилија.⁵⁶

Беседата ги влече своите корени од антиката. Со неа како книжевна творба се изразуваа говорничките вештини. Античката

⁵⁴ Ѓорѓи Поп-Атанасов, „Речник на старата македонска литература“, Македонска книга, Скопје 1989, стр. 28.

⁵⁵ Донка Петканова, Старобългарски Енциклопедичен речник, София 1992, стр. 52

⁵⁶ Ѓ. Trifunović, Azbučnik srpskih srednjovekovnih književnih pojmova, Beograd 1990, стр. 27.

беседничка традиција се открива во византиските хомилии, дијалози или разговори.⁵⁷

Трудовите „Беседа против богомилите“ од Презвитер Козма и „За буквите“ од Црноризец Храбар припаѓаат на жанрот **ораторска полемика**. Меѓу нив има многу заеднички елементи.

И двете дела:

- се јавуваат по конкретен повод и
- изразуваат ставови на официјалната власт, во однос на значајни, суштествени проблеми за општеството.

И двете дела се состојат од одделни прашања (тези, сфаќања), кои авторите ги отфрлаат или толкуваат. Така, структурата и на двете дела претставува **единство од микро – единици што ја чинат поетиката на средновековната полемика од македонската писмена традиција**. Тие микро – единици се потчинети на целокупната тема и тоа:

- ❖ во едниот случај – осудата на еретиците и моралните недостатоци, а
- ❖ во другиот случај - отфрлувањето на непријателите на словенското писмо и неговата заштита).

Слично на Црноризец Храбар, и Козма во воведот на делото ја става темата во историски контекст. Во воведниот дел и на двете полемички дела Божјото провидение е воведено како тема врз која се фокусира суштината на текстот.

„О писменех“ е краток полемичен текст (трактат) напишан на едноставен и конкретен начин. Темата е појавата и постоењето на словенската писменост, а идејата - да се докаже оправданоста на

⁵⁷ Вера Стојчевска Антиќ, Добрила Миловска, Маја Јакимовска-Тошиќ, „Средновековни книжевни жанри“, Скопје 2000, стр. 11.

постоењето на таа писменост, нејзиното огромно значење, како и одбрана од нападите од тријазичниците (оние што ги сметале за свети само трите јазика: грчки, латински и еврејски). Текстот се состои од три дела:

- историско - јазичен дел, со воспитен карактер;
- полемички - во вид на прашања и одговори;
- заклучок - во кој ја искажува својата љубов и гордост.

Во вториот дел се води полемика со непријателите по класичниот систем:

- теза,
- антитеза,
- синтеза.

Тезата е прашање, антитезата - одговор, а синтезата - заклучок.⁵⁸

Во трактатот се полемизира околу три прашања:

- Зошто бројот на буквите во словенската азбука е 38, а не 24 како во грчката?
- Зошто се потребни словенските книги и словенската азбука?
- Кој Ви ги создал буквите? - прашање упатено кон непријателите.

⁵⁸ Аделина Ангушева, Старобългарска литература, София 1999, стр. 142.

СТРУКТУРНИ ЕЛЕМЕНТИ НА ЖАНРОТ <i>ПОЛЕМИКА</i>			
ТЕЗА	АНТИТЕЗА	СИНТЕЗА	
Тезата може да биде претставена преку прашање	Антитезата може да биде претставена преку одговор	Синтезата е претставена преку заклучокот .	
Тезата може да биде претставена преку директен напад.	Антитезата може да биде претставена преку директна одбрана или афирмација на предметот на одбрана.	Заклучокот може да биде експлицитно искажан.	Најчесто заклучокот е имплицитен, така што соговорникот, односно слушателот или читателот изведува логички заклучок од кажаното преку антитезата.

2.4. ЖАНРОТ ПОЛЕМИКИ ВО ЗБОРНИЦИТЕ НА ВИСАРИОН ДЕБАРСКИ

И покрај тоа што во овој труд сме насочени, конкретно, кон анализа на полемиките на св Кирил – Константи Филозоф, Црноризец Храбар и Презвитер Козма, сепак, сакаме да ги истакнеме полемичките дела во писмената традиција и во малку поширок дијапазон. За да го потврдиме постоењето на тие полемички дела во средновековието воопшто, ќе се осврнам кон *зборниците*⁵⁹ на *Висарион Дебарски*⁶⁰.

⁵⁹ Анисава Милтенова, Към литературната история и типология на сборниците със смесено съдържание, Старобългарска литература, кн. 7, София 1980, стр. 26.

⁶⁰ Висарион Дебарски се вбројува во најплодните и најзначајните книжевници од Македонија во XVI век. За животниот пат на Висарион, од неговите скромни записи го откриваме неговото родно поднебје - Дебарско. Тој во текот на целиот свој живот е

Првото негово датирано книжевно дело е пишувано околу 1540 год., а последното 1565 год. Тој е активен книжевник, кој не се задоволува само со препишување на веќе постојните ракописни книги, туку самиот врши избор на текстови, создавајќи ракописни зборници во кои преовладуваат текстови од:

- филозофско-богословска,
- догматска,
- граматичка и
- **полемичка содржина.**⁶¹

Од делата⁶² кои му се припишуваат на Висарион Дебарски, следните се од корист за темата со која се занимаваме (со посебен акцент на „болдираните“ зборници):

- *Богословски зборник* од 1540 година;
- ***Зборник со дела на св. Дионисиј Ареопagit од 1542 година;***⁶³
- *Поученија* од св. Кирил Ерусалимски;
- Златоуст, зборник од 1548 година;
- *Богословски зборник* од средината на XVI век (околу 1544 - 1550);
- ***Зборник со творби од св. Дионисиј Ареопagit, од 1553 год.***⁶⁴

активен книжевник, но премногу скроман во изнесувањето на неговите биографски податоци. Неговата книжевна активност е тесно поврзана со манастирот Св Јован Претеча во Слечче. Тука Висарион развива 25 - годишна книжевна активност.

⁶¹ Во оваа прилика само го потенцираме постоењето и присуството на жанрот полемики и во зборниците на Висарион Дебарски, но бидејќи станува збор за дела и полемики што не се во авторство на Висарион, ами се преведени и избрани од негова страна, за нив ќе издвоиме посебен простор во посебна дисертација.

⁶² Освен зборниците, во прологот за март-август 1554 год., Висарион Дебарски ја има поместено најголемата збирка патерички раскази што досега е пронајдена од таков тип словенски ракописи. Притоа, Висарион ги вметнал расказите: „Отец Герасим и лавот“, „За картагенскиот војвода“, „Филозофот Евгариј и епископот Синесиј“, „За калуѓерот кој бил несправедливо обвинет за кражба“, „За жената која била убиена од својот свекор“, „Папа Григориј Римски“, „Павле Препростиот“ и др.

⁶³ Дионисиј Ареопagit (грчки: *Διονύσιος ὁ Ἀρεοπαγίτης*) бил атински судија за кој се врзуваат следниве списи: За името Божјо, За мистичното богословување, За небената хиерархија, За црквената хиерархија, како и десет писма упатени до различни лица, а напишани од него.

- Зборник со философско - богословски трактати од околу 1565 година;
- **полемичките списи на Григориј Палама⁶⁵ против Латините** во **Зборник со полемички творби против латините (крајот на XVI век),**
- „Посланието на Јован Дамаскин до Козма Мајумски“,
- „Четвороевангелие“(1548),
- „Слепченски поменик“ (1548)⁶⁶,
- „Диоптрата“⁶⁷ на Филип Монотроп⁶⁸,
- граматичкото сочинение на Константин Филозоф,
- Климентовите „Предела" и др.

⁶⁴ Овој зборник, во оригиналот е познат како „Corpus Areopagiticum“ и првенствено на словенски јазик е преведен од Исаија Серски со чиј превод се користел и Висарион.

⁶⁵ „Аскетическое и богословское учение святого Григория Паламы” – В: *Seminarium Kondakovianum. Сборник статей по археологии и византиноведению, издаваемый Институтом имени Н.П. Кондакова*, Прага, 8, 1936, с. 99-154; Извадоци од **полемични слова против Варлаам** „Υπερ τῶν ἱερῶς ἠσυχαστῶν” – PG, 150, 1101-1117, како и кај: ПОРФИРИЙ УСПЕНСКИЙ *История Афона*, ч. 3, вып. 2, СПб. 1892, с. XXVII-XLIV и 688-691; Содржината на **словата против Акиндин** е во: “Opera Gregorii Palamae fragmenta ex codicibus Coislaniis” – PG, 150, 799-814; MEYER, P. “Palamas” – In: *Realencyklopädie für protestantische Theologie*, 3 Aufl. 14 (1904), S. 599-601; MEYER, P., W. GASS “Hesychasten” – Ibid, 8 (1900) S. 14-18; BOIS, J. “Les débuts de la controverse Hésychaste” – In: *Echos d’Orient V* (1902), p. 353-362; Idem “Le Synode Hésychaste de 1341” – Ibid, VI (1903); Острогорский, Г. „Афонские исихасты и их противники” – В: *Записки Русского Научного Института в Белграде*, вып. 5, Белград 1931, с.349-370; JUGIE, M. “Palamas” – In: *Dictionnaire de Théologie Catholique*, 12, col. 1735-1776. Idem “Palamite (Controverse)” – Ibid, col. 1777-1818.

⁶⁶ Од Слепченскиот манастир произлегува дрвен триптих-поменик, наречен Слепченски поменик. Види: Гергова, И. Триптих поменик от Слепченския манастир „Св. Никола”, Прилепско. – Балканославика 25, Прилеп, 1998, с. 38-39.

⁶⁷ Види: Диоптра Филиппа Монотропа: антропологическая энциклопедия православного Средневековья / [изд. подгот. Г. М. Прохоров, Х. Миклас, А. Б. Бильдюг; отв. ред. М. Н. Громов]; Ин-т философии РАН; Ин-т русской литературы (Пушкинский Дом) РАН; Государственный исторический музей. — М.: Наука, 2008; Батюшков Ф. Д. Сказания о споре души с телом в средневековой литературе // Журнал; Яцимирский А. И. Мелкие тексты и заметки по старинной южно-славянской и русской литературе // ИОРЯС, 1916, т. 21, кн. 2, стр. 68 - 77; Соколов М. В. Психологические воззрения в Древней Руси // Очерки по истории русской психологии. М., 1957, стр. 43 – 69; Прохоров Г. М. «Диоптра» Филиппа Пустытника — «душезрительное зеркало» // Русская и грузинская средневековые литературы. Л., 1979, стр. 143 - 166; Прохоров Г. М. Памятники переводной русской литературы XIV—XV вв. Л., 1987, стр. 200 – 285; Мильков В. В., Полянский С. М. „Диоптра“, неоплатонический памятник в древнерусской книжности // Древняя Русь. Вопросы медиевистики. 2003. № 4 (14). стр. 47 - 48.

⁶⁸ Филип Монотроп (грчки Φίλιππος ο Μονότροπος) или Филип Философ или Филип Солитариј (лат. *Philippus Solitarius*) (XI век - XII век) — византиски монах, писател, поет, богослов и философ.

Сакам да акцентирам дека во редот на зборниците на Висарион Дебарски, од делата со полемичка содржина се истакнуваат оние што ги „болдиравме“ и погоре, а тоа се полемиките на Григориј Палама⁶⁹ и Дионисиј Ареопагит.⁷⁰

Во 30-тите години на XIV век во постоењето на Источната Црква се случиле настани, кои го поставиле светителот Григориј во редот со големите **вселенски апологети** на Православието. Околу 1330 год. во Константинопол од Калабрија пристигнал учениот монах Варлаам. Наскоро Варлаам допатувал на Атон каде се запознал со начинот на духовниот живот на исихастите и врз основа на догматот за недостижноста на Божјата природа, умното делување го нарекол еретичка заблуда. Варлаам влегол во **спор со монасите** и се обидува да ја докаже создаденоста на Таворската Светлина.

Светителот Григориј, заштитивајќи го учењето за Божествената Таворска Светлина, говорел:

⁶⁹ *Saint Gregory Palamas: The Homilies*, (The Complete Homilies Translated into English - Published in 2009); *Homilies of Saint Gregory Palamas*, Vol. 1; *Homilies of Saint Gregory Palamas*, Vol. 2; *Treatise on the Spiritual Life; A Study of Gregory Palamas* By John Meyendorff Translated by George Lawrence (1964); *St. Gregory Palamas and Orthodox Spirituality* by Fr. John Meyendorff; *Saint Gregory Palamas as a Hagiorite* by Metropolitan Hierotheos (Vlachos) of Nafpaktos; *Introduction to St. Gregory Palamas* by George C. Papademetriou; *Triune God: Incomprehensible but Knowable—The Philosophical and Theological Significance of St Gregory Palamas for Contemporary Philosophy and Theology* by C. Athanasopoulos, 2015; “The influence of Ps.Dionysius the Areopagite on Johannes Scotus Eriugena and St. Gregory Palamas: Goodness as Transcendence of Metaphysics”, by C. Athanasopoulos, in Agnieszka Kijewska, ed., *Being or Good? Metamorphoses of Neoplatonism*, Lublin: Catholic University of Lublin Press (KUL), 2004, pp. 319–341; “Scholastic and Byzantine Realism: Absolutism in the Metaphysics and Ethics of Aquinas, Duns Scotus, Ockham and the critique of St. Gregory Palamas”, by C. Athanasopoulos, in *Verbum* (the official Journal of the Institute of Medieval Philosophy, Department of Philosophy, University of St. Petersburg, Russia), Vol. 6, Volume Topic: Aristotle in Medieval Metaphysics, January 2002, pp. 154–165; ‘St. Gregory Palamas, (Neo-)Platonist and Aristotelian Metaphysics: the response of Orthodox Mystical Theology to the Western impasse of intellectualism and essentialism’ by C. Athanasopoulos in *Divine Essence and Divine Energies: Ecumenical Reflections on the Presence of God in Eastern Orthodoxy*, edited by C. Athanasopoulos and C. Schneider, James Clarke & Co, April 2013. pp. 50–67.

⁷⁰ Во врска со делата на Григориј Палама и Дионисиј Ареопагит, искажувам лична и огромна благодарност за овозможените истражувања во Библиотеката и депоата на Рилскиот манастир, до Митрополитот на Рилската света обител, г. Евлогиј и до библиотекарката, Евгенија Караиванова – Жена, со чија помош деноноќно истражувавме и со чиј професионализам успеав да ги добијам во „хард-копиена“ печатена форма, речиси, сите дела на Палама и Ареопагит. Истражувањето се реализира во периодот ноември – декември 2015 година, а со цел прибирање потребни материјали на мојата докторска дисертација.

„Вообразените со световна и суетна мудрост не внимаваат на мажите кои се искусни во духовното учење, кога слушаат за Светлината, (со која засветли Господ на гората на Преображението и која што ја видоа Апостолите), мислат дека таа е нешто сетилно и створено... иако Самиот Тој што засветли со Светлина на Тавор јасно покажа дека таа Светлина не е створена, нарекувајќи ја неа Божјо Царство...⁷¹ Секаде присуствува Царот на сè и секаде е - Неговото Царство, бидејќи доаѓањето на Неговото Царство не означува Негово преминување од едно место на друго, туку Негово откривање со силата на Божествениот Дух... Светлината на Преображението Господово не се раѓа и не исчезнува и не подлежи на сетилни способности и, иако била созерцувана со телесните очи (...) зашто, напишано е, дека и светите ќе засветат како сонце...“⁷²

Свети Григориј ги изложил своите аргументи во богословскиот труд „Триади во заштита на светите исихасти“ (1338 год). Околу 1340 год. Атонските подвижници со помош на светителот составиле општ одговор на нападите од Варлаам со наслов „Светогорски томос“.

На Константинополскиот Собор во 1341 г. во храмот Света Софија, се одвивал **спорот на светителот Григориј Палама со Варлаам**, чија тема била: природата на Таворската Светлина.

На 27 мај 1341 год. Соборот ги прифатил ставовите на светителот Григориј Палама за тоа, дека Бог, Кој е недостапен во Својата Суштина, се јавува Себеси во енергиите, како Таворската Светлина, кои се насочени кон светот и се достапни за восприемање, а не се створени.

Иако учењето на Варлаам било осудено како ерес и самиот тој бил предаден на анатема, **спорозите меѓу паламитите и варлаамитите не завршиле**. Меѓу вторите припаѓале ученикот на Варлаам, монахот Акиндин и Патријархот Јован XIV Каленас (1341–1347). Кон нив се приклонил и Андроник III Палеолог (1323–1341). Акиндин настапил со **редица трактати** во кои ги прогласувал

⁷¹ Евангелие според Матеј. 16, 28

⁷² Евангелие според Матеј. 13, 43

светителот Григориј и Атонските монаси за виновници за црковниот проблем. Светителот напишал подробно побивање на измислиците од Акиндин. Но, без оглед на тоа, Патријархот го одделил светителот од Црквата (1344) и го осудил на затвор кој траел три години. Во 1347 год., кога Јован XIV на патријаршискиот престол го сменил Исидор (1347–1349), светителот Григориј Палама бил ослободен и воведен во чин архиепископ Солунски. Во 1351 год. Влахернскиот Собор торжествено ја посведочил православноста на неговото учење. Три години пред неговото упокоение тој се вратил во Солун.

Несомнено, Висарион и оние кои работеле заедно со него, но и после него, ги ползувале делата на големите учители од IV и V век, т. е ги препишувале, преведувале и ги употребувале во нивната проповедничка односно душекорисна дејност.⁷³

Св. Висарион⁷⁴ со овој свој пристап ја открива својата световна определба. За реномето на овој книжевен деец зборува и соработката со охридскиот архиепископ Прохор, кој бил голем почитувач на словенските ракописи, а некои ракописи Висарион ги напишал и по негова порачка.⁷⁵

Од големиот број ракописи на Висарион Дебарски засега може да се зборува за триесетина ракописи, за кои со сигурност се знае дека се негови или за кои се претпоставува дека би можеле да бидат препишани од неговата рака.⁷⁶ Тие денес се наоѓаат во библиотеката при БАН во Софија, во Југословенската академија во Загреб, во НУБ „Св. Климент Охридски“ во Скопје, во библиотеката на Академијата на науките во Санкт Петербург, во Хлудовата збирка во Москва, во Народната библиотека во Софија, во Софискиот црковен музеј и др.⁷⁷

⁷³ Јасмина Зајкова, Средновековните книжевни центри, скрипториуми и школи, <http://www.premportal.mk/duhovnost/duhoven-azbuchnik/8958-jasmina-zajkova-srednovekovnite-knizhevni-centri-skriptoriumi-i-shkoli>

⁷⁴ Св. Висарион бил најплодниот книжевник во Македонија во 16 – тиот век кој со своите дела се доближува до Св. Климент и Наум. Црковното име го зел од Свети Висарион Светецот од четвртиот век.

⁷⁵ Слепченскиот книжевно-уметнички центар - Ванѓелко Лозаноски, Битола 1987

⁷⁶ Библиотеките во црквите и манастирите во Преспанско-Пелагонискиот регион - Анета Стефановска, Науме Ѓоргиевски, Битола 2010

⁷⁷ Слепченскиот книжевно-уметнички центар - Ванѓелко Лозаноски, Битола 1987

2.5. СТРУКТУРА НА ЗБОРНИЦИТЕ СО ПАТРИСТИЧКИ ДЕЛА И ОРАТОРСКО – ПРОЗНИ СЛОВА

Зборниците претставуваат антологии на дела од различни автори. Во нив свое место заземале:

- похвални слова,
- празнични слова,
- поучни слова,
- **полемички слова,**
- **богословско – догматски трактати,**
- аскетско – монашки приказни и поуки,
- филозофски сентенции,
- делови од Физиологот и Разумникот,
- патристички состави,
- одречни неканонски текстови,
- оригинални словенски творби итн.⁷⁸

Вршениот избор за вметнување и вклучување на делата во антологиските зборници од страна на антологичарите бил во функција на тоа да има литература со различни целни групи, односно за пошироките народни маси.⁷⁹

⁷⁸ Илија Велев, Средновековни книжевни антологии, Скопје 2000, стр. 24.

⁷⁹ Анисава Милетинова „Към характеристиката на българската литература XV-XVII век (сборници със смесено съдържание)“. Канд. дисертация (машинопис). София, 1982, стр. 273.

3. СЛОВЕНСКА ПИСМЕНОСТ. ОБИД ЗА ПЕРИОДИЗАЦИЈА

Првиот проблем што се јавува при пишувањето на една литературна историја е периодизацијата. Литературниот развој е постепен, не познава видливи и изненадувачки скокови. Меѓу секое ново појавување на нова литература и веќе постоечката има една меѓусебна восприемчивост. Во секое писателско дело живеат дел од духот и традициите на минатото; има и одредени задоцнети појави. Во таа смисла, не можат точно и јасно да се разграничат литературните епохи.

Кај средновековната литература се јавуваат и дополнителни тешкотии – не ја познаваме целата книжевна продукција на времето, а за редица творби не ни знаеме кога точно се преведени или напишани за да можеме да ги подредиме во соодветните векови и да ја видиме јасно физиономијата на тие векови.

Во низа случаи датирањата се хипотетички, хипотетичко е и авторството на многуте творби и дела. Затоа, границите и карактеристиките на епохите имаат до извесен степен и условен карактер.

Во споредба со фолклорот, старата литература нуди материјал што е поразјаснет во просторот и времето и затоа разгледувајќи ја неа, постои можност да дојдеме до прифатлива периодизација, која, пак, ги оцртува само општите контури на литературниот развој. Како се подредуваат критички познатите факти, така се создава еден модел на тој развој.

Макар и несовершена, периодизацијата на старата јужнословенска литература е неопходна – таа задолжува да се навлезе во појавите, да се установат закономерностите, да се сумираат особеностите на одделните периоди и да се установат насоките на развитокот.

Ако ги земеме како определувачки белег јазикот и писмото во литературата, тогаш ќе треба да ги поставиме почетоците на старата литература во последната четвртина на IX век, кога кај нас се пренесува и применува создаденото словенско писмо од св. Кирил и Методиј. Тоа,

сепак, не соодветствува наполно со реалниот духовен развој на нашите простори.

Ако вака се гледа на работите, тогаш еден важен историски период ќе остане надвор од историјата на нашата стара литература. Тој период е:

- ❖ од основањето на „Дунавска Бугарија“⁸⁰ како држава
- ❖ до доаѓањето на светикирилометодиевите ученици.

Што се однесува со т.н. „Дунавска Бугарија“, таа постои од 680 година до 971.⁸¹ Познато е дека во тој период, на наш терен, грчкиот јазик е донесен како официјален јазик и на него се создаваат низа

⁸⁰ Првото бугарско царство или Дунавска Бугарија (нарекувано уште Прва бугарска држава) е ханство, а од крунисувањето на Симеон I Велики за цар, и царство, на раните Прабугари и Словени, која постоела на Балканскиот полуостров и неговите гранични делови од Југоисточна Европа од 680 до 971 година. Нејзин основач е кан Аспарух, кој по распаѓањето на Велика Бугарија доведува дел од прабугарските племиња во денешна Бесарабија и Добруџа, ги подчинува месните словенски племиња и ја принудува Византија да му плаќа данок во 681 година. Во прво време, главниот град е во Онг'ла, а понатака се востановува во Плиска, кон крајот на 9 век во Велики Преслав. Најголемото територијално проширување Првата бугарска држава го достигнува во 9 век, кога кон првоначалните територии по Долен Дунав се присоединети области во Тракија и Македонија, делови од денешните Албанија, Србија и Романија, а исто така и дел од Северното Черноморие (до река Днепар). Во текот на истиот период настапува централизација на државното управување. Таа е придружена со процеси на асимилација и консолидирање на разнородните групи од населението во средновековната бугарска народност, заедничкиот јазик на која што се развива основата на словенскиот јазик. Во текот на 864-866 година за време на Борис I христијанството станува државна религија, што води до значителни промени во културниот живот на државата и така наречениот Златен век на цар Симеон. Кај истиот владетел бугарите праваат продолжителни, но безуспешни обиди да завладеат со главниот град на Византија Константинопол. Бугаро-византиските војни, заедно со инвазиите на Угрите, Печенези и Русите, водат до ослабување на бугарската држава и паѓање на главниот град Преслав под византиска власт во 971 година. Види: Златарски, Васил, Историја на бугарската држава през средните векови, том 1, част 2, Академично издателство "Марин Дринов", Софија 1994.

⁸¹ Стјепан Антолјак: „Средновековна Македонија“ том 1, издание на Мисла, Скопје, 1985; Владимир Чоровиќ, "Историја спрског народа", глава VI Држава македонских Словена, издание на страницата www.rastko.org.yu, Белград, 2001; Бранко Панов, "Македонија низ историјата", "Менора", Скопје, 1999, стр. 15; "Историја на македонскиот народ", том 1 Македонија од праисториско време до паѓането под турска власт, Институт за историја, Скопје, 2000, стр. 357; Коста Аџиевски, Пелагонија во средниот век, Скопје, 1994; Александар Атанасовски, Македонија и Македонците во делото на Никифор Григора - византиски историограф од XIV век. - Годишен зборник на Филозофски факултет - Скопје, Кн. 27 (53) Скопје 2000. Истото е објавено во: Славјанскиј Сборник. Вспуск 6. Саратовскога университета 2003.

натписи врз камен. Содржински, тие натписи имаат врска со државата и болјарството.

Освен тоа, низ тој период има и други писмени пројави, кои и да не се третираат како такви, сепак, во најмала рака претставуваат една подготвителна етапа за отпочнување на таков литературен живот. Сите тие пројави не треба да изостанат надвор од погледот на историјата на литературата, туку до извесен степен претставуваат:

- објаснување за расцветот на литературата што настапува по применувањето на словенското писмо и
- значаен белег за потребите на епохата.

Уште со основањето на „Дунавска Бугарија“ како држава, народот започнува преку писмо да ја пишува својата историја за поколенијата. Како условна граница за почетокот на нашата стара литература, може да се смета основањето на „Дунавска Бугарија“ во 681 година. Меѓу тој настан и доаѓањето на светикирилометодиевските ученици има 200 (двесте) години. Низ тој двовековен период не се создава литература во вистинска смисла на зборот, но тој период е почеток и развој:

- на процесот на формирање на една народност,
- на постепеното изумирање на турскиот јазик и доминација на јазикот на мнозинството – словенски⁸²;
- период на обединување на двата етноса,
- на заемно духовно обогатување и постепено наметнување на словенскиот фолклор.

Низ тој период се остварува и делумно приопштување кон нови култури, како што е на пример, приклонувањето кон грчко - римската култура:

- преку затекнатите останки од градови, тврдини, бановини и
- преку претходно затенката византиска култура воопшто
- преку грчкиот јазик и писмо,

⁸² Л. Иванов. История на България в седем страници. София, 2007.

- преку меѓудржавните односи,
- преку грчките заробеници и византиските мисионери.

Тогаш се извршува зближување на нашето староседелско население со христијанската религија, која се наметнува бавно и полека.⁸³ И покрај тоа што христијанската религија во тие и такви периоди на нашиве простори, преминува низ многу перипетии, сепак, на крајот победува. Врвна победа или дострел претставува една клучна ситуација во 864 година (според други научници во 865 или 866 година), кога кнезот Борис ја прифаќа официјално христијанската вера заедно со целиот народ (веројатно, тука е масовното покрстување на населението. Покрстени биле 54.000 жители)⁸⁴.

Тие процеси заедно со ранообразните обиди за пишување:

- ги задолуваат интересите на различните општествени средини, подготвувајќи дел од општеството за големата литература,
- го прават способно населението за веднаш по покрстувањето да навлезе длабоко во византиската култура,
- му овозможуваат на населението да ја усвои брзо словенската писменост и да ја направи народна писменост.

Без тој подготвителен период, старата литература од IX и X век како општествен феномен е неприфатлива и би изледала како нешто необично. Секогаш би можеле да се најдат неколкумина писмени луѓе кои би можеле да состават еден добар почеток, но таквото нивно дело би било самотен глас в пустина, ако општеството духовно не е подготвено да го разбира и распространува.

⁸³ Славко Димевски, Црковна историја на македонскиот народ, Скопје 1965, стр. 12 – 14; Радомир М. Грујиќ, Скопска митрополија. Споменица храма Свете Богородице у Скопљу 1835 – 1935, Скопје 1935; Ѓорданъ Ивановъ, Северна Македонија, София 1934; Историја народа Југославије I, Београд 1953; Ватрослав Јагиќ, Свети Кирил и Методиј, Скопје 1950; Иван Снегаров, Град Охрид: Македонски преглед, г. IV, кн. 1; Иван Снегаров, Историја на Охридската архиепископија – патријаршија I, София 1924; Ем. М. Пасков, Историја на христијанската черква, София.

⁸⁴ Податок изнесен во *Краткото Кирилово житие* (Успение Кирилово) и во *Солунската легенда*; „Сведоштва за Кирил и Методиј“, Скопје 1989, стр. 69-72, стр. 73-77.

Во учебниците и во историите на старата литература до Втората светска војна, овој период за кој зборуваме погоре, не влегуваше во рамките на развојот на нашата стара литература. Тоа беше така, затоа што беа познати помалку факти и поради тоа што најмногубројните писмени споменици од епохата (мислиме на натписите врз камен) не се прифаќаа како дел од нашата средновековна писмена култура заради материјалот на кој се пишувани и поради грчкиот јазик.⁸⁵

Тоа покажува дека нема сериозни наводи ваквите стари натписи да се исклучуваат од историјата на нашата стара литература. При проценката на натписите, јазикот не би требало да се зема како решавачки белег, туку како формален белег. Можат да се наведат и најдат многу примери на литератури кои својот живот го започнуваат на друг јазик. Поважни во случајов се содржината и намената на творбите, а натписите се пишувани на нашево тло, на наш јазик, за луѓе кои живееле во оваа земја и давале одраз на животот во тогашна „Дунавска Бугарија“.

И така, првиот период од развојот на нашата стара литература би го определиле како „дославјански“ писмен период што трае од крајот на VII век, до последната четвртина на IX век, условно до 886 година, кога светикирилометодиевите ученици пристигнуваат на овие простори.

За време на тој период се случуваат многу значајни културни и општествени процеси:

- преод од паганството кон христијанството;⁸⁶
- преод од првобитно општество кон феудален строј;
- политичко закрепнување на државата која постојано ја зголемува својата територија и ги опфаќа повеќето племиња од јужнословенската група за да прерасне во централизирана држава;
- обединување на населението во јужнословенските земји и процес на словенизирање на староседелскиот етнос;⁸⁷

⁸⁵ Донка Петканова, Старобългарска литература IX - XVIII век, Трето дополнено издание, София 1997, стр. 5

⁸⁶ Славко Димевски, Црковна историја на македонскиот народ, Скопје 1965, стр. 13

- усвојување на затекнатата култура на Балканскиот полуостров и мешањето на постоечката култура⁸⁸ со донесената култура што последователно дава нови самобитни форми на уметноста и архитектурата во Мадара, Плиска и првенствено во Преслав.⁸⁹

Најзначајниот писмен факт од тоа време се прастарите натписи врз камен. Тие:

- се лаконски (концизни);
- како да се наменети да се поставуваат на општествени места за спомен на идните генерации и поколенија;
- се преживевани поради трајноста на материјалот на кој се пишувани;
- може да укажуваат и на поопширни летописи напишани на пергамент што не се сочувани, како што не се запазени и зачувани и многу книги од IX и X век за кои знаеме дека постоеле.

Заедно со таа државна писмена официјална култура биле задоволени интересите на ханот и на болјарството, а се создава и развива и една паганска, „пониска“ култура што ги задоволува потребите на народот. Таа писменост во понатамошниот текст ќе ја нарекуваме *писменост од руни*.⁹⁰

Најпосле, се ставаат и почетоците на една трета култура – христијанска писменост или христијанска писмена култура која одговара

⁸⁷ Славко Димевски, Црковна историја на македонскиот народ, Скопје 1965, стр. 13; Димитри Оболенски, ВИЗАНТИЈСКИ КОМОНВЕЛТ, БЕОГРАД 1996.

⁸⁸ Јован Белчовски, Историските основи за автокефалноста на македонската православна црква, Скопје 1986, стр. 7.

⁸⁹ Трите некогашни (средновековни престолнини).

⁹⁰ Прабългарски епиграфски паметници. Проф. Веселин Бешевлиев (Издателство на Отечествения фронт, София 1981), стр. 19-25; The Making of Byzantium, 600-1025, Author Mark Whittow, Publisher University of California Press, 1996 ISBN 0520204972, p. 271; The Romanians and the Turkic Nomads North of the Danube Delta from the Tenth to the Mid-Thirteenth Century, Middle Ages, 450-1450, Author Victor Spinei, Publisher BRILL, 2009, ISBN 9047428803, p. 185; “The” Other Europe in the Middle Ages: Avars, Bulgars, Khazars and Cumans; Editors Florin Curta, Roman Kovalev, Publisher BRILL, 2008, ISBN 9004163891, p. 191; Станилов, Станислав. *Другата археология*, София, 2006, с. 23.

на потребите на крстеното население. Се мисли на култура што постои пред христијанството да стане официјална државна религија и во првите две десетолетија пред нејзиното примање, а тоа е периодот што се одликува со:

- пишување на словенската реч со грчко писмо, грчки букви и
- користење на внесените од надвор грчки книги.

Заедно со таа почетна писменост меѓу населението од нашиве простори (а тоа се Словените и староседелците), цвета едно многуобразно паганско поетско творештво, кое сведочи за развиеното поетско мислење. Ако се суди од сведоштвата во византиските и латинските извори, од кажувањата на писателите од IX и X век и од старите остатоци во записи подоцна во нашиот фолклор, станува јасно дека имаат и достигнуваат висок развој паганските фолклорни жанрови:

- баењата,
- гатањата,
- обредните песни – одбележани од писателите како „бесовски“,⁹¹
- волшебната приказна,
- приказните за животни,
- историските преданија,
- пословицата и
- гатанката.

Народното творештво во тој период доминира над писмените форми и зазема централно место во животот и духовниот мир на сите слоеви од населението.

Литературата во нејзините почетни форми има мал број на читатели, бидејќи се создава на грчки јазик, со грчки букви. Таа уште

⁹¹ Religiozni obredi običaji i simboli, Beograd 1980; Јордан Плевнеш, „Бесовскиот Дионис“, Скопје 1989, стр. 17.

неразвиена литература не му се спротивставува на фолклорот, туку напротив, неговите традиции вршат извесно влијание врз неа.

Фолклорот се развива по свои закони. Во него во текот на овој период, исто така, протекуваат сложени и значителни процеси што, исто така, не се документирани поради спецификата на фолклорното творештво. Со тоа настапува симбиоза и меѓусебно проникнување меѓу фолклорното наследство на Словените (богато со затекнатите грчко-римски и тракиски традиции) и староседелците во чие наследство:

- се јавуваат метаморфози на митови и митолошки херои;
- се доживуваат непригодни за новата ситуација претстави и мотиви;
- постепено се наметнуваат особеностите и разноликиот свет на славјанскиот фолклор како фолклор на мнозинството.

Какви и да се процесите што настапуваат, фолклорот преку тој период останува незасегнат од христијанската филозофија, бидејќи како во почетниот период на проникнувањето на христијанството и христијанската религија меѓу нашето население, таа се восприема од народот, главно, со нејзините надворешни пројави и подоцна успева да изврши контрола врз свеста на населението.

Со официјалното приопштување на државата кон христијанството со аминувањето од страна на кнез Борис⁹², главно, со примањето на словенското писмо, создадено од браќата Кирил и Методиј, започнува нова ера во културниот живот. Според делумно уништениот натпис от Балши, град кој денеска се наоѓа во близина на Берат во Албанија како и

⁹² Чешмеджиев, Д., Император Константин I Велики и княз Борис I Михаил: победата над езичниците. - В: 1670 година од смрти св. цара Константина Великог 337-2007 (Ниш и Византија, Т. VI). Ниш, 2008, 357-368; Николов, А. Идеја о благочестии и мудрости правителя в политической идеологии и публичной пропаганде болгарских государей в первое столетие после принятия христианства в Болгарии (864-971). – В: XVII Ежегодная богословская конференция Православного Свято-Тихоновского гуманитарного университета. Т. 1. Москва, 2007, 124-130.

според Тадеуш Василевски и Моско Москов, Бугарите покрстувањето односно христијанизацијата на населението ја добиле во 866 година.⁹³

„Се покрсти од Бога архонтот на Бугарија Борис, покрстен како Михаил заедно со дадениот му од Бога народ во летото 6374 година“.⁹⁴

Словенската писменост не само што е добредојдена од кнез Борис, но на носителите им се овозможени и најдобри услови за работа при што:

- многу брзо грчкиот јазик започнува да се изостава;
- со помошта на творбите на Кирил и Методиј и со дејноста на нивните ученици, се поставуваат основите на словенската црква;
- се поставуваат темелите на старата оригинална и преводна литература;
- примањето на словенската писменост одговара на интересите на широките кругови во бугарското општество;
- државата е заинтересирана да ја усвои ваквата словенска писменост;
- државата ги создава сите неопходни услови за таа да се распространи;
- државата претендира словенската писменост да стане официјална писменост и на неа да се создава разнородна литература.

На какви основи се раѓа и создава старата литература?

⁹³ Моско Москов, "Именник на българските ханове-нов прочит", 1988 г.

⁹⁴ Васил Н. Златарски, "История на Първото българско Царство. II. От славянизацията на държавата до падането на Първото царство (852—1018). III. Национализация на българската държава. 1. Междудържавното положение на България и покръщането на българите", София, 1927 г.

- Во идеолошка смисла, старата литература се создава на базата на христијанската филозофија и догматика.
- Во литературна смисла (жанрови, композициски форми, стилистика), старата литература се создава на основата на византиската литература и на творечкото дело на Кирил и Методиј кои имаат византиско литературно образование.

Тематиката и содржината на литературата, главно, се определуваат од потребите на државата, црквата, народот, како и од културното рамниште на христијанскиот читател во различните епохи.

Старата литература последователно не е продолжение на литературата од паганскиот период, која е сиромашна во жанрова смисла, ниту, пак, претставува доразвој на фолклорот (кој изобилува со пагански елементи) на повисоко филозофско и интелектуално рамниште.

Меѓу писменото творештво и фолклорот во почетниот период од постоењето на христијанската словенска литература се создава една немила ситуација. Литературата се јавува многу поразлична во однос на фолклорот и тоа со разлики во нејзината:

- сликовитост,
- светоглед,
- тематика,
- жанрови,
- стилистика.

Со различностите во таа смисла, старата литература претставува една спротивставеност, опозиција на фолклорот. Писателите, следејќи ги црковните прописи, стануваат „одрекувачи“ од фолклорот, бидејќи за нив тој е пагански. Подоцна црквата веќе започнува да го диференцира односот кон народните творби со тоа што меѓу нив успева да детектира и пронајде многу вредни, корисни и прифатливи творби од усната литература.

Меѓу камените натписи и новата христијанска литература не постои таков јаз каков што постои меѓу новата литература и фолклорот. Во IX и X век натписите на камен се пишувани на грчки јазик како што е примерот со Наршкиот Симеонов натпис од 904 година⁹⁵. Дури откако словенското писмо е распстрането, се пишуваат со кирилица. Во нив се јавуваат нови концепти, но по структура истите се слични на веќе постоечките камени натписи или натписи на камен. Некои од создадените летописи во текот на паганскиот период се преведени на словенски јазик, како што е случајот со преводот на „Именикот на бугарските ханови“.⁹⁶

Во својот многувековен развој старата литература преживува векови на пад и векови на расцут во врска со политичките, социјалните и културните услови. Треба да се истакне дека таа никогаш не го прекинва своето живеење и постоење. И во најтешките времиња – времињата на робството за културната дејност, на државно и црковно ниво, таа се создава и развива. Не згаснува, не секнува нашиот јазик во црквите, бидејќи има:

⁹⁵ Наршкиот натпис е испишан на грчки јазик. Датира од почетокот на X век, поточно од 904 година Врежан е на мермерен столб, откриен во близина на селото Нарш (денес Неа Филадельфија) на околу 20 километри северно од Солун, крај реката Галик (Галикос). За него прв соопштува данскиот археолог Карл Фредерик Кинх. За првпат натписот е објавен во 1898 година, речиси, истовремено и од бугарскиот научник, Георги Баласчев, и од директорот на рускиот археолошки институт во Цариград, Фјодор Успенски. Натписот е вреден извор за бугарско-византиската граница во почетокот на X век. Голем број историчари како Васил Златарски и други ги разгледуваат информациите од натписот преку светлината на други извори за обидите на цар Симеон да ги освои Солун и Солунско. Според некои информации, во редот со овој натпис, северно од Солун биле пронајдени уште вакви натписи (крај село Вардаровци, денес Аксиохори) и други, но денес тие се недостапни за науката. Натписот се чува во Археолошкиот музеј во Цариград. Види: <http://istoria.bg/651/tsar-simeon>; Баласчев, Георги, *Новонајдениот надпис од времето на цар Симеон, Български преглед*, 1898, № 12, с.61-78; Бешевлиев, Веселин. *Прабългарски епиграфски паметници*, С. 1981, с. 116-119; Бешевлиев, Веселин. *Първобългарски надписи*. С. 1992, с. 182-185 (№ 46); Иванов, Йордан. *Български старини из Македонија*, С. 1931, с. 16-20; Успенский, Ф. И. *Пограничный столб между Византией и Болгарией при Симеоне*, Известия Руского Археологического Института в Константинополе, 1898, III, с.184-194.; Златарски, Васил Н. *История на българската държава през средните векове, Т.1, ч. 2 От славянизацията на държавата до падането на Първото царство (852-1018)*, С. 1927, с. 335-336.; Николов, А. *Свидетелства за издирването и проучването на трите Симеонови надписа край Солун през 1897 - 1898 г. - В: Средновековният човек и неговият свят. Сборник в чест на 70-та годишнина на проф. д.и.н. Казимир Попконстантинов. Велико Търново, 2014, 825-836.*

⁹⁶ Види; Иван Богданов, *Безсмъртни слова*. Коментирани литературни паметници, София 1980, стр. 20.

- многу трудољубивци што се наоѓаат во самите цркви,
- се наоѓаат во црквите и посветени преведувачи и преписувачи, кои ја множат книгата и го поддржуваат интересот кон читањето.

Во литературата од времето на пренесувањето и распространувањето на словенската азбука се одредуваат овие основни периоди:

- I. **Старата литература од последната четвртина на IX век до крајот на XII век;**
- II. **Старата литература од почетокот на XIII до втората четвртина на XV век.**

3.1. Старата литература

од последната четвртина на IX век до крајот на XII век

Во рамките на тој период во врска со општествено-политичкото дејствување и задачите на времето што ја определуваат содржината на литературниот живот можеме да разликуваме три потпериода:

- 1. Епоха на примање, распространување и утврдување на делото на светите браќа, Кирил и Методиј**
- 2. Епоха на социјален протест и остри општествени противречија и нивниот одраз во литературата**
- 3. Епоха на византиското владеење.**

Под влијание на два нови и моќни фактори, христијанското учење и словенската писменост во IX и X век го завршуваат процесот на образување на нашиве простори. Во тој период:

- словенската писменост се објавува како официјална,
- словенскиот јазик станува јазик на црквата,
- словенскиот јазик станува јазик на литературата,
- словенскиот јазик станува јазик на народот.

Воедно:

- се ограничува употребата на грчкиот јазик во богослужбата;
- се градат основите на училиштето;
- црквата добива самостојност.

И најважно:

- се утврдува култот кон св. Кирил и Методиј како први словенски светци,
- се канонизираат редица личности по потекло од јужнословенските простори, меѓу кои за истакнување се следниве дејци: св. Климент Охридски, св. Наум Охридски, св. Јован Рилски, Јоан Егзарх, цар Петар;
- се усвојуваат се повеќе литературни жанрови, познати во Византија;
- се поставуваат основите на нашата стара оригинална литература;
- извршени се огромен број на образовни и преведувачки работи.

3.1.1. Епоха на примање, распространување и утврдување на делото на светите браќа, Кирил и Методиј

Главните задачи на литературата во епохата на разгледуваниот период се:

- прослава на Кирил и Методиј и заштита на нивното дело;
- снабдување на црквата со многу богослужбени книги, непреведени од Кирил и Методиј;

- редактирање на кирилometодиевските преводи со оглед на нивното преславско наречје;
- создавање на четивна литература со когнитивно, воспитно и богословско значење за задоволување на потребите на новото образовано христијанско општество.

Во овој потпериод сите книжевници и следат прогресивните зафати на завети на Кирил и Методиј - како творци и преведувачи тие се наоѓаат под нивно влијание. Најзначајните литературни имиња од периодот на последната четвртина од IX век и првата четвртина од X век се:

- *св. Климент,*
- *Константин Презвитер,*
- *Јоан Егзарх,*
- *Црноризец Храбар.*

Познати се уште и имиња на неколку преведувачи и преписувачи:

- Тудор Доксов,
- презвитер Јоан,
- презвитер Григориј.

Тоа е епоха на:

- пораст,
- поткрепување на словенското сознание на базата на постоењето и развивањето на словенската писменост, која станува сеопшто културно добро на населението,
- време на борба за престиж и за место во светот во политичка и културна смисла.

Оваа епоха влегува во литературната историја како „златен век“. Зошто се вели дека оваа етапа од литературната историја го носи кон себе епитетот „златна“?

Затоа што нашите книжевни дејци (писатели, преведувачи, препишувачи) на почетокот земаат големи чекори и постигнуваат резултати, кои се, речиси, на рамништето на византиската книжевна култура:

- преку преводите од грчки,
- преку обучувањето на редица книжевници во училиштата на Византија во кои во тој период тоа беше најнеопходно и најпотребно и
- преку наследувањето на преведувачкото и творечкото дело на Кирил и Методиј.

Со сето ова погоре наведено, нашите писатели ги усвојуваат:

- жанровиот систем,
- филозофијата и
- стилистиката на една напредната и авторитетна за времето литература.

Словенската култура не поминува долг и мачен пат на формирање, бидејќи нејзиниот почеток се совпаѓа со нејзиниот расцвет. За тоа, се разбира, главна улога играат и:

- различните форми на допир и контакт со византиската литература и книжевна култура во преткириловиот период,
- созревањето на општеството за една „народна“ писменост и култура и литература.

Книжевниот расцвет е придружен со развојот на други уметности како: архитектура, сликарство, декоративна уметност и др.

3.1.2. Епоха на социјален протест и остри општествени противречија и нивниот одраз во литературата

По смртта на цар Симеон (927) старата литература го продолжува својот успешен развој, но презема други правци во врска со новите услови. Кирилометодиевскиот ентузијастички зафат, словенското писмо и бугарскиот книжевен јазик веќе се утврдени и немаат потреба од дополнителна заштита. Црквата е снабдена со потребната култова литература, затоа и вниманието се насочува, главно, кон четивни творби со когнитивно и воспитно значење. Во таа смисла, се преведуваат нови житија, раскази, хроники, природонаучни творби.

Во врска со изострените социјални противречија во условите на феудализмот и под влијание на туѓите дуалистички учења, на паганските остатоци и на апокрифната литература кон средината на векот, се формира богомилското учење. Богомилската идеологија и потребата од нејзината пропаганда раѓаат и произведуваат книжина, која, за жал, е речиси, непозната.

Богомилството⁹⁷ повикува на живот и противбогомилската литература со нејзиниот најревносен претставник, Презвитер Козма. Расцвет бележи апокрифната литература, чиј почеток е граден уште во претходната етапа како уметничка преводна проза. Под влијание на преведените апокрифи, започнуваат да се создаваат слични дела и од наши автори. Единствен познат по име народен писател е Поп Јеремија⁹⁸. На нашава почва, апокрифната литература доживува преродба што продолжува и во следната епоха, така што стекнува и

⁹⁷ Славко Димевски, Црковна историја на македонскиот народ, Скопје 1965, стр. 25 – 26; Славко Димевски, Догматско учење богомила. Весник – Београд 1958, бр. 207 – 208; Драган Ташковски, Богомилството во Македонија. Скопје 1950.

⁹⁸ Поп Јеремија бил свештеник, писател и преведувач на апокрифни текстови од грчки на старословенски јазик. Живеел кон крајот на X век. Јеремија бил православен свештеник и мислител кој дал придонес во развојот на дуалистичкото христијанско учење подоцна познато под називот *богомилство*. Автор е на многу неканонски христијански текстови од кои се зачувани само два. Некои истражувачи сметаат дека е ученик на поп Богомил или го поистоветуваат со самиот Богомил, додека други докажуваат дека во списите на поп Јеремије нема ништо богумилско, бидејќи според нив, во неговите списи, тој говори за крстот и за Стариот завет што богомилите, наводно, ги отфрлале.

локални карактеристики. Нејзиниот упат кон моралот на монаштвото и сред монаштвото, како и влошената состојба на државата, расчепкана од внатрешни противречија и надворешни закани и напади, повикува на живот кон еден религиозно – аскетски правец во литературата со својот главен претставник, Црноризец Петар.

3.1.3. Епоха на византиското владеење

Кон крајот на X век (971 год.) Преслав паѓа под византиска власт, разграбен и разрушен. Потоа тој никогаш веќе не ќе стане столица и во него книжнината никогаш не ќе се развива така бурно и плодотворно. Во крајот на X век згаснува преславската слава. Во 1018 година е покорено и Самуиловото царство. Бугарската патријаршија е уништена и како религиозен центар се издига Охрид, на чело со архиепископ. Василиј Втори од почеток ја задржува самостојноста на Охридската епископија. На духовниот поглавар му се потчинети сите останати епископства. По него духовната власт се одделува од константинополската црква и архиепископиите, а архиепископите што подоцна се назначуваат се Грци.

По уништувањето на духовната и политичката власт на нашиве простори, условите за книжевната дејност, нагло се променуваат. По интензивност на создавање, по квалитет и по дух, литературната продукција од епохата на византиското владеење (XI и XII век) значително и суштествено се одликува и отличава од таа од IX и X век. Не се прекинува врската со востановените традиции и живее споменот за блескавото минато.

Книжевниот живот во оваа епоха е неорганизиран. Не можат да се посочат значителни книжевни огништа во која литературната дејност се потпомага и насочува. Образованието опаѓа, туѓата власт се наметнува повторно со тоа што повторно го наметнува грчкиот јазик во книжнината и црквата. Високата духовна власт е византиска, но во манастирите и во селата остануваат да служат множество духовници кои се преокупирани со книжнина. Старата словенска литература станува дело на тие

родољубиви духовници. Во тешки услови тие ги снабдуваат црквите со нови преписи на богослужбените книги и овозможуваат да се чита, пее и богослужи на словенски. Творечката дејност е ограничена, но таа не престанува. Со личностите и настаните што ги третира, таа е сврзана со политичката и културната историја од IX и X век.

Најзначајни дела од тоа време се:

- „Народно житие на Јован Рилски“,⁹⁹
- „Солунска легенда“,¹⁰⁰
- „Бугарски апокрифен летопис“,¹⁰¹
- „Сказание на пророк Исаија“,¹⁰²
- една **обработка на апологијата „За буквите“** од Црноризец Храбар.

⁹⁹ <https://pravoslavie.mk/sveti-jovan-rilski/>

¹⁰⁰ Георги Данчев: „Стара българска книжнина“, Велико Търново, 1996; Дуйчев, Из старата българска, руска и сръбска литература, кн. 1, с. 142 - 143; К. Куев во: Христоматия, с. 296; Й. Иванов, Северна Македонија. С., 1906, с. 63 – 65; Б. Ст. Ангелов, Из старата българска, руска и сръбска литература, кн. II. София, 1967, с. 63 - 66 и 44 – 62; Табов, Й. За какво разказва Солунската легенда? Историческо бъдеще. 2004 / 1-2, 131-151

¹⁰¹ „Български апокрифен летопис“ кај И. Дуйчев, Из старата българска книжнина, I, София, 1943, с. 154;. Повторен во: Христоматия по старобългарска литература, София, 1961, и во: Христоматия по история на България, 1965, София, с. 191; П. Динев, Стара българска, литература, I, 1950, с. 226 сл.; Д. Ангелов, Богомилството в България, София, 1969, с. 360; История на българската литература, т. I, София, 1962, с. 251; Е. Георгиев, Литература на изострени борби в средновековна България, София, 1966, с. 316; И. Дуйчев, Едно легендарно сведение за Аспаруха (Vjesnik za archeologiju i historiju dalmatinsku, LVI—LIX, 2, 1954—1957), Abramičev zbornik, II, с. 181.

¹⁰² Mango C. Materials for the Study of the Mosaics of St. Sophia at Istanbul. Wash., 1962. P. 58-59. (DOS; 8); Gravgaard A.-M. Inscriptions of OT Prophecies in Byzant. Churches: A Cat. Copenhagen, 1979. P. 69-70; Лазарев В. Н. О росписи Софии Новгородской // Он же. Визант. и древнерус. искусство: Сб. ст. М., 1978. С. 142, 144; он же. История визант. живописи. М., 1986. С. 161; Galavaris G. The Illustrations of the Prefaces in Byzantine Gospels. W., 1979; Малков Ю. Г. Фрески ц. Рождества «на поле» в Новгороде и их «пророческий чин» // Древний Новгород. М., 1983. С. 271-294; Popovich L. D. Compositional and Theological Concepts in Four Prophets Cicles in Churches Selected from the Period of King Milutin (1282-1321) // Cyrillomethodianum. Thessal., 1984/1985. Т. 8/9. P. 288; eadem. Hitherto Unidentified Prophets from Nova Pavlica // Ibid. P. 28-29; Lowden J. Illuminated Prophet Books: A Study of Byzant. Manuscripts of the Major and Minor Prophets. Univ. Park (Penn.); L., 1988; Лелекова О. В. Иконостас Успенского собора Кирилло-Белозерского мон-ря 1497 г.: Исслед. и реставрация. М., 1988; Погребняк Н., прот. Пророки: Иконография и гимнография // Моск. Ев. 2004. № 11/12. С. 116-134; Лифшиц Л. И., Сарабянов В. Д., Царевская Т. Ю. Монументальная живопись Новгорода: кон. XI - 1-я четв. XII в. СПб., 2004. С. 304-305.

Сите тие творби се анонимни. Тоа говори за социјалното потекло на книжевниците, повлијаени од фолклорните традиции. Врската со тие традиции се гледа и во содржината на творбите, во кои народните преданија и мотиви се преточени или претворени во апокрифна литература. Литературата создадена во тој период е потцртана како патриотска. Во условите на робство, кога владетелите и потиснатите имаат една и иста вера, требало да се потцртаат народносните добродетели и различија, за да може народот да се разграничи од поробувачот и да опстои. Тоа е, впрочем, периодот од X век – периодо кога е завршен процесот на формирање на единствена народност. Заедно со тоа се пројавува и стремеж на народно одделување и духовен отпор меѓу другите племенски угнетувања.

Паралелно со оригиналните словенски творби, се создаваат и творби од автори Грци. Тоа се творби на грчки јазик што се однесуваат на словенските светци и тоа на: св. Климент Охридски, Јован Рилски и др. Уште поинтересно е што творбите создавани од грчките автори за словенските светици, се наменети за користење во словенска средина. Таа литература се раѓа од стремежот на управниците да ги привлечат симпатиите на словенското население и во исто време да го приучат да чита на грчки јазик.

Како најактивни византиските архиепископи во Охрид се истакнуваат: Тефилакт¹⁰³, Димитар Хоматијан¹⁰⁴ и др.

¹⁰³ Грозданов, Цветан (2007). *Живописот на Охридската архиепископија: студии*. Скопје: Македонска академија на науките и уметностите; P. Gautier, L'episcopat de Theophylacte Nephaisios, стр. 165-168; Бранко Панов: „Средновековна Македонија“, том 2, стр. 20; Бранко Панов: „Средновековна Македонија“, том 2, стр. 23; P. Катичиќ: „Биографија на Теофилакт“, стр. 368; Бранко Панов: „Средновековна Македонија“, том 2, стр. 29; Фрањо Рачки: „Борба Јужних Словена за државну независност. Богомили и патарени.“, Београд, 1931 г., стр. 306; Theophylacti arhiepiscopi Bulgariae Epistolae. J.P. Migne PG t. CXXVI. Paris, 1864, col. 517, C; Theophylacti arhiepiscopi Bulgariae Epistolae. J.P. Migne PG t. CXXVI. Paris, 1864, col. 308, B; 508, C; Theophylacti arhiepiscopi Bulgariae Epistolae. J.P. Migne PG t. CXXVI. Paris, 1864, col. 336, D-337, A-B-C-D; 338; B-C; Theophylacti arhiepiscopi Bulgariae Epistolae. J.P. Migne PG t. CXXVI. Paris, 1864, col. 376, B-C; Theophylacti arhiepiscopi Bulgariae Epistolae. J.P. Migne PG t. CXXVI. Paris, 1864, col. 376, B; Theophylacti arhiepiscopi Bulgariae Epistolae. J.P. Migne PG t. CXXVI. Paris, 1864, col. 308, B; 508, C; Сп. Ф. Успенски: „Образование...“, стр. 2-3; М. Симеон: „Писмата“ с. II-III; М. Симеон: „Писмата“, стр. IV-V; A. Leroy-Molinghen, Les lettres de Theophylacte de Bulgarie. Metropolitane Symeon. Bruxelles, 1936, 770-771; Бранко Панов: „Средновековна Македонија“, том 2, стр. 77; Theophylacti arhiepiscopi Bulgariae Epistolae. J.P. Migne PG t. CXXVI. Paris, 1864, col. 529, A-C-D; Theophylacti arhiepiscopi Bulgariae Epistolae. J.P.

Државата се ослободува од византиската власт во 1187 година по успешно востание, раководено од браќата болјари Асен и Петар. Веднаш не е возможно да започне нов период во развојот на старата литература. Во последното десетолетие на векот – време на војни за возвраќање на поранешните територии и обединување на народноста, кога и црквата не е поткрепена со нови образовани кадри, не може да се мисли за суштествено соживување на книжевната дејност за нови тенденции на развој.

Во последните години од царувањето на Калојан (1197-1207 година), државата и црквата се стабилизираат и се појавуваат признаци на книжевно обновување и оживување. Започнува втор многу содржаен период од животот на нашата стара литература.

Migne PG t. CXXVI. Paris, 1864, col. 449, C; Theophylacti arhiepiscopi Bulgariae Epistolae. J.P. Migne PG t. CXXVI. Paris, 1864, col. 532, D-533; Willermi Tyrensis: Historia rerum in partibus transmarinis gestarum a tempore successorum Mahumeth usque ad annum Domini 1184. t. I, p. 658; Theophylacti arhiepiscopi Bulgariae Epistolae. J.P. Migne PG t. CXXVI. Paris, 1864, col. 313, C; Џанкова-Петкова: „Феодалното земевладение...“, стр. 281; Theophylacti arhiepiscopi Bulgariae Epistolae. J.P. Migne PG t. CXXVI. Paris, 1864, col. 445, D; Бранко Панов: „Средновековна Македонија“, том 2, стр. 299; Theophylacti arhiepiscopi Bulgariae Epistolae. J.P. Migne PG t. CXXVI. Paris, 1864, col. 373, D-376, A-B-C; Theophylacti arhiepiscopi Bulgariae Epistolae. J.P. Migne PG t. CXXVI. Paris, 1864, col. 549, A; Theophylacti arhiepiscopi Bulgariae Epistolae. J.P. Migne PG t. CXXVI. Paris, 1864, col. 472, C; Theophylacti arhiepiscopi Bulgariae Epistolae. J.P. Migne PG t. CXXVI. Paris, 1864, col. 496, B-C; Theophylacti arhiepiscopi Bulgariae Epistolae. J.P. Migne PG t. CXXVI. Paris, 1864, col. 500, A; Theophylacti arhiepiscopi Bulgariae Epistolae. J.P. Migne PG t. CXXVI. Paris, 1864, col. 532, C-D; 524, A; 444, D-445, A; 448, C-D-449, A; Бранко Панов: „Средновековна Македонија“, том 2, стр. 314; Бранко Панов: „Средновековна Македонија“, том 2, стр. 319.

¹⁰⁴ Грозданов, Цветан (2007). *Живописот на Охридската архиепископија: студии*. Скопје: Македонска академија на науките и уметностите; Simon, Dieter (2001). *"Chomatian, Demetrios". In Michael Stolleis (ed.) (in German). Juristen: ein biographisches Lexikon; von der Antike bis zum 20. Jahrhundert (2nd edition ed.). München: Beck. pp. 129. ISBN 3406 45957 9; „Сјајот на средновековната литература“ (на македонски). <http://star.dnevnik.com.mk/default.aspx?pbroj=1721&stID=7760>. конс. 2 јануари 2011 г.*

Слово Кырила философа како оувѣри Бѹѣгаре.¹⁾

Ѡче бѣви .

Бѣше житіе²⁾ мое въ Кападокьїи³⁾, и зченіе мое въ Дамасцѣ. И въ ѣинъ днѣ стахъ въ цркви великой патриархїи Александин, и бѣ гласъ къ мнѣ изъ ѡлтара глѣ : Кыриле, Кыриле, иди въ землю⁴⁾ и въ ѣзики словинскыѣ сѣ рекше Българе, тебе бо р(е)че гѣ оувѣрити ѣ и законъ дати имъ .

Изъ wskрѣвѣхъ велико , понеже не знѣ камо ѣе земля Българка , и придѣ въ Випрь и не ѣхъ гласъ ѡ земли Българской , и хоточшѣ възвратит се , ноу оубогахъ ста да не бѣдѣ тако пророкъ Ивна , и паки сьнидѣ въ Критъ,⁵⁾ и тоу мнѣ рѣша : сьниди въ Солунъ градъ .

И сьнидѣ и ѣвихъ се митрополитоу Иванѣ , и ѣгда повѣдохъ ѣмѣ , шнѣ порѣга се мнѣ велико и ре : ѡ старче възмни , Българе соутъ члѣкоаѣи и тебѣ хотеть изести . Изидѣ на трьгъ и чоухъ Българь говорещи⁶⁾, и оустраши се срѣе мое въ мнѣ , и бѣ тако въ адѣ и тмѣ .

И въ єдинъ днѣ въ неделоу стоу изидѣ ис цркви и седѣ на мраморѣ мислеши и скрѣещи . И видѣхъ голѣва глаглющи⁷⁾, въ оустѣ ношаше зборькъ сьчици скокине⁸⁾ соупоуль⁹⁾ свезаноу¹⁰⁾,

1) Слово Кырила славинца солунскагѡ философа българскагѡ К. — Слово Кырила философа Т.

2) рождѣніе Т.

3) Кадокин К.

4) + пространнѣ Т. К.

5) + и тоу мнѣхъ Българомъ и не сѣ Т.

6) гргряща Т.

7) врана грачаща Т.

8) со кѹки Т.

9) и жголѣ Т.

10) Вороновъ (Главнѣйшіе источники для исторїи св. Кирилла и Меѡодїа. Кїевъ 1877, стр. 244) предлага следното четене на последнитѣ думи: „ношаше зборькъ (volumen, свитокъ) сьчаци (gamis, вѣтвями) кѡкини (соссѣ жѡхов, краcильнаго дерева соупоуль (dupliciter, вдвойнѣ, вдоль и поперекъ) свезанъ“.

и връже мнѣ на крило , и прѣчтѣ ихъ , и шврѣтѣ всехъ лѣ¹⁾
и вложихъ ѿ въ пазоухоу несѣ митрополитѣ.²⁾ Тогда шни въ
тело мое съкрише се , и азъ ист(ре)вихъ³⁾ грѣцки языкъ .
Юга посла митрополитѣ звати ме на т(ра)пезѣ , азъ не ра-
звѣмѣ що грѣцк(и) (глаголетъ Т.) къ мнѣ . Тѣ снидоше се
вси солонѣ⁴⁾, чюдеще се ш мнѣ . (Такожде и скрѣха мене Т.⁵⁾).

(Чѣха Блгары ш мнѣ , ѿ великѣи князь Десимирѣ Мор-
равски и Радивон князь Прѣславски и вси князи блгарски
совраше са ѡколѣ Голѣна ѿ ратовахѣ Голѣна за ѿ лѣта ,
крѣви великѣа⁶⁾ проливающа , и Т.⁷⁾ глаголахѣ : дадите на
члѣвка югоже намѣ бѣ послалѣ . Такожде и даше мене .

Поѣше⁸⁾ мене Блгаре съ радостию великою , и приведоше
мене въ градъ Раванѣ на рѣцѣ⁹⁾ Брѣгалницѣ . Азъ написахъ
имѣ лѣ (32)¹⁰⁾ словѣ . Азъ ихъ мало вѣдахъ , а шни сами
много прѣговѣртахѣ . Те¹¹⁾ во рѣе гѣ православнѣ вѣрѣ хри-
стѣ¹²⁾ бѣ предадѣтъ.¹³⁾

1) лѣ К.

2) въ пазухѣ да покѣма ихъ митрополитѣ Т.

3) изгѣвихъ Т.

4) солбняне Т.

5) Въ Тиквешкия ржкопись : тако неохъ мене.

6) — К.

7) Въ Тиквешкия ржкопись тоя пасажѣ, отъ чѣха до проливающа и с
повреденѣ; отъ него се чете само и Радивой.

8) поѣмша Т.

9) + рекомѣи Т.

10) лѣ(35) К.

11) Тѣмѣ Т.

12) христѣанство Т.

13) + боже К.

Видѣніе Исаево по Драголевиѣ сборникъ

Се азъ, Исани, Богомъ избранъ ны въ пророцѣхъ, избранъ ны Господомъ Ісусе Христомъ, приде ангѣльскій, понеть мѣ на высотѣхъ тверди. Видѣхъ тоу вса нѣстроениѣ. Въведе мѣ пакы на высотѣхъ, и видѣхъ тоу ангѣла сѣдѣщаго и поюща, и въпросихъ ангѣла водѣщаго мѣ: что есть пѣннѣ снѣ, господи? И рече ми ангѣль: подкнзѣн се, Исани, да видѣши въщѣшю сего славоу вѣжню. И въведе мѣ пакы на чѣткрьто и на пето небо. И слышахъ тоу пѣннѣ ангѣльска, и възрадовахъ се дѣхомъ, и смѣтоше се кости мои. И рѣхъ ангѣль водѣщюмоу мѣ: поспѣши скоро, господи мои, и постави мѣ скоро прѣдъ Господомъ моимъ, повѣкашаго мѣ изъ чрѣка матери мои сказати ми тѣмны скенѣ. И въведе мѣ на седмо небо, и видѣхъ тоу соудню сѣдѣща на прѣстолѣ, и школо ига рѣка шгнѣна, тѣмны тѣмами слоуша-

Видѣніе Исаево по сборнику въ Румянц. музей.

Ивъ есмь Богомъ вълюбленъ, избранъ въ пророцѣхъ. Приде ангѣль и поет мѣ на висотѣхъ, и видѣхъ кася строеннаѣ. И въведе мѣ на .д. небо и на .е., и слышахъ пѣннѣ ангѣльскаѣ, и възрадовахъ се доухомъ, и смѣтоше се кости мои. И рече мѣ къ ангѣлоу: поспѣши ми скоро, господи, и постави прѣдъ Богомъ. И придохъ на седмо небо, и видѣхъ соудню сѣдѣща на прѣстолѣ висоце, и окръсть его рѣка огнаѣ течашѣ, и тма тмами ангѣль слоужахоу емоу. И видѣхъ пѣннѣ ангѣльскаѣ о дѣсноую его, да о шоую плачь кельнѣ. И рече ангѣль: невѣзможно есть видѣти Господа, нѣ такмо

Бѣлг. апокр. льтопись.

Се азъ, Исаѣа пророкъ, иже Богомъ вълюбленъ въ пророцѣхъ, Господемъ нашимъ Ісусе Христомъ, придохъ бо жѣимъ повелѣнѣимъ сказати еште хоштѣти выти въ послѣднѣ дѣни родоу чловѣчьскомуу на земли всѣмъ. Не азъ сказаю се, братѣе, нѣ Отца небесны доухомъ светлымъ своимъ сказа мнѣ. Тогда посла светаго ангѣла своего къ мнѣ, и поет мѣ отъ земли на высотѣхъ небесноую, и тоу видѣхъ пѣннѣ ангѣльскаѣ поюшта и Господа славишта. И въведе мѣ пакы на фторое небо, и тоу видѣхъ нѣмного нѣстроениѣ, и възрадовахъ се зѣло о видѣннѣ томъ, и смѣтоше се все кости мои. И рече ми ангѣль водѣщти мѣ: подкнзѣн се, Ісаѣе, да видѣши славоу кожю, бланка и невѣречена. И въведе мѣ пакы отоудоу на .г. небо, и на .д. тоѣ, и на .е., и на .с., даже и до .з. дѣмаго небеса досегохомъ. И тоу ви-

„Сказаніе на пророк Исаија“

хоу нмоу, и тисоуши
тисоушамн прѣдсто-
шоу нмоу. И кидѣхъ
вдѣсною яго пѣниа
аигльска, а ѿшою яго
плачь и кань грѣш-
ныхъ. И рѣхъ аиглоу:
покажи ми Господа
повѣдавашаго мѧ. И
рече ми аигль: некая-
можь кидѣти Господа
свогго, развѣ гласъ
яго оуслышиши рѣчанѣ
к тебе. . .

гласъ яго оуслы-
шиши. . .

дѣхъ соудію сѣдѣшта
на прѣстолѣ кнсоцѣ и
прѣкьзисенѣ, и окръ-
ста яго кидѣхъ рѣка
огнѣ на горѣшта и кло-
котѣшта, и тисоушта
тисоушта аггиль слоу-
жахоу нмоу, и тѣмн
тѣмн прѣдстошоу
нмоу. И пакы кидѣхъ
о дѣсною яго пѣниа
аигльска, а ѿшою яго
плачь грѣшныхъ. Тогда
къпросихъ аггиль ко-
дѣштаго ми, и рѣхъ
нмоу: господи, покажи
ми Господа моего при-
звавашаго мѧ отъ чрѣка
матере моеи. И рече ми
аигль снѣ господи:
слыши, некраны божїи
пророче Исая, некая-
можно нсть кидѣти
къ тѣлесн Господа сво-
гго, нь такмо глѣ яго
оуслышиши реченї к
тебѣ. . .

„Сказание на пророк Исаија“

Сказаніе Исая пророка како възнесень бысть аггломъ до 3-го небесы.

I. — Е азъ, Исая пророкъ, иже Богомъ възлюбленъ въ пророцѣхъ, Господимъ нашимъ Ісѹ Христомъ, прїидохъ кожѣмъ поклонѣнїемъ сказати ште хощѣти быти въ послѣднїи дни родоу чловѣчєскому на зѣман всѣмъ. Не азъ сказю се, братїе, на Отца небесны доухомъ свѣтымъ своимъ сказа миѣ. Тогда послѣ свѣтаго агглы скогѣ къ миѣ, и погъ ми отъ зѣман на высокоу небесноу, и тоу видѣхъ пѣнїа аггльскы воишты и Господа слышты. И въведѣ ми пакы на фторѣ небо, и тоу видѣхъ ннѣ многа нстроєнїа,¹⁾ и кърадокахъ се вѣло о видѣнїи томъ, и сѣмоутиши се еси кости мои. И рече ми аггль водшты ми: подѣнзи се, Исая, да видѣши слыкоу божїю, велика и неизречина. И въведѣ ми пакы отоудѣ на .г. і небо, и на .д. тоу, и на .в., и на .з., дажѣ и до .з. д'маго небеса досїгохомъ. И тоу видѣхъ соудїю сѣдшты на прѣстолахъ вїсоцѣхъ и прѣкълнїенїхъ, и окрсть иго видѣхъ рѣка огнѣ на горшты и клекотшты, и тисошты тисошты аггль слоужахоу имоу, и т'ми т'мами прѣдетошхоу имоу. И пакы видѣхъ о дєсноу иго пѣнїа аггльскаа, а ѿ шоу иго плачъ грѣшныхъ. Тогда въпроснхъ аггль водштыаго ми, и рѣхъ имоу: господи, покажи ми Господа моего призваншаго ми отъ чрѣка матїри моеи. И рече ми аггль си³ господни: слыши, извераны божїи пророчи Исая, нїкъвозмо иеть видѣти къ тѣлси Господа скогѣ, нѣ такмо

¹⁾ страницамъ, спорель единъ параллель текстъ въ Ендїнїи Исая пррѣка въ послѣднїи вѣцѣхъ. Срв. Викторовъ, Собранїе рукописей П. И. Севастьянова. Москва 1881. стр. 67. — Стояновѣ въ Споменикѣ III, стр. 193.

гла² иго оуслншнши речнїи къ тѣѣ. И по сѣмъ оуко оуслншахъ гласъ Господа Бога моего къ миѣ глголюшты: Исая, Исая, възлюбленїи мой, иди и скажи родоу чловѣчєскому на зѣман кса сїа, иже видѣ и слыша, и како хощѣти быти на послѣднїа крѣмна послѣднїемоу родоу. Ивъ во рѣхъ имоу: Господи, добро ееть миѣ здѣ быти, и не възраштан мнїи отнѣдоу же прїидохъ. Тогда оуслншахъ гласъ Господа моего глголюшты къ миѣ: Исая, възлюбленїи мой пророчи, да како хощѣтѣ оуведѣти жнкоуштын на зѣман людїи? Но тѣѣ во друугаго пророка не боудѣтѣ, ни имать быти по томъ, ни имать възыти ни сказати речнїи мною се. И по сѣмъ акїи сѣнсе ми аггль господнѣнъ отъ небеса и постави ми долоу на зѣман.

II. — И пссѣмъ оуслншахъ гла² друугѣкъ къ миѣ глголюшты: Исая, възлюбленїи мой пророчи, иди на западѣ ода къшнныхъ странн Рнма, отлоучи третїю чѣ отъ коумани, рїкомнїи елгарї, и наслн зѣмлю Каркоунскою.¹⁾ иже опѣстїши рнмашнїи и лнннїи. Тогда же азъ, братїе, кожѣмъ поклонѣнїемъ, прїидохъ на лѣкон странкѣ Рнма и одѣлнхъ третїю чѣ отъ коумани, и повѣдохъ ихъ поутїмъ, трыстїю показоуѣ, и доведохъ ихъ до рѣцѣ иже глголетъ се Затноуєса и къ друугѣн рѣцѣ глголнма Брѣоуєса²⁾. И тогда высть нма .г. рѣкы великїи. И насадихъ зѣмлю Каркоунскою, речнѣномн вългарскѣ, вѣшн во опѣстѣла отъ лнннїи за .рл. лѣты. И насадихъ юу сѣ множество людїи отъ Доунака до моря, и поставнхъ нма цара отъ ныхъ, имоу же бѣ нма Глає царь. И тѣ оуко царь наслн хороу и градои. Нїколько же людїи ти къши погани. И тѣн во царь сѣткорн .р. могї къ зѣман елгарѣсткн;

тогда нарикоши нми імоу .р. мога^ѣ царь.¹⁾ И к та лѣта нзвѣшла
вѣсть отъ ксго. И вѣши .р. могнаъ къ царствоу іго. ꙗ тѣи же
вѣсть прѣиъ царь къ земли влгарьскон, и царствока лѣтъ .р. и
.дѣ. и сконча се.

III. — И тоу по нѣма шкѣтъ се ннъ царь къ земли влгарь-
стѣи, дѣтишѣ къ кракѣ ношнѣ .г. лѣ^ѣ, еже нариче се нми імоу
Испор^ѣ царь,²⁾ прѣимъ царство влгарьское. И тѣи царь създа
гради влнкѣи: и на Доунакъ Др^ѣстѣръ града,³⁾ она създа и влнк^ѣ
прѣвнда⁴⁾ отъ Доунака до моря, она създа и Плюска гра^ѣ.⁵⁾ И
тѣи царь множество много нзмалѣтнѣи погочѣи. И та царь на-
селн ксоу землоу Карлоуцскою, и оуче вѣхуоу прѣждѣ ідѣопн. И
роди же Испоръ ідѣно отроци, и нариче (нми) імоу Изотъ. Царь же
Испоръ царствока на земли влгарьскон лѣтъ .рок. и по томъ по-
гочѣиши іго нзмалѣтнѣи на Доунакѣ. И по оумрътѣю же Испора
царя влгарьскаго, нарикоши коуманѣ влгарѣ, а прѣждѣ вѣхуоу Испора
царя погани вѣло, и вѣзможнѣи сошѣти, и къ нчѣстѣа много, и
кнвкхуоу ксгдѣ крави грѣчьскомоу царствоу на лѣта много.

IV. — И потомъ пакы прѣимъ царство влгарское смнѣ
Испора царя, імоу же нми Изотъ. И тѣи царь погѣи Озіа царѣ
отъ вѣстока съ кон споннѣи, и Геліада фреуга поморскаго. И къ
лѣта же Изота царѣ влгарьскаго вѣши гради чѣсти вѣло. И роди
же Изотъ цар .к. отроци: ідѣного же назва Борнсь, а доугаго
Фимонъ. Царь же Изотъ царствока .р. лѣтъ и .г. мѣсѣцѣ, и къ
гра^ѣ рѣкомѣма Плюсцѣ и сконча се.

V. — И по оумрътѣю же Изота царѣ пакы прѣимъ царство
влгарское смнѣ іго Борнсь, и вѣ^ѣ влгочѣстнѣа и влгочѣрнѣа вѣло.
И тѣи царь крѣсти ксоу землю влгарьскою и създа цркви по
земли влгарьстѣи, и на рѣцѣ Брѣгалннцѣ,¹⁾ и тоу прѣимъ царь-
ство; на Окчи доли създа вѣклн цркви,²⁾ и прѣидѣ на Доернѣ, и
тамо сконча жнкотъ скон. И царствока же лѣтъ .лѣ., грѣхѣа не
нѣжѣ ни жнѣн. И вѣ^ѣ влгослокино царство іго, и сконча се съ
миромѣ о Господѣи.

VI. — Потомъ же пакы прѣиъ царство влгарское Фүмюнъ,
вратъ іго. И създа гради влнкѣи по мороу, и влнкѣи града Прѣ-
слакъ она създа, и тоу къ немѣ прѣимъ царство до града рѣко-
маго Зѣкчана и до Фолѣна, и Прѣсла^ѣ гради и създа .кн. лѣтъ.
И многа знамѣнѣи сътвори царь Фүмюнъ. Царствока лѣтъ .р.
и роди свѣтаго Петра, царя влгарьскаго, моужа свѣта и правѣдна
отъноуду. И тогда, къ то вѣтѣи, кнвкдѣ царь Фүмюнъ царь-
ствокани, што с^ѣ знамѣнѣи данѣкъ отъ всѣи земли сконн по вѣсмоу
областѣю царствѣа іго: покѣсмо тѣчѣю и лѣжнцоу масла и шнцѣ

„Сказание на пророк Исаија“

на години; те еѣ данькъ имоу отъ земли нго, отъ людѣи нго, и ино ничто друго не еѣ имоу. И еѣ изволила многа въ крѣпости она, при царѣ тѣмъ Сумсонѣ.

VII. — И по оумрътїи нго пакы прѣимъ царство болгарское сына нго царя Петра, и еѣ царь болгаромъ шти же грѣкомъ. И царствова къ земли болгарскѣи .лѣ. лѣтъ, грѣхъ не имѣи ни жини, и еѣ благословено царство нго. Тогда оубо, къ дами и лѣта святаго Петра царя болгарскаго, къ изволила отъ всего, сирѣчь пшеница и масло, меда же, маѣка и кина, и отъ всего дарованїа кождѣ крѣпши и кипѣши, и не еѣ оскоудѣниа ни ештова, нь еѣ снотость и изволиаство отъ всего до изволиа вожїа. И тогда, къ лѣтѣхъ святаго Петра царя болгарскаго, обрѣте се жена иѣка вдовоца, млада и моудра и еѣла праведна, къ земли болгарскѣи, именована Фана. И роди Константина царя,¹⁾ свѣта мужа и праведна. Съ оубо еѣ сына Константина Великаго и отъ матери Фани, и съ Константина галгоими Багринародни царя римскы. И по звансти, мати нго Фана еѣжа къ Бізоу градъ отъ іалїи римскыхъ, понижѣ обрѣте се напрѣзна соушти, и тамо роди Константинъ царя. И тамоу ѣши се аггль господьнъ и влгоуѣствова имоу частини красть на вѣстоцѣ. Аюкѣста во се Петръ царь и Константинъ царь. И събра коз свои, и поимъ матеръ свою, и понде на вѣстоцъ, по мори, на Краинико мѣсто. Да и гдѣ же еѣ Константинъ царь, тоу еѣ мала градъ, именована Византиа. И донде Константинъ до того мѣста, и видѣ мѣсто поусте отъ морѣ до морѣ, и помисли въ себѣ: шти идеу на Краинико мѣсто и обрѣштоу частини красть Христова, на немъ же раснѣтъ се Христось, и тоу пакы влзрантоу се на сїи мѣсто поусте, и съвиждоу градъ и нарикоу имѣ имоу Новѣ Броуселнимъ, свѣтымъ поконшты, а царимъ оукрашени. Да дондѣ понде Константинъ царь на Краинико мѣсто, а дотолѣ приндоши иѣкоторы насильнїци, шко исполни,²⁾ и погоуенти землю болгарскою по мору, и Петра царя болгарскы, праведна

моужа, остави царство и еѣжа на западъ въ Римъ и тоу сконча житїи свои.³⁾

VIII. — Потомъ встанъ ннѣ царь, именована Сѣвѣкїа, а порѣко моу Симиклїтъ.⁴⁾ И тѣи оубо извадѣ отъ горы рикомн Витоша, и понде на поли рикомн Романїа, и тоу прїте царство. И тѣи създа .в. градъ по земли болгарскѣи: .а. Падїа, .к. Грѣвъ, .г. Брѣзникъ, .д. Срѣдѣца, .е. Ниша. И царствова Сѣвѣкїа царь въ Брѣзницѣ градѣ и по земли болгарскѣи .лз. лѣтъ. И тоу сконча Сѣвѣкїн житїи свои подъ градъ Брѣзникъ. Да дондѣ създа Сѣвѣкїа .в. градѣ по земли болгарскѣи, а дотолѣ царь Константинъ обрѣте частини красть Христова. Пакы обрати се и принде въ градѣу Византи, и помисли въ себѣ и рече: камо се мѣсто поусте? азъ съвиждоу градъ и нарикоу имѣ имоу Константинъ градъ. И послакъ Константинъ царь въ Римъ коуратора злыго: иди, рече, иждиши коз римскїи за .л. лѣтъ. Она же иди, и прѣгна ихъ за .г. лѣтъ. Зъль во еѣ коуратора, и съкѣшталь се еѣ съ злыими, да и погоуенти царь Константина и матеръ нго Фаноу. Тогда видѣ Господь кнсококоушество ихъ, и поразыкъ ихъ полицю невидимю, и кыши невидими. Коуратора зан ни дѣти, ни жини имѣши. И погги еиши римашни къ Нокн Іероусалимъ. Тогда свѣтын Константинъ оустройкъ вси царство іероусалимское, полти царскїи, и понде съ консками на Доунакъ, и съвида градъ рикомн Бдань, а порѣко моу седмоверѣхъ Евкулонъ. И пакы Константинъ насилн землю болгарскою отъ земли западнїи. И съвида царь Константинъ .д. градѣкъ по именованїи тѣхъ вси земли. И тоу прѣвѣсть къ царствїи си .лѣ. лѣтъ и сконча се.

„Сказание на пророк Исаија“

IX. — По нѣмъ жи пакы вѣста цѣрь нѣмъ въ зѣмѣхъ болгарскон, змоу жи нѣмъ Симѣонъ, и царствова лѣтъ .лѣ., и сконча се.

X. — И потомъ жи пакы окрѣтъ се нѣмъ цѣрь, именованъ Инкуфѣръ,¹⁾ и прѣйма царство болгарскон. И тои погоуци Максиміана цѣря вѣзаконнаго и кои его. И тѣ създа Мотика²⁾ и Шорѣуница³⁾ и Фѣръ, и на западѣ Бѣлграда⁴⁾ и Костоуръ, и на Доумана Никополь. И тои царствова .лг. лѣтъ и погыки.

XI. — И въ отъ него отрочи, змоу жи нѣмъ Симѣонъ Прѣмѣдрн. И прѣйма царство болгарскон, хрѣдѣтъ и нѣмъ людыма, и погоуци зѣмлю болгарскою, іерусалимскою и римскою, Константина цѣря околѣ. И тогда вѣзвадохъ вси людѣи Симѣона цѣря: о лютѣ на⁵⁾, кратѣи, отъ сѣго цѣря. Прѣкъ жи цѣря Симѣонъ къ царствѣи си .д. лѣт и сконча се.

XII. — И потомъ окрѣтъ се много хрѣсла цѣря, именованъ Еасиліа.⁶⁾ Тогда паде кѣнѣца вѣлгочѣстнаго и хрѣстолюбиваго цѣря Константина на глѣкъ его. И прѣйтъ Еасиліа царство и погоуци вси зѣмѣи ратнѣи и зѣмѣи поганѣи, шко иѣкъи моужь хрѣберъ. Еа дѣни Еасиліа цѣря много вѣлга вѣшла къ людѣхъ. Прѣкъ жи Еасиліа къ царствѣи си лѣтъ .л., ни жини ни грѣха имѣти, и вѣлгословно кѣи царство его.

XIII. — И еа дѣни Еасиліа цѣря окрѣтъ се цѣря трѣи вратъ отъ вѣдокицѣи пророчица: Мѣнсеи и Пронѣи и Фамонѣи. И въ отрочи Фамонѣи, именованъ Вѣгоустіанъ,⁷⁾ и тои прѣйма царство болгарскон и грѣчскон, и царствова лѣтъ .лз.

XIV. — И потомъ вѣста нѣмъ цѣря соушта вѣдокица, и прѣйма царство, и царствова лѣтъ .г. и сконча се.

XV. — И потомъ вѣста цѣря нѣмъ, именованъ Романъ,⁸⁾ пакы отъ тогдаи хрѣсла, и прѣйма царство болгарскон. И тѣ спѣра кои

скон и развѣри се на вѣсточнаго цѣря, и понде по морѣу на вѣсточъ, шко погоуцици дѣи цѣряи, и кои екои погоуци. И вѣзврати се отъ вѣсточъ къ граду Прѣславу. И прѣкъ къ царствѣи си Романъ .д. лѣтъ и сконча се.

XVI. — И потомъ окрѣтъ се нѣмъ цѣря, сѣмъ правѣднѣи Теодорн,⁹⁾ вѣлгохрѣни цѣря и вѣлгочѣстнѣи. И тѣи ко създа вѣкъи монастыри по зѣмѣи болгарствѣи и грѣчствѣи. И еа царствѣи его вѣла вѣлга вѣшли. И прѣкъ жи еа царствѣи си цѣря тѣи лѣтъ .лг. и сконча се.

XVII. — И потомъ вѣзды нѣмъ цѣря, именованъ Галъ,¹⁰⁾ а по-рѣкло моу Оделѣнъ,¹¹⁾ вѣрасъ вѣкло. И тѣи прѣйма царство болгарскон и грѣчскон. И погоуци еа Коумидѣи дѣи гра¹²⁾, ижи кѣхуоу къ се оиъ поль морѣи. И създа .г. градоки еа зѣмѣи болгарскон: .л. Чръкнѣи, .к. Нѣвръ,¹³⁾ .г. Штинѣи. И тоу царствова лѣтъ .лж. и оуспѣинокнѣи кы¹⁴⁾ отъ иновѣрнѣици на Оуки полѣи.

XVIII. — И потомъ вѣста цѣря нѣмъ отъ Константина гра¹⁵⁾, именованъ Прѣкъ, и сѣи на прѣстолю Константина цѣряи, и царствова лѣтъ .з. и сконча се.

XIX. — И потомъ вѣста дроу¹⁶⁾ цѣря отъ южнѣи странѣи, именованъ Тоурѣгн. И тѣи вѣзветъ кѣнѣца Константина цѣряи, и вѣнѣтъ еси царство болгарскон и грѣчскон, и царствоуѣтъ лѣтъ .лѣ. и скончатъ се.

И потомъ пакы вѣздоши иѣккои наснанци и прѣклѣ¹⁷⁾ны¹⁸⁾, глѣголыми пѣчинѣици, ивѣтрнѣици и вѣзаконнѣици.

„Сказание на пророк Исаија“

3.2. Старата литература

од почетокот на XIII век до втората четвртина на XV век

Главен центар на старата литература, држава и црква низ тој период станува Трново, кој се оформува како еден од најдобро укрепените градови, богат и многужителен. Литературата се рефлектира, макар и нецелосно, во животот на државата. Без да ги губи своите основни црти на средновековна литература, таа доживува значителен развој во формален и идејно - емоционален однос.

Во врска со важни содржински и жанрово - карактеристични белези, таа може да се разгледа во два потпериода:

- 1) ***Епоха на закрепнување на државата и црквата и ревитализација на литературниот живот (времето од почетокот на 13 век до доаѓањето на власт на Иван-Александар 1331-1371 година) и***
- 2) ***Епоха на нови идејни и литературни барања и вториот расцвет на старата литература (времето од доаѓањето на власт на Иван - Александар¹⁰⁵ до 20 - тите години на 15 век).***

¹⁰⁵ Иван Александар (на стариот јазик неговото име се пишувало: *ИСАНЪ АЛСЪАНДРЪ*), е цар кој управувал од 1331 до 1371 година. Кога се споменува неговото име, треба да се истакне дека за него е напишано „Четвороевангелието на цар Иван Александар“. Тоа е илустриран ракопис, преписан во текот на 1355–1356 г. од монахот Симеон за цар Иван Александар. За цар Иван Александар и за Четвороевангелието на Иван Александар види: Андреев, Й. Бугарија през втората четврт на XIV в. С., 1993; Андреев, Й., Лазаров, Ив. и Павлов, Пл. Кой кој е в средновековна Бугарија. 2 изд. С., 1999; Божилков, Ив. Фамилијата на Асеневци (1186 – 1460). С., 1985; Fine Jr., J. V. A. The Late Medieval Balkans. Ann Arbor, 1987; Аладжов, Ж. Цар Иван Александар. С., 2003; Стефанов, П., архим. Danse macabre: Нов поглед към църковните събори в Търново през XIV в. – В: Теодосиеви четения. 640 години от успението на преп. Теодосий Търновски. 27 ноември 2003 г. Килифаревски манастир „Рождество Богородично“. Отг. ред. Д. Кенанов. Велико Търново, 2005, 75– 88; също в: <http://www.bg-history.info/?p=stata&stataid=651>; Борилков синодик в Сборник „Држава и Црква през XIII в.“, 1999 г., съст. Славика Радомир, Емил Димитров; Людмила Живкова, Четвороевангелието на цар Иван Александар. С., 1980; Богдан Филков, Минијатурите на Лондонското евангелие на цар Иван Александра. Les miniatures de l'évangélie du roi Jean Alexandre à Londres. С. 1934 (Monumenta Artis Bulgariae, III); Б. Христова, Д. Караджова, Е. Узунова. Бележки на бугарските книжовници X-XVIII век. Т.1. С., 2003, № 56; Лихачова, В. Д. Етюди по средновековно изкуство. С., 1986; Curzon, R. Visits to

Во врска со епохата на закрепнување на државата и на црквата и со ревитализација на литературниот живот (под број 1) поважни политички собитија во текот на XIII век што наоѓаат одраз директно или индиректно во фолклорот и во литературата, се војните со Латинската држава, основана во Цариград во 1204 година и татарската инвазија. Во црковна смисла, значајни моменти од животот на Државата се:

- **Соборот против богомилите од 1211 година**¹⁰⁶
- **возобновувањето на бугарската патријаршија во 1235 година**¹⁰⁷.

Тринаесеттиот век е време на организирање на силите, на првите посериозни успеси во литературата.

Од една страна продолжува традицијата на народно - апокрифното творештво¹⁰⁸ од претходната епоха, со анонимните творби во апокрифен дух, меѓу кои и:

- „Слово за Сивила“¹⁰⁹,
- „Слово на нашиот Исус Христос“¹¹⁰ и др.

Monasteries in the Levant. London, 1850, 386; Кувев, К. Съдбата на старобългарската ръкописна книга през вековете. С., 1986, 258-260; Гудев, П. Български ръкописи в библиотеката на барон Zouche. – Сборник за народни умотворения, наука и книжнина, 7, 1892, 159-223.

¹⁰⁶ <https://vogoris.wordpress.com/2011/02/11/bori/> (800 години от Събора против богомилската ерес).

¹⁰⁷ Stephen A. Fischer-Galați - „Man, state, and society in East European history“, 1970, Praeger, с. 200 („...and in 1870 it established a Bulgarian national church (Bulgarian Exarchate)“); L. S. Stavrianos, Traian Stoianovich - „The Balkans since 1453“, 2000, C. Hurst & Co. Publishers, с. 371 („BULGARIAN EXARCHATE The first great victory for Bulgarian nationalism was the establishment in 1870 of a national church known as the exarchate.“)

¹⁰⁸ Вера Стојчевска – Антиќ, Средновековните текстови и фолклорот, Скопје 1987; Виолета Мартиновска, Апокрифите во македонската писмена традиција : (примери од Тиквешкиот и Попдраголевиот зборник). Кн. 1, Скопје 2008; Виолета Мартиновска, Апокрифите во македонската писмена традиција (примери од Тиквешкиот и Попдраголевиот зборник). Кн. 2, Скопје 2011.

¹⁰⁹ Анисава Милтенова, „Сказание за Сивила“, во: В. Търпкова Заимова, Анисава Милтенова, Историко – апокалиптичната книжнина във Византия и средновековна България, София 1996, стр. 264 – 271.

¹¹⁰ Донка Петканова, Стара българска литература. Апокрифи. Апокрифни въпроси и отговори; Види и: Тихонравов, Памятники II, с. 446 — 447 (по Измарагд р. ред., XVI в.); Цонев, Опис Пл., с. 58—59 (по требник № 89, сръб. ред., XVI в.); Ангелов — Генов, с. 363 — 364.

Од друга страна, одново започнува да се формира државна, официјална литература, која ги наоѓа своите покровители. Во неа е одразен дел од историјата на државата и црквата од XIII век, историската свест на интелегенцијата, народната свест и самочувство на книжевниците. Развој доживува и летописната традиција преку:

- „Расказ за соборот против богомилите“,¹¹¹
- „Расказ за востановувањето на бугарската патријаршија“¹¹² и др.

Во редот на делата од житијната литература значајни се:

- „Житие на Михаил од Потук“,¹¹³
- „Житие на патријарх Јоаким“,
- „Кратки житија на Иван Рилски“ и др.

Со патриотските тенденции што се среќаваат во официјалната, но и во народната литература, оваа епоха е врзана со времето на византиското владеење.

Како резултат од обновениот процес во услови на нормален развој на образованието и на литературните врски, старата литература постепено собира сили, натрупува искуство и по времето на Иван - Александар и Иван Шишман¹¹⁴ стигнува до вториот расцвет. Во таа

¹¹¹ http://www.pravoslaviето.com/life/11.22_sv_Mihail_Voin.htm; Св. Михаил Воин е роден е в град Потук (се претпоставува дека тоа е денешниот град Батак). Поради тоа и се нарекува Михаил од Потук. Живеел, најверојатно, во времето на благоверниот цар св. Борис - Михаил.

¹¹² Види за Бугарската патријаршија: Stephen A. Fischer-Galați - „Man, state, and society in East European history“, 1970, Praeger, с. 200 („...and in 1870 it established a Bulgarian national church (Bulgarian Exarchate)“); L. S. Stavrianos, Traian Stoianovich - „The Balkans since 1453“, 2000, C. Hurst & Co. Publishers, с. 371 („BULGARIAN EXARCHATE The first great victory for Bulgarian nationalism was the establishment in 1870 of a national church known as the exarchate.“)

¹¹³ Надежда Драгова, КУЛТЪТ КЪМ СВ. ИВАН РИЛСКИ В БЪЛГАРСКИТЕ ИСТОРИЧЕСКИ СБЪДВАНИЯ, http://litenet.bg/publish13/n_dragova/kultyt.htm; Павел Стефанов, Житијата на св. Иван Рилски, 2009, <https://dveri.bg/48x>; Иванов, Й. Житија на св. Ивана Рилски. – Годишник на Софийскиот универзитет, Историко-филологически факултет, 32, 1936, 1 – 108; Радева, В. К. Житие на Рилскиот чудотворец. С., 2009.

¹¹⁴ Иван Шишман царствува од 1371 до 1395 г. Син е на цар Иван Александар и еврејката Сара (Теодора). Види: Павлов, Пламен. Цар Константин II Асен – последниот владетел на средновековна Бугарија; .Генчева, Снежанка. Цар Шишман и Дан войвода. 23.09.1386. Силистра, 2013; Пл. Павлов, Хр. Темелски. Бугари Светци. Софија, 2010 г.; Терзиев, Светослав, „В Македонија по дирите на научното разузнавање“,

кулминациона етапа од разгледаниот литературен период книжевната продукција станува пообемна, поразлична, се појавуваат нови книжевни средишта како: Килифаревскиот манастир, Видин и др. Преводните творби (историски, филозофски, белетристички) се потпираат на читатели со разнострани интереси.

Најголемите интелектуални движења на времето во Византија се исихазмот и варлаамитството. На Атон започнува движење по поправка (дополнување, изменување) на книгите, претставено од старецот Јоан. Тоа се пренесува и во другите јужнословенски делови каде добива замав со дејноста на Патријарх Евтимиј.¹¹⁵ Во оригиналната стара литература, патриотската линија не прекинува, но растат или се зголемуваат потребите:

- кон уметничкиот исказ,
- кон јазикот,
- кон надворешната и внатрешниот украс на книгата.

Литературниот подем е придружен со високи постигнувања во областа на другите уметности, како што е случајот некогаш во Преслав.

Најзабележителниот момент од литературниот живот е школата на Патријарх Евтимиј. Кон неа се приклучуваат писателите:

- Григориј Цамблак,¹¹⁶

в. „Сега“, 09.9.2006 г.; Пл. Павлов, Хр. Темелски. Българи Светци. София, 2010 г.; Борилов синодик в Сборник „Държава и Църква през XIII в.“, 1999 г., съст. Славика Радомир, Емил Димитров.; John V.A. Fine, Jr., The Late Medieval Balkans, Ann Arbor, 1987; Андреев, Й. Иван Шишман.- В: Бележити българи (под ред. на Пл.Павлов). С., „Световна библиотека“, 2012.

¹¹⁵1 Патријархот Ефтимий пишува дека Иларион по стапувањето на чело на мегленската епархија веднаш започнал отворена борба со еретиците. Ова е опишано во житието на свети Иларион од страна на трновскиот патријарх Ефтимий (1375-1417). <https://svitok.info/2008/page/8/>; Види и: Димитриј Оболенски, превела Ксенија Тодоровић (1996, Просвета, Београд). „Византијски комонвелт“; Атанасиј Бончев - Атанасиј (Бончев. „Биографија Јевтимија Трновског“ на официјалниот веб - сајт на Бугарската патријаршија”. <http://bg-patriarshia.bg/>

¹¹⁶ Мечев, К. Григорий Цамблак. С., 1969; Данчев, Г. Страници из историята на Търновската книжовна школа. С., 1983; Търновска книжовна школа. Т. 3. Григорий Цамблак. Живот и творчество. С., 1984; Thomson, F. J. Gregory Tsamblak: The Man and The Myths. – Slavica Gandensia, 25, 1998, 5 – 149; Кенанов, Д. Озареният Григорий

- Кипријан,¹¹⁷
- Јоасаф Бдински,
- Константин Костенечки.¹¹⁸

Се наложува висок реторичен, хагиографски стил, кој суштествено се издвојува или разликува од стилот на литературата во XIII век. На кратките, просто изложени житија, им се спротивставуваат опширни, со многу цитати, со сложен, украсен стил и со богат јазик.

Цамблак. По материали от вилнюските рѣкописни и старопечатни сбирки. Велико Търново, 2000; Дончева-Панайотова, Н. Григорий Цамблак и българските литературни традиции в Източна Европа XV-XVII в. Велико Търново, 2004; Юрий К. Бегунов. Творческое наследие Григория Цамблака. Велико Търново, 2005; Рашева, И. Битката при Велбъжд през 1330 г. в „Житие на Стефан Дечански“ на Григорий Цамблак. „Победеният победител“ Михаил Шишман. – Известия на Исторически музей Кюстендил, XVI, 2010, 53 – 58. Види и: Давидов, А., Г. Данчев, Н. Дончева-Панайотова. Житие на Стефан Дечански от Григорий Цамблак. С., 1983; Бояджиев, А. Григорий Цамблак. Слово за Врѣбница. С., 2005; Григорий Цамблак. Избрани съчинения. Съст. Донка Петканова. С., 2010.

¹¹⁷ Иванов, Й. Българското книжно влияние в Русия при митрополит Киприан. – В: Иванов, Й. Избрани произведения. Т.1. С., 1982, 53 – 110; В.Д. Фартусов, Руководство к писанию икон святых угодников Божиих в порядке дней года. Опыт пособия для иконописцев. Москва 1910 [Репринт: Москва (Русский Хронографъ), 2002], с. 16 – 17; Гл. Киприан (святой, митрополит всея России) // Русский биографический словарь : в 25-ти томах. – СПб.—М., 1896 – 1918; Русские святые: 1000 лет русской святости / Жития собрала монахиня Таисия (Татиана Георгиевна Карцева). Москва (Азбука), 2000, с. 557 – 558; Жития русских святыхъ, собрала монахиня Таисия, Нью Йорк 1984, т. 2, с. 162; Чешмеджиев, Д. Митрополит Киприан и култовете на българските светци. – *Studia Slavistici*, 5, 2008, 15 – 30; Панайотова, Н. „Киприан ...“, Наука и изкуство, София, 1981; Чешмеджиев Д. Митрополит Киприан и култовете на българските светци – *Studia Slavistici*, V (2008), 15 – 30

¹¹⁸ Куев, К., Г. Петков. Събрани съчинения на Константин Костенечки. Изследване и текст. С., 1986; Goldblatt, Harvey. Orthography and Orthodoxy: Constantine Kosteneckî's Treatise on the Letters (Skazanie iz'yavleno o pis'menekh). Florence, 1987, ix, 428 p. (*Studia historica et philologica*, 16); Тотоманова, Анна-Мария. За “сърбизмите” в лексиката на Константин Костенечки. - В: Медиевистика и културна антропология. Сборник в чест на 40-годишната творческа дейност на проф. Донка Петканова. Съст. А. Милтенова и А. Ангушева-Тиханова. Ред. А. Милтенова. С., 1998, 429-434; Petrova, M. An Unknown Copy of the Description of Jerusalem by Constantine of Kostenec. - *Byzantinoslavica*, 59, 1998, № 2, 255-270; Кабакчиев, Кирил. Познавал ли е Константин Костенечки историята на старозаветния превод от еврейски на елински език? – *Старобългаристика*, 2001, № 1, 92-101; Кабакчиев, Кирил. Библейска алюзия и исторически факт (Два примера от Цамблаковото слово за Евтимий и Сказанието на Константин Костенечки). - В: Следите на свещената книга в българската литература. Гл. ред. Ив. Радев. Велико Търново, 2001, 69-74; Кабакчиев, Кирил. Търновска книжовна школа. Преводи и тълкувания. Велико Търново, Фабер, 2001, 167 с.; Лукин, П. Е. Письмена и православие. Историко-филологическое исследование "Сказания о письменех" Константина Философа Костенецкого. М., 2001; Кабакчиев, Кирил. Кои книги според Константин Костенечки са били табу за невежите писачи от Търново, Византия и Атон – *Старобългаристика*, 2002, № 3, 77-94; Гагова, Н. Деспот Стефан Лазаревич, Птолемей Философ и кариерата на придворния философ Константин Костенечки - *Старобългарска литература*, 35-36, 2006, 97-124; Йордан Трифонов, Живот и дейност на Константина Костенецки", *Списание БАН* 66, 1943, стр. 223-292.

Во жанрова смисла, житието и похвалното слово:

- доживуваат своевиден развој,
- се зближуваат и
- се израмнуваат.
-

За разлика од претходниот век, старата литература престанува да биде анонимна. Исклучок прават народните зборници и ред преводни творби. Писателите поседуваат одлично, солидно образование.

На базата на исихазмот, врските со византиската црква се пријателски и некои грчки автори пишуваат житија за словенски светци (на пример, патријарх Калист).¹¹⁹

Влијанието на византиската литература е мошне силно, но не ја обезликува нашата стара литература која по дух, задачи и тематика си останува оригинална. Тоа помага да се издигне на повисоко ниво и тоа на филозофски и уметнички план и да стане учителка на другите словенски литератури. Во XIV век и првата четвртина на XIV век, нашата стара литература одново го достигнува нивото на византиската и станува најразвиена словенска литература.

Трново паѓа под османлиска власт во 1393 година. Повеќето од Евтимиевите ученици ги создаваат своите најзначителни творби надвор од Трново, како резултат на азиланство и добиени служби, исто така, надвор од Трново. Со тоа не ја прекинуваат врската со делото на Евтимиј и не го забораваат своето потекло, дом и татковина, а понатаму ги развиваат заветите на своите учители. Ете, зошто нивното дело е продолжение и во исто време и почеток на Евтимиевата литературна

¹¹⁹ Калист I Цариградски (грч. Καλλιστος) бил цариградски патријарх во периодот од 1350 до 1354 година и од 1355 до 1363 година. Почитуван е во Православната црква и како светител и како богослов. Автор е на бројни богословски дела како: Житие на светиот Григориј Синаитски и Светиот Теодосиј Трновски. Напишал многу поуки за монасите и многубројни беседи. Светиот патријарх Калист активно учествувал во поддршка на Светиот Григориј Палама, кој исто така со делата што ги остава зад себе, се истакнува **како голем полемичар**, и покрај тоа што тие дела припаѓаат кон преведувачката дејност.

школа. Поради тоа, паѓањето на државата под отоманска власт не може да се смета за крај на литературниот период. Со тој политички датум уште ништо ново не се внесува во литературата, туку, едноставно, таа продолжува да тече во своето корито исцртано од Евтимиј. Но, како поединци во туѓа средина, учениците на Евтимиј, не успеваат да создадат свои школи и со нивното дело завршува една блескава епоха од развојот на литературата.

4. ОРАТОРСКАТА ПРОЗА ВО СРЕДНОВЕКОВИЕТО. ПОУКИ, ПОХВАЛИ И ПОЛЕМИКИ

Голем авторитет во Средновековието има ораторската проза. Во неа красноречието, ценето многу на времето, го наоѓа најсилниот свој израз.

Ораторската умешност е колку талент, толку и стекнат квалитет постигнат преку продолжителното школување и многу вежбање. Затоа во Византија се занимаваат со теоретските проблеми на реториката не само „учебникари“, но и познати писатели.

Трудовите по реторика, составени во средновековието ги опфаќаат литературните сфаќања на епохата, ги одразуваат нормите и правилата, по кои се создавани и треба да се создаваат реторичките творби.

Предвизантиската и византиската литература изобилуваат со творби на ораторската проза. Тие се доказ за одлично усвоени и приложени во нови форми антички ораторски традиции. Првите силни примери во таа смисла се делата на „отците на црквата“:

- Василиј Велики,
- Јоан Златоуст,
- Атанасиј Александриски,
- Григориј Богослов (Назиански).¹²⁰

Потпирајќи се на најопштите утврдени литературни претписанија (композициски, стилски и јазични), ораторската проза пред христијанската епоха се развива на основата на христијанскиот светоглед и филозофија и има за предмет нови херои и нови теми.

¹²⁰ „Источните отци на IV-от век“, отец Георгиј Флоровски; „Животот и учењето на св. Григориј Палама“, епископ Иларион Алфеев; McGuckin, John (2001) *Saint Gregory of Nazianzus: An Intellectual Biography*, Crestwood, NY, xxi; McGuckin, John (2001) *Saint Gregory of Nazianzus: An Intellectual Biography*, Crestwood, NY, xxiv; *Liturgy of the Hours* Volume I, Proper of Saints, January 2.

Творбите се поврзуваат, пред сè, со животот на црквата и обично се произнесуваат во црковната зграда:

- за време на богослужбите,
- за време на црковните собири,
- за време на манастирските собранија или собири и
- за време на прослави и церемонии, раководени од црквата (крштивки, венчавки, погребни).

И на нашите простори во средновековието, ораторското искуство е добро познато. За писателите е карактеристично тоа што:

- 1) Некои писатели се среќаваат со него во константинополските школи (св. Кирил, Јоан Егзарх, веројатно и Црноризец Храбар).
- 2) Други го усојуваат во цариградските и атонските манастири (Евтимииј Трновски, Кипријан, Григориј Цамблак) и најмногу преку литературата, преку примерот на византиските писатели.
- 3) Најдобрите наши творци се запознаваат во оригинал или преку преводи со најсовершените примери (обрасци) на христијанската ораторска проза.

Во периодот од IX и X век кај нас се преведени редица творби на:

- Јован Златоуст,
- Василиј Велики,
- Јован Дамаскин,
- Атанасиј Александриски и други познати автори.

Во средновековието ораторското слово се дели на:

- **поучително,**
- **похвално и**

- **полемичко слово.**

ПОДЕЛБА НА ОРАТОРСКАТА ПРОЗА ВО СРЕДНОВЕКОВИЕТО		
ПОУЧНО СЛОВО	ПОХВАЛНО СЛОВО	ПОЛЕМИЧКО СЛОВО

Оваа поделба на публицистичката реч или јавниот говор се прави уште во II век од страна на Хермоген¹²¹, кој се потпира на една слична таква поделба во Антиката и тоа:

- поучителен род,
- похвален род и
- осудувачко-укорувачки род.

ПОДЕЛБА НА ПУБЛИЦИСТИЧКАТА РЕЧ (според ХЕРМОГЕН)		
ПОУЧИТЕЛЕН РОД	ПОХВАЛЕН РОД	ОСУДУВАЧКО – УКОРУВАЧКИ РОД

Условите во Средновековието се благопријатни за развивање на тој жанр. Повеќето од функциите на некогашното народно собрание биле

¹²¹ Хермоген, грчки реторичар и историчар. Потекнува од Тарс и поради тоа го нарекуваат Хермоген од Тарс за покрај времето на живеењеи дејствување да има и друга определница со која ќе се разликува од останатите историски личности со исто име, кои се бројни низ вековите. Живеел во периодот од околу 160 година до околу 222 година.

изземени од црквата, наречена со истиот збор (εχλησία)¹²² како што била нарекувана во минатото.

Во црквите се случуваат црковните собири при кои се врши укорување на еретиците. За црквите специфични остануваат: похвалните, торжествени, свечени слова и свеченостите - торжествата за честување на значајни личности. Црквата ги презема функциите на воспитанието на народот и неговото образование. За сите задачи што ги презела црквата, била неопходна соодветна литература и тоа литература способна да ја исполни брилијантно својата намена и улога.

Во еден теоретско - објаснувачки текст кон слово на Григориј Богослов, познат во најран препис од 15 век,¹²³ трите дела на ораторската проза се именуваат со термините:

- поучително,
- полемичко и
- похвално слово.

ПОДЕЛБА НА ОРАТОРСКАТА ПРОЗА (според теоретско – објаснувачки текст на ГРИГОРИЈ БОГОСЛОВ)		
ПОУЧИТЕЛНО СЛОВО	ПОЛЕМИЧКО СЛОВО	ПОХВАЛНО СЛОВО

За „советодавното“ слово (т. е за поучителната ораторска проза) се кажува дека таа го учи и подучува човекот да разликува што е добро, а што лошо, односно да го разликува доброто од злото.

¹²² Грчка православна црква (грчки: *Ορθόδοξη Εκκλησία της Ελλάδος*) — автокефална црква и во православниот свет се наоѓа на единаесеттото место. Има ранг на архиепископија.

¹²³ Ракопис N° 142 од Библијата на романската АН – академија на науките; во подоцнежни преписи види кај Е. Спространов, *Опис...*, стр. 84

ЦЕЛТА НА ПОУЧИТЕЛНОТО, „СОВЕТОДАВНО“ СЛОВО		
да ги подучува луѓето (верниците)	= да ги учи да разликуваат што е добро, а што лошо	= да ги учи да го разликуваат доброто од злото

Очевидно е дека дадените упатства или упатствата што се даваат во *христијанската ораторска проза* се поврзуваат со христијанскиот идеал за:

- поведение на човекот кон црквата,
- поведение на човекот во манастирот,
- поведение на човекот во домот,
- поведение на човекот во општеството.

Во таков случај, главната задача на творбите од тој род е:

- да објаснат концепти,
- да објаснат догми,
- да извлечат поуки од различни текстови,
- да ги советуваат луѓето како да постапуваат во различни ситуации,
- да ги советуваат луѓео какви воопшто треба да бидат, за да одговорат на идеалот на совршенството.

Ако во тој дел се обидеме да сместиме познати творби од средновековната литература, тогаш во него ќе ги вброиме следниве жанрови форми:

- поучителното слово,
- нарачителната беседа и
- толковната беседа.

ПОДЕЛБА НА ХРИСТИЈАНСКАТА ОРАТОРСКА ПРОЗА ВО СРЕДНОВЕКОВИЕТО		
ПОУЧИТЕЛНО СЛОВО	НАРАВОУЧИТЕЛНА БЕСЕДА	ТОЛКОВНА БЕСЕДА

По содржина видовите творби можат да бидат најразлични.

- ❖ На пример, наравоучителната беседа ако го разјаснува катехизмот на христијанството и во таа врска со него дава упатства дека ќе биде **катехизична**.
- ❖ Ако ги разоткрива идеалите на монаштвото и објаснува кои се монашките добродетели и пороци, ќе биде **аскетична**.
- ❖ Поучителното слово ако ја има за предмет христијанската догматика за да извлече од тоа религиозно-наравоучителна поука, ќе биде **црковно - историско**.

ПОДЕЛБА НА НАРАВОУЧИТЕЛНАТА БЕСЕДА ВО СРЕДНОВЕКОВИЕТО		
КАТЕХИЗИЧНА БЕСЕДА	АСКЕТИЧНА БЕСЕДА	ЦРКОВНО-ИСТОРИСКА БЕСЕДА

Во старата литература, толковната беседа се јавува во „Учителното евангелие“ од Константин Презвитер како преводно и делумно оригинално дело. Поучителни слова кај нас пишува св. Климент Охридски, а наравоучителната беседа се претставува, главно, со преводни творби.

Терминот „polemичко“ реторско слово посочува дека главната задача на полемиката е **спорот** кој има за цел да го наметне мислењето на авторот. Тој спор се води „со неког“, т. е се води со реално постоечки противник, а нема филозофско-апстрактен карактер. Јасно е дека тој дел ја вклучува **polemичката литература** во сите нејзини форми.

Во средновековието **polemичката литература** е претставена со:

- *укорувачката беседа,*
- *заштитната реч и*
- *апологетско - polemичката беседа.*

ПОДЕЛБА НА ПОЛЕМИЧКАТА ЛИТЕРАТУРА ВО СРЕДНОВЕКОВИЕТО		
УКОРУВАЧКА БЕСЕДА	ЗАШТИТНА РЕЧ	АПОЛОГЕТСКО - ПОЛЕМИЧКА БЕСЕДА

Најголем развој достигнал третиот вид на беседа.

Во старата литература таа е претставена со:

- „Беседа против тријазичните“ од Константин-Кирил,
- „За буквите“ од Црноризец Храбар и

- „Беседа против богомилите“ од Презвитер Козма (во нејзиниот прв дел во кој се полемизира со еретиците).

ПРИМЕРИ ЗА АПОЛОГЕТСКО – ПОЛЕМИЧКА БЕСЕДА во средновековието		
БЕСЕДА ПРОТИВ ТРИЈАЗИЧНИЦИТЕ на Кирил Филозоф	ЗА БУКВИТЕ на Црноризец Храбар	БЕСЕДА ПРОТИВ БОГОМИЛИТЕ на Презвитер Козма

Во средновековието се преведуваат и голем број на грчки полемички творби, како на пример:

- словата на Атанасиј Александриски против Аријаните,¹²⁴
- творби насочени против Латините¹²⁵ и др.

ПРИМЕРИ ЗА ПРЕВОД НА ГРЧКИ ПОЛЕМИЧКИ ТВОРБИ во средновековието	
СЛОВА ПРОТИВ АРИЈАНИТЕ на Атанасиј Александриски	ТВОРБИ ПРОТИВ ЛАТИНИТЕ

¹²⁴ Пиринка Пенкова, Възприемането на Атанасий Александрийски в западната традиция и влиянието и върху Константин Преславски в превода на Словата против арианите, Сџло, е-списание в областа на хуманитаристиката X-XXI в. год. IV, 2016, брой 8, <http://www.abcdar.com>

¹²⁵ Исто.

Обвинувачко-укорувачката беседа во нашата стара литература е претставена во вториот дел на творбата на Презвитер Козма (во делот: Поучение од божествените книги). Кон поучението се поаѓа преку критиката на пороците, што е главна задача на писателот.

Подоцна, обвинувачко-поучителни беседи откриваме во најголем дел и во најголема количина во зборниците на Јосиф Брадати¹²⁶, но тие не се комплетно оригинални.

Една нова беседа од тој тип (од крајот на XVIII век) е творбата на Јосиф Хилендарски¹²⁷ за читањето на книгите. Авторот ги критикува своите современици дека се однесуваат негрижливо со книгите, не сакаат да читаат, а повеќе разговараат од дуќан на дуќан и им дава совети како да запаметат.¹²⁸

ПРИМЕРИ ЗА ОБВИНУВАЧКО - УКОРУВАЧКА БЕСЕДА во средновековието		
ПОУЧЕНИЕ ОД БОЖЕСТВЕНИТЕ КНИГИ на Презвитер Козма	ЗБОРНИЦИТЕ на Јосиф Брадати	БЕСЕДА од XVIII век на Јосиф Хилендарски

¹²⁶ Йосиф Брадати (околу 1714 – околу 1789) е книжевник, дамаскинар, создавач на книжевна школа, чиј центар бил Рилскиот манастир; Види: Боню Ст. Ангелов, *Съвременници на Паисий*, Издателство на БАН, София 1963; Хр. Гандев, *Фактори на българското възраждане, Българска книга*, София 1943; Иван Радев (отг. ред.), *Енциклопедия на Българската възрожденска литература*, Абагар, В. Търново 1996; Б. Пенев, *История на новата българска литература*, II, 1932, стр. 202

¹²⁷ Йосиф Хилендарец е книжевник од XVIII век. Види: Речник на българската литература, том 2 Е-О. София, Издателство на Българската академия на науките, 1977. с. 145; Тачева, Елена. За читателя и четенето на/във възрожденските читанки; Петканова, Д. Един непознат съвременник на Паисий Хилендарски. // *Език и литература* 6. 1962.

¹²⁸ Донка Петканова, *Старобългарска литература IX - XVIII век*, Трето допълнено издание, София 1997, стр. 37

Повеќето од полемичките творби се напишани по повод реално водена дискусија – како подготовка за неа или создадени во текот додека е водена, во еден реален судир со противникот. Со тоа тие почнуваат да го живеат и литературниот живот – влегуваат во зборници и служат:

- како четиво или
- како изворен материјал или
- како обрасци за нови дискусии.

Понекогаш полемичките творби се создаваат и без да се одржи директен вербален спор. За Козма, на пример, не е докажано дека ја напишал творбата со повод за да ја одржи, презентира или говори на црковен собир. Независно од тоа дали делата се поврзани со практиката или имаат литературен карактер, тие, сепак, се напишани во форма на реално воден спор. Авторот ја презема улогата на оратор кој гледа сè пред себе преку објектот (противникот, субјектот кој е укоруван). На сопствениот противник, кому се однесува критиката, му се обраќа право, директно кон него како двете страни да стојат една спроти друга.

„Беседа против богомилите“ е напишана како таква за да може и да се произнесе директно како полемика и да се претвори во пишан полемички текст.

Полемичките творби секогаш ја одразуваат конкретна реалност. Тоа за кое писателот говори не се однесува на минатото, ниту, пак, на нешто што допрва ќе се случи во иднината, туку се однесува на сегашноста и неговото решение не трпи одлагање. Некои појави, на пример, моралните пороци се трајни и затоа борбата со нив е постојан проблем. Ете, зошто редица преводни укорувачки беседи не ја губат својата актуелност низ целото Средновековие.

Други појави се ограничени во времето. На пример, се однесуваат на конкретни еретички движења што имаат замав или постојат само во ограничен временски период. Тогаш полемичките творби произлезени од тоа време, престануваат да се препишуваат или се преработуваат, па се прилагодуваат на нови слични појави.

На пример во XV век во Русија „Беседата против богомилите“ се преработува, односно користи како беседа или творба против руските еретици¹²⁹.

Во апологетско-полемичките творби, поради активноста на противникот и изостреноста на спорот, противничката страна јасно се издвојува – се доведуваат во текстот и нејзини приговори, аргументи.

Проповедникот и противникот се отцртуваат како две главни спротивставени постоечки страни. Присутни се:

- две концепции,
- два идеала.

Така е во творбите на Константин - Кирил, Црноризец Храбар, Презвитер Козма, Григориј Палама и на други автори.

Во укорувачките беседи, противникот е обично молчалив слушател. Тој не е непријател, не возвраќа, не напаѓа. Полемиката е скриена, внатрешна, бидејќи постои повеќе како поттекст и се води меѓу принципите на христијанскиот морал и нивните отклонувања. Писателот се стреми да покаже како неправилно се постапува и како правилно треба да се постапи.

Во „торжествените“ реторички слова главната задача е да се восхвалува, да се торжествува, да се дава свечен тон по некаков повод, а целта е да се постигне празнично расположение и наслада за душата. Се восхвалуваат канонизирани личности, се празнуваат празници според христијанскиот календар, се возвеличуваат царевите.

Така, во торжествената ораторска проза значајно место зазема похвалното слово за светците и празничното слово за настаните (Велигден, Вознесение, Успение на Богородица и др.). Такви творби во старата литература пишуваат: Климент Охридски, Јоан Егзарх,

¹²⁹ „Беседа против Богомилите“ е творба позната и надвор од нашите граници. Позната е српска компилација од прашањата содржани во оригиналната беседа. Особено долго и активно оваа творба живее во Русија, каде што се користи во борбата против руските еретици. Види: http://poliphilology.blogspot.mk/2014/08/12_89.html

Патријарх Евтимиј, Григориј Цамблак, Јоасаф Бдински, Димитар Кантакузин.

Првостепената улога на црковната практика за формирањето на жанровите форми на торжествената ораторска проза не го исклучува создавањето и битисувањето на светската похвала посветена на неканонизирани личности. Таа е сврзана, пред сè, со царската особа, која, пак, зависи од религијата, бидејќи според неа царот е осветен од Бога. Светските похвали обично ги содржат во себе цртите на религиозните со античките похвали и во повеќето случаи имаат место во некаков ритуал. Одделни творби имаат врска со црковната практика и се наменети за читање. Макар и да имаат литературен карактер, а не директна практична функција, тие се издржани во целите и намените на објавената реч.

Во византиската литература се познати неколку различни видови на светски похвали како што се:

- похвала на царот во врска или по повод неговото крунисување,
- добредојде по повод раѓањето на престолонаследникот,
- похвала на град (на пример, за Никеја и Константинопол од Теодор Метохит) и др.

Слични творби во средновековната литература не се познати, макар што не е исклучен моментот дека биле создавани. Единствената зачувана светска похвала е за Иван - Александар, поставена како предговор кон Софискиот псалтир од 1337 годна. Ако е напишана по повод на порачката на книгата, таа излегува од рамките на стереотипните предговори и ги содржи сите црти на една литературно оформена творба на торжествено - свечено красноречие. Величествен елемент се содржи и во други предговори на книги (кон Златоструј, кон Лондонското евангелие), но тие не се оформени во стилот на ораторската проза, премногу кратки се, а во жанрова смисла и не можат да се приклучат кон панегиричката литература.

Особено место во рамките на торжествената ораторска проза на Средновековието зазема надгробното слово. Тоа содржи два основни моменти – плач и похвала. Наменети за погребени или панахиди, овие слова во повеќето случаи восхвалуваат неканонизирани личности. Честа појава е писателите да ги посветуваат надгробните плочи на блиски роднини и пријатели и да си ги изразуваат личните немири.

Познати се надгробните плочи и слова на:

- Григориј Богослов за брат му Кесариј и за сестра му Горгонија,¹³⁰
- надгробните зборови на Теодор Студит¹³¹ за мајка му и за учител му Платон,
- словата на Теодор Метохит за Михаил IX Палеолог и за Ирина Палеолог и др.¹³²

¹³⁰ Свети Григориј Богослов во своето надгробно слово за Кесариј вели: „Тогаш ќе те видам, светол и славен како што ми се јави на сон многупати, најсакан брату мој Кесариј”.

¹³¹ Важно е да споменеме дека св. Теодор Студит, наречен Студит, по името на Студитскиот манастир крај Константинопол, каде живеел и работел, е един од великите отци на Црквата во Средновековието, борец за Православие и страстен противник на иконоборците што значи **полемичар за таа тема**. Види: Иван Денев, ТРИ ИЗОБЛИЧИТЕЛНИ СЛОВА НА СВ. ТЕОДОР СТУДИТ СРЕЦУ ИКОНОБОРЦИТЕ (По случај 1200 години от Седмия вселенски събор).

¹³² Теодор Метохит (на грчки: Θεόδωρος Μετοχίτης, *Theodoros Metochites*, 1270 во Константинопол, † 13 март 1332 во Константинопол) е византиски државник, дипломат, теолог, философ, историчар, астроном, поет. Од околу 1305 до 1328 г. тој е личен советник (*mesaxōn*) на император Андроник II Палеолог. Види: Theodorus Metochites: *Paraphrasis in Aristotelis universam naturalem philosophiam* (= *Commentaria in Aristotelem Graeca*. Bd. 3). Gentianus Hervetus. Basel 1559; Jeffrey M. Featherstone: *Theodore Metochites's Poems „To Himself“: Introduction, Text, and Translation* (= *Byzantina Vindobonensia*. Bd. 23). Verlag der Österreichischen Akademie der Wissenschaften, Wien 2000; Karin Hult: *Theodore Metochites on Ancient Authors and Philosophy. Semeioseis gnomikai 1–26 & 71* (= *Studia Graeca et Latina Gothoburgensia*. Bd. 65). A Critical Edition with Introduction, Translation, Notes, and Indexes. With a Contribution by Börje Bydén. Acta Universitatis Gothoburgensis, Göteborg 2002; Hendrik Joan Drossaart Lulofs: *Aristoteles De somno et vigilia liber. Adiectis veteribus translationibus et Theodori Metochitae commentario*. Burgersdijk & Niermans u. a., Lugdunum Batavorum (Leiden) 1943 (Utrecht, Universität, Dissertation, 1943); K. Staikos, *The History of the Library in Western Civilization: From Constantine the Great to Cardinal Bessarion*, Oak Knoll Press, 2007, S. 427; Hans-Georg Beck: *Theodoros Metochites. Die Krise des byzantinischen Weltbildes im 14. Jahrhundert*. Beck, München 1952 (München, Universität, Habilitations-Schrift, 1949); Borje Bydén: *Theodore Metochites' Stoicheiosis astronomike and the Study of Natural Philosophy and Mathematics in Early Palaiologan Byzantium* (= *Studia Graeca et Latina Gothoburgensia*. Bd. 66). Acta Universitatis Gothoburgensis, Göteborg 2003; Ihor Ševčenko: *Études sur la polémique entre Théodore Métochite et Nicéphore Choumnos. La vie intellectuelle et politique*

Во нашата стара литература познато е само едно надгробно слово и тоа словото за Кипријан од Григориј Цамблак.¹³³

Надгробното слово се доближува до похвалното со тоа што и во двете е присутна похвалата. Тоа, сепак, се разликува од похвалното слово и поради тоа е погрешно да се споредува со него.

Во похвалите има:

- многу патетика и
- голема торжественост.

Во надгробното слово има:

- повеќе задушевност и
- интимност.

Во похвалното слово излегува на преден план сеопштата оценка и признание за херојот, а надгробното слово содржи одредена доза на автобиографски податоци - одредена доза на автобиографизам и личен однос.

Во похвалното слово господарува шаблонот, во надгробното значително е местото на вистинитоста (тоа не значи дека идеализирањето недостасува) и на конкретната слика на животните факти. Тоа е така, затоа што похвалните слова за објект на похвала

à Byzance sous les premiers Paléologues (= *Corpus Bruxellense historiae Byzantinae. Subsidia* 3). Éditions de Byzantion, Brüssel 1962 (Löwen, Universität, Dissertation 1949); Ihor Ševčenko: *Theodore Metochites, the Chora, and the Intellectual Trends of His Time*. In: Paul A. Underwood: *The Kariye Djami*. Band 4: *Studies in the Art of the Kariye Djami and Its Intellectual Background* (= *Bollingen series*. Bd. 70). Princeton University Press, Princeton NJ 1975, S. 19–91; Eva de Vries-van der Velden: *Théodore Métochite. Une réévaluation*. Gieben, Amsterdam 1987, ISBN 90-70265-58-3 (Leiden, Universität, Dissertation, 1987); Haramundanis, Katherine. Metochites [Metoxites], Theodore [Theodoros, Theoleptos]. // Thomas Hockey et al. *The Biographical Encyclopedia of Astronomers*. New York, Springer, 2007. с. 776. (PDF version).

¹³³ Григорије Цамблак, *Књижевни рад у Србији*. Приредио Дамњан Петровић, На савремени језик превели Лазар Мирковић, Димитрије Богдановић, Ђорђе Трифуновић, Дамњан Петровић. Београд, Просвета, СКЗ, 1989, Стара српска књижевност у 24 књиге, књ. 12.

имаат светец или цар. Светецот е недостижен за обичните луѓе, вечен, влегол во допир со „неискажаната светлина“, т.е со Бога. А царот е богопомазан и исполнител на Божјата волја на земјата. Надгробните слова се посветени на неканонизирани лица кои авторите лично ги познаваат и кои имаат јасно отцртано место во времето и во паметта на луѓето. Најпосле, во похвалите нема место за тага, тие се исполнети со радосни чувства, со ликување. Во надгробните слова од почетокот до крајот има тага и барање на утешение, затоа што тие се извикани на живот од една неодамнешна човечка смрт.

За секој проповедник слушателскиот аудиториум игра одредена улога. Врз основа на видот на аудиториумот, говорникот – проповедник – полеичар си врши избор на аргументацијата (последното важи, пред сè, за полемичката литература). За оформувањето на творбите има влијание и степенот на образование на авторот. Општиот стил на одделните жанрови форми на ораторската проза, сепак, се определува од целите, задачите и предметот. До таков резултат нè носат не само набљудувањата над литературните факти, ами и искажувањата на теоретичарите реторичари.

Во главата „За тоа што е соодветно за реторичарите“ Јосиф Ракендит¹³⁴ пишува:

„Умесен - соодветен го нарекуваат оној стил кој соодветствува на предметот на речта“.¹³⁵

Се даваат вакви примери:

- ако се опишува ливада, треба да се искористат цветови;
- ако се опишува почеток на војна, речта треба да биде „побрза, фигурите во неа треба да блескаат, да даваат претстава за соперништвото меѓу двете боречки страни“.

¹³⁴ Јосиф Ракендит (1280-1330) го создава значајното дело „Реторика“.

¹³⁵ Донка Петканова, Старобългарска литература IX - XVIII век, Трето дополнено издание, София 1997, стр. 40

Советот е: насекаде во различните видови говори да се стремиме кон соодветното.

Во византиските учебници стилот се дели на:

- прост (или чист) и
- мешан.

Од примерите кои Јосиф Ракендит ги дава, се гледа дека се има предвид стилот во тесна смисла на зборот. Кратко и концизно, одликите на двата стила се следниве:

- Јасната и кратка фраза е белег за едноставен стил.
- Делата претрупани со поукрасена фраза се белег за надмен стил.

Кога се има предвид сето ова, стилот на писателите - оратори и на различните видови творби треба да се објаснува и оценува, од една страна, според предметот и задачите, а од друга страна, во врска со литературниот развој во Византија.

Кај нас поучителната литература има „чист“ стил, затоа што за тој вид ораторска проза таков стил е „соодветен“. Учительната литература има задача секојдневно да им разјаснува на луѓето и да воспитува. Главна целна група тука се обичните луѓе. Искажаните идеи и поуки треба да се претворат во познание и во принципи на поведение. Творбите бараат јасен стил за да бидат лесно восприемани и прифатени од народот и да си ја исполнат својата намена.

Украсениот високопарен стил во случајов би го отежнал разбирањето и би влегол во конфликт со предметот кој го засегаат азбучните вистини на религијата и нормите на христијанското поведение. Ете, зошто во поучителната литература со најразлична содржина (догматска, аскетска, историска) и со различна слушателска публика (монаси и мирјани, богати и сиромашни, прости - неучи и образовани)

недостасуваат вербално непотребни зборови и мислата е изразена со јасни, кратки реченици, искази. Оваа литература е упатена кон разумот и свеста на човекот. Треба да се разбере што е вредното и што е полезното и да се постапува според потребите на полезното, бидејќи такво е сфаќањето во Средновековието. Талентот и умешноста на проповедникот во случајов се пројавуваат преку јасноста и чистотата на стилот и мислата.

Полемичката литература има за цел:

- да собори некое тврдење,
- да ја осуди неприродната, неморалната постапка или ереста,
- да ги отфрли нападите,
- да ги заштити идеите и
- да победи.

Без разлика дали обвинуваат, заштитуваат или ги вршат и двете функции истовремено, полемичките творби секогаш содржат елементи на критика затоа што се сврзани со актуелни конфликтни појави и проблеми. За целите на заштитата или за обвинението од страна на авторот е неопходна солидна, убедлива аргументација. Затоа аргументацијата зазема значајно и важно место во излагањето на ваквите творби.

Полемичкото мајсторство на еден писател се гледа до голем степен во тоа како тој врши селекција или избор на аргументацијата и како ја подредува.

Авторите црпат докази од многу извори:

- од животот,
- од историјата,
- од Светото писмо.

Се служат со:

- силата на умотворбите,
- готовата сентенција.

Полемичката литература е насочена кон умот на слушателите и читателите, кои би можеле да бидат подведени по неверни и погубни патишта.

Задачите на полемичките творби бараат едноставен, јасен стил, а понекогаш и мешан, особено таму каде што на преден план се издвојува заштитата. Предметот и задачите на творбата наложуваат стегнатост на фразата и логичност. Од стилско-поетичките средства, тука најчесто се среќаваат:

- позитивни споредби, обично преземени од секојдневието,
- алегоријата,
- антитезата,
- иронијата.

Тие се привлечени не за целите на сликата, туку пред сè за целите на докажувањето.

Поради тоа што полемичката литература одразува современи спорови и негативни појави и поради тоа што поставената задача бара многустрана аргументација, сите полемички творби се јавуваат како веродостојни и исклучително важни историски споменици.

Тука:

- нема хиперболизација,
- нема екстазни емоционални изблици,
- не се губи чувството за реалност.

Тоа, се разбира, не означува дека полемичките творби се сувопарни или без страст.

Поради сето тоа, авторот секогаш зазема страна како осудувач или заштитник. Тој не прави хроника на појавите, а се меша во нив. Во некои случаи произлегува неговиот грев и омраза, во други случаи – неговата човечка топлина.

Тој понекогаш ја изразува патриотската гордост (Црноризец Храбар), се восхитува од нападите и се исмева над „безумието“ или незнаењето на противникот (св. Константин-Кирил, Црноризец Храбар, Презвитер Козма). Во стремежот кон победа, очигледен е неговиот субјективен однос.

Торжествената ораторска проза веднаш прави впечаток со:

- својот богат јазик,
- својата сложена фраза што изобилува од стилски изразни средства кои му придаваат силна, светла сликовитост и фигуративност на стилот.

Нивната задача е:

- да восхвалуваат максимално херои и собитија - настани,
- да ги истакнат нивните огромни значења.

Затоа тука красноречието го наоѓа својот најблескав израз. Јасноста и логиката на мислата и тука се неопходни, но поважни се чувствата што треба да се изнесат и атмосферата што треба да се создаде. Слушателот може да не ја разбере секоја фраза, но ако се исполни со почитување и поклониение пред чествуваниот херој, ако го почувствува величието на празникот и испадне воодушевен, целта на словото е постигната.

Торжествената ораторска проза треба:

- да „ги трогне душите“ на слушателите како што се изразува Теофилакт за словата на Климент,
- да го извади човекот од секојдневието - делничноста и
- да го воведи во еден идеален, непорочен свет на добродетелта и на вечните проблеми за подвигот и порокот, за животот и смртта.

Тука алтернативата е *убаво – грозно*.

Авторите ја имаат за предмет убавината на светците и тоа се мисли на душевната убавина за сите светци, а при светските херои се мисли и на душевната и на надворешната убавина.

Творбите на торжествената проза се упатени кон емоциите на слушателот и тие делуваат на неговото срце. Предметот на восхвалата во торжествената ораторска проза, задачите на словата и времето, кога тие се изговораат – дали еднаш годишно или еднаш на многу години – бараат необични или светли изрази. За силни чувства, за големи личности и за исклучителни настани, не може да се кажуваат прости зборови.

Во торжествената ораторска проза, творците имаат богат јазик и украсен стил. Тука поетичките средства служат на сликовитоста, која пред сè го засега ликот на херојот, таинството на празникот и дава претстава за неговото значење.

Поетичките средства изразуваат оценки и градат претстави и затоа се употребуваат во изобилие.

Епитетите се леат великодушно, често по неколку во реченица. Тие обично се сложени како:

- *златозарен,*
- *боговдахновен,*
- *ангелозначен¹³⁶ и др.*

¹³⁶ Двоен епитет, сложенка, кованица – збогатување на јазичниот фонд.

Карактеристични се и:

- **метафорите,**
- **симболите,**
- **споредбите со библиски личности.**

Неретки и типични се и изразите како:

- „Втори Адам“,
- „Нов апостол“,
- „Втори Александар“.

Дури и:

- Светецот грее повеќе од сонцето,
- потврд е од алмаз,
- красноречието му е пообилно од водата на полноводната река.

Споредбите содржат слики и симболи, кои даваат претстава за сјај и исклучителност на херојот, за неговата врска со Бога.

Во похвалите многу често се среќава споредбата со светлината, односно со нејзините компоненти како:

- лаци - зраци,
- ѕвезди,
- сонце,
- светкавица.

Често се користи споредбата со:

- *орелот,*
- *медоносната лоза,*

- *громогласната труба,*
- *слаткопојниот славеј,*
- *благоуханата лилија.*

Хероите се силно идеализирани. Без оглед на реалното значење на хероите, во интерес на идеализацијата освен споменатите уметнички средства, служат уште и:

- ***хипотезата и***
- ***хиперболата.***

Како празнична реч, торжествената ораторска проза има и јасно изразена музичка страна. Во неа се користат елементите на црковната песна. Посебни ефекти на речта даваат:

- анафората,
- епифората,
- елипсата,
- повторувањето на зборовите со еднакви корени и други форми на речта.

Колку и да е разнообразна ораторската проза по родови, по жанрови форми и по тематика, таа се одликува со редица општи особености. Меѓу трите дела на ораторската проза не може да се постави строга граница.

Во поучителната проза може да има укорувачки и полемички елементи. Во полемичката проза може да се сретне поучителен и панегирички елемент.

Како јавна реч, ораторската проза по својата внатрешна смисла е дијалог со слушателот. Две страни наизменично, постојано, неминовно

присуствуваат во неа. Веднаш се воочуваат, без да бидат објект на посебно внимание.

Тие две страни се **проповедник и слушател.**

ОРАТОРСКАТА ПРОЗА по својата внатрешна смисла е ДИЈАЛОГ СО СЛУШАТЕЛОТ	
Едната страна	Другата страна
ПРОПОВЕДИК	СЛУШАТЕЛ

Проповедникот како општественик мора да води сметка за составот на публиката. Говориме за тоа дека одлучувачкото при изборот на стилот на секој реторички дел се:

- задачата,
- целта и
- предметот.

Но во границите на секој стил може да се забележат различности во зависност од слушателот. Не случајно Теофилакт кажува дека Климент напишал поуки, достапни и за „најпростиот“ човек¹³⁷. Очигледно е дека внимавал на културното рамниште на публиката - народот што го слушал и пред кого проповедал.

¹³⁷ Пространо житие на Климент Охридски од Теофилакт. Види: Житие на Климент Охридски / Теофилакт Охридски ; превод от грџкият оригинал, увод и бележки от Ал. Милев, София 1955; Вера Стојчевска-Антиќ, Архиепископот Теофилакт за животот и делото на Климент Охридски, Скопје : [Сојуз на друштва на македонски јазик и литература на СРМ], 1984, Литературен збор ; Год. XXXI. Кн. 1, 1984

Климентовите похвали и похвалите на Јоан Егзарх имаат, општо земено, украсен стил, затоа што тој е соодветен во случајот, но Климентовите слова се појасни по градба од Јоановите. Тоа зависи како од личните квалитети на проповедниците, така и од нивниот аудиторинум. Јоан работи во столицата каде е собрана интелигенцијата, затоа може да си дозволи повеќе филозофски расудувања.

Односот проповедник-слушател определува некои карактеристики и стилски особености, воопшто за ораторската проза. За да го држи будно вниманието на слушателот, авторот често се служи:

- со восклицот,
- со повторувањето и
- со реторското прашање.

Сите овие (воскликот, повторувањето и реторското прашање) се наречени „фигури на ефектот“. Обраќањето може да биде упатено кон слушателите, кон чествуваните светци, кон сите оние целни групи за кои проповедникот смета дека има интерес да им се обрати.

Реторичката проза е синкретичка уметност.

Синкретизмот се воочува во комбинирањето на вербалното со театарската вештина. Говорењето се придружува со:

- гестови - гестикулација,
- соодветна поза и
- претходна подготовка на гласот.

Уште при пишувањето на творбите, авторите требало да се усогласат со техниката на говорот, за да дадат добра можност за импресивен впечаток и изговор. За тоа судиме според принципите, правилата и насоките на реториката.

Постојат специјални реторички правила. Меѓу нив е и она за звуковите и изговорот. Се препорачува да нема натрупување на

согласки, а самогласките да се редат периодично што значи да има селекција на зборовите уште при пишувањето.

Синкретизмот на ораторската проза се пројавува и во тоа во неа продираат (не случајно кај одделно писатели, ами намерно), елементи од други литературни области – пред сè од црковната поезија. Вметнувањето на ритмична реч во прозата има големо значење при импресивноста кај слушателите. Тој потфат е карактеристичен најмногу за свеченото торжествено красноречие, но се среќава и во **полемичката литература**, а понекогаш и во поучителната литература.

Еден излез од прозата и навлегување во поезијата и одново враќање кон прозата прави диверзација на интонацијата на речта, внесува мелодика, го буди слушателот, му го привлекува повторно вниманието, создава во него пријатни чувства. Таа особеност заедно со прашањата и импресиите ја спасуваат проповедта од монотоност и стилово еднообразие и ја прават динамична.

Друга општа црта на реторичката проза е **нескриеното присуство на авторот** и идејната и емоционална ангажираност на писателот. Тука не станува збор за индивидуални и лични чувства и ставови, ами поскоро за една форма. Отворено, јасно и определено авторот решава:

- што е правилно, а што неправилно,
- што е убаво, а што е грозно,
- што е полезно и што е вредно.

При сето тоа се потпира на христијанската идеологија, не оставајќи му на слушателот по медиокритен пад да донесува и да прави заклучоци. Тој татковски:

- води и утешува,
- тажи и се радува,
- триумфира и паѓа,

- напаѓа и се брани.

Понекогаш авторското присуство јасно се гледа преку употребата на јас - формата, а во други случаи се крие зад множинската форма – ние.

АВТОРОТ Е ПРИСУТЕН ПРЕКУ:	
ЈАС - ФОРМАТА	МНОЖИНСКАТА ФОРМА – НИЕ

Писателите – реторичари се општественици кои се повикани:

- да подучуваат,
- да бранат определени принципи и интереси на средината во која дејствуваат.

Ораторот застанува пред публиката и не се крие зад своите херои, а ги поставува задачите, го изразува односот кон темата и херојот и своите идеи. На ораторската проза и е приклучено неспокојството во сите случаи. Ораторската проза е највозбудливата, најстраствената, идејно и емоционално најангажираната. Затоа некои писатели ја споредуваат и со пламен. А во „Слово за самиот себе си“, Јосиф Ракендит ја нарекува реториката¹³⁸ „огнедишеста“, односно ја споредува со издишување со оган (оган-дишење).

¹³⁸ Реторика (од грчки ρήτωρ, rhêtôr, „оратор, говорник“) е една од трите првични слободни уметности или trivium (заедно со дијалектиката и граматиката). Во текот на својата историја долга 2500 години, поимот се користи како ознака за многу нешта, но под реторика денес се мисли на способноста на убедување преку јазик. Првите теориски согледби за реториката се во антиката, каде на Аристотел му се припишува првата формална обработка на дисциплината. Постои клучна разлика помеѓу она што се нарекува говорништво, беседништво или ораторство и она што се нарекува реторика. Имено, беседништвото се однесува на конкретната изведба, практичното остварување на беседата, додека реториката се однесува на теориското обмислување на говорништвото.

Дијалогот¹³⁹ е универзално средство за карактеристика на хероите - ликовите и за разоткривање на сижето. Ораторските творби се без сиже, но дијалогот се употребува и тука. Во приказните обично дијалогот е момент кога почнува да се развива сижето. Во ораторската проза дијалогот е составен дел на дадените примери или на толкуваниот текст и следствено на тоа претставува елемент на аргументацијата.

Во една творба можат да се сретнат неколку разнообразни по форма и содржина дијалози и секој да си има самостојност и завршеност. Освен како разговор меѓу две лица кои дејствуваат во текстот или како неизречени, помислени реплики, дијалогот во ораторската проза има и други форми, на пример:

- разговор на авторот со евентуални невидливи слушатели – противници и
- разговор на авторот со еден од хероите / ликовите на словото.

Тие форми на дијалог стојат во врска со нескриеното авторско присуство во ораторската проза.

Писателот зема однос кон секое поставено прашање, а исто така и кон оние кои би можеле да бидат поставени.

Во белетристиката и житијната литература, со дијалогот се зафаќа минатото. Во ораторската проза тој може освен минатото да го разоткрие и сегашното и идното. Се поставува како еден вид модел на еден возможен разговор што ќе се оствари во идно неопределено време.

На пример, во „Похвала на евангелист Јован“, Јован Егзарх¹⁴⁰ кажува дека во судниот ден Бог ќе ги повика еретиците и во присуство на

¹³⁹ Дијалог (од старогрчки "Dialogos" што значи разговор) представува водење на писмен или усмен разговор и противразговор помеѓу две или повеќе лица. Негов антипод или спротивственост е монолот, разговор на едне особа со или против себе сама. Свесната употреба на дијалогот почнува кај софистите на кои им служи за спознавање или расправање на проблеми во смисла на класичната Дијалектике (со тезе и антитези). Може да ги споменеме Сократовите дијалози објавени од Платон. Во хуманизмот дијалогот доживува свој развиток дури кај Еразмо Ротердамски и кај Улрих од Хутен.

¹⁴⁰ Под името на Јоан Презвитер, според повеќето научници се наоѓа Јоан Егзарх. Од него се зачувани неколку проповеди: „Похвално слово за Јоан Богослов“, две „Слова за Рождество Христово“, „Слово за Богојавление“, „Слово за Сретение Господово“, „Слово

Јован ќе им постави прашања. Следува динамичен интересен дијалог меѓу:

- еретиците и Бог и
- Бог и евангелист Јован.

Елементот публицистичност присуствува во сите жанрови форми на ораторската проза, но тоа не е публицистика во современа смисла на зборот. Таа го става, пред сè, ораторското слово, родено и создадено, главно, за усно произнесување и изговорање како што во суштина определуваат и неговите жанрови и стилистички особености.

за Вознесение Господово“, „Слово за Преображение“, „Слово за Пасха“ и други. Види: Кръстанов, Т. Кариера на Св. Йоан Екзарх, архиепископ и патриарх на българската земя, и на Св. Климент, епископ велички и охридски чудотворец в провинция Западна България; Vondrák, V., O mluvě Jana Egarcha bulharského, Praha, p. 40-92, p. 95-97 (1896); Трифонов, Ю., Сведения из старобългарския живот в „Шестоднева“ на Йоан Екзарх, Списание на БАН, т. 35, с. 1-26 (1926); Мавродинов, Н., Описание на Преслав в Шестоднева на Йоан Екзарх, ИП, кн. 3, с. 66-76 (1955); Миятев, К., Два поетични фрагмента у Йоан Екзарх като исторически извори, Археология, кн. 1-2, с. 9-16 (1959); Хаджиолов, А., Йоан Екзарх Български като учен и философ, основоположник на българското естествознание, Проблеми на природата, кн. 8, с. 177 (1978); Боев, П., Йоан Екзарх Български - първият наш антрополог, Проблеми на природата, кн. 9 с. 317 (1978); Борисов, М., А. Ваврек, В. Кусев, „Йоан Екзарх – първият разпространител на знания в областта на физическите науки у нас“, Физика, кн. 1, с. 14–28 (1983); Борисов, М., А. Ваврек, Г. Камишева, „Йоан Екзарх Български - пръв разпространител на физически знания у нас“, Предшественици на разпространението и развитието на физическите знания в България, София, Народна просвета (1985) с. 5-65; Чолова, Ц., Върховната власт и управлението в средновековната българска държава по времето на Симеон, отразени в „Шестоднева“ на Йоан Екзарх, Известия на Института по история, т. 27, с. 216-235 (1985); Калайдович, К. Иоанн екзарх болгарский. Москва (1824); Архимандрит Панарет, Животът на Йоана Екзарха Български, Станимака (1914); Иванова-Мирчева, Д., Йоан Екзарх Български, Слова, т. 1, София (1974); Бонов, А. Възгледите за вселената на Йоан Екзарх български. София (1982); Чолова, Ц., Естественонаучните знания в средновековна България, София, изд. БАН (1988); Баранкова, Г. С., В. В. Мильков. Шестоднев Иоанна екзарха Болгарского. Санкт Петербург (2001); Трендафилов, Хр. Йоан Екзарх Български. София (2001); Das Hexaemeron des Exarchen Johannes. Bd. 1-7. Hrsg. R. Aitzetmüller. Graz, 1958-1971.; Des Hl. Johannes von Damaskus "Εκθεσις ἀκριβῆς τῆς ὀρθοδόξου πίστεως in der Übersetzung des Exarchen Johannes. Hrsg. L. Sadnik, R. Aitzetmüller. Bd. 1-4. Wiesbaden, 1967-1983; Йоан Екзарх Български. Слова. Ред. Д. Мирчева. С., 1971; Йоан Екзарх. Шестоднев. Прев. Н. Цв. Кочев. С., 1981; 2 изд. 2000; Йоан Екзарх. Слова. С., 1993; Шестоднев Иоанна екзарха Болгарского. Ранняя русская редакция. Подг. Г. С. Баранкова. Отв. ред. А. М. Молдован. М., 1998; Добрев, И. Йоан Презвитер Екзарх Български и устройството на Българската църква през Първото ни царство. – В: Християнска агиология и народни вярвания: Сборник в чест на ст.н.с. Елена Коцева (ред. А. Милтенова, Е. Томова, Р. Станкова). С., 2008, 356-369; Ватикански открития за „Черноризец Храбър“, pravoslavieto.com; Константин Еленков, 1 ноември - ден на св. Иван Рилски и народните будители, Монт прес, бр. 85 (1925), год. XXII, 1 - 2 ноември 2011 г.

Ако се потрудиме да ја сместиме ораторската проза во современиот поим и концепт на публицистиката, тогаш таа најмногу и најцврсто се доближува до полемичката литература. Во неа:

- се јавуваат: важни, актуелни, општествено-политички, културни и идеолошки проблеми и
- се застапуваат, наметнуваат, бранат и манифестираат принципи и интереси (народни, народносни, верски, црковни или сето тоа заедно), претставувајќи директен отслик на времето.

Во деловите означени како „реторичко слово“, се поместува поголемиот дел од старата официјална литература. Ако се огледаме на византиската литература, ќе го откриеме приближно истиот сооднос.

Водечкото место на ораторската проза во средновековието е наполно природно и нормално. Пренагласено би било ако се каже дека писменоста низ средните векови е на многу ниско рамниште. Старата литература ги има своите читатели, но поголем дека и број од нив се слушатели. Низ средновековието црквата е главниот воспитувачки и образовен институт. И колку поголема власт добива таа, толку повеќе се јавува потребата од магијата на словото.

Низ средновековието, *ораторската проза* е водечки жанр.

4.1. ДАТИРАЊЕ НА НЕДАТИРАНИТЕ ТВОРБИ

Датирањето на една недатирана творба во средновековната ракописна традиција се определува, пред сè, преку показателите и маркерите во содржината на истата. Фактот дека една творба, едно дело се открива во доцни преписи, воопшто не е показател за неговото потекло. Многу често меѓу времепојавата на творбата и најраниот препис поминуваат неколку века. Таков е случајот со „Пространото житие на Кирил“, со „Беседа против богомилите“ и др.

По бележите во содржината, средновековните творби можат да се датираат во рамките на неколку десетолетија или полустолетија. Ако творбата го содржи името на авторот, а според други извори се знае времето во кое живеел и творел, тогаш датирањето е најлесно.

На пример, многу творби на св. Климент Охридски во насловот го носат името на авторот, но не ја содржат годината на пишувањето. Како што знаеме св. Климент умрел во 916 година,¹⁴¹ а најактивниот период од неговата книжевна дејност е времето по 886 година. Според тоа, творбите му се датираат во рамките на периодот 886 – 916 година, без да бидеме во ситуација да ги подредиме по години.

Ако е познато името на авторот, а неговиот животен пат не е документиран – не се знае датата на неговото раѓање, ниту датата на умирање, ниту пак се познати други датирани творби од истиот автор, тогаш прашањето за датирањето е посложено. Таков е случајот со **„Беседа против богомилите“ на Презвитер Козма.**

Името на писателот е зачувано во насловот на беседата, но за Козма апсолутно ништо друго не се знае. Затоа аргументацијата за датирање на творбата се бара во други податоци од нејзината содржина. Некои од тие податоци, сепак, можат да се толкуваат на различен начин. Ете, поради што произлегуваат неколку хипотези за настанувањето на Беседата. Некои научници ја сместуваат во втората половина на X век, а други во XI век, трети пак во почетокот на XIII век. За да се реши убедливо ова прашање, потребно е да се анализира внимателно одразената епоха во оваа творба, да се установи личноста на некои од споменатите имиња, да се пронишне во начинот според кој се зборува за историските личности како: цар Петар, поп Богомил и др. Имено, врз

¹⁴¹ Бранко Ѓорѓевски, „Грчките владици го донесоа черепот на свети Климент Охридски во Софија“, *Дневник*, година XX, број 6225, сабота-недела, 26-27 ноември 2016, стр. 2; Gerhard Podskalsky: *Theologische Literatur des Mittelalters in Bulgarien und Serbien 865 - 1459*, C.H.Beck, 2000; Nikolaos Trunte: *Πρός τό σαφέστερον. Zu Reformen in der glagolitischen Schrift* www.uni-bonn.de; In: *Glagoljica i hrvatski glagolizam*, Zagreb, 2004; Животопис на св. Климента, български архиепископ. От Теофилакта, Охридски архиепископ. Превел от гръцки с малки съкращения Д. Матов. Пловдив, 1896, us.archive.org; Люба Илиева. Пространното житие на св. Климент Охридски и проблемът за българо-византийския културен синтез. – Во: *Omnia vincit amor: Юбилеен сборник на НГДЕК в чест на проф. Василка Тъпкова-Заимова*. Съст. В. Вачкова и Цв. Степанов. С., УИ, 2008.

основа на таква анализа најприфатливо е датирањето на творбата за втората половина на X век.

За датирањето на една творба понекогаш само еден исказ во содржината може да се покаже како од решавачко значење. Таков случај ни дава **творбата на Црноризец Храбар „За буквите“**. Целата содржина на делото говори дека тоа е создадено во зората на словенската писменост, но тоа може да биде период од околу половина век. Следниот исказ во творбата пак го решава прашањето поконкретно: „Живи се оние, кои ги виделе“. Станува збор за Кирил и Методиј. Оние кои ги виделе, уште живеат, а тоа се нивните ученици. Штом е така, не може да се датира оваа творба подоцна од почетокот на X век.

За датирањето на недатираните средновековни творби големо значење имаат јазичните белези. Тие не можат да се насочат кон определено десеттолетие, но насочуваат кон определено столетие. Особено тоа важи за анонимните творби преведени од грчки. За нас е важно да знаеме кога тие се појавуваат на словенски јазик, затоа што содржината и уметничкиот облик на преводната литература се показател за рамништето на духовната култура и интересите во дадената епоха. Датирањето на преводите е важно со оглед на историјата на даден тип литература, на пример, на апокрифната литература која се распространува во текот на целото средновековие.

За востановувањето на одделни творби на словенски јазик, во случајов можат да помогнат два фактора:

- индексите и
- јазикот на творбите.

Преводните индекси како што е поместениот во Симеоновиот (Светославов) зборник од почетокот на X век¹⁴², не се сигурна основа, но

¹⁴² „Цар Симеоновиот зборник од X век“ го носи името на цар Симеон. Овој зборник претставува еден од најценетите продукти на т.н. „Златен век“ на старата литература и култура. Види: Симеонов зборник (по Светославовия препис от 1073 г.) - том 2, Събка Богданова, Валентин Вълчанов, Ценка Досева, Сергей Иванов, Цветана Ралева, В. Христова, П. Янева.

словенските индекси на забранетите книги веќе можат да се разгледуваат како документи за распространувањето на апокрифната литература¹⁴³ на нашиве простори. Погодиновиот индекс од 911 год.¹⁴⁴ помага преводите на споменатите во него апокрифи да се датираат во рамките на околу 150 години.

Индексите, сепак, не ја содржат целата апокрифна литература во нив и затоа не можат да помогнат во сите случаи. Во ракописната традиција се среќаваат уште многу апокрифи, неспоменати во нив. Кога се преведени тие? На помош при решавањето на прашањето за датирањето доаѓа јазичната анализа. На пример, апокрифната творба „Видение на монах Агапиј“ е сочувана во препис од XII век (во т.н. Успенски зборник), но содржи стари јазични црти кои ја поместуваат творбата кон X век.

Тие белези се на нашиот стар јазик што покажува дека преводот е направен во нашиве краишта. Редица богослужбени книги и автори се преведувани кај нас по два пати. Вторите преводи се лоцираат најчесто во втората половина на XIV век во врска со сеопштата поправка на книгите. Преку јазичната анализа се одделуваат раните преводи, направени во X век.

Таканаречениот **Московски препис на „За буквите“ од Црноризец Храбар**¹⁴⁵ покажува стари, древни јазични и правописни црти дури и траги од глаголицата. Тоа означува дека прототипот од кој произлегува преписот бил глаголски - напишан со глаголица. Оттука, пак, следува дека делото, исто така, било напишано со глаголица што е важен аргумент за староста на делото кое нè носи кон IX – X век. Тој препис се наоѓа во зборник што е пет века подоцнежен од времето на

¹⁴³ Детално за апокрифната литература кај Виолета Мартиновска во: Апокрифите во македонската писмена традиција: (примери од Тиквешкиот и Попдраголевиот зборник), кн. 1, Скопје 2008, Апокрифите во македонската писмена традиција: (примери од Тиквешкиот и Попдраголевиот зборник), кн. 2, Скопје 2011.

¹⁴⁴ Најраниот словенски индекс на забранените книги е т.н. Погодинов индекс. Целиот индекс кај Е. Непеске, S. 21 - 24.

¹⁴⁵ Денес се познати околу 80 преписи од делото „За буквите“. Тие се сведоштво за исклучителната популарност на составот меѓу словенските книжевници (особено во Русија) до XVIII в. Најраниот препис е од 1348 година - во Лаврентиевиот (Иван Александров) зборник (сигнал. F. I. 376). Текстуалните разлики помеѓу преписите даваат основа да се зборува за две редакции - примарна и секундарна.

творбата. Други палеографски белези, пак, попречиле ова дело да се датира со постар датум.

4.2. ЗА ПИСМОТО СО „ЦРТИ И РЕСИ“

Ако се обидеме хронолошки да ги подредиме појавите, треба во почетокот на словенскиот и на прастариот писмен развој да го поставиме *руническото* писмо – писмото сочинето од руни (црти и рески).

За постоењето на тоа писмо кај Словените сведочи **Црноризец Храбар** во неговата значајна апологија на словенската писменост „**За буквите**“.¹⁴⁶ Раслојувајќи ја накратко историјата на пишувањето кај Словените со цел да се потцрта големото значење на св. Константин-Кирил Филозоф, тој кажува:

„Порано Словените немаа букви, но бидејќи јазичници (пагани), читаа и гатаа со црти и рески“.

Врз основа на овој исказ, се имаат произнесено многу научници, искористувајќи ги како доказ за различни хипотези. Дека тие знаци не биле завршено фонетско писмо со кое можат да се пишуваат книги е јасно. Не само зашто нема никакви остатоци од книжнина, напишана со црти и рески, туку, пред сè, затоа што Црноризец Храбар изречито и јасно сведочи дека Словените немале писмо (немале букви). Во некои преписи на творбата „О, писменех“ стои зборот „писмо“, во некои „книги“, но и едниот и другиот се со значење „букви“.

Но какво место имале цртите и реските во животот на луѓето во тоа време? За што служеле? Црноризец Храбар кажува дека тие со нив „читале“ и „гатале“.

Зборот „чита“ во стариот јазик го има и значењето на глаголот „брои“. Последователно на тоа може да се допушти дека еден дел од

¹⁴⁶ Делото (апологијата, трактатот, полемиката) „За буквите“ е воведено во науката од К. Калаидович во 1824 година, кој го остварува и неговот прво издание.

цртите и од реските се користел или служел како бројки и истите имале значење на цифри.

Бидејќи зборот „реска“¹⁴⁷ доаѓа од глаголот „реже“,¹⁴⁸ можеме да сметаме дека цртките и реските се изрежувале врз дрво или камен за да не се забораваат. Со други зборови, така, на тој начин биле одбележувани најразлични сметки или денови. Ваквата практика опстојува во селата меѓу неписмените луѓе до крајот на XIX век.

Може да се претпостави дека глаголот „чита“ кај Храбар има значење на „толкува“ и на тој начин тој заедно со глаголот „гата“ ја разоткрива суштината на цртите и на реските.

„Гата“ е стар збор (глагол) и од него произлегува називот на еден древен фоклорен жанр – гатанка. Во таков случај дел од писмените знаци наречени од Храбар „црти и рески“ биле знаци со целосна смисла (логограми) и требало да се толкуваат и отгатнуваат. За гатањето е повеќе од јасно дека е реакција на активната вера во паганството и многубоштвото. Верувањето во повеќе богови било пропратено со многу суеверија, вражења, гатања. Јасно е дека Храбар говори за период пред покрстувањето и пред поставувањето на азбуката.

Тоа биле знаци со симболично значење, користени, главно, при култови обреди. Бидејќи германските и скандинавските племиња со кои во блискост живееле Словените при раселувањето (V и VI век), низ III-IV век имале „писмо од руни“, природно е да се мисли дека и Словените имале некаков вид на руни со кои пишувале. Словенските црти и рески се слеале, веројатно, подоцна со руните на староседелските племиња на нашите простори, така што денес не можеме да распознаеме кои од многубројните зачувани знаци се словенски, а кои од староседелците. Освен тоа, словенските строежи не биле солидни и од нив, речиси, ништо не е зачувано. Најверојатно, Словените ги одбележувале или ги користеле своите „руни“ за одбележување на дрво (врз дрво). На пример, пишувањето во Русија врз брзова кора покажува за една традиција. Некои народи, пак, ги нацртувале „руните“ врз песок при

¹⁴⁷ Кирил Конески, Правописен речник на македонскиот литературен јазик, Скопје 1999, стр. 396

¹⁴⁸ Исто, стр. 399.

гатањето или при правењето други обреди. Па затоа тие денес и се исчезнати.

Луѓето кои живееле на нашиве простори пред нивното мешање со Словените, располагале со поразвиено „писмо од руни“, со кое оставиле неоспорливи траги во нивните живеалишта. Денес тоа се открива, главно, во некогашните културни центри (градови). Таму се откриени многубројни знаци. Погolem дел се откриени поединечно, во ред случаи групно, од три до осум знаци еден до друг.¹⁴⁹

Во науката се дозволува или се одобрува дека Црноризец Храбар нема предвид некои посебни, специјални словенски „руни“, а говори за оние на домородците. Тоа е една хипотеза, не без основа како и првата. Храбар говори за Словени затоа што во неговото време голем број од староседелското население до голема мера се словенизирано и затоа што Словените прифатиле од „писмото од руни“ на староседелците.

Тоа прашање, сепак, уште има потреба од истражување. Неспорно е тоа дека турските народи одамна имаат свое „писмо од руни“. Откриени се многу натписи од Северна Монголија, од брегот на Орхон, од горното течение на Енисеј. Познати како турски руни, различни од германските и скандинавските. Истражувањата покажуваат дека тие се напишани на старотурски јазик. Станува збор за споменици од VII и почетокот на VIII век. Слични натписи се пронаоѓаат и во Кавказ и на други места од Југоисточна Европа. Тие се разликуваат по начинот на исцртување (пишување) и по нивната фонетска структура, па поради тоа во науката се говори за „две различни области на руни“ – азиатска и европска.¹⁵⁰

Третата група на знаци - руни се прастарите руни на луѓето кои живееле на нашиве простори. Досега се установени повеќе од 1330 случаи на самостојно користење на знаците. Исто така, имаме и повеќе од 270 случаи, што се употребуваат во комбинации – по неколку заедно. Руните се откриваат по тули и ќерамиди, по скали и саркофази, по

¹⁴⁹ Людмила Дончева-Петкова, Знаци върху археологически паметници от средновековна България : VII-X век, София : БАН, 1980.

¹⁵⁰ Веселин Бешевлиев, Прабългарски епиграфски паметници, София : Отечествен фронт, 1981

делкани градежни камења, по керамички садови. Тие почесто се среќаваат поединечно и се претпоставува дека се пишувани на камен и дека претставуваат знаци, печати и цифри. Најпосле, преовладува мислењето дека тоа се буквени знаци. Ова мислење е искажано прво од Карел Шкорпил.¹⁵¹ Тие буквени знаци имале двојно значење – на букви и на цифри како грчките.

Затоа ги среќаваме по камени блокови и плочи каде можат да имаат смисла на нумерација при градење. Некои знаци имале значење на припадност, во каква што смисла се употребувани и германските руни и поради тоа ги среќаваме по садови. Други, пак, најверојатно, имале магиско значење како знаци на божествата со волшебна сила. Затоа ги откриваме по прстени, по амулети, керамици.

Некои симболички знаци ги означувале следниве зборови: небо¹⁵² потоа дом, род = племе.

Прабугарските знаци се донесени од Бугарите од нивната стара татковина. Тоа се гледа од нивната сличност со знаците, пронајдени во Јужна Русија, населена турски племиња, и од сличноста со старотурските орхонски и енисеиски натписи.

Групните знаци се одбележани врз колони плочи, садови, сидови. Во таква форма тие веќе се натписи. Утврдено е дека „бугарските“ руни треба да се читаат од десно кон лево како старотурските и дека еден рунен знак означува слог. Поради тоа многу знаци, всушност, се едносложни зборови, а неколку знака заедно составуваат една реченица.

Натпис со руни е откриен врз каменен блок од местото Бјала (Варна)¹⁵³ каде се издлабени 5 знака еден до друг. Врз блок од тронот на Басараб во Плиска се откриени 7 знака, а по сидовите на карпестите цркви кај с. Басараб неколку подобни натписи стојат на ред со кирилски

¹⁵¹ Материали към въпроса за "съдбата на прабългарите и северите" и към въпроса за "произхода на днешните българи"; Старини в Черноморската област, ч. I, С., 1925 г.

¹⁵² Веселин Бешевлиев, Прабългарски епиграфски паметници, София : Отечествени фронт, 1981, стр. 24.

¹⁵³ Бјала е град во Североисточна Бугарија. Тој се наоѓа во Варненската област и е близу до брегот на Црното море.

натписи. Најпосле натпис од 8 знака се наоѓа и врз ритона од богатството од Над сент Миклош.¹⁵⁴

Содржината на натписите досега останува тајна. Еден натпис врз фрагмент од керамида од манастирски комплекс во село Равна се обидел да го расчита М. Москов. Натписот се состои од 7 знака, разделени како 4+3 со една „рисулка“ со човечка глава со зајачки уши.¹⁵⁵ Читањето односно расчитувањето е хипотетично, но како прв обид во таа смисла заслужува внимание.

Штом прабугарските натписи од руни се толку кратки, тоа значи дека писмото, сепак, не достигнало до таков развој за да биде возможно со него да се одразуваат посложени и попространи мисли и настани. Тоа си останува примитивно јазично писмо за секојдневна употреба и непоходност.

Како втора историска етапа од развојот на писмената култура, многу е важно и треба да се одбележи користењето на туѓо писмо за одбележување на својата реч. Бидејќи од оваа страна на Дунав тие употребуваат скитско, аварско или хазарско писмо. Кога стануваат соседи на Византија, почнуваат да се служат со грчко писмо. За тоа сведочат неколку натписи на прабугарски јазик со грчко писмо. Едниот од нив е одбележан врз колона и се состои од 10 реда – 26 збора.¹⁵⁶

Откриен е недалеку од рушевините на Преслав.¹⁵⁷ Во детали тој е толкуван од различни автори различно, но неговата општа содржина е јасна. Натписот претставува список на шлемовите, штитовите и видовите ризници што болјарот и жупанот треба да ги приготват за време на битка (војна). Како и други инвентарни воени натписи на грчки јазик и овој натпис, сигурно, бил изложен на видно место во некоја тврдина како постојана и задолжителна заповед што не треба да се заборава.

¹⁵⁴ Донка Петканоа, Старобългарска литература IX-XVII век. Трето дополнено издание, София, 1997, стр. 88.

¹⁵⁵ Веселин Бешевлиев, Прабългарски епиграфски паметници, София : Отечествени фронт, 1981.

¹⁵⁶ Донка Петканоа, Старобългарска литература IX-XVII век. Трето дополнено издание, София, 1997, стр. 89.

¹⁵⁷ М. Москов, Прабългарски рунически надпис, Старобългаристика, 1983, Бр. 1, стр. 46.

На стариот јазик на нашите народи, со грчки букви е и еден од написите врз златното богатство од Нат сент Миклош. Тој е одбележан врз едно од тасчетата и засега се расчитува вака: „Боила зоапан го направи овој тест, Бутаул зоапан го закачи за пиење“. ¹⁵⁸

Со грчки букви пишуваат и Словените. Храбар соопштува:

„Кога се покрстија, беа принудени да ја пишуваат словенската реч со римски и грчки букви без устројување“. ¹⁵⁹

Јасно е дека употребата на грчкото писмо кај Словените се поврзува со покрстувањето. По секоја веројатност, Храбар го нема предвид официјалното приемање на христијанската религија бидејќи вели: „и така беше многу години...“, а воопшто продирањето на христијанството меѓу словенското население.

За христијаните, особено каде што тие биле компактна маса, била неопходна богослужба. Дури и во сосем упростена форма тоа не можело да се оствари без книги. Новата религија која ја носи својата комплексна сликовитост и симболика, не можела да биде разбрана на грчки јазик, ниту пак да биде изразена со примитивните „црти и рески“. Затоа започнува да се користи грчкото писмо без приспособување кон фонетскиот систем на словенската реч. Најверојатно, со грчки букви се запишувани молитви, преводи од делови од Евангелието, проповеди и песни. Но, Храбар кажува дека се користени и римските букви. Можеби, тој го има предвид искуството на Словените воопшто, поаѓајќи од животот и на моравците, на кои латинското писмо им било добро познато. Не е исклучено, сепак, и дека постоело и слично искуство, најверојатно, по официјалното покрстување кога во текот на четири години на нашиве простори престојува латинското духовништво - свештеништво со книги.

¹⁵⁸ Н. Мавродинов. Старобългарското искуство, София, 1959, стр. 131.

¹⁵⁹ Види: „О писменех“, Црноризец Храбар.

Практиката да се одбележува со туѓо писмо родната реч е позната и на други народи, и пред и по Храбар:

- Кога грчката азбука уште не е пронајдена и создадена, Грците се служат со финикиски букви.
- Познато е дека арменскиот превод на Библијата извршен во IV век е запишан со сириски букви.
- Често вклучените во византиската империја народности што се под нејзино културно влијание, го користат грчкото писмо.
- На православните христијани во IX-XII век кои не го знаат грчкиот јазик, им се дозволува да си ја вршат богослужбата на сопствениот дијалект, со тоа што се служат со молитви, запишани со грчки букви.
- Паралелно со користењето на грчкото писмо за битови и религиозни потреби, во Бугарија се користи како писмен јазик и грчкиот. Тој станува официјален државен јазик веднаш по основањето на „Дунавска Бугарија“ (681 година).

5. ПОЛЕМИКИ НА КИРИЛ ФИЛОЗОФ

5.1. ИЗВОРИ

Животот на средновековните писатели, општественици и државници, општо земено, е слабо документиран. Причините за тоа се различни.

Најпрво, нашето Средновековие не ги познава автографијата и биографијата како литературни жанри во современа смисла на зборот.

Втора, не малку важна причина е масовното уништување на книжнината за време на туѓите надоаѓања, влијанија и робство. Не располагаме со ниту една царска, патријаршиска или, пак, приватна библиотека од средновековието. Не располагаме со ниту еден светски или манастирски архив. Науката е принудена да ги востановува културното и политичкото минато, главно, врз основа на малкуте преживевани споменици, на извори од туѓ производ (грчки, латински, турски) и од деновите на археологијата. За нашите писатели судиме, пред сè, од зачуваните трудови, кои се сиромашни и претставуваат биографски податоци.

Св. Кирил и Методиј се првите словенски светители. За тоа постојат многу податоци и вести. Зачувани се, различни по карактер и време, споменици, кои го документираат многу добро нивниот живот, дело и значење. На што се должи тоа изобилство од извори?¹⁶⁰ Пред сè,

¹⁶⁰ Кирилометодиевска библиографија 1546–1934. Обща ред. Св. Николова. С., КМНЦ, 2003; Кирило-Методиевска енциклопедија. Т. 1. А-З. С., 1985; Т. 2. И-О. С., 1995; Т. 3. П-С. С., 2003; Бодянский, О. М. О времени происхождения славянских письмен. М., 1855; Бильбасов, В. А. Кирилл и Мефодий по документальным источникам. М., 1868; Малышевский, И. Святые Кирилл и Мефодий. Киев, 1886; <http://www.krotov.info/history/09/2/malyshevs.htm>; Петканова, Д. Константин Кирил. Денница на славянския род. С., НПр, 1983; <http://knigite.abv.bg/dp/>; Бернштейн, С. Б. Константин-философ и Мефодий. М., 1984; Tachiaos, Anthony-Emil. Cyril and Methodius of Thessalonica: The Acculturation of the Slavs. Crestwood (NY), SVSP, 2001; Йоан Павел II, папа. Кирил и Методий. С., Нов ден, 1996; Флоря, Борис Н. Сказания о начале славянской письменности. СПб., Алетейя, 2000 (Славянская библиотека); http://www.krotov.info/history/09/flor_00.htm; Тот, Имре. Светите братя Кирил и Методий. 2 прер. и доп. изд. С., Гутенберг, 2002; Vulchanov, V. The 'Lives' of SS Constantine-Cyril and Methodius: Two Hagiographic Works in Honour of the Slavic Apostles. Trondheim, NUTU, 2000; Иванов, Сергей А. Византийское миссионерство. Можно ли сделать из „варвара“ христианина? М., Языки славянской культуры, 2003; Popović, Pavle. Cirilo i Metodije.

на големиот авторитет на Кирил и Методиј, додека биле живи меѓу своите и меѓу туѓите. Исклучителноста на нивното дело е со епохално значење и тоа е една голема причина уште на времето за нив да се говори во црковната и во световната средина. Скоро по смртта и двајцата браќа биле канонизирани и прославени од своите ученици. А потоа како почнува да се распространува словенската азбука, така делото им добива широко и општословенско значење и се востановува траен кирилometодиевски култ. Редовното чествување на споменот на св. Кирил и Методиј меѓу православните христијани го поддржува и продолжува интересот за целото средновековие и станува причина за зачувување на раните споменици. Освен тоа, тоа поттикнува и создавање на нови творби за нив.

По карактер изворите за Кирил и Методиј можеме да ги разделиме на:

- историски и
- литературни.

Кон историските извори приклучуваме и некои папски писма и едно писмо од папскиот секретар Анастасиј до Гаудерил, епископ на Велетри, по повод создавањето на зборник за римскиот светец, папата Климент.

Кон литературните извори спаѓаат:

- житијата (кратки и пространи),
- похвалните слова,

Beograd, Svet Knjige, 2004; Тахиаос, А.-Э. Н. Святые братья Кирилл и Мефодий, просветители славян. Сергиев Посад, 2005; Диамандиев, Светослав Д. Непознатите Кирил и Методий. С., Знание, 2008; Святые равноапостольные Кирилл и Мефодий. М., Благовест, 2011 (Причастники Божественного света); България 681- 1981 година сборник изд.1981; Емил Георгиев Великото дело на Кирил и Методий сборник България 681 – 1981; Българската история в дати 681-1948 година хронологичен справочник; Николов, А. Сведения о св. Кирилле и св. Мефодии в списке Русского хронографа из собрания Национальной библиотеки в Софии (НБКМ № 774). – KRAKOWSKO-WILEŃSKIE STUDIA SLAWISTYCZNE, 8 (2013), 25-38.

- службите,
- сведоштвата на писателите,
- помените и
- легендите.

Литературните извори по обемност се поголеми, а и по бројност преовладуваат. Во нив реалноста се јавува во неполна, на делови и во изменета или украсена форма. Тие како да се пред се уметнички дела. При нивното користење науката се однесува критички со тоа што внимателно:

- ги проценува изнесените факти,
- ги споредува со други извори,
- го разделува историското од легендарното,
- го разделува оригиналното од класичното (клиширано и стереотипно).

Во јазична смисла, спомениците во кои се говори за Кирил и Методиј, се делат на три групи:

- латински,
- грчки и
- словенски.

Грчките хроничари од IX и X век не го одбележале делото на свети Кирил и Методиј. Нивниот спомен не наоѓа место ни во животот на византиската црква. Делото на св. Кирил и Методиј своевремено не ги дало за Византија бараните резултати. За неа двајцата браќа остануваат само алка од веригата на една огромна мисионерска дејност, развивана во блиските и во далечните страни.

Грчките извори за св. Константин - Кирил и Методиј се подоцнежни и имаат второстепен карактер. Тие се под влијание на словенските извори и под влијанието на народното предание. Меѓу тие извори

најважно место зазема Житието на св. Климент Охридски напишано од охридскиот архиепископ Теофилакт во XI век.¹⁶¹ Теофилакт црпе материјал за пишување на ова житие од Житието на Климент, напишано во втората четвртина на X век од еден светиклиментов ученик. Тој ученик ги излага директните воочувања од работата на Климент на нашите простори и заедно со тоа пишува за сето она што го слушнал од Климент за неговата дејност во Моравија и за големото дело на Климентовите учители.

Теофилакт го прераскажува сето тоа со свои зборови и толкувања врз основа на словенскиот извор, но на места се повлекува и дословно го препишува. Во однос на делото на св. Кирил и Методиј, Теофилакт е под влијание и на расположенијата и убедувањата на времето.

Важни сведоштва за дејноста на св. Кирил и Методиј содржат латинските извори. Тука на прво место стојат неколкуте папски писма, писмото на Анастасиј Библиотекар¹⁶² до Гаудерик Велетриски¹⁶³ и една литературна творба, позната под насловот „Италијанска легенда“.¹⁶⁴

Писмото на Анастасиј Библиотекар¹⁶⁵ се однесува, исклучиво, на дејноста на св. Константин - Кирил. Тоа е автентично приватно писмо пишувано меѓу март 875 година и јуни 876 година. Во него не можеме да бараме, ниту, пак, има хиперболизација или некаква намерна

¹⁶¹ Добрила Миловска, Македонската писмена традиција од времето на св. Кирил Филозоф до дамаскините, Меѓународен семинар за македонски јазик, литература и култура, Скопје 2008, стр. 185.

¹⁶² Анастасиј Библиотекар (лат. *Anastasius Bibliothecarius*) живеел во периодот од околу 810 до околу 878 година. Бил главен библиотекар и архивар на римскиот папа, а е познат и по тоа што кратко време бил истакнат како антипапа. Анастасиј Библиотекарот, голем изучувач на грчкиот јазик во христијанскиот Запад кој во периодот од IX век им служеше на папата Адријан II (867-872) и на папата Иван VIII (872-882) како библиотекар во Римската црква, од каде потекнува и неговиот прекар. Анастасиј од грчки на латински ги превел Делата од вториот Никејски Собор (787) и оние од Шестиот собор во Константинопол (869-870), како и многубројни легенди и животописи на светци и други списи. Испрати еден свој превод од грчки од делата на свети Димитриј до кралот на Франките Карло (823-877) во 876 година. (...) и збирка од чудата на светецот.

¹⁶³ Добрила Миловска, Македонската писмена традиција од времето на св. Кирил Филозоф до дамаскините, Меѓународен семинар за македонски јазик, литература и култура, Скопје 2008, стр. 186.

¹⁶⁴ Исто.

¹⁶⁵ Писмото на Анастасиј Библиотекар спаѓа во т.н. Сведоштва на Анастасиј Библиотекар и е објавено во „Сведоштва за Кирил и Методиј (словенски и латински извори), избор, превод и белешки, Радмила Угринова – Скаловска, Љубинка Басотова, Скопје, 1989, стр. 84-88.

тенденциозност. Анастасиј лично го познавал Константин - Кирил, разговарал со него и од него ја добил информацијата за откривањето на моштите на Климент Римски во Херсон. Освен тоа, тој добил и информации од епископот Митрофан што бил прогонет од патријархот Фотиј¹⁶⁶ во Крим и станал сведок за дејноста на Константин.

Писмото од Анастасиј содржи факти и оценки дадени од високообразован римјанин, добар познавач на грчкиот јазик.

Папските писма се однесуваат, главно, на архиепископската и просветителската дејност на Методиј во Моравија. Првото писмо е од Адријан Втори до Ростислав, Светополк и Коцељ¹⁶⁷. Тоа не е зачувано во автентична форма, но е зачувано во Пространото житие на Методиј (Глава 8).¹⁶⁸ Треба да се има предвид дека житијата не го одразуваат точно реалниот текст, туку ја предаваат смисловната содржина. Во кратка редакција тоа писмо е повторено и во Похвалното слово за Кирил и Методиј.¹⁶⁹ Другите писма се од папата Јоан VIII до одделни германски епископи, до Методиј и до кнез Светополк¹⁷⁰. Тие се зачувани во латинска варијанта со латински текст.

Писмата документираат драматични моменти од животот на Методиј како што се:

- неговата борба за словенската богослужба,
- неговото патување до Рим за средба со папата Јоан и др.

Папските писма по смртта на Методиј (од Стефан V и др.) разоткриваат важни страници од судбината на словенската писменост во Моравија.

¹⁶⁶ Фотије Велики - Живот и дело (Свети Фотије Велики, Библиотека, Том I, Кодекси 1-64, стр. 167-287. Предањске студије, Београд, 2016.

¹⁶⁷ Dr. I. A. Ginzler. Geschichte der Slavenapostel Cyrill und Method. Wien, 1861. Monumenta Epistolaria, p. 44-45, – цит. по архим. Н. Милаш. Славјанските апостоли Кирил и Методиј и истината на Православието, бълг. пр. — Софија, 1903, с. 298.

¹⁶⁸ Добрила Миловска, Јован Таковски, „Македонски житија IX-XVIII век. Скопје: Табернакул, 1996, стр. 77.

¹⁶⁹ Радмила Угринова-Скаловска, „Похвали и поуки / Климент Охридски“, Скопје : Табернакул, 1996.

¹⁷⁰ Илија Велев, ВИЗАНТИСКО-МАКЕДОНСКИ КНИЖЕВНИ ВРСКИ, авторско издание, 2005, Скопје, стр. 209-248; <http://makedonija.rastko.net/delo/11757>

Италијанската легенда¹⁷¹ раскажува за откривањето на моштите на св. Климент и за нивното пренесување во Херсон, а потоа и во Рим. Таа е посветена на папата Јоан VIII. Напишана е од епископ Гаудерик Велетриски, најдоцна до 882 година, бидејќи веќе на 15 декември 882 година, папата умира. За основа служат писмото на Анастасиј, Пространото житие на Кирил и творбите на Кирил, напишани по повод откривањето на Климентовите мошти. Во сегашниот вид, творбата е дело на епископ Лав Остински (втора половина на XI век), кој го користи делото на Гаудерик без некои посебни промени и интервенции. Како компилативна творба, Легендата ја нема вредноста како писмото на Анастасиј и како сопствените творби на Кирил, но во неа се откриваат некои детали што недостасуваат во користените извори и помагаат при конкретизирањето на одговорите на некои спорни прашања.¹⁷² Освен тоа, творбата ја содржи и оценката на западното духовништво – свештенство за личноста на Кирил, давајќи добра претстава за неговото значење преку откривањето на моштите на Климент од гледиште на римската црква и врши реконструкција на атмосферата при нивното пренесување во Рим.

Меѓу латинските извори за Кирил се наоѓаат и некои со моравско потекло. Меѓу нив за истакнување е една служба и т.н. Моравска легенда. Таа легенда има подоцнежнo потекло и сведочи за живиот спомен за двајцата браќа многу години по нивната дејност.

Меѓу словенските извори разликуваме и споменици напишани со кирилица и хрватски споменици напишани на глаголица. Хрватските извори се служби што се сиромашни од аспект на житиеписниот материјал. Најголемо значење за науката имаат изворите напишани со кирилица, како од историски аспект така и од литературна гледна точка. Повеќето од нив се создадени од светикирилови и методиеви ученици.

¹⁷¹ *Италијанската легенда* е објавена во „Сведоштва за Кирил и Методиј (словенски и латински извори)“, избор, превод и белешки, Радмила Угринова – Скаловска, Љубинка Басотова, Скопје, 1989, стр. 75-84; Добрила Миловска, Македонската писмена традиција од времето на св. Кирил Филозоф до дамаскините, Меѓународен семинар за македонски јазик, литература и култура, Скопје 2008, стр. 186.

¹⁷² Донка Петканоа, Старобългарска литература IX-XVII век. Трето дополнено издание, Софија, 1997, стр. 102.

Тие содржат реални оценки за делото на двајцата браќа и одразуваат словенски чувства и гледишта. Тука ќе ги поставиме:

- Пространото житие на Кирил,
- Пространото житие на Методиј,
- похвалните слова,
- сведоштвата на одделни писатели и
- службите.

Од сите вакви дела, посветени целосно или делумно на Кирил и Методиј, станува јасно дека за нас, за генерациите пред нас и по нас, најважно е прашањето за:

- создавањето на буквите и книгите,
- за нивната прослава и афирмација и
- распространување и заштита.

Пространите житија на двајцата браќа се познати во подоцнежни преписи. Житието на Методиј (ЖМ) е зачувано во 14 преписа од кои најраниот е руски од XII век (во Успенски зборник).

Житието на Кирил (ЖК) е сочувано во 50 преписа. Најстариот од нив е јужнословенски препис и датира од 1469 година. Тие ги отцртуваат двете минимално различни редакции – јужнословенска и руска.

Доцните преписи не се показател за времетојавата на житието. Има редица докази од историски и литературен карактер дека творбите потекнуваат од IX век и дека припаѓаат кон најраните споменици за солунските браќа. Еве некои од тие докази:

- 1) Авторот на ЖК го нарекува Кирил „наш учител“, а времето во кое тој работел го нарекува „наше време“. Авторот на ЖМ ги повторува истите изрази и искази: Методиј е наречен „нашиот учител архиепископот Методиј“.

- 2) Житијата изобилуваат со конкретни историски податоци. Во нив се споменуваат редици имиња на личности кои се и историски документирани. Анахронизми и грешки се среќаваат често во легендарните творби, но тука во овие две житија такви анахронизми и грешки воопшто нема.
- 3) Житијата содржат детали за младите години на браќата (пред сè, за Кирил) што е нетипичен момент во житијната литература. Тие моменти водат кон свежи знаења и спомени или едноставно речено, ако Кирил и Методиј биле ученици на авторот како што и тој ги нарекува како „наши учители“, тогаш огромна е веројатноста таа блискост да била пропатена со кажувања, раскажувања и прераскажувања на моментите од детството на солунските браќа. Наидуваме и на некои други конкретни референци кон делата на Кирил: се цитираат преведени творби и извадоци од последователно изгубени дела. Сето тоа покажува дека житијата излегуваат од перото на автор (или автори) кои ги познаваат Кирил и Методиј не по преданија, туку бил, односно биле нивни ученици.
- 4) Како во сите житија, и тука присуствува идеализацијата, се среќаваат хагиографски толкувања, но чудесниот елемент предаден преку хиперболата е релативно ограничен. Творбите се напишани општо земено, предметно во стилот на византиската хагиографија од VIII век.
- 5) Најсилниот аргумент за важноста на двете житија го остава Италијанската легенда. Како што веќе рековме, првата редакција на Легендата е создадена од епископ Гауредик Велетриски не подоцна од 882 година. Истражувањата покажаа дека тој црпел обилен материјал од Пространото житие на Кирил. До 882 година тој споменик веќе постоел и дури станал и познат.

Пространите житија се многукратно издавани кај нас,¹⁷³ во Русија и во други земји. Во историјата на проучувањето на житијата на св. Кирил и Методиј постојат неколку спорни моменти. Денес прашањето за потеклото изгледа како да е решено, но до тоа решение не се стигнува без дискусија.

В. Киселков ја разработи хипотезата дека Житието на Кирил има нов компилативен карактер. Еден од аргументите за тоа е дека ова житие е пронајдено во многу доцнежни преписи.¹⁷⁴ За оваа хипотеза на Киселков вели дека е ненаучна и антипатриотска. Со логика и факти тој покажува дека нема основа житието на св. Кирил да се смета за доцнежна творба и воедно успева да ја утврди и високата историска вредност на творбата. Значењето на творбата како историски споменик го заштитува и Куев¹⁷⁵ без да навлегува во дополнителни дискусии. Тој се запира само на еден мал извадок од св. Кириловото житие, а тоа е спорот со патријархот Јоан Иконоборец и покажува дека тука зад некои концизни искази и изрази се крие историската реалност.¹⁷⁶ Историското значење на пространите житија, а тоа значи и нивно рано потекло, го покажуваат уште редица научници како П. Лавров,¹⁷⁷ Е. Георгиев,¹⁷⁸ П. Динеков,¹⁷⁹ Х. Кодов¹⁸⁰ и др.

Ако сите научници денес се согласни со мислењето дека двете житија датираат од IX век, за други две прашања има повеќе мислења. Двете прашања се: каде се напишани и од кого се напишани?

Рускиот научник А. Горски,¹⁸¹ кој во 1863 година ги открива за науката, смета дека потекнуваат од Панонија. Ете, зошто творбите во

¹⁷³ „Панонски легенди“, предговор: Харалампие Поленаковиќ, превод: Радмила Угринова – Скаловска, Скопје 1970; „Панонски легенди“, предговор: Добрила Миловска, превод: Јован Таковски, Скопје 2001.

¹⁷⁴ И. Дуйчев, Към тълкуването на пространните жития на Кирил и Методий, во: „Хиляда и сто години славянска писменост“, София, 1963.

¹⁷⁵ К. Куев, Към въпроса за Кириловото пространно житие като исторически извор, во: „Хиляда и сто години славянска писменост“, София, 1963.

¹⁷⁶ Исто.

¹⁷⁷ П. А. Лавров, „Кирил и Методий в давньо-славянскому писменстви“, Киев, 1928.

¹⁷⁸ Е. Георгиев, „Две произведения на св. Кирил“, София, 1938.

¹⁷⁹ П. Динеков, „Похвала на старата българска литература“, София, 1979.

¹⁸⁰ Х. Кодов, „Около житието на Кирил Философ“ во: Старобългарска литература, Том 1, София, 1971.

¹⁸¹ <https://drevo-info.ru/articles/25657.html> , Горский Александр Васильевич (1812 - 1875).

науката се познати како Панонски легенди. Така се именуваат оттогаш, па сè до денес и покрај тоа што се појавија во меѓувреме и други мислења во врска со местото каде што се пишувани. Се смета дека ЖК е напишано во Моравија. Штом ова житие е познато до 882 година, тоа значи дека св. Кирил бил канонизиран уште додека св. Методиј бил жив. Канонизирањето на св. Кирил можело да настане по времето кога св. Методиј предводи или е глава на моравската црква, по 873 година. Тогаш тој ја има поддршката од папата, ја има и соодветната црковна власт. Св. Кирил добива во Рим високо признание и уште кон крајот на IX век ликот му е зографисан во базиликата „Свети Климент“. Во таков случај времето на неговото канонизирање и времето на пишувањето на житието се ограничува меѓу годините 873 и 882. Во тој период Моравија е држава во расцут, христијанството закрепнува, се зголемува бројот на кирилометодиевските ученици. Житието на св. Кирил доаѓа како поткрепа на авторитетот на словенската писменост и на православно христијанство.

Сето ова потврдува дека и покрај тоа што Житието на св. Кирил не е комплетен историски текст, сепак, нема причина дијалозите во него да бидат измислени. Напротив, св. Кирил како создавач, креатор, распространувач и поборник на словенската писменост во секоја прилика аргументирано пристапувал во обрана на христијанството и на словенското писмо. Имајќи предвид дека Житието е пишувано од автор што бил близок до св. Кирил, слободно, сметаме дека можеме да ги земеме како предмет на интерпретација и анализа и полемички искази од самите дијалози во Житието.

По однос на прашањето за местото каде што е напишано Житието на св. Методиј се изразени две мислења:

- 1) дека е пишувано во Моравија веднаш по смртта на св. Методиј
- 2) дека е пишувано во Бугарија.

Второто мислење има поголема основа за вистинитост. Се знае дека само неколку месеца по смртта на Методиј, неговите ученици биле фрлени во темница и подложени на нечовечки казни или биле

продадени во робство. Немало доволно време за архиепископот Методиј да биде канонизиран по смртта и воедно да му се напише житие. Поради тоа тезата дека Житието на Методиј е напишано во Моравија ја отфрламе.

Светополк се наоѓа под силното влијание на Германците бидејќи бил политички и духовно слаб.

Светикирилометодиевите ученици, во 886 година, веќе имаат комплетната поддршка од бугарскиот кнез кој мечтае за наполно независна црква. Извесно време (можеби, околу половина година) кирилометодиевите ученици работат во Плиска. Тука со посебна сила и залет се преведуваат нови книги и изработува програма за идната работа. Во тој период можно е св. Методиј да бил канонизиран, но еден факт ни пречи да го потврдиме тоа.

Во апологијата на Црноризец Храбар „За буквите“, авторот, именувајќи го Константин – Кирил, вели *Свети Кирил*, а Методиј уште не. Во конкретната творба, Методиј се споменува само еднаш и апозициски е опишан како „Методиј, неговиот брат“. Иста е и ситуацијата со делото „Небеса“,¹⁸² преведено од Јоан Егзарх, околу 895 година. Таму Кирил е наречен „светиот Божји човек“, а Методиј е опишан како „великиот Божји архиепископ Методиј“. Кон крајот на 893 година Симеон ги назначува и првите словенски епископи¹⁸³. Така, и во последните години на IX век кога црквата е независна, со сето свое словенско вишо духовништво, а нашиот стар јазик е признат за официјален писмен јазик, станува возможно и признавањето на Методиј за светец. Тој факт ја предизвикал и појавата на Служба за Методиј од Константин Презвитер и Пространото житие на св. Методи¹⁸⁴.

Првенствено, Житието е напишано со глаголица, бидејќи тоа е азбуката што учениците на св. Кирил и Методиј ја распространуваат на

¹⁸² Околу 893 год. Јован Егзарх преведува дел од Јоан Дамаскиновото дело „Точно изложение на православната вера“, поточно „Небеса“. Предговор кон тој превод е дело на самиот преведувач и претставува едно опширно објаснување.

¹⁸³ Блага Алексова, Епископијата на Брегалница: прв словенски црковен и културно-просветен центар во Македонија, http://www.promacedonia.org/baeb/baeb_8.htm

¹⁸⁴ Академик Ѓорѓи Поп-Атанасов- ХИМНОГРАФСКАТА ТРАДИЦИЈА ВО ОХРИДСКАТА КНИЖЕВНА ШКОЛА, <http://preminportal.com.mk/nauka-kultura/nauchni-trudovi/12371-akademik-gjorgi-pop-atanasov-himnografskata-tradicija-vo-ohridskata-knizhevna-shkola>

нашиве простори. Ете, оттаму дознаваме дека во оригиналната форма Методиевото житие е глаголски споменик. Во него се кажува дека Методиј заедно со своите ученици брзописци „за шест месеца како почнаа од месец март, та до дваесет и шестиот ден од месец октомври, брзо ги преведоа од грчки на словенски јазик сите книги (станува збор за библиските), сите комплетно освен Макавеи“ (Глава 15).¹⁸⁵

Од почетокот на март до крајот на октомври не се шест, туку осум месеца. Тука има факт дека Методиевото житие е напишано на глаголица!

Во науката се искажани мислењата дека житието на св. Кирил е напишано од Климент, од Методиј или од некој друг директен ученик, а на св. Методиј од Горазд, од Климент или од Константин Презвитер. Денес тезата за Методиевото житие е силно расколебана, макар што во некои публикации сè уште може да се сретне. Не е исклучено авторот на Житието на св. Кирил да земал податоци и информации од Методиј – особено за раните години на својот херој - јунак - лик.

Како целосна творба житието на Кирил не можело да биде напишано од св. Методиј. За тоа потврдува и исказот во склоп на *полемичките беседи* на Кирил каде што вели:

„... како што ги преведе нашиот учител, архиепископ Методиј...“

Многу приврзаници го имаат мислењето дека двете житија се дело на еден ист автор и тоа по секоја веројатност е св. Климент Охридски.

Со што се аргументира авторството на св. Климент на *Панонските легенди*?

1. Познато е дека св. Климент е еден од најблиските ученици и соработници на св. Кирил и Методиј. Тој ги добил таквата доверба и важност уште во Моравија каде добива чин – учител и е втор во борбата меѓу тријазичниците, по смртта на Методиј во заштита на

¹⁸⁵ Добрила Миловска, Јован Таковски, „Македонски житија IX-XVIII век. Скопје: Табернакул, 1996, стр. 84

словенската писменост. Лично од св. Кирил и Методиј, св. Климент можел да научи многу за нивниот живот на млади години, а од времето на создавањето на словенската писменост до смртта им е нивни верен сопатник.

2. Св. Климент е талентиран писател, образован во византиската реторика и прв словенски епископ. Како учител во Моравија и како епископ, тој се бори за утврдувањето на источното христијанство и на словенската писменост. Како писател има личен придонес во установувањето на култот кон св. Кирил и Методиј во црквата.
3. Набљудувањата покажуваат дека меѓу Пространото житие на св. Кирил и Похвалното слово за св. Кирил од св. Климент постои идејна и емоционална врска и тоа во композициска смисла, а донекаде и во стилската и јазичната блискост.

Поради сето ова голема е веројатноста и двете житија да се напишани од Климент. Но и покрај тоа, прашањето за авторството на легендите се смета како конечно нерешено. Житието на Кирил, вистина, би можело да биде напишано и од друг автор. Ниту Горазд, ниту Наум, ниту некој друг Кирилов ученик оставил белег во Моравија како писател. Житието на Кирил би можел да го напише не само ученик, туку автор кој бил добро запознат со животот на својот учител - Кирил, кој ги имал усвоено нормите на житијната проза и кој бил високообразован и надарен писател.

Во Житието на св. Кирил, цитирано е писмото на кнезот Ростислав.¹⁸⁶ Притоа писмото е:

¹⁸⁶ Ростислав бил моравски кнез. Тој испратил молба – писмо до византискиот цар Михаил III со која бара да му испрати мисионери кои ќе го шират христијанството на словенски јазик, бидејќи Германите сакале да ги потчинат словенските племиња кажувајќи дека христијанството треба да се шири само на латински јазик. Ростислав настојувал да ја осамостои и зацврсти својата држава, Моравија, на која и се заканувала опасност од германското свештенство. За да ја отстрани опасноста тој побарал проповедници кој ќе го шират Христовото учење на словенски јазик. Византија

- оформено во стилот на епистографијата,
- има поофицијален карактер и
- предава слика на едно можно државно писмо.

Од страна на средновековните писатели од IX и X век, кои го потврдуваат и кажуваат за делото на св. Кирил и Методиј, значајни се следниве: Црноризец Храбар, Јоан Егзарх, Константин Преславски. Од нив се добива информација колку интензивно се поставуваат кирило-методиевските прашања и каква остра борба се води во заштита на Кириловото дело и како тоа служи за пример меѓу неговите следбеници.

*Солунската легенда*¹⁸⁷ произлегува според повеќето научници во периодот на византиското владеење во периодот од IX до XII век. Според други датира од XIII век. Истражувачите се едногласни дека во неа се испреплетуваат нишки од историската вистина со народни преданија и притоа се сместуваат епохи и личности. Творбата има повеќе општествено и литературно значење и во таа смисла може да биде извор, а не информатор за конкретни историски детали и податоци за животот на св. Кирил и неговото време.

Успение Кирилово е познато уште и како Кратко житие на Кирил.¹⁸⁸ Оваа творба од редица научници се смета за „нова“ творба. Најчесто ја

ќе ја прифати неговата порака зашто германско-бугарскиот сојуз бил опасност и за Моравија и за безбедноста на Византија. Духот на словенските браќа Константин и Методиј не запрел и по макотрпните борби, т.е. докажувањата кај папата во Рим продолжуваат со ширење на христијанството на словенски јазик и по смртта на Кирил Филозоф во 869. Методиј ја продолжува оваа дејност заедно со своите ученици, а по неговата смрт за наследник го именува Горазд.

¹⁸⁷ *Солунската легенда* е објавена во „Сведоштва за Кирил и Методиј (словенски и латински извори)“, избор, превод и белешки, Радмила Угринова – Скаловска, Љубинка Басотова, Скопје, 1989, стр. 73-75; Кирилометодиевска енциклопедија, Том III (п – с), Софија 2003, стр. 707 – 713.

¹⁸⁸ Добрила Миловска, Јован Таковски, „Македонски житија IX-XVIII век. Скопје: Табернакул, 1996, стр. 70; *Успение Кирилово* е објавено во „Сведоштва за Кирил и Методиј (словенски и латински извори)“, избор, превод и белешки, Радмила Угринова – Скаловска, Љубинка Басотова, Скопје, 1989, стр. 68-73; Б. Ст. Ангелов, Краткото житие на Кирил Филозоф, во: Из старата бугарска, руска и српска литература, Кн. III, Софија 1987, стр. 3-16; Светлана Николова, За възникването на Проложното Методиево житие, Литературознание и фолклористика во: Сборник статии в чест 70-годишнината на академик Петар Динев, Софија 1983, стр.89 – 92; К. Куев, Проложните житија на Кирил и Методиј в ленинградските книгохранилишта, Старобългаристика, 1985, бр. 1, стр. 3 – 8; Горѓи Поп-Атанасов, Уште еднаш за Краткото Кирилово житие и за неговите реписи, стр. 199 – 210.

лоцираат кон XII век. Во поново време се направи обид да се датира Краткото Кирилово житие во X век и да се сврзе со творештвото на св. Климент Охридски. Творбата е резиме на Пространото житие на св. Кирил. Од него се разликува по две работи:

- првата работа е тоа што на почетокот се вели дека Константин бил роден во Солун;
- потоа се раскажува за **спорот** со патријарх Јоан и се соопштува дека св. Кирил отишол крај река Брегалница и таму покрстил 54.000 души.¹⁸⁹

¹⁸⁹ Ценам дека во оваа прилика треба да се напоменат неколку податоци за култот на св. Кирил и Методиј во Брегалничката област и да наведем одредени податоци со кои непосредно и секојдневно се среќавам, а произлегуваат од Штип и околината, од градот каде што во моментот живеам и работам. Го отворам ова прашање и за истото темелно ќе пишувам во друга прилика, но важно е да се знае дека во Штип и околината и ден денес постојат информанти, недоволно докажани верувања и кажувања, кои водат потекло од средновековната Брегалничка мисија на св. Кирил и Методиј. Фактот дека „54.000 Словени биле покрстени долж течението на река Брегалница“ ни е сигурна основа за сите наши денешни претпоставки. Денес како археолошко и културно - историско сведоштво постојат остатоци од цели средновековни тврдини, некогаш активни градови, а сега познати како: Исар и Баргала. Детално за средновековните тврдини и црквите во нив, имаат пишувано голем број археолози и истражувачи како: Блага Алексова, Свонко Белдедовски, Миланчо Миленковски, Трајче Нацев и др. Важно е дека во последниве години беа откриени ранохристијански цркви на овие локалитети. За споменување е црквата „Св. Власиј“ која датира од II век од н.е. Она што не е воопшто третирано во науката, а на големо се прекажува меѓу мештаните од пределите кај Баргала и од страна на луѓе кои само се интересираат и читаат, а не се занимаваат со научна работа, а потекнуваат од Штип (меѓу нив: семејствата Санев и Манев), е силниот култ кон св. Кирил и Методиј и топонимите поврзани со нивните житија. Во Штип се ноѓа селото Судик каде има дури пет цркви кои го носат името на св. Кирил и Методиј. Со едната раководат Анка и Камче. Не е во склоп на Брегалничката епархија. Во тоа не навлегувам, само го потенцирам фактот дека во едно мало село, во кое денес, речиси, и да нема жители, постојат дури пет цркви посветени на солунските браќа. А зошто солунски? Па тука до Судик се наоѓа и еден рид што се вика Солунски рид?! Со Брегалничката мисија и со градот Равен се поврзува и една Судница за која претпоставуваме дека била лоцирана во селото Судик од каде доаѓа и етимологијата на името на селото. Според Блага Алексова, градот Равен е лоциран во близина на селото Крупиште што територијално се наоѓа меѓу општините Штип и Карбинци, а со денешната територијална распределеност припаѓа кон општина Карбинци. Во близина на селото Судик или од другата страна на ридот се наоѓа и ридот Богослов (или Свети Јовански рид), за кој Маја Ангеловска Панова вели дека носи богомилска етимолошка конотација. Тоа е издржано оти Јован Богослов бил еден од богомилските пропагандисти. Но ние велиме дека не се исклучува и можноста во близина на овие предели да се има пишувано „божјото слово“ (глаголицата!) од страна на св. Кирил и Методиј, па оттука и ридот да го носи името Богослов чија семантика експлицитно води кон синтагмата „Божјо слово“. Исто така, претпоставувам и дека во селото Судик е пишуван и „Законот за судење на луѓето“ и дека е пишуван од Методиј во времето кога тој раководел со „словенската област“. Своевремено, утврдувањето Солунски Рид се наоѓало на

5.2. ЛИЧНОСТА И ДЕЕЦОТ - КИРИЛ ФИЛОЗОФ СПОРЕД ЖИТИЕТО

Св. Кирил важел за исклучително мудра личност. Житиеписецот експлицитно му ги дава атрибутите „мудрост и посветеност“, пројавени од Константин во учењето. Логотетот испраќа луѓе да го повикаат да учи во царската школа. Веќе по смртта на татко му, пак, учи во Магнаурската школа во Цариград – училиште во кое учеле само деца на аристократијата. Св. Кирил учел кај Фотиј, кој подоцна ќе стане константинополски патријарх, и кај Лав Математик, еден од најпрочуените учители во Византија, а извесно време бил и ректор на Магнаурската школа.

Во Цариград Константин преминува низ два степен на обука:

- тривиум и
- квадравиум.

Тој таму ги изучува дијалектиката, философијата, математичките дисциплини, Хомер и уметностите. Граматиката и реториката ги изучува уште во првиот степен на обука и пријавува голем интерес кон граматиката. Константин ја завршува школата со титулата философ. Откажувајќи ја понудата за општествена и политичка работа, како и не бендисувајќи ја работата како назначен секретар кај патријархот, тој оди во еден од манастирите крај Босфор за да се занимава со книгите. Потоа му предлагаат да биде учител по философија и тој го прифаќа тоа оти, сепак, е блиску до науката, учењето и книгите.

североисточната страна на селото Судик. Реков и погоре: од каде Солунски? Солунските браќа создавале тука или потекнувале оттука?! Неговите одбранбени сидови затворале простор од околу 1.5 хектари. Во пределот над Баргала, на планината Плачковица се наоѓа и манастирот „Св. Петка“, чиј ктитор е веќе покојната Полизена Николовска – баба Полизена, која во текот на целиот свој живот имаше визији за сето она што низ минатото се имало случувано во Брегалничката област. Од нејзините кажувања што лично ги имам слушано, произлегува и тврдењето дека азбуката од страна на св. Кирил и Методиј е пишувана токму во Баргала.

Во **деветиот дел**, преку цитатите Кирил го слави Бога и го велича неговото Слово, а Господ за Кирила е единствен, семоќен и создател. Употребени се библиските имиња на Саул и Давид. За себе вели дека е внук на Адам, дека сите народи се еднакви пред Бога и дека добиваат спасение по заслуга, а не по род. Цитатите од Стариот и Новиот завет го одговараат прашањето за зачнувањето. Кирил цитира текст од Втората книга Мојсеева. Добро го знаел преводот на Библијата од Акил (учен Евреин, кој го превел Стариот завет од еврејски на грчки јазик) и ги користел значајните извори при објаснувањето на спорните прашања со Евреите за зачнувањето во Пресвета Дева Марија.

Свети Кирил	Пијам во името на единствениот Бог и Неговото Слово, Кој преку Словото ја создаде сета твар, преку кое се утврдија небесата, и Животворниот Дух, преку Кого стои сета сила нивна	Преку Словото на Господа се зацврстија небесата, и преку Духот на устата Негова – сите сили нивни	Псалми 32,6
Пророк Исаија	Чуј ме Јакове и Израеле, повикан од Мене: Јас сум истиот, Јас сум првиот и Јас сум до века; сега ме испрати Господ и Неговиот Дух	Чуј ме Јакова и Израиле, повикан од мене: Јас сум истиот, Јас сум првиот и Јас-последниот. Пристапете кон Мене, слушајте го ова: Јас и во почетокот говорев тајно; од она време,	Исаија 48,12 Исаија 48,16

		откако се извршува тоа, Јас бев таму; и сега Ме испрати Господ Бог и Неговиот дух	
Свети Кирил Филизоф	Зар не се глупави тие што велат дека Бог не може да смести во човек, а Он се сместува и во капина, и во облак, во луња и во чад кога им се јавил на Мојсеја и на Јова	Тогаш Мојсеј го изведе народот од таборот, за да Го пресретне Бога, и застапа во подножјето на гората. А гората Синајска целата беше во дим, зашто Господ беше слегол над неа во оган; и дим се крваше од неа, како дим од печка и се уплаши сиот народ. Кога Елијуј престана да говори, Господ му одговори на Јова од бурата и рече: Му одговори Господ на Јова од луњата и рече:	Втора кн. Мој. (Излез) 19,17 19,18 Јов. 38,1 40,1

<p>Мојсеј</p>	<p>Не јавувај ни се повеќе во каменен гром и во трубен глас, милостив Господи</p>	<p>А третиот ден, пред осамнувањето, загрме и молњи засветкаа, и настана густ облак над гората Синајска, и затруби труба со многу силен глас, така што затрепери сиот народ, кој беше бурен...</p>	<p>Исход 19,16</p>
<p>Мојсеј</p>	<p>но всели во нашите утроби и очисти ни ги нашите гревови</p>	<p>Ако сум нашол милост пред Тебе, Господи, нека оди Господ мој со нас, бидејќи овој народ е тврдоглав; прости ни ги гревовите наши и беззаконијата наши и ќе бидеме Твои</p>	<p>Исход 34,9</p>

5.3. ПОЛЕМИКА СО ИКОНОБОРЕЦОТ ЈОВАН VII

Како млад филозоф, св. Константин за прв пат се пројавува во општественото дејствување. Тој требало да води **спор со патријархот иконоборец Јован VII (Анис)**¹⁹⁰, кој во март 843 година силум е симнат од престолот. Со неговото симнување од престолот се става крај на силната и жестока борба помеѓу иконоборците и иконопочитувачите, така што иконопочитувањето се јавува како победничко.

На Јован VII му е забрането да влегува в црква и му е наредено да пристапи во манастир. Јован се потчинува на силата, но не се признава за победен. Тој бил искусен во **споровите**, многу бил начитан, поради што уште е нарекуван и Јован Граматик.

Според Житието тој рекол:

„Силум ме прогонија, но **не ме соборија** (не ме убедија) затоа што никој не може да се спротивстави на моите зборови“.¹⁹¹

Јован	Има став дека не треба да се почитуваат иконите и поради тоа неговиот надимак е уште и „Иконоборец“, покренувајќи иконоборечка ерес во Цариград.
Филозофот	Филозофот стои во обрана на иконите со цврсти аргументи во спорот.

За идеен спор со „старецот“ Јован е испратен од царскиот двор младиот Константин, св. Кирил Филозоф. Ова е, најверојатно, токму во

¹⁹⁰ Добрила Миловска, Јован Таковски, „Македонски житија IX-XVIII век. Скопје: Табернакул, 1996, стр. 31-32; Види и: Добрила Миловска, Свети и сесвети, Скопје 2014.

¹⁹¹ Исто, стр. 31

времето кога Константин работи како наставник по филозофија во Цариград. Тогаш тој не е постар од 19 години. Житиеписецот ја пренесува многу драматично средбата меѓу двајцата соперници, Јован и Константин:

„Откако се посоветува, царот го испрати кај него [Јован] Филозофот, велејќи вака:

„Ако можеш да го побиеш овој адолесцент (млад човек), пак ќе си го земеш престолот‘.

Кога виде дека Филозофот е толку млад, без да знае дека тој има ум како на старец, како и оние кои беа испратени со него, Анис им рече:

„Вие дури ни за подножјето не сте ми достоини! Како ќе се препирам јас со вас?“¹⁹²

Очигледно, е дека Јован Иконоборецот уште на самиот почеток го потценил својот противник. Но, со одлична контрадикција и самиот житиеписец во вид на нараторска интервенција, кратко и концизно го отсликува претстојниот резултат од полемиката. Житиеписецот многу вешто ја става перцепцијата на Јован за Филозофот, наспроти реалноста. Впрочем, дава вакви наративни искази (расчитуваме и парафразираме за да биде појасно):

1. Јован гледа дека Филозофот е млад.
2. Јован не знае дека Филозофот има ум на старец.

¹⁹² Добрила Миловска, Јован Таковски, „Македонски житија IX-XVIII век. Скопје: Табернакул, 1996, стр. 31; Види и: Добрила Миловска, Свети и сесвети, Скопје 2014.

Од првиот наративен исказ произлегува претпоставката за читателот, односно убеденоста на Јован дека ќе победи во спорот. Од вториот наративен исказ произлегува дека Филозофот е интелектуално многу подготвен и дека неминовно тој ќе излезе победник во полемиката.

Филозофот на овој коментар на Јован дека млад човек не му е достоин да полемизира со него, одговара дека не треба да се суди за човекот по неговата возраст. Воедно, му дава до знаење на Јован дека, независно од возраста и тој е земен човек како и сите други, па затоа не му доликува да биде толку надмен и горделив.

Филозофот ги манифестира и претставува:

- својата големина со скромност,
- приземјеност и многу знаење.

Јован:

- се гордее со својата старост,
- се понесува супериорно, а нема капацитет и потенцијал над св. Кирил за тоа.

Поради тоа св. Кирил сака со овој исказ:¹⁹³

- да го приземји Јован,
- да му покаже што е во суштина правата големина;
- да му приочи дека во никој случај големината човечка не е занесот дека „некој е над некого или некој е под некого“;
- дека сите сме исти на земјата;
- дека она што е над нас, се моќно и надмоќно е во рацете на Бог.

¹⁹³ Добрила Миловска, Јован Таковски, „Македонски житија IX-XVIII век. Скопје: Табернакул, 1996, стр. 31; Види и: Добрила Миловска, Свети и сесвети, Скопје 2014.

ЈОВАН ИКОНОБОРЕЦОТ	СВЕТИ КИРИЛ, КОНСТАНТИН ФИЛОЗОФ
Јован е стар.	Филозофот е многу млад (19 години)
Јован е надмен, се однесува супериорно, не е приземјен.	Филозофот му вели дека сите се луѓе на земјата. Тој е многу паметен, а приземјен. Интелектуално посилен, а не се однесува надмено како Јован.
Јован вели дека душата е посилна од телото во староста, а се мисли на интелектуална сила.	Филозофот со неговото знаење и аргументи во спорот и со победата во полемиката, му докажува на Јован дека интелектуалната сила е поголема во младоста.

Полемиката меѓу Јован и Филозофот во нејзината уницијација се однесува на тој однос меѓу младоста и староста. Гледајќи од друга страна, а без да помисли дека и ова е еден вид интелектуална борба, Јован вели:

„Не е пристојно да бараме цвеќе во есен, ниту старец да се предизвикува на борба..."¹⁹⁴

Филозофот, свесен за тоа дека **полемиката е битка од која еден излегува победник**, возвраќа:

¹⁹⁴ Добрила Миловска, Јован Таковски, „Македонски житија IX-XVIII век. Скопје: Табернакул, 1996, стр. 32. Види и: Добрила Миловска, Свети и сесвети, Скопје 2014.

„Сам се обвинуваш. Кажи: во која возраст душата е посилна од телото?“¹⁹⁵

Очекувано, Јован одговара дека душата е посилна од телото во староста.¹⁹⁶

Јован одговара вака, но **во текот на полемиката** и на крајот од неа, ќе се увери дека младиот Филозоф е оној што победува. Имплицитно со тоа се побива неговата теза дека душата е посилна во староста. Кога говорот за силината на душата, мислат на нејзината интелектуална моќ.

На оваа теза дека душата е посилна од телото во староста, св. Кирил Филозоф прашува:

„Па на каква борба те водиме тебе, на телесна или духовна?“¹⁹⁷

А Јован одговори:

„На духовна“.¹⁹⁸

Филозофот, пак, со доза иронија на ова вели:

„Значи, сега ти ќе си посилен, според твојот исказ! Зтоа, не кажувај ни такви приказни, оти ниту не бараме цвеќе кога не е време, ниту те тераме на борба...“¹⁹⁹

Уште на почетокот Јован се чувствува „посрамотен“,²⁰⁰ според кажувањата на житиеписецот и според исходот од воведот во спорот. Така младиот човек **го предизвикува својот противник на спор.**

¹⁹⁵ Исто.

¹⁹⁶ Исто.

¹⁹⁷ Исто.

¹⁹⁸ Исто.

¹⁹⁹ Исто.

Поранешниот патријарх, Јован, е убеден дека е посилен духовно. Во спорот, сепак, станува спротивното. Константин успева да го побие и победи својот самоуверен и навидум - опасен противник.

ЈОВАН ИКОНОБОРЕЦОТ	СВЕТИ КИРИЛ, КОНСТАНТИН ФИЛОЗОФ
На почетокот од спорот, Јован е убеден дека е посилен духовно од Филозофот.	Во спорот станува спротивното. Константин успева да го побие и победи својот самоуверен и навидум - опасен противник.

Логично е дека во спорот меѓу Филозофот и Иконоборецот ќе се дискутира за „почитта кон иконите“. Кирил Филозоф стои во обрана на таа почит, а Јован Иконоборецот е иницијатор за едно цело еретичко јато, кое е против тоа.

Во таа смисла, **Јован ја брани тезата:**

Ако крстот е скршен и поради тоа не се клањаат (поклонуваат) верниците пред него, тогаш на нацртаните икони, па дури и на оние насликаните до половина (до градите) е срамно да се клањаат.

Конкретниот цитат, односно прашање, односно теза, пренесено од житиеписецот гласи вака:

²⁰⁰ Исто.

„Кажми ми, момче, зошто не се клањаеме на крстот и не го целиваме, кога е тој скршен, а вие не се срамите да почитувате една икона дури и тогаш кога е насликана до градите?“²⁰¹

На ова, **Филозофот ја поставува антитезата, односно одговорот** на поставената теза преку исказот:

„Крстот има четири дела и ако нема еден негов дел, тој веќе ја губи својата форма, а иконата само со лицето го покажува образот и подобиеото на оној што е насликан. Оној што ја гледа, нема да види ниту лице на рис, ниту лице на лав, туку го гледа ликот на првообразот“.²⁰²

Понатаму Јован Иконоборецот поставува **дополнување на претходната теза за поклонот кон иконите и крстот**. Ова би дошло како поттеза на претходната парафразирано гласи:

„Се клањате на крстови без натпис, а не се клањате на икони без натпис, туку мора да иконата да биде испишано името на образот што е насликан“.²⁰³

Антитезата или одбраната од страна на св. Кирил Филозоф е мудро срочена. Таа се базира на несоодветната споредба, направена од страна на Јован. Тоа оди во прилог на Филозофот.

Впрочем, Иконоборецот споредува нешто што не се споредува. Ги споредува крстот од една страна и иконите од друга страна, односно крстот без натпис со иконите без натпис. И овде самиот себе се прави губитник во спорот, не знаејќи да состави мудра теза или не можејќи да констатира дека од така срочените негови тези, сам себе се става во безизлез.

²⁰¹ Добрила Миловска, Јован Таковски, „Македонски житија IX-XVIII век. Скопје: Табернакул, 1996, стр. 32; Види и: Добрила Миловска, Свети и сесвети, Скопје 2014

²⁰² Добрила Миловска, Јован Таковски, „Македонски житија IX-XVIII век. Скопје: Табернакул, 1996, стр. 32; Види и: Добрила Миловска, Свети и сесвети, Скопје 2014.

²⁰³ Исто.

Филозофот на ова со својата мудрост и знаење вели дека сите крстови имаат иста форма како Христосовиот, а иконите немаат иста форма.²⁰⁴

Завршната теза²⁰⁵ на Јован Иконоборецот е поткрепена со цитат од Библијата, со исказ на Мојсеј. Но и покрај тоа, Филозофот успева да даде уште посоодветен одговор на таа теза. Иконоборецот ја поставува **тезата дека не треба да се прават секакви ликови на земјата, според заповедта на Мојсеј, и дека не треба луѓето да им се клањаат на тие ликови.**

Ова е речено од страна на Јован преку прашалниот исказ, упатен кон Филозофот:

„Кога Бог веќе му заповедал на Мојсеј да не прави секаков лик, зошто вие правите такви ликови и им се клањате?“²⁰⁶

На тоа Филозофот се брани со расчитување на дословноста на исказот на Мојсеј, поставувајќи ја **антитезата на база на описот на тие ликови од страна на Мојсеј**, кој не рекол да не се прави никаков лик, туку рекол да не се прави секаков лик:

„Ако Бог беше рекол *да не се прави никаков лик*, ти, Старецу, би бил во право, но Он рекол не секаков лик, т.е. (да не се прави) недостоен лик“.²⁰⁷

²⁰⁴ Исто.

²⁰⁵ Велиме завршна врз база на полемиката предадена од житиеписецот. Убедени сме дека оваа полемика била подолга, подолго траела во однос на времето на читање на напишаното во Житието за овој Деспут. Сигурно, имало и други тези и антитези, но не постои друг извор во моментот од каде би ги зеле и би ги пренеле и интерпретирале.

²⁰⁶ Добрила Миловска, Јован Таковски, „Македонски житија IX-XVIII век. Скопје: Табернакул, 1996, стр. 32; Види и: Добрила Миловска, Свети и сесвети, Скопје 2014.

²⁰⁷ Исто.

Со оваа антитеза и одбрана на иконите и поклонот и клањањето пред нив и кон нив, Филозофот само ја збогатува и дорасјазнува својата претходна антитеза. Се мисли на достоинста на ликовите на иконите:

Ако Бог рекол да не се прави недостоен лик на земјата од она што е на небото, тогаш следствено – иконите се достојни, чисти, образни. Тие се само слика на првообразот. Првообразот е достоин и чист.

Да не забораваме дека именката „образ“²⁰⁸ од старословенскиот јазик значи „лице“. Да не забораваме дека од тој образ, од тоа чисто лице доаѓа и денешното „образ-ование“, а тој образ, тоа лице, во денешните полемики е збогатено со други синонимни атрибути на денешните полемичари, како: „углед“, „авторитет“, „рејтинг“!

Немаме обемна информација како точно протекол Деспутот, но јасно е дека Константин:

- блеснува со својата духовитост,
- покажува вродена елоквентност,
- убедува и аргументира со точните знаења.

Старецот Јован се повлекува од полемиката „засрамен“, а Константин Филозоф, св. Кирил, го доживува својот прв успех на јавната сцена. Ова е негов првиот вербален дуел со силен непријател, од каде излегувајќи како победник, успева да стекне многу повисок рејтинг.

²⁰⁸ Радмила Угринова-Скаловска, Старословенски јазик, Универзитет „Св. Кирил и Методиј“, Скопје, 1997; Opšta Enciklopedija Larousse (српскохрватско издание), том 1, „Vuk Karadžić-Interexport“, Beograd, 1971.

<p style="text-align: center;">ЈОВАН ИКОНОБОРЕЦОТ</p>	<p style="text-align: center;">СВЕТИ КИРИЛ, КОНСТАНТИН ФИЛОЗОФ</p>
<p>Старецот Јован се повлекува од полемиката „засрамен“.</p>	<p>Константин Филозоф, св. Кирил, го доживува својот прв успех на јавната сцена.</p>

Овој успешен завршен спор на св. Кирил, Константин Филозоф:

- му ја донесува првата слава на говорник и длабок филозоф,
- ја зајакнува довербата на високите тутилари во општеството во него и
- му го отвора патот на извонреден општественик во сферата на културата, која на времето е многу тесно поврзана со политиката.

Факт е дека како и денес, и тогаш и низ сите векови, сите расправи и полемики на религиозни теми кријат зад себе државнички и јавни интереси.

Константин мечтае „да разговара со книгите“ насамо во манастир, но потребите на времето го прикажуваат и водат на јавната арена. Тркалото на животот му се завртува, така што неговите способности и неговата љубов кон науката не се развиваат во тивки книжевни активности, а наоѓаат примена во **остри вербални борби**.

Животот на Константин се одвива во важни мисии меѓу странските народи, далеку од родниот Солун. Тој:

- штити верски, политички и народносна интереси,
- остава име на крилат учител, кој се предава самиот себе за просвета на милиони луѓе.

ЖИВОТНАТА МИСИЈА НА СВЕТИ КИРИЛ (своевидна полемика или контрадикција на желбата со реалноста, каде победуваат и двете страни, но не едновременно, туку избалансирано во различни периоди од животот)	
Желбата на свети Кирил за спокоен книжевен живот	Реалноста во која свети Кирил води остри вербални битки
Константин мечтае „да разговара со книгите“ насамо во манастир...	Неговите способности и неговата љубов кон науката наоѓаат примена во остри вербални борби

Најверојатно, за да се уништат комплетно идејните позиции на иконоборството и за да искорени на неговото влијание, **испратен е со Јоан да спори младиот филозоф Константин**. Константин тогаш е повозрасен од 19 години. Житието ја предава драматично нивната средба.²⁰⁹

²⁰⁹ Добрила Миловска, Јован Таковски, „Македонски житија IX-XVIII век. Скопје: Табернакул, 1996, стр. 31 - 33; Види и: Добрила Миловска, Свети и сесвети, Скопје 2014.

Во словенскиот двобој „младичот“ излегува победник над „старецот“.²¹⁰ Со тој контраст, како што рековме и погоре, житиеписецот го потцртува успехот на Константин. Јасно е дека при првата дадена и доверена задача од императорскиот двор, тој, Филозофот (потенцираме уште еднаш!):

- блеснува со своето остроумие,
- со красноречието и
- со точните знаења и тврдења.

Од спорот меѓу Јоан и Константин, кој се случил во периодот од 846 до 850 година, животот на св. Кирил не е документиран. Најверојатно, во тој период не се случило ништо позначајно од општествено значење, па затоа писателот и го премолчува тој период. Најверојатно, Константин продолжува да учителствува во престолнината и да го утврдува и зацврстува својот авторитет на учен човек.

Покрај другото, наша интенција и цел, е преку анализите на полемиките на св. Кирил, да детектираме и кои негови искази или кои искази на неговите противници, имаат интертекстуална природа. Тоа значи дека во полемиките на св. Кирил, за кои како веродостојни цитати ги земаме цитатите од неговото житие:

- ќе ги детектираме и алузиите на Библијата во неговите искази,
- ќе детектираме парафразирани цитати од Светото писмо што тој ги користи како силни аргументи во конкретните полемии,
- ќе го одредуваме и конкретизираме нивното точно место во Библијата и
- сето тоа ќе го претставуваме шематски за да имаме подобар визуелен приказ.

²¹⁰ Исто, стр. 33

За полемиката на св. Кирил со Цариградскиот патријарх Јован, житиеписецот говори во Петтата глава од Житието на св. Кирил.²¹¹ Патријархот Јован ја започнал иконоборската ерес во Цариград. Поради тоа Синодот во 842 год. го симнал од престолот. Константин води жестока расправа со Јован за иконите и излегува како победник во спорот.

Речиси, секогаш во полемиките се среќаваат цитати од Светото Писмо. Во скоро сите случаи и искази св. Кирил води сметка неговото излагање да биде поткрепено со аргументи. Ова е единствена полемика, пренесена од житиеписецот на св. Кирил во која противникот цитира сегмент од Библијата. Во случајов, Јован Иконоборецот користи цитат од исказите на Мојсеј. Тоа е исказ (заповед), поврзан со десетте божји заповеди, а сместен во Светото писмо и тоа во Втората книга Мојсеева (Излез). Сакајќи и бидувајќи убеден дека овој цитат ќе му донесе победа во спорот, Иконоборецот се самосебе излажува и сам себе се става во редот на губитниците во спорот. Со современ, а жаргонско - спортски речник речено, Јован си дава „автогол“. Зошто? Затоа што токму тој цитат, тој исказ ќе му даде ново полемичко оружје в рака на св. Кирил, кој се „фаќа“ за еден збор од тој цитат и успева комплетно да го собори својот вербален противник. Оттаму и срамот на Иконоборецот на крајот од полемиката.

Како што рековме, ова го претставуваме и шематски за подобра прегледност.

²¹¹ Панонски легенди : [Житие на Константина : Житие на Методија] / [превод Радмила Угринова - Скаловска ; поговор Харалампие Поленаковиќ], Скопје 1987.

<p align="center">Прашање од Цариградскиот патријарх Јован</p>	<p align="center">Оригинален цитат од Библијата (цитат што понатаму е сместен и во Десетте Божји заповеди)</p>	<p align="center">Цитат од Библијата што го користи со Јован Иконоборец во полемиката со Кирил Филозоф</p>
<p align="center">Кога Бог веќе му заповедал на Мојсеја да не прави секаков лик, зошто вие правите такви ликови и им се клањате?</p>	<p align="center">Не прави за себе идол, ниту каква слика на оној што е горе на небото</p>	<p align="center">Втора книга Мојсеева (Излез) 20, 4</p>

Во продолжение, шематски ги претставуваме тезите и антитезите од кои се изведуваат логички заклучоци, а од кои е сочинета структурата на полемиката меѓу Јован Иконоборецот и св. Кирил Филозоф.

Полемиката на Јован Иконоборецот со св. Кирил Филозоф е составена од четири дела.

Кон неа како составен дел, го приклучуваме и делот во кој на Старецот му се соопштува со кого ќе ја води полемиката. Во тој дел доаѓа до израз односот помеѓу младоста и староста. Спротивставени состојби од животот и основа за контрадикција меѓу двајцата полемичари. Слично, како што во полемиката со Сарацените (подолу) ќе го приклучиме и невербалниот, а подмолен начин за сквернавење на

живеалиштата на христијаните, така и овде овој дел го ставаме како составен, а иницијален.

Првиот **двобоен** дел од полемиката, а втор во нејзината структура се однесува на спорот околу почитта кон иконите преку клањањето пред нив.

На истово се однесува и третиот тел преку чија полемичност се дава одговор на прашањето за клањањето кон крстот без натпис и неклањањето кон иконите без испишано име на нив.

Наредниот дел и завршен дел од полемиката, предаден во Житието, е поврзан со цитатот од Мојсеј во Книгата Излез од Библијата.

СТРУКТУРА НА ПОЛЕМИКАТА МЕЃУ ЈОВАН ИКОНОБОРЕЦ И КОНСТАНТИН КИРИЛ ФИЛОЗОФ		
	ТЕЗИ НА ЈОВАН ИКОНОБОРЕЦОТ	АНТИТЕЗИ (ЛОГИЧКИ ЗАКЛУЧОЦИ) НА КИРИЛ ФИЛОЗОФ
ТЕЗА / АНТИТЕЗА БРОЈ 1 (прв структурен дел на полемиката)	Староста носи поголема мудрост. Душата е интелектуално посилна во староста.	Интелектуалната сила е поголема во младоста.
ТЕЗА / АНТИТЕЗА БРОЈ 2 (втор структурен дел на полемиката)	Ако крстот е скршен и поради тоа не се клањаат (поклонуваат) верниците пред него, тогаш на нацртаните икони, па дури и на оние насликаните до половина (до градите) е срамно да се клањаат.	Крстот има четири дела и ако нема еден негов дел, тој веќе ја губи својата форма, а иконата само со лицето го покажува образот и подобие то на оној што е насликан. Оној што ја гледа, нема да види ниту лице на рис, ниту лице на лав, туку го гледа ликот на првообразот.
ТЕЗА / АНТИТЕЗА БРОЈ 3 (трет структурен дел на полемиката)	Се клањате на крстови без натпис, а не се клањате на икони без натпис, туку мора да иконата да биде испишано името на образот што е насликан	Сите крстови имаат иста форма како Христосовиот, а иконите немаат иста форма.
ТЕЗА / АНТИТЕЗА БРОЈ 4 (четврти структурен дел на полемиката)	Не треба да се прават секакви ликови на земјата, според заповедта на Мојсеј, и дека не треба луѓето да им се клањаат на тие ликови.	Ако Бог беше рекол <i>да не се прави никаков лик</i> , ти, Старецу, би бил во право, но Он рекол не секаков лик, т.е. (да не се прави) недостоеен лик.

5.4. ПОЛЕМИКА СО САРАЦЕНИТЕ²¹²

Кога Константин имал 24 години, односно во 851 година (а според некои научници и подоцна), арапски пратеници пристигнуваат во Цариград со обвинување против основната христијанска догма за Светата Троица и со молба да бидат испратени мажи, кои можат да говорат за тоа прашање и со цел да можат да ги соборат и побијат мухамеданците.²¹³

Сараценската држава е своевременно една од најголемите држави во светот и се граничи во Мала Азија со Византија. Историјата на византија во текот на VIII и IX век е исполнета со непрекинати борби со Арабите. Тоа е политички судир што често се води во името на мухамеданскиот бог. Која вера е подобра и вистинска – ова прашање е актуелно во текот на многу години и зад него се кријат политички причини за надмоќ и за привлекување на што повеќе приврзаници.

Сарацените ја напаѓаат и атакуваат основната христијанска догма и со тоа сакаат да го намалат и разрушат авторитетот на Византија. Од своја страна, Византија треба да ги заштити своите идејни позиции, да ги

²¹² Ю Трифонов, Константин Философ (св. Кирил) като царски пратеник при сарацини и хазари. - В кн.: Сборник в чест на проф. Л. Милетич. София, 1933, стр., стр. 307 – 320; Љ. Јурукович, Прва дипломатска мисија Константина Филозофа – Кирила, просветителџа Словена, Зборник за друштвене науке Матице српске, књ. 13 – 14, 1956, стр. 29 – 37; Јордан Иванов, Сараценска (Арабска) мисија на Кирил Философ, Известия на институт за литература, кн. XVI, 1965, стр. 51 – 104; F. Dvornik, Constantine- Cyrille's Religion Discussion with the Arabs, StudiaPaleoslovenica, Praha 1971, стр. 77 – 78; Јордан Иванов. „Избрани произведения, Том I“, Сараценската (Арабската) мисија на Кирил Философ, 1982, стр. 23-40; Нестор, Руския летописи на древне-славянском языке, II. Перевел с немецкого Д.Языков. СПб, 1816, с. 556; Балан, Ал. Т. Пос. съч., св. II, с. 198; 244-247; Воскресенский, Г. Пос. стат., кол. 299; Яцковский, И. Хазарская миссия свв. Кирилла и Мефодия. Вера и Разум, №13, Харьков, 1893, с. 55; Еж.Горский, А. В. Жития свв. Кирилла и Мефодия, вж. Кирилло-Мефодиевский сборник. М., 1856, с. 15, заб. 9; Яцковский, И. Пос. стат., с. 56; Малышевский, И. Пос. съч., с. 40; Милаш, Н. Славянските апостоли Кирил и Методий и истината на православието, С., 1903, с. 305; Гильфердинг, А. Ф. О Кирилле и Мефодие к тысячелетней их годовщине. Вж. Кирилло-Мефодиевский сборник. М., 1865, с.161; Athanasius Magnus. Oratio de Incarnatione Verbi, cap. 20, Migne, P G., col. 129; Балан, Ал. Т. Пос. съч., св. I, гл. IX, с. 45; The Oxford Dictionary of the Christian Church, London, 1958, p.77; Вж. И. Малышевский. Пос. съч., с. 56, заб. 1; Балан, Ал. Т. Пос. съч., св. I, с. 76; Вж. Калмыцкая степь, Энциклопедический словарь, т. XIV. СПб, 1895, с. 68; Вж. по-подробно у: Дуйчев, Ив. Пос. стат., сс. 103-105.

²¹³ Добрила Миловска, Јован Таковски, „Македонски житија IX-XVIII век. Скопје: Табернакул, 1996, стр. 33-37.

отфрли нападите. Затоа, таа веднаш испраќа мажи, кои можат аргументирано **да спорат** за прашањето за Светата Троица.

Изборот паѓа врз Константин Филозоф, кон кого го приклучуваат и секретарот Георги. Тој, најверојатно, ја документирал мисијата, а, исто така, можеби, ја извршувал и улогата на преведувач.

Во Житието на св. Кирил се предава подробно **спорот со Сарацените**, од каде може да се извлечат извори и податоци за личноста на Кирил. Тие извори соодветствуваат со реалноста, затоа што спорот е предаден преку извадок од **полемичките беседи на св. Кирил**, а во секоја творба малку по малку се одразува и авторовата личност.

Во дискусијата доаѓа до израз високата култура на Константин, умешноста да објаснува сложени прашања едноставно и јасно, а може да се воочи неговото ораторско мајсторство.²¹⁴

Константин успева да ги собори Сарацените и да се врати успешно во Константинопол. Неговиот успех треба да оцени како значителна победа, затоа што своевременно и сараценската држава располагала со многу образовани луѓе и воопшто со култура, повисока од европската.

Сведоштвото на житиеписецот дека Арабите испратиле против Константин „учени и мудри мажи, запознати со геометрија, со астрономија и со други науки“, треба да одговара на вистината. Тие му поставуваат „многу прашања, најмногу за уметностите што и тие самите ги владееја“. Но, Константин се справил умешно и успешно со сите прашања, па дури успеал да предизвика и вчудоневидување кај противниците. Според житиеписецот тие зачудено прашале:

„Од каде го знаеш ти сето ова?“²¹⁵

²¹⁴ Донка Петканова, Старобългарска литература IX-XVII век. Трето дополнено издание, София, 1997, стр. 115.

²¹⁵ Добрила Миловска, Јован Таковски, „Македонски житија IX-XVIII век. Скопје: Табернакул, 1996, стр. 36; Види и: Добрила Миловска, Свети и сесвети, Скопје 2014.

Не поминува долго време од спорот со патријархот Јован, кога „Сарацините“ почнуваат да креваат „врева“ против христијанската религија и, буквално, да хулат против него. Византискиот император, Михаил III, кој веќе ги презел уздите на империјата, не задоцнува да одговори со едно пратеништво од соодветни лица што ќе го одбранат христијанството. Уверен во знаењето на Константин и во неговата вештина да победува со интелектот и со elokventноста, императорот го повикува на него Филозофот и му дава задача да отиде во земјата на сарацините и да го заштити христијанството.

За да стане појасно значењето на мисијата, за да може да се замисли подобро политичката и културна атмосфера на тоа време во кое Константин дејствува, ќе фрлиме површен поглед врз историјата на Сарацините. Со називот „Сарацини“²¹⁶ во средниот век се означуваат Арапите, по вероисповед - муслимани. Во споредба со христијанското учење, муслиманското е помладо.

Основачот на муслиманството, Мухамед, е роден во Арабија во 569 година, значи во XVI век од н.е. Тој ги изучува во Сирија христијанската и еврејската филозофија и станува основоположник на една нова религија. Во неа, своевидно се комбинираат староарапските традиции со христијанството и јудеизмот. Во последните години од својот живот, Мухамед го создава „Куранот“ и оваа книга станува основна и света за муслиманите, како што е Библијата за христијаните.

Муслиманското учење е:

- лишено од мистика и
- наложува поедноставни ритуали што брзо ги освојуваат масите.

Во муслиманското учење се совпаѓаат:

²¹⁶ Tolan, John V. (2002). *Saracens: Islam in the Medieval European Imagination*. Columbia University Press. стр. 15; "Saracen," *Encyclopædia Britannica*. 2012. *Britannica Concise Encyclopedia*. 27 April 2012.

- световното и религиозното,
- државното и верското.

Оваа религија:

- ги обединува арапските царства и племиња,
- ги издигнува морално и
- развива во нив чувство на народност.

Мухамед починал во 632 година, како управител во Мека, успевајќи да ги обедини световната и верската власт. По смртта на Мухамед (или Мохамед), започнува растот на мохамеданството на политичката сцена. Ширењето му се манифестира во арапските освојувања.

Почнуваат освојувачки походи во името на исламот и работат на трансформирање на милиони луѓе во муслимани, т.е луѓе - пријатели на Алах.

До средината на VIII век, мухамеданците успеваат да ги освојат: Сирија, Персија, Ерменија, Тунис, Мароко, цела Шпанија, денешен Туркестан и денешен Узбекистан.

Во 750 година Арапскиот калифат достигнува најголеми димензии и заедно со тоа доживува еден невиден културен процут, процут во областа на литературата, архитектурата и науката, потпрен на апсорпција на културното наследство на многу народи. Тоа е најголемата средновековна империја, која има силно културно влијание врз цела Европа.

Во границите, постигнати до средината на VIII век, Арапскиот калифат се задржува до 809 година. Потоа во текот на целиот IX век, се распаѓа на независни автономни.

Кога св. Кирил ја презема мисијата, азиските имоти на Сарацените заедно со Египет се уште под нивно единствено раководство. Тогаш управува династијата на Калифа Абасиди со престолнина во Багдат

(претворен во престолнина во последната четвртина на VIII век). Во текот на неколку децении градот Багдат станува:

- најбројниот град во Азија,
- прераснува во милионски град, каков што во Европа сè уште нема,
- станува трговско средиште со разнолико население и огромни богатства, каде се среќаваат трговци од целиот свет.

Едно од главните несогласувања меѓу муслиманската и христијанската религија е сфаќањето за суштината на богот. Двете религии, како и еврејската, се монотеистички, но го сфаќаат богот во различни форми.

Според муслиманското учење, бог е:

- единствен и неделлив,
- тој е извор на мудроста и на животот.

Христијанскиот бог се сфаќа, исто така, како:

- единствен, но:
- со три лица: Отец, Син, Свет дух.

Затоа се зборува за „единосуетна“ Троица, која е одраз на „вечното“, односно нема почеток и нема крај. Таа е самиот бог во три форми.

Ова е тешко сфатлив концепт за мухамеданците и претставува најдолго дискутирана основна догма на христијанството, која го издвојува од сите монотеистички религии. Затоа Сарацените се ставаат на страна против христијанската религија.

Поради сето ова, Константин треба да води **полемика** по ова прашање и со право оваа полемика на св. Кирил со Сарацените можеме да ја наречеме и **Полемика по однос на Светата Троица**.

МОНОТЕИСТИЧКИ РЕЛИГИИ	
Христијанска	Муслиманска
Бог е единствен со три лица: Отец, Син, Дух.	Бог е единствен и неделлив.

Според Житието на Кирил „агарјаните" рекле:

„Како вие христијаните, верувајќи во единот Бог, го претворате во три, велејќи дека има отец, син и дух? Ако можете да објасните, испратете мажи кои можат да зборуваат по ова прашање..."²¹⁷

Во периодот од VIII до IX век, мухамеданството е веќе светска религија, која стапува во конкуренција со јудејството и христијанството, особено во територии со мешано население во верска смисла. Во тие средини, во преден план се ставаат прашањата:

- Која вера е подобра, кое учење е подобро?
- Како да се привлечат одделни групи на цели народи кон една или друга вера,
- Кои се правите сфери на политичко влијание и дури управување?

На времето Византија граничи во Мала Азија со Арапскиот калифат. Византиските императори требало да го издржат својот религиозен и политички престиж, да ги одбијат нападите, да ги задржат своите позиции во Азија. Затоа, кога Сарацините „креваат хула" против Троица, Михаил III веднаш испраќа мисионери против противниците, за да ги заштити идеологиите на Византија. Ова е важна идејна борба зад која стојат државни интереси. Така, мисијата на Константин, која има религиозно - разјаснувачки карактер претставува општествено -

²¹⁷ Добрила Миловска, Јован Таковски, „Македонски житија IX-XVIII век. Скопје: Табернакул, 1996, стр. 33; Види и: Добрила Миловска, Свети и сесвети, Скопје 2014.

политичка активност. Кога на Филозофот му се доделува мисијата, тој има 24 години. Тоа се случило во 851 година. На Филозофот му пружаат помош со тоа што со него го праќаат секретарот Георги, кој освен функцијата на секретар, ја има вршено и улогата на преведувач од арапски јазик. Единствениот сигурен извор за активностите на Константин претставува неговото опширно житие.²¹⁸

Меѓу Сарацените и Константин **претстоела напната и жестока борба**. Отпрвин, непријателите го пречекуваат со јавна намера да го посрамотат и понижат. Уште со пристигнувањето во нивната земја, тој видел „страшни и одвратни работи, извршени од Сарацените“ со единствена цел – да направат подбивање и „потсмев на сите христијани“.²¹⁹

Сарацените на пред почетокот од средбата	Св. Кирил на самиот почеток од средбата
Подготвени се и се со намера да го посрамотат и понижат.	Свети Кирил е интелектуално подготвен со низа аргументи и ќе ги убеди токму во спротивното – дека не можат да го посрамотат оти сите факти се на негова страна.
Пред да дојде св. Кирил, намерно направиле вандалски работи за да ги исмејат христијаните.	Неговиот став ги сведува „вандалските“ работи на Сарацените на страната на она што е наспроти „Бог и Божјото“, односно на страната на демонското.

²¹⁸ Исто.

²¹⁹ Добрила Миловска, Јован Таковски, „Македонски житија IX-XVIII век. Скопје: Табернакул, 1996, стр. 33; Види и: Добрила Миловска, Свети и сесвети, Скопје 2014.

Имено, по вратите на христијанските куќи биле испишани демонски слики. Сарацените го прашувале со жолчност и гнев, Константина:

„Филозофе, можеш ли да разбереш што значи ова?“²²⁰

И покрај нивниот низок напад, Константин, сепак, не се вознемирил. Тој им одговорил на духовит и инвентивен начин:

„Гледам демонски слики и разбираам дека тука внатре живеат христијани. Бидејќи не можат да живеат со нив, демоните бегаат од нив надвор, а таму каде што го нема овој знак по вратите, демоните живеат внатре заедно со луѓето“.

Прашање од Сарацените до св. Кирил, поврзано со исцртаните демонски слики на домовите на христијаните	Мудар одговор на Св. Кирил
„Филозофе, можеш ли да разбереш што значи ова?“	„Гледам демонски слики и разбираам дека тука внатре живеат христијани. Бидејќи не можат да живеат со нив, демоните бегаат од нив надвор, а таму каде што го нема овој знак по вратите, демоните живеат внатре заедно со луѓето“.

Ова е, исклучително, силна досетка на св. Кирил. Секако, тој не очекувал ваков низок удар од страна на Сарацените пред да почне

²²⁰ Исто, стр. 34.

спорот. Како и секогаш и секаде, тој се подготвувал за **вербална полемика**.

Сарацените, сакајќи да дадат мултимедијален акцент на испланираниот потсмев кон христијанството, вербалната полемика ја „зачинуваат“ со визуелни претстави на домовите од христијаните. Но и покрај напорите да „шараат, вандализираат и цртаат демони“ за да им наштетат на христијаните, самите си се ловат во стапицата, сами си пропаѓаат во јамата. Исто како што правеше и Јован Иконоборец. Место со своите „напаѓачки аргументи“ да си помогнат, тие си одмагаат.

Народната изрека дека „оној кој на другиот му копа дупка, сам паѓа во неа“ со оваа сцена, преку намерно и подмукло исцраните демони од страна на Сарацените на вратите од домовите на христијаните, комплетно се потврдува.

Впрочем, Сарацените цртаат демонски слики на домовите на христијаните и **нивната теза е дека во тие домови има демонски сили**.

Кирил досетливо и мудро ја негира нивната теза со друга теза (во случајов **вербална антитеза на визуелно поставената и претставена теза!**), според која поради тоа што христијаните се благочестиви, демоните бегаат од нивните домови и затоа се наоѓаат надвор. Така Константин мудро им возвратил на неговите противници.

Тезата на Сарацените (во врска со демонските слики)	Антитезата на св. Кирил (во врска со демонските слики)
Поставена и претставена е визуелно, а не вербално.	Искажана вербално со голема мудрост и духовитост, а без претходна подготвеност за соочување со таква глетка.

По одговорот за демонските слики, Деспутот започнува со максимална сериозност. Житиеписецот нагласува дека Константин бил опкружен со „мудри и учени мажи, запознаени со геометрија, со астрономијата и со други науки“. Очигледно, Сарацените ги испратиле **на спор** најобразованите луѓе од својот народ.

Житиеписецот ги истакнува тешкотиите на мисијата, ја истакнува силата на противникот во културна смисла и со тоа успева убедливо да го возвеличи својот херој - Филозофот. Тој, дваесет и четири годишниот Константин, **излегува да спори** со многубројни учени луѓе. Тука, сепак, не треба да се гледа само писателскиот потфат, туку истиот да се сфати како одраз на реалноста на мисијата и на спорот.

Да направиме еден површен поглед врз арапската култура од VIII и IX век за само уште еднаш да ја потврдиме веродостојноста на наративните искази на Житиеписецот и со тоа да ја исклучиме хиперболизацијата во претставувањето на Сарацените од негова страна.

Веќе рековме дека науките и уметностите во сараценската империја наоѓаат необичен цут во тоа време. Успешно се развиваат: хемијата, математиката, природознанието, медицината, поезијата. При уривање на Багдад од Монголите, околу средината на XIII век:

- во градот има 36 јавни библиотеки, а освен тоа, секој богат човек има приватна библиотека.
- Според проучувачите на арапската култура, во IX и X век Арапите се опфатени со вистинска страст кон книгата.
- На крајот на IX век во Багдад има повеќе од 100 книжарници.
- Класичните дела на грчката природонаука се преведени на арапски;
- совладана е старогрчката медицина – добра основа за нејзин понатамошен развој.

- Во Багдад²²¹ е основана првата болница и во 931 година
- признати се 860 лекари.
- Се отвораат првите аптеки,
- се откриваат нови лекови (на пример, различни сирупи).
- Арапите го отвораат, првото во средниот век, фармацевтско училиште.
- Од Кордоба до Самарканд егзистираат географичари и историчари.
- Луѓето разговараат за проблеми во џамиите и на улиците.

Во Европа во тоа време:

- владее монашко суеверие;
- меѓу народот владее магијата,
- царевите си гледаат на карти,
- свештенството гледа во секоја болест - интервенција на ѓаволот и се служи со бесмислени ритуали за протерување на ѓаволот.

Арапите имаат најдобра медицина на светот со тоа што се појавуваат голем број трудови и прирачници за:

- болести на окото,
- за лековитото дејство на музиката...

Во Багдад и во други градови:

- има бањи,
- се прават откритија во гинекологијата и др.

²²¹ Baghdad, Iraq. // atlastours.net. atlastours.net, 2013; The Choice, featuring Lawrence Anthony. // BBC radio 4, 2007; First Encyclopaedia of Islam: 1913 – 1936. BRILL, 1993; Butler, Rhett. Largest Cities in Iraq. // mongabay.com. mongabay.com, 2009.

Во областа на поезијата во периодот на VIII и IX век се јавуваат многу мецени - даровити луѓе од неарапско потекло, кои во сараценската држава почнуваат да создаваат литература на арапски јазик и да преведуваат литература на многу странски јазици.

Сарацените се оние кои:

- донесуваат во Европа одводна канализација;
- пресадуваат памук, ориз, праска, кајсија;
- донесуваат некои од своите математички достигнувања.

Имајќи го предвид сето тоа, веруваме во податоците, изнесени во Житието, дека, всушност, Константин требало да се сретне со образовани противници, запознати со античката и со современата култура, со математичките науки и со христијанското учење. Од Житието на св. Кирил гледа дека **во спорот со Сарацените се расправа:**

- за прашањето за Троица,
- врз основа на моменти од Евангелието се дискутира и за проблеми за војните,
- за даноците,
- за односот кон мирот и
- за односот кон „големиот и силен исмаилски народ“.

Сарацините наоѓаат противречност меѓу заповедите на Евангелието и однесувањето на Византија.

Потоа разговорот се пренесува на поширока основа.

Среќавајќи се со интересен соговорник, „тие му поставија уште многу други прашања, претежно за вештини што и самите тие ги владееја“.²²²

²²² Добрила Миловска, Јован Таковски, „Македонски житија IX-XVIII век. Скопје: Табернакул, 1996, стр. 36; Види и: Добрила Миловска, Свети и сесвети, Скопје 2014.

По сè изгледа дека верскиот спор е повод да се разрешат и некои добрососедски прашања и да се разменат мислења. Освен тоа, како личност Константин им го привлекува вниманието на противниците, кои гледаат во него извор на неизмерно знаење.

За житиеписецот, кој ги подготвува читателите за најголемиот подвиг на Кирил - создавањето и ширењето на словенската писменост, е многу важно да се потенцира мудроста на Кирил, па затоа тој одвлекува внимание на тоа, токму при описот на оваа средба - спор. Според него, Константин ги „надзборува“ по однос на сите прашања, со тоа што, што и да прашале противниците, тој мудро и аргументирано одговарал, а тие запаѓале во одушевување прашувајќи го јавно и гласно од каде му се сите тие информации, факти, аргументи, знаења.

Вака прашувале научниците - мажи, запознаени со геометријата, астрономијата и уметностите.

И ние можеме да го споделиме нивното воодушевување, бидејќи од одговорите на Константин, цитирани во Житието, се гледа неговата висока култура. Тој се служи не само со христијанските книги, кои добро ги познава, ами го цитира и Куранот. Ова покажува дека пред да замине на вербален спор, Константин сериозно се подготвувал за него, водејќи сметка за тоа:

- кој му е противник;
- кои тези ги има противникот;
- каква идеологија почитува противникот;
- кои текстови се релевантни за противникот.

ИЗВОРИ ШТО ГИ КОРИСТИ СВ. КИРИЛ ВО ПОЛЕМИКАТА СО САРАЦЕНИТЕ	Св. Кирил го користи Светото писмо за аргументирање, бидејќи стои во одбрана на Светата Троица и го брани Словото со цитати и сцени од Библијата.
	Св. Кирил го користи Куранот за аргументирање, бидејќи Сарацените се муслимани и за нивната религија и вера, книжевната и филозофска база лежи во текстот од Куранот.

За да може успешно да спори, тој требало добро да ја познава идеологијата на своите противници, а не да се потпира само на својот дар - слово.

Во одговорите на Константин се гледа уште и неговата способност да ги објаснува прашањата достапно, логично, со едноставни примери од животот. Тој зборува јасно, точно и на места поетски.

Еве, пример, како одговара на прашањето, од каде има толку многу знаење:

„Еден човек, како си наполнил еден мев со вода од морето, го носел и им се фалел на минувачите, велејќи: ‚Видете вода, каква никој нема, освен мене!‘ Тогаш кај него дошол еден крајморец и му рекол: ‚Ти луд ли си што се фалиш со овој смрдкив мев? Па ние ја имаме цела

морска бездна!' Исто така постапувате и вие. Се фалите дека од кај вас потекнуваат сите уметности. А сите уметности потекнуваат од нас".²²³

Споменатово прашање е само уште една потврда за восхитот на учените Сарацени од знаењето на св. Кирил. Одговорот е, пак, потврда за тоа како практичните примери и непосредните примери од секојдневниот живот наоѓале место во исказите на Филозофот, кој умешно ги вметнувал во своите одговори, одбрани и антитези и со кои успевал да излезе победник во секој спор.

ОДЛИКА НА ИСКАЗИТЕ НА СВЕТИ КИРИЛ ВО ПОЛЕМИКАТА СО САРАЦЕНИТЕ	Св. Кирил користи цитати од Библијата.
	Св. Кирил го користи Куранот за аргументирање.
	Св. Кирил на места говори и со поетски стил.
	Св. Кирил ја познава добро идеологијата на Сарацените.
	Св. Кирил користи едноставни примери од животот.

Така Константин ги поразува противниците - Сарацени и вешто го штити угледот на државата, која го испратила да ја оствари оваа мисија.

Во шестата глава од Житието на св. Кирил, се конкретизира дека царот го повикува свети Кирил за одбрана против учењето на Агарјаните (Сарацени). Житиеписецот овде се повикува на библискиот настан - двобојот меѓу Давид и Голијат, но прави мали отстапувања во точноста, бидејќи во Библијата се споменуваат пет камења, а не три.

²²³ Добрила Миловска, Јован Таковски, „Македонски житија IX-XVIII век. Скопје: Табернакул, 1996, стр. 36; Види и: Добрила Миловска, Свети и сесвети, Скопје 2014.

Бројот три го симболизира Светото Тројство²²⁴, со чија помош Константин тргна во борба за вистината на верата против Агарјаните (муслимани). Св. Кирил се спротивставувал со зборовите, дадени во посочените цитати, дека со непријателот секогаш треба да се однесуваме како со пријател.

Присуството на интертекстовите од Библијата во полемиката меѓу св. Кирил и Сарацените ги прикажуваме шематски:

Кој го кажува интертекстот во полемиката:	Како гласи исказот од полемиката што содржи интертекст од Библијата	Како точно гласи цитатот во Библијата	Каде се наоѓа цитатот во Библијата
Свети Кирил цитира зборови од Исаија	<p>Нашиот Бог е како морска бездна. За Негопророкот вели:</p> <p>„Родот Негов кој ќе го искаже? Зашто ќе се зема од земјата животот Негов?“</p>	<p>Он беше лишен од праведен суд. Но родот Негов кој ќе го објасни? Зошто беше одземен од земјата на живите?</p>	Исаија 53,8
Агарените (Сарацени)	<p>Во евангелиските книги е напишано да се молите за непријателите и добро да им правите на оние што ве мразат и ве прогонуваат, и да им го свртите образот на оние што ве бијат!</p>	<p>Но вам, што слушате, ви велама:</p> <p>„Љубете ги непријателите свои; правете им добро на оние што ве мразат. На оној што ќе те удри по</p>	Лука 6, 27-29

²²⁴ Види: Речник на симболите од Гербран и Шевалие.

		едниот образ, заврти му го и другиот!“	
Кирил говори со парафраза од исказ на Бог	Бог рекол: „Молете се за оние што ве навредуваат“	Благословувајте ги оние што ве навредуваат	Лука 6, 28
Кирил во име на Бога	Но Он го рекол и ова: „Никој на овој свет не може да покаже поголема љубов од оваа - душата своја да ја даде за пријателите“	/	Јн. 15,13
Кирил во име на Бога	И ако нешто смртно испиете, нема да ви наштети	/	Марко 16,18

5.5. ПОЛЕМИКА СО ХАЗАРИТЕ²²⁵

По дипломатски успешно завршената мисија со Сарацените, Константин Филозоф се враќа во Цариград. По кратко време тој се повлекува „на едно место...“ За жал, житиеписецот не открива кое е тоа место. Наскоро, сепак, Константин го напушта ова свое катче и оди кај својот брат Методиј во манастирот „Полихрон“ во малоазиската планина Олимп. Во тоа време Методиј е монах, откажан од својата политичка

²²⁵ Ю Трифионов, Константин Философ (св. Кирил) като царски пратеник при сарацини и хазари. - В кн.: Сборник в чест на проф. Л. Милетич. София, 1933, стр. 307 – 320; Тодор Събев Тодоров, По някои въпроси на хазарската мисија. Константин-Кирил Философ. Юбилеен сборник по случай 1100-годишнината от смъртта му. София, 1969, стр. 105 – 125; Тодор Събев Тодоров, Пространното житие на Константин - Кирил Философ първостепенен исторически извор за хазарската мисија. Константин Кирил Философ. Доклади от симпозиума, посветен на 1100-годишнината от смъртта му. София, 1971, стр. 305 – 315; Тацуя мория су, Хазарская миссия Константина, Старобългарска литература, бр. 10 (1981), стр. 39 – 51; Маргарита Кускинова, Йосиф Симоний Асемани, За живота и делото на Кирил и Методиј, Старобългаристика, 1985, кн. 3, стр. 74 – 86; Dmitrij Cizevskij. Comparative History of Slavic Literatures, Vanderbilt University Press, (2000) p. 26, "Two Greek brothers from Thessalonica..."; Columbia Encyclopedia, Sixth Edition. 2001-05, s.v. "Cyril and Methodius, Saints"; Encyclopedia Britannica, Encyclopedia Britannica Incorporated, Warren E. Preece - 1972, p.846, s.v., "Cyril and Methodius, Saints" and "Eastern Orthodoxy, Missions ancient and modern"; Encyclopedia of World Cultures, David H. Levinson, 1991, p.239, s.v., "Social Science"; Eric M. Meyers, The Oxford Encyclopedia of Archaeology in the Near East, p.151, 1997; Lunt, Slavic Review, June, 1964, p. 216; Roman Jakobson, Crucial problems of Cyrillo-Methodian Studies; Leonid Ivan Strakhovskiy, A Handbook of Slavic Studies, p.98; V.Bogdanovich, History of the ancient Serbian literature, Belgrade, 1980, p.119; The Columbia Encyclopaedia, Sixth Edition. 2001-05, O.Ed. Saints Cyril and Methodius "Cyril and Methodius, Saints) 869 and 884, respectively, "Greek missionaries, brothers, called Apostles to the Slavs and fathers of Slavonic literature."; Encyclopedia Britannica, Најраспространетите азбуки на светот, кирилицата и глаголицата, 2008, O.Ed. "Раните словенски азбуки, кирилицата и глаголицата, биле измислени од Св. Кирил, или Константин (околу 827–869), и Свети Методиј (околу 825–884). Овие луѓе биле Грци од солун кои станале апостоли на јужните Словени, кои ги преобразиле во христијани."; "Egregiae Virtutis"; http://www.vatican.va/holy_father/john_paul_ii/apost_letters/documents/hf_jpii_apl_31121980_egregiae-virtutis_lt.html. Апостолско писмо од папата Јован Павле II, 31 декември, 1980; Columbia Encyclopedia, Sixth Edition. 2001-05, s.v. "Cyril and Methodius, Saints"; Encyclopedia Britannica, Encyclopedia Britannica Incorporated, Warren E. Preece - 1972, str. 846, s.v., "Cyril and Methodius, Saints" and "Eastern Orthodoxy, Missions ancient and modern"; Encyclopedia of World Cultures, David H. Levinson, 1991, str. 239, s.v., "Social Science"; Eric M. Meyers, The Oxford Encyclopedia of Archaeology in the Near East, str. 151, 1997; Lunt, Slavic Review, June, 1964, str. 216; Roman Jakobson, Crucial problems of Cyrillo-Methodian Studies; Leonid Ivan Strakhovskiy, A Handbook of Slavic Studies, str. 98; V.Bogdanovich, History of the ancient Serbian literature, Belgrade, 1980, str. 119; The Columbia Encyclopaedia, Sixth Edition. 2001-05, O.Ed. Saints Cyril and Methodius "Cyril and Methodius, Saints) 869 and 884, respectively, "Greek missionaries, brothers, called Apostles to the Slavs and fathers of Slavonic literature."; Liturgy of the Hours, Volume III, 14 February; Kazhdan, Alexander P. (1991). The Oxford dictionary of Byzantium. New York: Oxford University Press. str. 507; "Constantine (Cyril) and his brother Methodius were the sons of the droungarios Leo and Maria, who may have been a Slav."

кариера. Овде, Константин се предава само на „разговор“ со книгите - активност за која му копнее душата. Истото се вели и за Методиј во неговото житие дека во манастирот „трудољубиво се занимавал со книгите“. Во близина на манастирот „Полихрон“ живееле Словени. Се поставуваат прашањата:

- дали уште тогаш, кога браќата по долга разделба повторно се среќаваат подолго време на едно место, не го заговараат своето просветно дело меѓу словенскиот народ?
- Дали откако знаат за состојбата и за неговите потреби и откако се во ситуација да можат да го споредуваат просветното дело со другите народи, не си поставија задача да го подигнат во културна смисла, со тоа што ќе му создадат азбука и книги?

Овие прашања стојат отворени. Секој потврден одговор на истите, засега е само една претпоставка. Судбината не дозволува Константин да помине повеќе денови во тишина, далеку од светот. По неколку години тој е принуден повторно да тргне на пат. Хазарски гласници пристигнуваат во Константинопол. Од својата земја тие носат писмо со топла молба до византискиот владетел:

„Ние отсекогаш знаеме за еден бог, кој е над сите и над сè, и нему се поклонуваме на исток, но чуваме и некои наши други срамни обичаи. Сепак Евреите ни нидат да ја прифатиме нивната вера и нивните обреди, а Сарацините од друга страна ни нудат нидат мир и многу дарови, ни здодеваат, велејќи: ‚Од верите на сите народи, нашата вера е најдобра‘. Поради тоа, врз основа на старото пријателство и љубов, испраќаме гласници кај вас, бидејќи сте голем народ и царството ваше го држите од Бога, барајќи совет од вас, ве молиме да ни испратите учен

маж, та и ние да прифатиме вашата вера, ако успее да ги побие Евреите и Сарацените ".²²⁶

Ова писмо, цитирано во пространото житието на Кирил, тешко може да се смета како автентичен документ. Имајќи предвид дека словенскиот житиеписец немал пристап до царските архиви во Константинопол, доаѓаме до заклучок дека станува збор за парафраза на писмото. Во секој случај, поентата и целта на писмото се јасни. Имаме основа да гледаме на овие вметнати текстови во житието како на прекажаност на најважните мисли од автентичниот историски документ.

Слична е и ситуацијата со полемиките. Произлегува сомнеж за релевантноста на истите, по таа логика. Но повторно се навраќаме на ставот дека и исказите во полемиките се парафраза и или прекажување на сето она што реално било искажувано во споровите. Какво и да биде прераскажувањето на мисиите, полемиките и споровите, поентата е таа што останува иста и јасна.

Кога веќе ја споменавме Хазарската мисија и кога говориме за неа, за да имаме појасна претстава за нештата, посегнуваме кон историската наука.

Хазарите²²⁷ се турско племе. Дошле од Средна Азија и се населиле во земјите на денешна јужна Русија, поточно од Каспиското Море и долниот тек на Волга до Азовско Море и Дон. Околу 650 година базираат држава - хазарскиот каганат. Во 655 година тие завладеале дел од Кримскиот полуостров. Се наоѓаат во непосредна близина на две големи држави - Арапскиот калифат и Византија. Во обид за самоодржување, во природниот отпор против исламските и христијанските соседни земји, Каганатот и неговите великодостојници ја прифаќаат во 730 година неофицијално еврејската религија.

Народот во тој период:

²²⁶ Добрила Миловска, Јован Таковски, „Македонски житија IX-XVIII век. Скопје: Табернакул, 1996, стр. 38; Види и: Добрила Миловска, Свети и сесвети, Скопје 2014.

²²⁷<http://www.sullivan-county.com/identity/khazars.htm>

- останува во поголемиот дел пагански,
- дел од населението е подложен на исламизација,
- а другиот дел на христијанизација.

Испратени се до Каганатот гласници со дарови и „мудри луѓе“ за да ги свртат луѓето кон својата религија. Оттука произлегуваат **низа спорови за тоа која вера е подобра** и во кои зема учество лично каганот.

Осмиот век е период на долгите борби на Хазарите со Калифатот. Веројатно, од политички причини наследникот на Каганот е принуден во 737 година да го прифати исламот. Во обидите за самоопределување, сепак, Хазарите по одредено време се оттргнуваат од исламот. Кај Каганот (799-809) се врши реформа, односно официјално бидува прифатена еврејската вера.

Каганот собира околу себе научници, Евреи, и ги наградува богато за да му ги објаснат еврејските канонски книги, Мишна и Талмудот. Ова претставувало една демонстрација на независност, бидејќи на времето само еврејската религија не била државна религија и на тој начин Хазарите не се врзуваат со ни една современа држава.

Според арапски извори по реформата на Каганот, кон Хазарите почнуваат да се собираат Евреите од сите исламски земји. Тие живеат во цели населби од градовите, особено во Крим и во главниот град Итил, сместени на западната граница на државата крај реката Волга, недалеку од денешниот Астрахан.

Бидејќи еврејската религија е народна религија, тешко се приспособува кон историјата и кон битовиот начин на живеење на разнородни племиња во хазарската држава. Тоа значи дека јудеизмот не успева целосно да го потчини паганството. Не можат да ги потчинат ниту мухамеданството и христијанството, кои по различни патишта продолжуваат да навлегуваат во хазарската земја.

Еврејската религија останува само религија на Каганот и на аристократијата. Така на крајот на VIII и во IX век, Хазарите

претставуваат колорит во етничка и религиозна смисла. Населението се состои:

- освен од Хазари,
- уште и од Словени (кои дури земаат учество во управувањето) и
- други племиња.

Со живот имаат неколку религии кон кои власта пројавува толеранција:

- Евреи,
- муслимани,
- христијани,
- незнабошци.

Судот се состоел од 9 или 7 луѓе. Трговци со различни вери се собираат во хазарската држава. Уште во VIII в. Итил станува најважниот трговски центар меѓу Северното Море и Каспиското Море. Итил прераснува во еденсветски трговски град". И покрај официјалната толеранција и слободен живот на различните религиозни групи, очигледно, кај Хазарите во IX век, не можела да постои целосна хармонија меѓу религиите.

Од писмото на хазарскиот Каган до Михаил III се гледа мешањето на заварената култура со донесена (новата!), како и внатрешните борби и натпреварот меѓу религиите. А зад верските судири и верувања стојат несомнено внатрешни и надворешни политички интереси. Целосно во духот на историската правда е веста во житието дека Сарацените „ветуваат мир и многу дарови", ако Хазарите се приклонат целосно кон нивната вера.

На крајот на X век тие го прифаќаат исламот. Византија не престанува да испраќа мисионери и тоа е сосема разбирливо. Како што при првото прифаќање на еврејската вера Византија им праќа „мудри

мажи" за да ги сврти Хазарите од еврејската вера, иста реакција предизвикува и официјалното прифаќање на јудеизмот, особено по миграцијата на Евреите од различни земји и зајакнување на нивното влијание. Веројатно, за да си обезбеди сојузник против Сарацените и во врска со различни наречени мисионери, хазарскиот Каган, официјално се обраќа за помош кон Византија. Тој сака да знае која вера е подобра, затоа става еден вид ултиматум што гласи:

„...ќе се приклучиме кон вашата вера, ако ни пратите таков маж кој ќе успее да побие Сарацените и Евреите“.²²⁸

Повикот кон Византија се базира на „старата дружба“ односно на долгогодишните добри врски меѓу Хазарија и Византија. Уште во VII век, кога хазарската држава претставува опасност за Византија, византискиот двор му испраќа дарови на хазарскиот Каган. Императорот Ираклиј (640-641) и ги привлекува на своја страна Хазарите, во неговата борба против Персијците. Меѓу Хазарите на Крим, наоѓа азил Јустинијан II (685-695). Во 732 година византискиот престолонаследник Константин V Копроним склучува брак со сестрата на Каган - Чичак. Византискиот император Лав IV (775-780) носи прекарот „Хазаринот“, бидејќи е син на Чичак.

И, ете, сега, во стремежот кон внатрешно единство и заштита од Сарацените, Хазарите се сеќаваат на стариот сојузник. За Византија ова барање е добредојдено, бидејќи одговара на нејзините интереси. Мисијата би го олеснила религиозното влијание на Византија во Хазарија и заедно со тоа би обезбедела уште еден свој сојузник меѓу Сарацените со кои таа исто војува, а во исто време го задржува својот грб од „варварски“ напади. Михаил III му вели на св. Кирил Константин:

„Филозофе, оди кај овие луѓе и им објасни за светата Троица, бидејќи никој друг не може да го изврши тоа достоин!“²²⁹

²²⁸ Добрила Миловска, Јован Таковски, „Македонски житија IX-XVIII век. Скопје: Табернакул, 1996, стр. 38; Види и: Добрила Миловска, Свети и сесвети, Скопје 2014.

Според житиеписецот, св. Кирил Константин со подготвеност се отповикал на барањето, велејќи дека е подготвен да тргне за таква работа „пеш и бос“. А Михаил со блага иронија одговорил:

„Кога би сакал да го сториш тоа доброволно, тогаш добро зборуваш, мо имајќи ја предвид царската власт и чест, оди достоинствено и со царска помош!“²³⁰

Изказот дека „никој“ не може да се справи достоинствено со задачата, можеби, и да е преувеличен и затоа овој момент е во духот на величењата во хагиографската традиција во која идеализацијата не е само природна, но и неопходна. Затоа можеме да се сомневаме дали токму со овие зборови Михаил му ја доделил мисијата на Константин. Тоа, сепак, неспорно покажува нешто друго од општ карактер во кое не треба да се сомневаме, а покажува и со која почит и доверба се ползува капацитетот на Константин по успешно спроведената Сарацинска мисија. Тој се наметнал меѓу Цариградските кругови како исклучително надарена и образована личност, која е во состојба да води борба на два фронта - против муслимани и Евреи.

Хазарската мисија стоела надвор од личните планови и интереси на Константин. Таа има политичка смисла. Константин, св. Кирил, сепак, е дисциплиниран и добар христијанин, затоа ја прифаќа мисијата како царска заповед и како почест од царот. Тој не може да се противи на власта, а воедно, под заштита на оваа власт тргнува на пат. Тогаш тече годината 860.

Како способен проповедник, научник, човек и совесен претставник, Константин повторно брилијантно се справува со задачата.

Патот до Хазарите е далечен, интересен и исполнет со драматични настани. При оваа мисија Константин го зема со себе брат Методиј. Од манастирот „Полихрон“ до Хазарите, потоа до Моравија и

²²⁹ Исто.

²³⁰ Добрила Миловска, Јован Таковски, „Македонски житија IX-XVIII век. Скопје: Табернакул, 1996, стр. 39; Види и: Добрила Миловска, Свети и сесвети, Скопје 2014

Рим, двајцата браќа ќе одат заедно и ќе го извршат најголемиот подвиг во животот - создавањето на словенската писменост и нејзината заштита.

На патот за Хазарската страна, Кирил и Методиј запираат во градот Херсон, лоциран на западниот брег на Кримскиот полуостров, недалеку од современиот град, Севастопол. Овој град е основан околу 600 година пред н. е. од грчки колонисти. Од IV век од н. е. Овој град е важна византиска тврдина - најсеверната точка на византиската империја.

Тргувајќи од VII век, градот Херсон уште долго време останува во византиска власт. Во IX век Херсон се наоѓа во едно варварско опкружување и животот на населението му е секогаш во опасност.

Константин е сведок на овие бурни времиња во Херсон. И тоа, не е само нем сведок. Во житието, иако накратко, сепак, е преточена атмосферата на епохата:

„А кога хазарскиот војвода излезе со војска од сите страни, настапи против христијанскиот град [Херсон] и успеа да го опколи. Но штом дозна Филозофот, отиде кај него. Му донесе поучни слова, поразговара со него, го скроти ...”²³¹

Во овие тешки услови Константин се подготвува во Херсон за идните **полемии**.

Според „Италијанската легенда“ тој се „позабавил некое време“ во градот, „за да го изучи јазикот на тој народ“, т. е. јазикот на Хазарите, бидејќи Херсон се наоѓал во близина на нивната земја. Според Житието на Кирил, тој не го изучувал хазарскиот јазик, туку еврејскиот:

„...и кога дојде во Херсон, тука тој го изучи еврејскиот јазик и книжевност, ги преведе осумте делови на граматиката и поради тоа се збогати својот ум“.

²³¹ Добрила Миловска, Јован Таковски, „Македонски житија IX-XVIII век. Скопје: Табернакул, 1996, стр. 40; Види и: Добрила Миловска, Свети и сесвети, Скопје 2014

Не изгледа веројатно за тоа кратко време, со кое што располагал, Константин да успеал да научи истовремено и хазарски и еврејски. Логично е да се мисли дека го фокусирал своето внимание на еврејскиот јазик, бидејќи меѓу Хазарите имало многу Евреи. Не е исклучено од страна на хазарскиот врв да била прифатила еврејската религија, а со тоа и еврејскиот јазик да станал официјален. Може легитимно да се претпоставува дека во содржината на наставните предмети во Магнаурската школа било вклучено и изучувањето на класичните јазици, за каков што е сметан и еврејскиот јазик во тоа време. Значи, Константин најверојатно имал веќе и големо познавање на еврејскиот јазик. Со преводот на граматиката тој влегува подлабоко во јазичните особености на овој јазик и **се подготвува уште посолидно за спорот.**

Како што покажува житието понатаму, тој спори помалку со муслимани, а повеќе со Евреи.

Во Херсон Константин се запознава со еден Самарјанин, со кого се **расправа**. Самарјанинот донел со себе „самарјански книги“. Книгите што го интересираат, Филозофот успева да ги добие од него и се затвора во своето катче за читање и учење.

Според житиеписецот, по молитвата и со нејзината моќ, тој добива „просветлување“ и почнува да ги „чита книгите непогрешно“. Хагиографскиот момент тука природно треба да биде отстранет. Молитвата е задолжителна за житијниот херој и секогаш се извршува кон Бога, кој упатува сила и моќ и тоа е доказ за неговата светоста. Невидливата интервенција на богот во животот на светителот е типично житијно објаснување за необичните настани, од аспект на гледиштето на средновековниот човек.

Книгите, со кои тој се јавува, веднаш будат кај него голем интерес. Константин пројавува желба да се запознае со нив, гледа страст кон учењето и книгите, таа страст дава плод на зборовите на Кирил, кажани некогаш од логотетот, а гласат вака:

„За мене нема ништо поубаво од учењето...“

Затворен во местото каде што работел над самарјанските книги, Филозофот наскоро започнува да ги чита. Тоа не е чудо. Тоа е резултат на образованието, љубопитноста и посветеноста на Константин и неговиот филолошки талент.

Самарјанинот потекнува од областа Самарија во Палестина. Тој зборувал или самаритски или арапски. Бидејќи Самарија од VII век е сараценска, каде официјален јазик станува арапскиот. Се смета дека на арамејски јазик зборувал Исус. Не е исклучено Константин да имал познати познавање и врз него. Во таков случај самаритскиот јазик не бил тежок за читање за Константин, по внимателно увидивање во книгите. Ако пак книгите биле напишани на арапски, тој, исто така, можел да ги разбере. Треба да се земе предвид дека по сарацинската мисија Константин имал веќе познавање на арапски.

Од Херсон двајцата браќа продолжуваат со брод за хазарската земја. Очигледно тие се префрлаат кон источниот дел на полуостровот, па потоа влегле во Азовското Море и стигнале на хазарскиот брег. Можеби, уште тука делегацијата да е пречекана од пратеници на Каган. Тие најпрво се однесуваат кон Филозофот со недоверба. Житиеписецот тврди дека Хазарите испраќаат против Константин „лукав и немирна маж“, за да го стави во искушение, а со тоа и да го собори.

Со културното држење, сепак, Константин брзо стекнува почит и е однесен кај хазарскиот Каган, кој му одделува место на трpezата до себе како на скап и почесен гостин.

Во мисијата кај Хазарите, Константин **спори** претежно со Евреи. **Сите спорови се водат во присуство на Каган.** Каганот дури и учествува во разговорите, иако за обичните луѓе во државата односот со него бил нешто како табу. Самиот тој бил недопирлив и недостижен и не секој можел да види неговото лице.

Овој момент од опширното житие на Кирил, исто заслужува доверба од историско гледиште. Познато е дека кај Хазарите, каганот имал повеќе религиозно значење, отколку политичко. Световната власт била во рацете на неговиот заменик, кој ја јазаповедал и војската.

Деспутот овде се води повторно по прашањето за Светата Троица, но се спори и по ред други религиозни прашања, како на пример:

- за зачнувањето на Богородица,
- за обрезанието,
- за поклонувањето кон иконите.

По вториот напорен ден полн со полемики, Константин го придобил веќе на своја страна хазарскиот Каган, а ги придобил и неговите големци. Житиеписецот на Кирил пишува дека каганот и неговите луѓе, по сите овие чуени мудрости и знаења од Филозофот рекле:

„Од Бога си ни испратен ваму за наша поука. И бидејќи сите книги од него си ги научил, ти сè ни разјасни по ред, насладувајќи нè со медените зборови од светите книги. Иако сме неписмени, веруваме дека си пратен од Бога. Ако сакаш уште повеќе да се смират нашите души, со параболи и приказни, објаснувај ни сè по ред за што ќе те прашуваме“.²³²

На третиот ден разговорите продолжуваат, но веќе во друга форма. Хазарите поставуваат прашања, а Константин преку параболи објаснува. Во дијалогот сега земаат учество и муслимани. Филозофот одговара успешно на сите прашања. Со тоа конечно се јавува како победник и сигурен убедувач на хазарските владетели. Тие се подготвени да ја признаат христијанската вера за најдобра.

Почнува покрстувањето. Заедно со идеолошката победа на Константин, доаѓаат и политичките резултати. Хазарскиот Каган писмено ја посведочува својата верност кон Византија. Тој го напишал до императорот следново писмо:

²³² Добрила Миловска, Јован Таковски, „Македонски житија IX-XVIII век. Скопје: Табернакул, 1996, стр. 51; Види и: Добрила Миловска, Свети и сесвети, Скопје 2014

„Господару, ти си ни испратил таков маж кој ни ја објасни преку слово и примери христијанската вера и ни потврди дека е света. И како што разбравме и сфативме дека тоа е вистинската вера, заповедавме луѓето да се покрстат доброволно. Ние сите сме другари и пријатели на твоето царство и сме подготвени да ти служиме...“²³³

Веројатно меѓу хазарските управници и Константин се воделе и разговори од политички карактер, за кои житиеписецот не соопштува, бидејќи за него поважна е културната страна на мисијата. Тој, сепак, дава доволно податоци за да се процени правилно и оваа мисија на св. Кирил.

Каганот го изјавува своето пријателство кон византискиот император и подготвеност да му служи. Испраќајќи филозофот, тој сака да му даде и многу дарови, но Константин не ги прифаќа. Св. Кирил посакува нешто друго што, сигурно, не е за негов личен профит, ами е задача на неговата мисија и практична страна на полемиката. Да, св. Кирил е победник во вербалниот спор, но неговата способност за дипломатија (слично на гестот со подарувањето на моштите), му овозможува и во овој случај да ја покаже својата максимална хуманост. Исклучително, голема и широка димензија на човечност и скромност дава одбивањето на даровите, а побарувањето да се ослободат заробеници:

„Дај ми колку што имаш овде заробени Грци. За мене тоа е поубаво од сите дарови“.

Хазарите на таа „дипломатска“ молба, ослободуваат двесте лица од заробеништво. Тогаш Филозофот со радост се упатува за Константинопол.

Не долго потоа, конфликтите меѓу Хазарите и Византија продолжуваат. Очигледно е дека мисијата не може да се гледа како

²³³ Исто, стр. 54.

пресвртна точка во животот на хазарската држава и во судбината на Византија. Таа е еден момент од политиката на византиските императори со привремено значење.

Во тродневните спорови со Хазарите, сепак, Константин:

- ❖ го збогатува своето искуство,
- ❖ ги пројавува своите одлични квалитети на дипломат, кој поседува мултилатерални знаење и "брз ум".

На враќање, Константин повторно се задржува за некое време во Херсон. Тој развива мисионерска дејност во таа околина со паганско население.

Во хазарската држава и во Херсон, Константин дејствува како храбар човек, кој не се плаши од тешкотиите и од бројните опасности, а бестрашно излегува против нив, задржувајќи ги самодовербата и човечкото достоинство.

Треба да се претпостави дека Константин и Методиј се враќаат од Херсон во Цариград во есента 861 година.

Можеби, кон крајот на 859 година хазарскиот каган испратил молба до Михаил III да му биде испратен **учен маж, кој може да спори со Евреите и со мухамеданите - Сарацени.**

Писмото од хазарскиот каган е предадено во Пространото житие на Кирил. Но, повеќето научници сметаат дека тоа не е автентично предадено, туку, најверојатно, е прераскажано по паметење. Во суштина, во тоа писмо реално е пренесена состојбата кај Хазарите во Хазарија. Таму се преплетуваат еврејското со мухамеданското и христијанското влијание, а голем дел од народот е уште пагански. Недостатокот на верско единство во државата и влијанијата од различни сили и страни, принудуваат дел од аристократијата да ја прими еврејската религија, бидејќи таа тогаш била недржавна. Така Хазарија ја избегнува опасноста

да се сврзе со некоја голема држава и да биде потчинета од неа.²³⁴ Големите внатрешни централни сили ги притискаат Сарацените да го поттикнат каганот да се зближи со Византија, со која во минатото Хазарите имале доста добри односи. Затоа и во писмото до Михаил, каганот ја споменува „старата дружба и благонаклонетост“.

Во предлогот на хазарското пратеништво Византија воочува можност да се поткрепи во борбата против Арабите. Ако некој успее да ја собори мухамеданската религија, а, исто така, и распространетата еврејска вера, тогаш тоа значи дека авторитетот на христијанството ќе порасне, а заедно со тоа ќе се зголеми и авторитетот на Византија. Императорот го избира и назначува св. Константин и му ја предава оваа мисија, а за негов помошник го назначува св. Методиј.

На пат за Хазарија која што се простирала меѓу Крим, Азовско Море, Дон (на запад) и Кавкаските планини, Каспиското Море и источниот брег на Волга (на исток), двајцата браќа запираат во Херсон. Овој град е своевремено најсеверната точка на византиската држава. Тој е добро изграден, има свој управител и епископ, неколку цркви. Се наоѓа во варварско опкружување, кое претставува опасност за животот на христијанското население во Херсон. Голем дел од Крим е заземен од Хазарите, па тие често пристапуваат до околината на градот. Од север целиот полуостров е запоседнат од Унгарците. Недалеку од Херсон²³⁵ живее паганско племе, наречено Фули (со централен град Фул или Фула), за кое се смета дека е аланско, а според некои научници и словенско.

Св. Константин и Методиј во овој град се задржуваат околу половина година, ако не и повеќе за да се подготват за мисијата. Најверојатно, во тој период договараат со каганот за времето и местото на средбата. Во Херсон Константин учи еврејски јазик и преведува еден

²³⁴ Донка Петканова, Старобългарска литература IX-XVII век. Трето дополнено издание, Софија, 1997, стр. 116

²³⁵ Добрила Миловска, Јован Таковски, „Македонски житија IX-XVIII век. Скопје: Табернакул, 1996, стр. 39

труд од еврејски на грчки јазик.²³⁶ Тука тој ги открива моштите на св. Климент Римски, кој се упокоил околу 101 година. Откако го проучува пишуваното за него, се распрашува меѓу населението и добива значителни и детални ивори, податоци, истражувајќи заедно со светската и духовната управа на градот. Откривањето и свеченото торжествено внесување на моштите на св. Климент Римски во Херсон се случува на 30 јануари 861 година. Тоа го дознаваме од „Слово за откривање на моштите на Климент Римски“.²³⁷

Најверојатно, св. Константин – Кирил и св. Методиј се качуваат на кораб и одат по „хазарскиот пат по Азовско море и Касписката врата на Кавкаските планини“.²³⁸

Токму кај Касписката врата (теснината меѓу Кавказ и Касписко море) била летната резиденција на каганот. Затоа со основа се смета дека токму таму се случувале разговорите.²³⁹ Тие имале како врски, така и политички карактер. За тоа може да се суди од сведоштвата на житиепсецот дека Константин ги ослободува грчките заробеници и на тргнување назад од каганотт зема и писмено уверение за верноста кон Византија. Во писмото е содржана и оценка на Кирил. Еве, како ова писмо е пренесено во Житието:

„Господару, ти си ни испратил таков маж, кој ни објасни преку слово и примери дека христијанската вера е света. И како што разбравме, тоа е вистинската вера и наредивме да се покрстат сите по своја волја, надевајќи се дека и ние ќе го направиме истото. Ние сите сме пријатели на твоето царство и сме подготвени да служиме каде што ќе побараш“ (ЖК, Глава 11).²⁴⁰

И ова писмо не треба да се восприема како автентичен историски документ. Тоа исто така е предадено на памет со тоа што не е исклучено авторот на Житието да преувеличува одредени моменти за да ги истакне

²³⁶ Добра Милоvsка, Јован Таковски, „Македонски житија IX-XVIII век. Скопје: Табернакул, 1996, стр. 39

²³⁷

²³⁸ Истото, стр. 41

²³⁹ Донка Петканова, Старобългарска литература IX-XVII век. Трето дополнено издание, София, 1997, стр. 117

²⁴⁰ Добра Милоvsка, Јован Таковски, „Македонски житија IX-XVIII век. Скопје: Табернакул, 1996, стр. 54

заслугите на св. Кирил. Треба да се смета за неспорно дека дипломатската мисија на св. Кирил и Методиј во Хазарија завршила во корист на Византија и во интерес на пријателските односи на двете страни. Во таа мисија Константин одново ги истакнува своите ораторски вештини и искуство, како и својата висока култура.

Во осмата глава од Житието на св. Кирил²⁴¹ се говори за посетата на некои пратеници од Хазарите кај свети Кирил, со цел да се обноват добрите односи со Цариград. Кирил и Методиј не биле случајно избрани, ами тие требало да извршат силно влијание за нивно целосно христијанизирање. Кирил со задоволство го прифатил задолжението, што може да се забележи од посочениот библиски текст.

Свети Кирил	Ако заповедиш, господаре, за оваа работа ќе одам пеш и бос, без сето она што Господ им рекол на Своите ученици да не носат со себе	Не носете во појасите ваши ни злато, ни сребро, ниту бакар ни торба за пат, ни двојни алишта, ниту обувки, ниту стап; зашто работата ја заслужува својата награда!	Матеј 10,9
			Матеј 10,10

На ист начин завршува и хазарската мисија. Филозофот не прифаќа принесете му дарови, а измолва грчки заробеници.

²⁴¹ Добрила Миловска, Јован Таковски, „Македонски житија IX-XVIII век. Скопје: Табернакул, 1996, стр. 38; Види и: Добрила Миловска, Свети и сесвети, Скопје 2014

Најголем број на библиски текстови во вид на цитати, се поместени во десеттата глава од Житието на св. Кирил.²⁴² Преку нив се опишува **расправата на свети Кирил со Евреите**. Тој смета дека христијанството е пред еврејството. Целата содржина од оваа глава е библиска, а цитираните стихови се умешно поврзани во целина. Сите библиски текстови се од Стариот завет. Цитатите од Првата книга Мојсеева се употребени за да се докаже кој е првиот Господов закон даден на луѓето. Пророците претскажувале дека Спасителот ќе биде Исус според зборот „обрезание“ што значи Исус. Христијаните го прифатиле Исус и го нарекле Христос, а Евреите се одрекле од Христа, сметајќи дека Спасителот, уште не е дојден. Тоа била главната расправа на Свети Кирил со Евреите. Во овој дел, во оваа расправа, во овој спор, Кирил Филозоф често користи цели изрази од повеќе библиски ликови, предадени од него во директен говор. Тој зборува во име на:

- Господа,
- Језекил,
- Јеремија,
- Захарија,
- Јаков Даниил,
- Михеј.

На крајот од ова оваа глава на Житието, житиеписецот запишал дека многуте работи кои не се запишани од оваа реализирана расправа, може да се најдат книгите, преведени од Методиј.

²⁴² Исто, стр. 43.

<p>Цитат или парафраза на цитат од Библијата во полемиката на Кирил Филозоф во Венеција</p>	<p>Исказ на св Кирил, Константин Филозоф во рамки на полемиката во Венеција</p>	<p>Цитат од Библијата што е вметнат во исказот на св. Кирил, Константин Филозоф при полемиката во Венеција</p>	<p>Место на цитатот во Библијата</p>
<p>Св. Кирил во име на Бога</p>	<p>Ете, јас го поставувам мојот завет со тебе и со твоето семе и со целата земја</p>	<p>А, Јас еве го поставувам заветот Мој со вас и со вашето потомство по вас</p>	<p>Прва книга Мојсеева (Битие) 9,9</p>
<p>Св. Кирил во име на Бога</p>	<p>Јадете секое зелено растение, се што е под небото и што е на земјата и во водите</p>	<p>Се што се движи и живее, ќе ви биде храна; сето тоа ви го дадов, како што ви го дадов зеленото растение</p>	<p>Битие 9,3</p>
<p>Св. Кирил во име на Бога</p>	<p>Само да не јадете месо во кое има уште душа, односно крвта негова</p>	<p>Само да не јадете месо во кое има уште душа, односно крвта негова</p>	<p>Битие 9,4</p>

<p>Св. Кирил во име на Бога</p>	<p>Кој ќе пролее човечка крв, место неа да се пролее неговата крв</p>	<p>Кој ќе пролее крв човечка, и неговата крв ќе се пролее од човечка рака; зашто човекот го создадов според образот Божји</p>	<p>Битие 9,6</p>
<p>Св. Кирил во име на Бога</p>	<p>Мојот закон го давам во телото ваше, кој ќе биде „знак“ меѓу Мене и тебе</p>	<p>И ќе поставам завет Мој меѓу Мене и тебе и меѓу твоите потомци по тебе во нивните родови; ќе направам заветот да биде вечен, ќе ти бидам Бог тебе и на потомците твои по тебе Да, и робот, роден во домот твој, и купениот мора да биде обрзан, и така Мојот завет над вашето тело ќе остане вечен</p>	<p>Битие 17,7 17,13</p>

<p>Св. Кирил во име на Бога</p>	<p>Проклет да е оној човек што нема да ги послуша зборовите на овој завет, што им ги заповедав Јас на татковците ваши, во денот кога ги изведов од Египетската земја Зашто Бог, кога му даде закон на Ноја, не му рече дека подоцна ќе му даде друг, а му кажа дека тој (закон) ќе трае вечно во секоја жива душа</p>	<p>Чувајте ги зборовите на овој завет и кажете им на луѓет од Јудеја и на ерусалимските жители Штом им ги заповедав Јас на татковците ваши, кога ги изведов од Египетската земја, од железната печка, велејќи: „Чујте го гласот Мој и правете што ќе ви заповедам - па ќе бидам ваш Бог Божилакот ќе биде во облакот, и Јас ќе го видам и ќе си спомнам за вечниот завет меѓу Бога и меѓу секоја душа, што живее во секој плот, која е на замјата</p>	<p>Јеремија 11, 2 11, 4</p> <p>Битие 9, 16</p>
<p>Бог преку Јазекил</p>	<p>ќе го заменам и ќе ви дадам друг</p>	<p>И ќе им дадам едно срце, ќе вложам во нив нов дух, ќе го земам од телото нивното каменото срце и ќе им дадам</p>	<p>Језек 11, 19 36, 26</p>

		<p>срце на плот Ќе ви дадам ново срце, и нов дух ќе ви дадам; ќе го земам од вашето тело каменото срце и ќе ви дадам срце од месо</p>	
<p>Бог преку Јеремија</p>	<p>Но еве го заветот што ќе го склучам со домот Израилев по оние дни, вели Господ: Мојот закон ќе го вложам во утробата нивна и ќе го напишам во срцата нивни, па Јас ќе им бидам Бог, а тие ќе бидат Мој народ</p>	<p>Но еве го заветот што ќе го склучам во домот Израилов по оние дни, вели Господ: ќе го вложам Мојот закон во утробата нивна и ќе го напишам во срцата нивни, па Јас ќе им бидам Бог, а а тие ќе бидат Мој народ</p>	<p>Јеремија 31, 33</p>
<p>Бог преку Јеремија</p>	<p>Вака вели Господ: „Застанете на вашите патишта, разгледајте и распитајте за вечните патишта Господови и видете кој е вистинскиот пат и врвете по него, и ќе најдете спокојство на душите свои“. Но тие рекоа: „Нема да врвине“</p>	<p>Вака вели Господ: „Застанете на вашите патиште, разгледајте и распитајте за дамнешните патишта, каде е добриот пат, врвете по него и ќе најдете спокојство на душите свои“. Но тие рекоа: „Нема да врвине“.</p>	<p>Јеремија 6,16</p>

<p>Бог преку Јеремија</p>	<p>И поставив чувари над вас, и реков: „Слушајте го звукот на трубата“. Но тие рекоа: „Нема да слушаме“.</p>	<p>И поставив Чувари над вас, и реков: „Слушајте го звукот на трубата“. Но тие рекоа: „Нема да слушаме“.</p>	<p>Јеремија 6,17</p>
<p>Бог преку Јеремија</p>	<p>Затоа чујте народи и вие што ги пасете стадата пред нив</p>	<p>И така, чујте народи, и знај, собрание, што ќе стане со нив</p>	<p>Јеремија 6,18</p>
<p>Бог преку Јеремија</p>	<p>Чујте, земјо: ете, ќе испратам против овој народ погибел, плод на помислите нивнизашто тие не ги слушаа Моите зборови и го отфрлија Мојот закон што го проповедаа пророците</p>	<p>Чуј, земјо: ќе испратам против овој народ погибел, плод на помислите нивни; зошто тие не ги слушаа Моите зборови и Мојот закон го отфрлија</p>	<p>Јеремија 6,19</p>
<p>Бог преку Малахија</p>	<p>Мојата волја не е веќе врз вас, говори Господ Седржител, и жртвите од рацете ваши</p>	<p>Подобро е таков од вас да ја затвори вратата и да не се пали напразно оган на Мојот жртвеник. Не сте ми мили, вели Господ Саваот, и не сакам</p>	<p>Малах 1, 10-11</p>

	<p>веќе нема да ги примам, зашто од сончев исток па сè до запад, името Мое ќе стане големо меѓу народите, и на секое место ќе се принесува темјан и чиста жртва, оти е големо името Мое меѓу народите, вели Господ Саваот.</p>	<p>да примам дар од вашите раце. Зашто од соншев исток па сè до запад името Мое ќе стане големо меѓу народите, и тие на секое место ќе принесуваат темјан и чиста жртва; големо ќе стане името Мое меѓу народите, вели Господ Саваот</p>	
<p>Мојсеј преку Свети Кирил Филозоф</p>	<p>Ако ме послушате добро и го запазете законот во сè, вашите предели ќе бидат од Црвено море до Филистинското, и од пустината- до Еуфрат</p>	<p>Ако го послушаш гласот Мој и извршуваш сè што ќе ти заповедам, и го пазиш заветот Мој, ќе Ми бидете избран народ меѓу сите народи; Моја е целата земја, а вие ќе ми бидете царско свештенство и народ свет. И ќе ти ја поставам границата твоја од Црвеното до Филистејското, и од пустињата до големета река Ефрат, и ќе ви ги предадам во рацете оние, кои живеат во таа земја за да ги истераш пред тебе.</p>	<p>Излез 23,22 Излез 23,31</p>

<p>Мојсеј преку Свети Кирил Филозоф</p>	<p>А ние, другите народи, сме благословени во Оној во Кого е благословено и семето Авраамово, Кој произлегол од коренот Јесеев</p>	<p>И ќе потера фиданка од Јесеевата пењушка, и стебло ќе израсне од нејзиниот корен</p>	<p>Исаија 11,1</p>
<p>Мојсеј преку Свети Кирил Филозоф</p>	<p>Кој е наречен „очекување“ на народите</p>	<p>Нема да недостасува кнез од Јуда, и водич од бедрата негови, се дури не дојде Оној, Кому му припаѓа власта, и Он е надеж на народите</p>	<p>Битие 49,10</p>
<p>Мојсеј преку Свети Кирил Филозоф</p>	<p>и светлина на целата земја</p>	<p>Јас ќе те направам светило на народите, за да се рашири спасението од Господа до краиштата на земјата</p>	<p>Исаија 49,6</p>

<p>Захарије преку Свети Кирил Филозоф</p>	<p>Радувај се многу ќерко Сионска; ете, Царот Твој иде кон тебе, јавајќи на осле, син на подјармена</p>	<p>Ликувај од радост, ќерко Сионова, извикувај, ќерко ерусалимска; ете, Царот твој доаѓа при тебе, праведен и со спасувачка сила, кроток, седнат на осле, рожба на ослицата</p>	<p>Захарије 9,9</p>
<p>Захарије преку Свети Кирил Филозоф</p>	<p>Тогаш ќе ги истребам колите на Ефрема и коњите на Ерусалим и Он ќе им објави мир на народите и царството Негово ќе се протега до краиштата на земјата</p>	<p>Тогаш ќе ги истребам колите на Ефрема и коњите на Ерусалим, и ќе се скрши убојниот лак; и Он ќе објави мир на народите, и царството Негово ќе се протега од море и од реката до краиштата на земјата</p>	<p>Захарије 9,10</p>
<p>Јаков преку Свети Кирил Филозоф</p>	<p>Нема да недостасува Кнезот од коленото Јудино, ниту водач од бедрата негови, додека не дојде Оној, Кому му припаѓа власта и Кој е очекување на народите</p>	<p>Нема да недостасува Кнез од Јуда, и водач од бедрата негови, сè дури не дојде Оној, Кому му припаѓа власта, и Он е надеж на народите</p>	<p>Битие 49,10</p>

<p>Даниил преку Свети Кирил Филозоф</p>	<p>Седумдесет седмици (има) до водашот Христос, односно четиристотини деведесет години, за да се потврди видението и пророштвото</p>	<p>Седумдесет седмици се определени за твојот народ, и за светиот твој град за да биде покриен престапот, за да бидат запечатени гревовите и избришани беззаконијата, за да биде доведена вечната правда, за да биде запечатено секое видение и пророк и да биде помазан Светиот на светите</p>	<p>Даниил 9,24</p>
<p>Свети Кирил Филозоф</p>	<p>Кое е железното царство, за кое зборува Даниил во сновидението</p>	<p>А четвртото царство е царство како железо; оти како што железото троши и дроби се, така и тоа железо што крши, ќе дроби и ќе уништува</p>	<p>Даниил 2,40</p>

<p>Свети Кирил Филозоф</p>	<p>А каменот што падна сам од планината, без човечки раце...?</p>	<p>Бидејќи ти виде дека каменот што падна од планината сам, го раздоби железото, бакарот, глината, среброт и златото. Велеикиот Бог му даде на царот да разбере што ќе се случи потоа. И верен е тој сон и точно е неговото толкување</p>	<p>Даниил 2,45</p>
<p>Пророкот Даниил преку Свети Кирил Филозоф</p>	<p>Бог ќе подигне небесно царство, кое нема да се распадне никогаш, и тоа царство нема да биде предадено на друг народ; тоа ќе победи и ќе ги разурне сите царства, а само тоа ќе остане вечно</p>	<p>И во деновите на тие царства небесниот Бог ќе подигне царство, кое нема да се разруши никогаш, и тоа царство нема да биде предадено на друг народ; така ќе ги победи и разруши сите царства, а само тоа ќе остане вечно</p>	<p>Даниил 2,44</p>

<p>Пророкот Исаија преку Свети Кирил</p>	<p>Го оставивте името ваше за подбив на избраниците мои; вас, пак, Господ ќе ве избие; а оние што Му служат Нему ќе ги нарече со ново име, кое ќе биде благословено по сета земја.</p>	<p>И ќе им го оставите името свое на Моите избрани за проклетство; а тебе ќе те убие Господ Бог, и слугите Свои ќе ги нарече со друго име</p>	<p>Исаија 65,15</p>
<p>Пророкот Исаија преку Свети Кирил</p>	<p>Зашто тие ќе го благословуваат вистинскиот Бог, и оние што се колнат на земјата, ќе се колнат во вистинскиот Бог</p>	<p>Оној што се благословува на земјата, нека се благословува во вистинскиот Бог; и кој се колне на земјата, нека се колне во вистинскиот Бог, зашто поранешните жалости ќе бидат заборавени и сокриени од Моите очи</p>	<p>Исаија 65,16</p>

<p>Исаија преку Свети Кирил</p>	<p>Ете, девојка ќе зачне во утробата и ќе роди син и ќе му дадат име Емануил, што значи: со нас е Бог</p>	<p>И ете, девица ќе зачне во утробата своја и ќе роди син, и ќе го наречат Емануил-што значи: со нас е Бог</p>	<p>Матеј 1, 23 Исаија (7, 14)</p>
<p>Михеј преку Свети Кирил</p>	<p>И ти, Витлееме Ефратов, иако си најмал меѓу Јудините племиња, од тебе ќе излезе Оној, Којшто ќе биде господар во Израил, и чие потекло е од искони, од вечноста</p>	<p>И ти, Витлееме Ефратов, иако си најмал меѓу илјадниците Јудејци, од тебе ќе ни излезе Оној, Кој треба да владее во Израилот и чие потекло е од почетокот, до вечноста</p>	<p>Михеј 5, 2</p>
<p>Михеј преку Свети Кирил</p>	<p>Затоа Он ќе ги остави до времето додека роди онаа, која треба да роди</p>	<p>Затоа Он ќе ги остави до времето додека роди онаа, која треба да роди И ти, Витлееме, земјо Јудина, по ништо не си помал ќегу војводствата Јудини; оти од тебе ќе излезе Водач, што ќе го пасе Мојот народ-Израилот</p>	<p>Михеј 5, 3 Матеј 2, 6</p>

<p>Јеремија преку Свети Кирил</p>	<p>Прашајте и размислете дали раѓа маж</p>	<p>Прашајте и размислете: раѓа ли маж? А зошто гледам при секој човек рацете да му се на бедрата како при жена, кога раѓа, и лицата на сите да им се бледи</p>	<p>Јеремије 30, 6</p>
<p>Јеремија преку Свети Кирил</p>	<p>Зашто е голем оној ден и нема сличен на него; ќе има тешки денови за Јакова, но тој ќе се спаси</p>	<p>О, тешко, голем е оној ден, нема сличен на него; тоа е мачно време за Јакова, но тој ќе биде избавен од него</p>	<p>Јеремије 30, 7</p>
<p>Исија преку Свети Кирил</p>	<p>Уште не беше почувствувала родилни маки, пред да настапат родилните болки, таа роди син</p>	<p>Уште не беше почувствувала родилни маки, и роди; пред да настапат болките нејзини, роди син</p>	<p>Исаија 66, 7</p>
<p>Свети Кирил Филозоф</p>	<p>Нека е благословен Господ Бог Симов</p>	<p>И уште рече: „Благословен да е Господ Бог Симов; а Ханан ќе му биде слуга</p>	<p>Битие 9, 26</p>

Свети Кирил Филозоф	Нека го рашири Бог Јафета и тој нека живее во шаторите на Сим;	Нека го рашири Бог Јафета и тој нека живее во шаторите на Сим; а Ханан да им биде слуга	Битие 9, 27
Давид преку Свети Кирил Филозоф	Човекот на мојот мир, на кого се Надевав	Дури и човекот, кој беше во мир со мене и на кого се надевав, кој јадеше мој леб, ја крена ногата против мене	Псалми 40, 9
Свети Кирил Филозоф	Ова да биде знак меѓу Мене и тебе	А ова е заветот Мој меѓу Мене и вас и потомците твои во нивните родови, што ќе го пазите: секое машко од вас нека биде обрезано	Битие 17, 10
Свети Кирил Филозоф	Истото го направи и со Јакова ,кога му ја здрви жилата на колкот	И кога виде дека не може да го совлада, се допре до бедрото, така што на Јакова му се измести колкот од зглобот, додека се бореше со Него	Битие 32, 25

Свети Кирил Филозоф	... не беше слика (образ) Скинијата што ја виде Мојсеј на гората и ја однесе долу, и не беше ли тоа слика на сликата што тој вешто ја направи со клинови, кожа, килими и прекрасни херувими, како што припаѓа	Направи и скинија од десет платништа: од ткаен висон, од сина, црвена и темноцрвена ткаенина; да направиш и херувими - извезена изработка.	Излез 26, 1
		За тоа завеса ќе направиш пет столбови од дрвото ситим, опковани со злато и со врвови златни; па ќе им измиеш за нив и пет подножја од бронза.	Излез 26, 37
		Скинијата, завесите и покривот негов, кукичките негови и штиците, напречниците негови, столбовите негови и подножјата негови.	Излез 35, 11)
		Ковчезите заскинијата, и колчињата за дворот со јажињата Нивни.	Излез 35, 18)
		Тогаш сите вешти луѓе, кои се обврзаа да направатскинија, приготвија десет платништа од ткаенина со препредена преѓа и од сина, црвена и темноцрвена ткаенина; и на нив направија уметнички извезени херувими.	Излез 36, 8
		Секој дирек имаше по два клина,	Излез 36, 22

		еден спроти дух; така направи тој на секој дирек за скинијата.	
Свети Кирил Филозоф	Така е со храмот Соломонов, бидејчи во него имаше слики на херувими, на ангел и на многу други нешта	Домот што го градам, е голем, зашто голем е нашиот Бог, погоре е од сите богови	2 Парлип. 5
Свети Кирил Филозоф	Првиот завет пропишува: јадете се што ви дадов за храна, коко што ви го дадов зеленото растение	Сè што се движи и живее, ќе ви биде храна; сето тоа ви го дадов, како што ви го дадов зеленото растение	Битие 9, 3
Свети Кирил Филозоф	Зашто за чистите се е чисто, а на нечистите и совеста им е оскверната	Верни се и достојни за секаво примање зборовите, дека Христос Исус дојде во светот да ги спаси грешниците, меѓу кои сум прв јас	Тим 1, 15
Свети Кирил Филозоф	Ете, се е многу добро	И виде Бог дека е многу добро се она што го беше создал. И би вечер, и би утро - ден шести	Битие 1,31

Единаесеттата глава започнува со алегорија претставувајќи го гревот на Адам и Ева, кои биле изгонети од рајот поради сторениот грев. Се среќава мислата за копнеж на Кирил кон рајското морално достоинство. Свети Кирил спорејќи со Хазарите за вистинската вера цитира библиски текстови од пророкот Даниил.

Кога советникот на Сарацените му забележал на свети Кирил зошто христијаните не го почитуваат Мухамед, кој многу Го пофалил Христа во книгите, свети Кирил цитира библиски текстови и вели дека пророшрвата за Спасителот и Неговото доаѓање завршиле со вплотувањето на Христа и Неговото доаѓање на земјата.

<p>Даниил преку Свети Кирил</p> <p>Даниил преку Свети Кирил</p>	<p>До Христа ќе престане секое видение и пророштво</p> <p>До Христа ќе престане секое видение и пророштво</p>	<p>Седумдесет седмици се определени за твојот народ и за светиот твој град за да биде покриен престапот, за да бидат запечатени гревовите и избришани беззаконијата, за да биде запечатено секое видение и пророк и да биде помазан Светиот на светите</p>	<p>Даниил 9, 24</p> <p>Даниил 9,24</p>
<p>Свети Кирил Филозоф</p>	<p>Но кој не сака, јас немам вина за тоа, а тој самиот ќе види на судниот ден кога „Стариот по денови“ (Ветхиј денми) ќе седне како Бог да</p>	<p>Видов најпосле дека се поставија престоли и седнат Старец; облеклото му меше бело како снег, а косата на главата Негова како чиста волна; престолот Негов личеше на огнен пламен, а тркалата му беа како оган што</p>	<p>Даниил 7, 9</p>

	им суди на сите народи	пламти Река огнена излегуваше и минуваше пред Него; илјада илјади му служеа, и десетина илјади по десет илјади стоеја пред Него; седнаа судиите и книгите ги отворија	Даниил 7,10
--	------------------------	---	----------------

5.6. ПОЛЕМИКА ПРИ МОРАВСКАТА МИСИЈА²⁴³

Во 862 годин кај императорот Михаил доаѓаат пратеници од кнезот Ростислав кој е моравски кнез (846-870) со молба да му бидат испратени учени луѓе-учители, кои можат на словенски јазик да го разјаснуваат христијанското учење. Какво политичко и културно опкружување предизвикува тоа пратеништво?

Уште во првата половина на IX век започнува брзата христијанизација на моравците од страна на римски и баварски мисионери. Латинското духовништво – свештенство зазема во Моравија стабилни позиции, а преку него и неразбирливиот за народот латински јазик. Имајќи претензии за влијание во Средна Европа, Византија, исто

²⁴³ Vjekoslav Štefanić, Tisuću i sto godina od moravske misije. Slovo: časopis Staroslavenskoga instituta u Zagrebu, No.13 Rujan 1963, стр. 5 – 42; Харалампие Поленаковиќ, Политичкиот аспект на Моравската мисија, Нова Македонија, 24 мај 1969 година; Харалампие Поленаковиќ, Дипломатскиот значај на мисиите на браќата Кирил и Методиј со особен осврт кон Моравската мисија, Симпозиум 1100 – годишнина од смртта на Кирил Солунски, кн. I, Скопје 1970 година, стр. 197 – 204; Георги Сотиров, Моравската мисија, Кирило-методиевски страници, София, 1983, стр. 137 – 150; Георгиев, П. Одна гипотеза о роли Болгарской церкви в сохранении дела Кирила и Мефодия в Панонии.- Byzantinoslavica, XLIII, 2005, 264-265; Йорданов, Ив. Печат на плисковския архиепископ Георги (886-889), намерен в столицата на Коцел. - В: Преславска книжовна школа, Т. 9, 2008; Виздал, Мариан, Николай Николов. Епиграфският паметник от ротондата в Михаловце в светлината на новите проучвания. - В: Преславска книжовна школа, Т. 9, 2008; Назаренко, А. В. „Баварский географ“. - <http://www.pravenc.ru/text/77306.html>; Христу, Панайотис. Кой е изпратил Кирил и Методиј в Централна Европа? - <http://www.pravoslavie.bg/История/Кой-е-изпратил-Кирил-и-Методиј-в-Централна-Европа>; Curta, Florin. The history and archaeology of Great Moravia: an introduction. - Early Medieval Europe, 17, 2009, № 3, 238-247.

така, испраќа мисионери. Така Моравија станува арена на борби меѓу западната и источната црква.

Кнезот Ростислав ги оценува Германците и латинската црква како поопасни за независноста на народот поради територијалната блискост. Тој се стреми да се ослободи од Германците во однос на црквата, сакајќи да изгради темели и основи на самостојна народна црква. Таа идеја наоѓа услови за реализација во 862 година кога немското кралство подготвува нов воен поход против Великоморавија.²⁴⁴

Тогаш моравците прават коалиција со Византија што има културни и политички последици. Во условите на политички сојуз со Византија, Ростислав се обраќа кон Византија за помош со стремее да си изгради и културен фронт против нападите од „немците“. Значи, доаѓа до израз византискиот политички интерес поради кој преку формите на христијанското богослужење и на писменоста, заживува и словенската цивилизациска свест. Особено, тој политички интерес се изразил преку дипломатската формација на Моравската мисија, спроведена од светите браќа.²⁴⁵ Јасно е дека изборот повторно паѓа врз св. Кирил и Методиј, кои се учени луѓе, учители, со општествено искуство и притоа солунјани, кои го владеат добро словенскиот јазик. Според Житието, императорот Михаил сметал дека „никој друг“ освен Константин не ќе може да ја исполни добро и доследно задачата. Тие зборови го покажуваат убедувањето на житиеписецот за високото мислење што било создадено во високите кругови за Константин, пред сè се смисли на придворните кругови како резултат на неговата богата и успешна мисионерска дејност.²⁴⁶

Филозофот е подготвен да си ја исполни задачата, но имало една пречка за нејзиното исполнување, а тоа е ситуацијата дека Словените

²⁴⁴ Донка Петканова, Старобългарска литература IX-XVII век. Трето дополнено издание, Софија, 1997, стр. 118

²⁴⁵ Илија Велев, Изворните идеи од Моравската мисија на св. Кирил и св. Методиј во дејноста на св. Климент и св. Наум во Македонија, Спектар, бр. 27, Скопје 1996, стр. 17; Блаже Ристовски, Некои прашања околу појавата на христијанството и писменоста кај Словените во Македонија, во: Кирил Солунски, кн. 2, Скопје 1970, стр. 324 – 325.

²⁴⁶ Добрила Миловска, Јован Таковски, „Македонски житија IX-XVIII век. Скопје: Табернакул, 1996, стр. 57

немаат книги.²⁴⁷ Како тој ќе проповеда ако тие немаат книги на својот јазик и штом не можат да напишан на слоенски јазик книги? Разбирајќи ја убедувачката сила на пишаното слово, тој не може да си претстави проповед и богослужение во Мора

вија без книги. Затоа според житиеписецот, тој му кажува на императорот:

„Макар што сум изморен и телесно болен (со преморена снага), со радост ќе дојдам ако имаат букви на својот јазик“ (КЖ, Глава 14).²⁴⁸

Според Пространото житие на Кирил, Михаил одговара дека дедо му, татко му, и други „трагале по тоа, но не успеале да го најдат“. Иван Дујчев²⁴⁹ ја толкува оваа фраза во смисла дека византиската власт се обидува да создаде словенска писменост за потребите на империјата. Некои научници го оспоруваат тоа мислење со тоа што врз основа на други факти смета дека Византија се стремела да ги асимилира Словените, кои живееле на нивна територија, па и немала некаков интерес во нејзини рамки да развива словенска писмена култура.

Ако се правени обиди за создавање на словенски букви, тие биле наменети за Словените надвор од империјата како средство за нивно христијанизирање и привлекување кон источното христијанство. И тоа е најубедливиот аргумент и решение. Затоа, тргнувајќи од сопствените интереси – вклучување на Моравија во сферата на своето културно влијание, Византија брзо решава да им испрати на моравците мисионери кои проповедаат на словенски, а Михаил ја искажува својата самоувереност дека ако други луѓе не успеале да изнајдат словенски букви, Константин ќе успее. Житиеписецот на Пространото житие вели јасно дека пред св. Кирил и Методиј Словените немаа писмо, дека Константин прв пристапил кон создавањето на словенската азбука по повод моравската мисија.²⁵⁰

²⁴⁷ Добра Милоvsка, Јован Таковски, „Македонски житија IX-XVIII век. Скопје: Табернакул, 1996, стр. 57-58

²⁴⁸ Исто.

²⁴⁹ Иван Дујчев, Вџпросџт за византијско-славјанските одношения и византијските опити за създаване на славјанска азбука през пѳрвата половина на IX век. Изв. на Инст. бѳлг. История, бр. 7, 1957.

²⁵⁰ Истото, стр. 57-58

Заедно со братот св. Методиј, св. Кирил се повлекува во манастир за да се подготви за мисијата. Браќата притоа не се сами. Тие се заедно со сите нивни соработници и истомисленици. Несомнено, помошниците на св. Кирил и Методиј биле Словени оти поинаку нивното учество во мисијата не би можело да се објасни.

Константин успева да создаде писмо за многу кратко време. Заедно со своите соработници почнуваат да преведуваат книги.

Колку време точно работела групата на превод на книгите не е познато. Само се знае дека во 863 година Константин заедно со групата тргнува за Моравија и истата година пристигнува таму. Константин носи со себе писмо во кое е напишана препорака од Императорот. Во писмото се вели дека Ростислав го „испраќа тој човек кому Бог му ги откри буквите, поштен и благоверен маж и многу учен филозоф“.²⁵¹ Му се даваат совети на кнезот да го прими овој дар како поценет и поскапоцен од злато и сребро оти овој дар ги поттикнува сите да одат по вистинскиот пат и на тој начин да остави зад себе вечен спомен. Во писмото уште се кажува и дека изнаоѓањето на буквите на словенски јазик е „нешто кое го немало досега, освен во првите времиња“ (ЖК, Глава 14).²⁵² Последново се однесува на имањето предвид на изнаоѓањето букви и азбуки во подривно време. Таа мисла води кон една двосмисленост и недоумица и го отвора прашањето дали св. Кирил и Методиј се автори и создавачи на првата словенска азбука и тоа во врска со побараната Моравска мисија.

Во Моравија св. Кирил и Методиј се пречекани со радост. Веднаш започнуваат да обучуваат ученици. Како што Кирил и Ростислав добро се разбрале, така почнала и подготовката на кадрите преку нивно усовршување оти тие сметале дека на таков начин ќе се поставата темелите за утврдување на словенската писменост и писмо и литургијата.

Тоа не значи дека Моравците немале концепт или воопшто не биле писмени, ами и да биле обучени, тоа било на латински јазик и во

²⁵¹ Добрила Миловска, Јован Таковски, „Македонски житија IX-XVIII век. Скопје: Табернакул, 1996, стр. 58

²⁵² Истото.

рамки на ритуалите на западната црква. Сега целта и задачата биде да се усвои словенската богослужба во духот и ритуалите на источната црква. Учениците требало да ја усвојат новата азбука, донесена од двајцата браќа и да научат да читаат словенски богослужбени книги.

Бидејќи мисионерската дејност на Кирил и Методиј е под покровителство на Моравците, „немското“ духовништво (германското свештенство) почнува да ја атакува и напаѓа. Германците имаат претензии за територијална власт, а и не можат да се помират со присуството на нова словенска писменост во Средна Европа. Тоа би ги нарушило традициите. Поголеми и посилни народи како Германците и Французите имаат латинска богослужба, пишуваат на латински јазик, а Моравците не се потчинуваат на таа традиција, туку тргнуваат по друг пат. Според нив, со векови во Европа постоело убедувањето дека трите свети јазици се:

- латински,
- еврејски и
- грчки.

На овие три свети јазици требало да се слави Бог, а, ете, еден учител се дрзнал да создаде книги на јазикот на Словените.

Започнуваат нападите против св. Кирил и Методиј. Тие се насочени не толку кон словенската азбука колку кон словенската богослужба и книжнина оти, впрочем, преку тоа се шири словенската писменост. Нападите се од позицијата на тријазичјето што во тој историски момент е многу повољно за латинското духовништво - свештенство и тоа цели кон отстранување на соперниците и противниците на тријазичноста.

Според Житието на Кирил, латинските духовници велеле:

„Не се слави Бог на тој начин (т.е на словенски). Ако тоа му беше угодно на Бога, не можеше ли тој да ги направи тие за тие (Словените) уште на почетокот да ја пишуваат својата реч со свое писмо и така да го

слават Бога? Но тој избрал само три јазик – еврејски, грчки и латински со кои е подобно да му се дава слава на Бога“ (ЖК, Глава 15)²⁵³

Како што може да се види, колку Михаил III го фали Кирил оти создал букви како нешто значително, трајно и тешко, какви што во старите времиња не се создавани, та денес претставуваат драгоценет дар, така латинските „архиереи, јереи и нивните ученици“ имаат обратен, спротивен став. Сметаат дека е недостаток што словенската писменост се јавува толку доцна, што не е стара како латинската и грчката и тоа за нив е белег на небожност и небожественост. Ете, како политичките и црковните кругови на двете големи цркви во Европа според сопствените интереси ја оценуваат на различен начин појавата на словенската писменост преку создавањето на азбуката и преведувањето на книгите.

Идејата за рамноправност на јазиците, истакната во „Прогласот кон св. евангелие“ и убедливо аргументирана на „Диспутот во Венеција со латинските свештеници“, словенските првоучители ја приложиле на дело во Моравската мисија, исто така. За оваа идеја, Петар Хр. Илиевски вели дека е лајтмотив на целокупната Моравска мисија како заедничко дело на двајцата браќа. Следствено, таа била реализирана и од св. Методиј, кој поради тоа и многу пострадал во животот. Меѓутоа, инспиратор и иницијатор на идејата, за која дал и аргументирано теоретско образложение, бил Константин Филозоф – св. Кирил.²⁵⁴

Во **четиринаесеттата глава** е опишана Подготовката за мисијата на свети Кирил во Моравија, со цел тој на свој јазик да ја објасни вистинската христијанска вера и да биде пример кој ќе го следат другите земји. Радоста на свети Кирил била голема што тој е избран да ја заврши таа работа. Новозаветните библиски текстови, употребани во овој дел, па и во претходните, јасно говорат дека Браќата Кирил и Методиј имале свои соработници кога ја создавеле словенската писменост. Цитатите и овде ја

²⁵³ Добрила Миловска, Јован Таковски, „Македонски житија IX-XVIII век“. Скопје: Табернакул, 1996, стр. 59

²⁵⁴ Петар Хр. Илиевски, Светила незаодни – Словенските првоучители и нивните ученици, Скопје 1999, стр. 49

потврдуваат големата Господова сила која исполнува се кај оние кои се молат без сомневање. Цитатот: „во почетокот беше Словото и словото беше во Бога, и Бог беше Словото“, претставува почеток на божествената Литургија на првиот ден на Велигден и се првите зборови што се запишани на старомакедонски словенски јазик.

Царот во Цариград	Ако посакаш, тоа може да ти го даде Бог, Кој им дава на сите оние што се молат без сомневање	И се, што и да побарате во молитва со вера, ќе добиете	Матеј 21, 22
Царот во Цариград	и им отвора на тие што тропаат	Сакајте и ќе ви се даде; барајте и ќе најдете; чукајте и ќе ви се отвори	Матеј 7, 7
Царот во Цариград	и им отвора на тие што тропаат	И Јас ви велам: сакајте и ќе ви се даде; барајте и ќе најдете; чукајте и ќе ви се отвори	Лука 11, 9
Свети Кирил Филозоф	Во почетокот беше Словото, и Словото беше во Бога, и Бог беше Словото	Во почетокот беше Словото, и Словото беше во Бога, и Бог беше Словото	Јован 1, 1
Свети Кирил Филозоф	Бог кој сака сите луѓе да ја познаат вистината	Кој сака сите луѓе да се спасат и да ја познаат вистината	1 Тим 2, 4

Во **наредниот дел** цитирани се повеќе библиски текстови од Стариот и Новиот завет и е дадено големо значење на писменоста со која глумите слушаат и го слават Бога. Цитираните зборови во вид на слободен текст ги искажал Господ Исус Христос. Се среќава одредена симболика во посочените цитати во овој дел, бидејќи преку верноста на мажот кон жената се симболизира љубовта на секој човек кон својот јазик

Житиеписецот	им се отворија ушите на глумите	Тогаш ќе им се отворат очите на слепите, ушите на глумите ќе се отнат	Исаија 35, 5
Житиеписецот	за да ги чујат зборовите на Писмото, и стана јасен јазикот на пелтеците	И срцето на лесномислените ќе умее да расудува; оние што говорат на нос, ќе говорат јасно	Исаија 32, 4
Житиеписецот	Додека се ширеше Божјата наука, од искони злбниот зависливец, проколнатиот ѓавол не го поднесе тоа добро, па влезе во своите садови (луѓето) и почна да буну мнозина зборувајќи им.	Вашиот татко е ѓаволот; и вие сакате да ги исполнувате желбите на својот татко; тој е човекољубец од почетокот и не стои во висината, зашто во него нема вистина. Кога зборува лага, говори од себе, зошто е лажец и татко на лагата.	Јован 8, 44

Житиеписецот	Принеси Му на Бога благодарствена жртва, и упати Му ги на Севишниот молитвите свои	Принеси Му на Бога благодарствена Жртва и на Севишниот молитвите свои упатувај Му ги	Псалми 49, 1 4
Житиеписецот	Не изневерувај ја жената на твојата младост,	Вие, пак, велите-зошто? Поради тоа што Господ беше сведок меѓу тебе и жената од твојата младост спрема која постапи вероломно, иако ти е таа твоја помошничка и твоја законска жена Зар не го направи истото и еден друг, во кого имаше силен дух? А што направи тој? Тој сакаше да добие потомство од Бога. Па така, пазете го духот свој и никој да не ја изневерува жената од својата младост	Малах 2, 14 Малах 2,15
Житиеписецот	а ако ја изневериш и замразиш, нечестие ќе ги покрие твоите похоти, говори Господ Седржител	Ако, пак, ја напуштиш од омраза, вели Господ Бог Израилев, бесчестие ќе си навлечеш на облеката своја, така вели Господ Саваот. Затоа пазете го духот свој да	Малах 2, 16

		не постапувате вероломно	
Житиеписецот	Бдејте со духот ваш и никој од вас да не ја остави жената на својата младост.	Ако го правите и ова- го обливате со солзи жртвеникот Господов, плачејќи и воадивнувајќи, така што Он веќе и не гледа на приносот и не ја прима жртвата за милост од рацете ваши	Малах 2, 13
Житиеписецот	Го правевте она што го мразам		Малах 2,13
Житиеписецот	Чувте што им е речено на старите:„Не прави прељуба“.	Сте слушнале дека на старите им било речено:„Не прељубодејствувај!“	Малах 5, 27
Житиеписецот	А Јас ви велам дека секој што ќе погледне жена со похота, веќе направил прељуба со неа во срцето свое	Јас, пак, ви велам дека секој што ќе погледне жена со желба, тој веќе извршил прељуба со неа во срцето Свое	Малах 5, 28
Житиеписецот	И пак :„Ви велам дека секој што ќе ја остави својата жена, освен за прељуба, ја тера да прави прељуба. И којшто ќе земе распуштеница, прави прељуба“.	А Јас пак ви велам: секој што ќе ја остави својата жена, освен за прељуба, тој ја тера да прељубодејствува; и кој се ожени со така напуштена, тој прељубодејствува	Матеј 5, 32

Житиеписецот	Она што Бог составил, човек да не разделува	Па така, тие веќе не се двајца и едно тело. А Бог што составил, човек да не разделува.	Матеј 19, 6
Житиеписецот	Тој не зеде од Ростислава и Коцелџа ни злато, ни сребро, ниту нешто друго, туку го проповедуваше Евангелието бесплатно, а од двајцата измоли само деветстотини пленици и ги ослободи	болни лекувајте, лепрозни очистувајте, мртви воскреснувајте, бесови изгонувајте! Бесплатно добивте, бесплатно давајте! Не носете во појасите ваши ни злато, ни сребро, ни бакар, ни торба за пат, ни двојни алишта, ниту пбувки, ниту стап; зашторработникот ја заслужува својата награда!	Матеј 10, 8 10, 9 10, 10

5.7. ЗА ПОЛЕМИКАТА ВО ВЕНЕЦИЈА²⁵⁵

Константин им се спротивставува на тријазичните со помошта на канонските книги кои ги почитува целата христијанска црква и ја продолжува својата просветна работа. Откако ќе поминат на нашиве простори цели три години (според Пространото житие – 40 месеца, а според Методиевото – три години), двајцата браќа решаваат да се

²⁵⁵ Vladimir Mosin, Heretici trojzicnici u staroslavenskom prijevodu Trioda. Slovo, 1972, N 22, стр. 117 – 125; Лидија Славева, Тријазичната ерес во Климентовиот превод на Триодот, Гласник на ИНИ, XVII (1973), бр. 1, стр. 157 – 167; Георги Попов, За едно споменување на триезичници в Битолския триод, Старобългарска литература, 3, (1978), стр. 86 – 90; Куйо Куев, Историја на триезичната доктрина и борбата на Кирил и Методиј срещу нея. Доклади. Симпозиум „Кирило-Методиевистика и старобългаристика“, БАН, София, 1982, стр. 28 – 39; Куйо Куев, Борци срещу триезичната ерес“. Кирило-Методиевски страници, София 1983, стр. 153 – 156.

вратат во Цариград за да посветат време со своите ученици. На враќање одат во Панонија, најверојатно, на покана од кнезот Коцел. Таму остануваат една година.

Се променува и политиката на Византија. На 24 септември 867 година е убиен Михаил III. Власта во Константинопол ја зазема Василиј I Македонец. Тој веднаш го испраќа в манастир Фотиј и го поставува за патријарх неговиот противник, Игнатиј. Тој настан бележи изменување на односот кон Рим, како и односот на Рим кон цариградската црква. Поканата на папата Николај кон св. Кирил и Методиј може да се смета и како благонаклонетост од страна на римската црква кон византиските мисионери во обидот за зближување со византиската црква.²⁵⁶

Пред да отидат во Рим, двајцата браќа се задржуваат во Венеција. Тука тие учествуваат на собор во кој латинското духовништво повторно го отвора и поставува прашањето за словенските книги. Според Житието на Кирил, германските тријазичници „епископи, попови и црнорисци налетаа на Филозофот како врани на сокол“ (ЖК, Глава 16)²⁵⁷ кревајќи ја повторно „тријазичната ерес“:

„Кажни ни, човече, како ти измислуваш сега книги за Словените и ги учиш? Досега никој друг не ги изнашол – ниту апостолите, ниту римскиот папа, ниту Григориј Богослов²⁵⁸, ниту Јероним²⁵⁹, ниту Августин²⁶⁰. Ние знаеме само три јазика, на кои е подобно да се слави Бога со книги: еврејски, грчки, латински“.²⁶¹

Со жар св. Константин Филозоф го брани своето дело, произнесувајќи уште поблескава реч против тријазичниците, позната во науката денес како „**Беседа против тријазичниците**“.²⁶²

²⁵⁶ Донка Петканова, Старобългарска литература IX-XVII век. Трето дополнено издание, Софија, 1997, стр. 122

²⁵⁷ Добраила Миловска, Јован Таковски, „Македонски житија IX-XVIII век“. Скопје: Табернакул, 1996, стр. 61

²⁵⁸ IV век – учител во Источната црква

²⁵⁹ IV-V век, најистакнатите писатели и отци на западната црква.

²⁶⁰ Истото.

²⁶¹ Добраила Миловска, Јован Таковски, „Македонски житија IX-XVIII век“. Скопје: Табернакул, 1996, стр. 61-65

²⁶² Добраила Миловска, Јован Таковски, „Македонски житија IX-XVIII век“. Скопје: Табернакул, 1996, стр. 61-65

Одгласот за брилијантната одбрана на светите браќа против тријазичниците стигнала и до папата Николај I, којшто ја согледал можноста со истите духовни средства на Цариград да ги реализира интересите на Западната црква. Затоа им испратил покана на светите Константин-Кирил и Методиј да го посетат Рим.

Веројатно, на папата му била позната и позиција на светите браќа при новонастанатата политичка атмосфера во Византија, па затоа сметал дека може да ги привлече на своја страна словенските просветители за да го зацврсти влијанието меѓу словенските средноевропски земји. Не е познато дали следела нивна консултација со византискиот двор, а не се знае и тоа дали во името на добрата волја за помирувачки однос меѓу двете христијански цркви Византија го удоволила нивното заминување во Рим?²⁶³

Уште на почетокот на својата дејност во Великоморавија, Браќата се соочуваат со интересите на германското свештенство. Латинските свештеници не можат да се помират со ширењето на словенската писменост. Покрај тоа, појавата на новите книги доаѓа во спротивност со нивните концепти и со традициите во Европа. Векови кај нив се слушал латински говор и ете, одеднаш во училиштата и црквите во Моравија се појавил, според противниците еден дотогаш нелитературен, варварски јазик - јазикот на словенството. Збунето и гневно, меѓусебно се прашувале: „Кој е овој човек, кој си дозволил да им создаде книги на Словените? Како се осмелил да го стори тоа?“ Да, поради тоа, западниот латински свет бил збунет. Едноставно, луѓето од латинскиот свет, со нивниот тогаш ограничен ум, не можеле да прифатат словенските книги. Сметале дека со нив се нарушува воспоставениот „ред“ во Европа, но повеќе стравувале што словенските книги ќе им овозможат на Словените да одат по нови, свои патишта. Против браќата, св. Кирил и Методиј, се кренале бурни реакции. Германското латинско духовништво се сплотило за борба против нив и против нивното дело, кревајќи и потенцирајќи една конзервативна и антидемократска теорија, чија цел била да се спречи

²⁶³ Илија Велев, ВИЗАНТИСКО-МАКЕДОНСКИ КНИЖЕВНИ ВРСКИ, авторско издание, 2005, Скопје, стр. 209-248

ширењето на словенската писменост и афирмацијата на словенската богослужба. Во одбрана, си прогласуваат за „свети“ три јазика, за кои го истакнуваат ставот дека само тие три јазика имаат право на литературен живот. Само на трите, осветлени од Бога јазичи, требало да се пишуваат книги и да се врши богослужба. Другите јазичи ги немале овие права. Сето ова било став на германското свештенство. Германските свештеници велеле:

„На овој начин (на словенски) не се слави Бог. Ако тоа му беше угодно на Бога, тој не би ли можел да направи така, зошто уште од почетокот не овозможил Словените да го слават Бога, пишувајќи ги со словенски букви своите беседи? А пак тој избрал само три јазика, преку кои треба да се слави Бог. Тоа се: еврејскиот, латинскиот и грчкиот“.

Идејата за „светиот карактер“ на трите јазика, всушност, ја одразува фактичката состојба во Европа во IX век. Оваа идеја не е нова. Таа се појавува уште во IV век, но, конечно, се оформува во VI век.

Од познатиот книжоевник, Исидор Севилски (570-636), е јасно формулирана вака:

„Три свети јазика (...) се: еврејскиот, грчкиот и латинскиот. На овие три јазика, Понтиј Пилат наредил да биде натписот на Господовиот крст.“

Во следните векови, тријазичната теорија се шири во сферата на Римокатоличката црква и во пределите на Источната. Како што покажа К. Куев, на богослужбата на сопствен јазик во средниот век, се гледа како на еретичко дело. Тоа е така затоа што токму некои цркви (готската, коптската и др.) се еретички. Некои народи (Сиријци, Грузијци, Ерменци) го употребуваат својот јазик во богослужбите, но во периодот на IX и X век. Односот на цариградската патријаршија кон нив е негативно. Официјалниот јазик на источното христијанство е грчкиот. Цела западна Европа го смета за официјален - латинскиот, а еврејскиот јазик се почитува како јазик на Стариот Завет. Во реонот на Римокатоличката

црква, тријазичјето пушта најдлабоки корени. Латинскиот јазик станува јазик на црквата, на дипломатијата на науката и литературата. Затоа појавата на словенската книга и богослужба во Великоморавија, доаѓа како еден вид исклучок, како пробив во традицијата, како нарушување на традицијата што е еднакво на револуција. Но не само утврдената традиција е причина за жешката заштита на тријазичната доктрина од страна на германското свештенство. Пред сè, борбата се диктира од неговите интереси. Словенската богослужба и книжевност се во контрадикција со аспирациите за власт на ова свештенство. Под знакот на волјата Божја и под заштита на власта, латинското германско духовништво сака да наметне своја апсолутна доминација над западните Словени и да не дозволи во црквите и училиштата да има словенски проповедници и учители.

Константин ги нарекува приврзаниците на учењето за трите „свети јазика“:

- „тријазичници“ и
- „пилатовци“.

Јасно е зошто е тоа така. Бидејќи Пилат според Евангелието наредил над крстот Исусов да биде напишан на еврејски, грчки и латински следниов текст:

„Исус, цар јудејски“.

Претпоставувајќи дека известувањата од евангелските книги се точни, тогаш таков натпис бил поставен само затоа што овие три јазици биле на времето официјални во Палестина, а Палестина тогаш била дел од Римската империја. По повод тој натпис, сепак, подоцна се создава една догма, која владее со векови. Таа догма, им се допаѓа, особено, многу на оние кои сакаат да ја манифестираат сопствената духовна и политичка моќ. Константин се подготвува да им даде **достоеен отпор** на тријазичниците. Убеден во исправноста на своето дело и во неговото

значење за Словените, предводен од хумани идеи, **тој се соочува храбро против непријателите** на словенската писменост.

Во **спорот** пројавува остар ум и знаење. Според житиеписецот, Константин Филозоф – св. Кирил ги поразува своите противници „со својот вербален оган“. Повеќе детали за овој почетен судир со триезичниците сепак, изворите не даваат.

Според Житието на Методиј, двајцата браќа поминуваат во Великоморавија три години. Според Житието на Кирил - 40 месеци, што го прави три години и четири месеци. Во овие бројки не треба да бараме „апсолутна“ точност, но вистината е негде во близина.

Методиевиот житиеписец вели уште и дека откако ги обучиле учениците, браќата „се вратија од Моравија“. Оттука се открива дека тие се упатиле за Цариград. Според Кириловиот житиеписец, Филозофот „отиде да освети своите ученици“, а каде, не се кажува. Осветувањето на учениците значи нивно устоличување во духовни чинови, а словенската писменост во Моравија не би можела да се задржи и да бидат успешни без лица со законски права за богослужба.

На враќање, Кирил и Методиј одат во Панонија, во главниот град на, Мошапурц (на германски Mosburg) или Блатоград. Затоа и кнежевството на Коцел се нарекува уште и Блатненско кнежевство. Најверојатно, и оваа посета не била случајна, туку станува збор за покана од кнезот Коцел. Како што покажува унгарскиот славист И. Тот, во текот на годините 840-867, Панонија се наоѓа под духовната власт на Салцбург и во тоа време таму цвета „добро организиран црковен живот“, но предводен од германското свештенство. Без да ги раскинува своите многу добри односи со Салцбург, Коцел, по примерот на Ростислав, ги привлекува во своето кнежество Кирил и Методиј со надеж дека со нивна помош ќе постигне одреден степен на самостојност. Според Житието на Константин, Коцел „посакал силно да изучи словенските книги“²⁶⁴ и поради тоа, тој ги удостоил словенските учители со големи почести и им доверил 50 ученика. Обуката на учениците за една нова, непозната

²⁶⁴ Добрила Миловска, Јован Таковски, „Македонски житија IX-XVIII век. Скопје: Табернакул, 1996, стр. 32; Види и: Добрила Миловска, Свети и сесвети, Скопје 2014

азбука, а заедно со тоа и учењето на источната богослужба, траеле, најверојатно, околу една година. Житиеписецот, сепак, не дава информант за точноста на времето, ами си води сметка од литературен аспект да ги истакне заслугите на св. Кирил. Затоа, без да се впушти во детали, тој понатаму вели:

„А филозофот, проповедајќи го евангелското слово без награда, не зеде ниту од Ростислав, ниту од Коцељ ни злато, ни сребро, ни друго нешто, туку само од двајцата измоли 900 лица - заробеници и ги ослободи“.

Нема да навлегуваме во претпоставки дали Константин, навистина, се откажал од материјалните вредности, или ова е житијно толкување, бидејќи занемарувањето на земните богатства е важна карактеристика на моралот на светителот. Отфрлањето на дарови и ослободувањето на затвореници, зборува за официјално, пријателско и конечно завршување на мисијата, која имала и просветен и политички карактер. Кирил и Методиј заминале од западнословенските земји без намера да се вратат повторно во нив. Како словенски учители, тие ја исполниле главната задача со која заминале за Моравија, ставајќи почеток на словенската богослужба, оставајќи обучени многубројни ученици, кои ги научиле новите букви, научиле да читаат и изучиле црковно пеење. Останало уште само да ги ракоположат во духовни лица за да можат да го продолжат нивното дело.

Прашањето е: дали, навистина, се враќаат св. Кирил и Методиј во Константинопол? Житиеписецот не го соопштува тоа, туку веднаш по разделбата на Браќата со Коцељ, раскажува за работата на Константин Филозоф – св. Кирил во Венеција. Зошто двајцата браќа го менуваат правецот на својот пат? Таква информација немаме во житијата. Одговор добиваме од други извори. Според Италијанската легенда:

„Кога папата Николај дознал за овие работи [т. е. за создавање на словенска азбука и богослужбени книги], се израдувал премногу на она

што му било раскажано. Тој за да ги покани [Кирил и Методиј], упатил папски писма со кои ги поканил да дојдат кај него. Кога ја добиле оваа порака, тие биле преблагодарни на Бога што биле испочитувани и почестени со покана од апостолската катедра. Веднаш тргнале и зеле некои од своите ученици... ".

Во житието на Методиј се вели истото, но сосема накратко:

„Како дозна, пак, за такви мажи, папата Николај испрати абер кон нив, бидејќи сакаше да ги види..."

И двата извора не даваат информација точно во кој биле испратени писмата и какви биле намерите на папата. Сепак, тој многу се израдувал, слушајќи за активностите на словенските учители (но ова е само книжевно објаснување). Пред сè, папата Николај сакал точно да се разбере во што се состоела работата на Константин и да земе под своја контрола словенската богослужба во Моравија. Тој не можел да остави византиски мисионери и лица - нивни ученици слободно да работат меѓу моравците и панонците, кон кои Западната црква, исто така, имала претензии. Освен тоа има и нешто друго. На 24 септември, 867 година е убиен во неговата спална соба, Михаил III. Власта во Константинопол ја зазема Василиј I Македонец. Тој веднаш го испраќа во манастир Фотиј, кој е во остар конфликт со папата, и го става за патријарх неговиот противник Игнатиј. Овој настан бележи промени во односите со Рим. Поканата на папата Николај, упатена до Кирил и Методиј, може да се смета и како израз на добродушност од страна на Римокатоличката црква кон византиските мисионери во обидот за зближување со византиската црква. Во таков случај, можно е писмата папата Николај да се праќани во октомври или на почетокот од ноември, но пред 13 ноември, 867 година, бидејќи на овој датум тој умира. Двајцата браќа веднаш тргнуваат на пат. За нив било јасно дека од разговорот со папата многу зависела судбината на словенската писменост меѓу западните Словени. Константин добро знае дека за да можат неговите ученици поуспешно да работат во словенските

земји, книгите треба да им бидат признаени и од Римокатоличката црква, а учениците да добијат од неа законски духовни чинови Тој ги зема со себе моштите на св. Климент, кои според Италијанската легенда ги носел со себе во Моравија. Константин бил со намера да му ги подари откриените мошти на папата и со тоа да создаде предиспозиции за обезбедување успех на своето дело. Според сфаќањата на средновековните луѓе, моштите на светителите имале моќ да прават чуда. Се верувало, дека тие ги штитат градовите во кои се чуваат од странски напади, од болести и од секакви несреќи. На пример патријархот Евтимиј, за моштите на св. Петка што се чуваат во Трново, вели:

„Преку твоето застапништво, ние сме им одбивни на сите оние кои војуваат против нас! Со тебе нашиот град станува голем и издвојува светла победа!“

Затоа царевите и патријарсите во средниот век се стремеле да соберат што е можно повеќе мошти по градовите, за да бидат градовите укрепени внатре и да можат да им спротивстават на секакви бури. Моштите му даваат мир на населението, но и авторитет на градот, кој станува важен религиозен центар. За Климент Римски постоела голема црква во Рим, изграден во негова чест. Враќањето на моштите на Светителот во неговиот град, во неговиот храм, се смета за голема придобивка. Од страна на Константин – св. Кирил, враќањето на Климентовите мошти во Рим е еден добро обмислен потег со дипломатска позадина и цел.

На пат за Рим, Кирил и Методиј одат во Венеција. Таму присуствуваат на собор, на кој се поставува и прашањето за ширењето на словенската писменост во Европа. Очигледно, **по споровите** со Константин во Моравија, германските католички духовници продолжуваат упорно да одржуваат тријазичната теорија. Тие го отвораат на дискусија прашањето за словенските книги со надеж дека ќе се забрани нивното ширење. За време на соборот, германски тријазичници, „епископи, попови и црнорисци слетаа на Филозофот како врани на сокол и ја подигнаа

повторно тријазичната ерес...". Со овие зборови авторот на Житието нагласува колку многубројни и жестоки се непријателите на Константин. Тие го истакнуваат сомнежот во светоста на словенските книги и го негираат нивното право на постоење, велејќи:

„Човече, кажи ни, бидејќи ти сега си создал книги за Словените и ги подучуваш, како нив ги нема изнајдено порано никој друг: ниту апостолите, ниту римскиот папа, ниту Григориј Богослов, ниту Јероним, ниту Августин? Ние знаеме само три јазика, со кои е достоино да го славиме Бога во книгите, а тоа се: еврејскиот, грчкиот и латинскиот".²⁶⁵

Оттука, јасно се гледа схоластичната мисла на Кириловите противници и реакциониот карактер на нивната доктрина. Тие не ја дозволуваат идејата за развојот на словенското писмо и книжнина. Според нив, ако апостолите, папата или учителите на раното христијанство, признати за светци, не создале словенската писменост, тоа значи дека никому подоцна не му е дозволено да го стори тоа. Ако се признаваат само три јазика на кои веќе постои богатата книжевност, според нив, тоа значи дека една нова книжевна култура не треба да се развива. Штом Бог дозволил да се слушаат „божествените книги" само на три јазичи, тоа значи дека другите јазичи и народи се прогласуваат за одбиени и неприфатени од Бога?! Тие никогаш не можат да создадат сопствена писмена култура на мајчин јазик, а се осудени на духовно ропство. Константин не можел да се помири со такви идеи. Тој е сам меѓу мноштвото „врани", но е горд и силен „сокол", кој не подлегнува на нападите, ама станува уште посилен. Аргументите на противниците за него се:

- нелогични,
- антихуманни и дури
- противбожествени.

²⁶⁵Добрила Миловска, Јован Таковски, „Македонски житија IX-XVIII век. Скопје: Табернакул, 1996, стр. 61; Види и: Добрила Миловска, Свети и сесвети, Скопје 2014.

Од аспект на стилски изразни средства, во глава XVI од Житието на св. Кирил, уште во првата реченица плени силната компарација на насобраните епископи, свештеници и монаси, споредени со врани, наспроти самиот Филозоф, спореден со сокол. Имплицитно, но суштествено оваа слика ги открива текот и исходот на полемиката. Многу врани насобрани, навидум силни, а теоретски непотковани, најспроти најмоќниот во природата, најсилниот и најумниот. Враните во природата во хор многугласно, а расштимано гракаат и и покрај сиот труд, напор и пуштање силен глас, не произведуваат убава песна. Соколот е мудар, надмоќен, лета високо и не паѓа, сигурен и кога граби, не промашува. Поради сето ова, ставаме акцент на овие две метафори (ако го исклучиме споредбеното „како“) и поради тоа се повикуваме и на „Речникот на симболите“ за да го допрецизираме овој стилски богат вовед за, според нас, најконструктивниот спор од страна на св. Кирил каде и со кој успева да го побие целото германско свештенство. Св. Кирил имал визија, мисија и цел. Но, дали претпоставувал дека и по 12 века неговото дело ќе биде уште посилено закотвено и засилено на јужнословенските и словенските простори воопшто? Дека германското свештенство и по векови, конечно, ќе се откаже од тие борби и дека во сите наши цркви и манастири денес ќе се глаголи, богослужи и пее на мајчин јазик? Жестоки полеме, ама вредни, исходни и корисни за многуте генерации по Кирила.

Св. Кирил бил опседнат од ддемократски идеи, кои му давале крилја и залет. Константин со жар се зазел да ја заштити словенската писменост и да докаже дека сите народи имаат право да пишуваат и читаат на својот јазик. Така, тој се јавува како **бранител** на сите европски народи, кои се принудени да учат и слушаат странски јазици во своите цркви. Константин го става генералниот збор во **полемиката со тријазичниците** на:

- културните права и можности на народите воопшто,
- подигање словенските интереси.
- слободата на народите, дадена според него од самиот бог.

Тој им одговара на противниците со зборовите за кои цениме дека претставуваат една од неговите најмоќни полемички реплики:

„Не врне ли дожд од Бога еднакво за сите? И сонцето не свети ли еднакво за сите? И не дишеме ли воздух сите подеднакво? И како тогаш не се срамите да признаете само три јазици, а сите други племиња и народи да бидат слепи и глуви? Бог завидлив ли е? Дали мислите дека не може да ги даде тие работи или го сметате за немоќен да може да ги даде? Оти ние познаваме многу народи, кои разбираат книги и кои го слават Бога, секој на свој јазик.

ТЕЗА НА ТРИЈАЗИЧНИЦИТЕ	АНТИТЕЗА НА КОНСТАНТИН ФИЛОЗОФ - СВ. КИРИЛ
На крстот на Исус текстот е испишан на три јазици	Во тоа време, а не сега, само тие три јазици биле официјални во Палестина
Бог не дозволува други официјални јазици	Бог не е зајадлив и немоќен
Молење само на трите јазици во црквите	Само со родниот јазик, умот е плоден и духот се моли – парафраза од апостол Павле

Со многу цитати од апостолите книги и од псалтири, почитувани подеднакво од западната и на источната црква, Константин покажува дека никаде Бог не посакал да го слават само на три јазици. Со избраните од него цитати, тој на недвосмислен начин доаѓа до заклучок дека:

„Словените не само што можат, но и треба да пишуваат книги на својот јазик“.

Особено, Константин ја нагласува важноста на родното слово за комуникација меѓу проповедниците и народот во целта за запознавање на вистината:

„Кон Коринтјаните Павле рече: „...И бездушните кои имаат глас (а свират со свирче или гусле), ако повикувајќи не се разликуваат, како ќе се познае кога се свири со свирче, а кога се свири со гусле? Бидејќи ако цевка издава неопределен звук, кој ќе се подготви за борба? Така и вие, ако со јазикот не изговарате разбирливи зборови, како ќе се разбере она што го зборувате, бидејќи на ветрот ќе зборувате? Толку многу зборови постојат во светот, но ниту еден од нив не е без значење. Ако не познавам значењето на зборовите, ќе бидам странец на оној кој ми зборува, и оној, кој ми зборува, за мене ќе биде странец. Ако се молам на непознат јазик, мојот дух се моли, но мојот ум останува неплоден“.

Тријазичниците по сето ова, биле принудени да отстапат, да признаат пораз. Тие:

- не можеле да признаат дека Бог е немоќен,
- не можеле да признаат дека Бог е завидлив,
- не можеле да се одречат од зборовите на повеќето искази на апостол Павле,
- не можеле да ги отфрлат историските факти.

Горд од победата во полемиката на словенскиот учител, св. Кирил, неговиот житиеписец со самодоверба бележи:

„Со овие зборови и со уште многу други Филозофот ги посрами, ги остави и си замина“.

Така Константин охрабрен оди во Венеција по нова победа. Ова е втора важна фаза во борбата за словенска писменост. Против една

долговековна теорија, која става пречки во развојот на народите и го оправдува ропството, св. Кирил покренува:

- една нова религиозната идеологија на времето;
- една нова подемократска, човекова (хуманистичка) идеја за правото на секој народ да создава култура на свој јазик.

Според Константин Филозоф:

- нема мали и големи народи,
- нема богоизбрани и богонеизбрани,
- срамно е некои народи да живеат во слепило и глувост;
- сите се еднакви пред Бога: тие можат да пишуваат, читаат и да го слушаат „словото Божјо“ на мајчин јазик и никој не смее да ги спречува во тоа.

Житиеписецот во **шеснаесеттиот дел** употребил повеќе цитати кои се дадени по секавање, а не како што се во Библијата. На крајот е предаден автентичен подолг библиски текст од Првото послание на свети апостол Павле до Коринтјаните. Во истиот дел се употребени и други библиски текстови од псалмите, евангелијата, пророците, а преку содржината на сите се укажува на тоа дека треба да се почитуваат јазиците на сите народи, а не да се забрануваат за зборување.

Свети Кирил Филозоф	Не врне ли дожд од Бога еднакво за сите	За да бидете синови на вашиот Отец небесен; зашто Он го остава Своето сонце да грее над лошите и над добрите, и праќа дожд на праведните и на грешните	Матеј 5, 45
------------------------	--	---	----------------

Свети Кирил во име на Давид	Пејте Му на Господа цела земјо, пејте Му на Господа песна нова	Запејте Му на Господа песна нова, запеј Му на Господа, цела земјо!	Псалми 95, 1
Свети Кирил во име на Давид	Воскликни Му на Господа, цела земјо, запеј, радувај се и пеј!	Воскликни Му на Господа, цела земјо; запеј, радувај се и пеј;	Псалми 97, 4
Свети Кирил во име на Давид	Фалете Го Господа, сите народи, прославувајте Го сите луѓе	Фалете Го Господа, сите народи, прославувајте Го, сите луѓе Фалете Го со милозвучни комфали, фалете Го со комфали громогласни!	Псалми 116, 1 150, 5
Свети Кирил во име на Давид	Се што дише нека Го фали Господа	Се што дише нека Го фали Господа! Алилуја!	Псалми 150, 6
Свети Кирил Филозоф	А на оние што го примија, им се даде можност да станат синови Божји	А на сите што Го примија-на сите што веруваа во неговото име- им даде можност да станат синови Божји.	Јован. 1, 12 Јован 1, 12
Свети Кирил Филозоф	Не се молам само за нив, туку и за оние што, заради нивните зборови, ќе поверуваат во Мене,	Но не се молам само за нив, туку и за оние, што по нивните зборови ќе поверуваат во Мене	Јован 17, 20

Свети Кирил Филозоф	за да бидат сите едно, како што си Ти, Оче, во Мене, и Јас во Тебе.	За да бидат сите едно, како си Ти, Оче, во Мене, и Јас во Тебе; па така и тие да бидат во Нас едно, и да поверува светот дека Ти си Ме пратил.	Јован 17, 21
Матеј преку Кирил Филозоф	Ми се даде секаква власт на небото и на земјата. Затоа одете и научете ги сите народи, крштевајќи ги во името на Отецот, и Синот, и Светиот Дух,	А Исус, кога се приближи, проговори и рече: „Ми се даде секаква власт на небото и на земјата	Матеј 28, 18
Матеј преку Кирил Филозоф	и учејќи ги да пазат се што сум ви заповедал; и ете, Јас сум со вас во сите дни до свршетокот на светот. Амин.	и учејќи ги да пазат се што сум ви заповедал; и ете, Јас сум со вас преку сите дни до свршетокот на светот. Амин!	Матеј 28,20
Марко преку Кирил Филозоф	Одете по сиот свет и проповедајте го Евангелието на секое создание	Па им рече: „Одете по сиот свет и проповедајте го Евангелието на секое создание	Марко 16, 15
Марко преку Кирил Филозоф	А знаците, на оние што ќе поверуваат, ќе им бидат овие: со Моето име ќе истеруваат бесови; ќе говорат нови јазици	А знаците, на оние што ќе поверуваат, ќе им бидат овие: со Моето име ќе истеруваат бесови; ќе говорат нови јазици	Марко 16, 17

Марко преку Кирил Филозоф	Тешко вам, книжници и фарисеи, лицемери, затоа што го затворате царството небесно пред луѓето; оти, ниту вие влегувате, ниту пуштете да влезат оние што сакаат да влезат	Тешко вам, книжници и фарисеи, лицемери, затоа што го затворате царството небесно пред луѓето; оти, ниту вие влегувате, ниту ги пуштате да влезат оние, што сакаат да влезат	Матеј 23,13
Марко преку Кирил Филозоф	Тешко вам, законици, оти го зедовте клучот на познанието; сами не влегувате, а им пречите и на оние што сакаат да влезат	Тешко вам, законици, оти го зедовте клучот на познанието; сами не влеговте, а и на оние што сакаат да влезат, им попречивте	Лука 11, 52
Свети Кирил Филозоф	На туѓи јазици и со туѓа уста ќе му зборувам на овој народ,	Оти со неразбирлив говор и на туѓ јазик ќе му зборуваат на тој народ.	Исаија 28, 11
Свети Кирил Филозоф	но и така нема да ме послуша.	Им говореа: „Еве одмор, дајте му одмор на изморениот, и ете му одмор. Но тие не сакаа да слушнат	Исаија 28,12
Свети Кирил Филозоф Свети Кирил Филозоф	Жените ваши да молчат по црквите: ним не им е дозволено да зборуваат, ами да се покоруваат, како што вели и Законот	А на жената и рече: „Ќе ти ги умножам маките кога си бремена; со болки ќе раѓаш деца, и ќе бидеш под власт на мажот свој, и тој ќе ти биде господар	Битие 3, 16 Битие. 3,16

Свети Кирил Филозоф	Зар од вас излезе словото Божјо? Или, пак, само до вас стигна? Ако некој од вас мисли дека е пророк или дека е исполнет со дух, нека разбере дека ова што ви го пишувам се Господови зборови	Но јас би сакал сите вие да зборувате на разни јазици, а уште повеќе да прорекувате: оти, кој прорекува, е поголем од оној, кој зборува јазици-освен ако и ги толкува, та Црквата да добие поука	1 Кор. 14, 5
Свети Кирил Филозоф	Сè да се врши како прилега и уредно	Сè да се врши како прилега и уредно	1 Кор. 14,5
Свети Кирил Филозоф	Секој јазик да исповеда дека Исус Христос е Господ, за слава на Бога Отецот, амин	и секој јазик до исповеда дека Исус Христос е Господ, за слава на Бога Отецот.	Филип 2, 11

5.8. ЗА ДИПЛОМАТСКИОТ ГЕСТ – ПРЕДАВАЊЕ НА СВЕТИ МОШТИ

Меѓувремено папата Николај умрел. На 14 декември 867 година е избран нов папа – Адријан II. Тој, најверојатно, ја потврдува поканата на својот претходник, па затоа св. Кирил и Методиј продолжуваат од Венеција за Рим. Тие пристигнуваат во Рим спроти Коледе, 867 година или на самиот почеток на 868 година. Тука се пречекани лично од папата Адријан II, кој ги удостојува со голема почит. Најдетално за ова пишува Теофилакт. Вниманието што го добиле двајцата браќа во Рим, наједноставно може да се објасни со подобрените односи меѓу Рим и Цариград. Но, не е за потценување ни личноста на св. Кирил, кој уживал

авторитет и углед кај сите. Папскиот секретар Анастасиј во писмото до Гаудерик се изразува со високо мислење и со велеколепни изрази за кирил, нарекувајќи го „маж со апостолски живот“, „мудар маж“, „голем и вистински филозоф“.

За позитивниот исход од средбата, одиграл големо влијание и дипломатскиот гест од страна на св. Кирил. Тој на папата Адријан му ги подарил моштите од св. Климент Римски, откриени во Крим.

Според пишаните извори, луѓето биле воодушевени од тој акт на подарување на моштите или нивно враќање каде што им е местото. Таа воодушевеност соодветствува комплетно со духот на Средновековието кога моштите се сметаат за исцелителни, претставуваат чувари на градовите од секакви напади, опасности, додаваат авторитет на државата и го закрепнуваат значењето на црквата.²⁶⁶

Папата Адријан ги осветува словенските книги и ги ракополага словенски свештеници.²⁶⁷ **За Кирил и Методиј тоа е голема победа.** Во знак на реално признание на словенскиот јазик како богослужбен, словенските духовници почнуваат на словенски јазик како богослужбен јазик да служат во римските цркви литургија на словенски. Во текот на три дена во четири од римските цркви се извршува свечена литургија на два јазика.

Така, словенската писменост и словенскиот книжевен јазик се официјално признати – на збор и на дело – и од западната црква, а дејноста на св. Кирил и Методиј и нивните ученици меѓу западните Словени е законета. Во најголемиот религиозен центар на Западна Европа заедно со латинскиот јазик зазвучува и словенскиот. Јазикот на кирило-методијевските книги станува трет културен јазик во Европа.

На прв поглед нивната победа изгледа дефинитивна, неоспорна. Но не е така. Големите подвиг на св. Кирил и Методиј сè уште не значи крај на борбата за словенската писменост. Германските епископи и конзервативните кругови на Рим, не можат да се помират со тој успех и

²⁶⁶ Добрила Миловска, Јован Таковски, „Македонски житија IX-XVIII век“. Скопје: Табернакул, 1996, стр. 65-66

²⁶⁷ Истото, стр. 65

резултат на Кирил и Методиј во борбата за јазикот. Во Рим двајцата браќа требало на повеќе места и во повеќе ситуации да даваат објаснување на различните прашања и да влезат во спор со Римјани, Евреи, Германци.

Тријазичната теорија не е разбиена, а успехот на двајцата браќа ги изострува амбициите на заинтересираните кругови од црковната власт. Борбата ќе трае уште многу години. Св. Методиј ќе биде осудуван и затворан. Учениците негови ќе бидат прогонувани. Ќе најдат прибежиште и спас и благослов во Бугарија, ќе најдат на спротивставеноста од Византија, та во таквата новонастаната состојба, Црноризец Храбар ќе мора страстно да ги брани словенските книги. Борбата во Бугарија ќе заврши блескаво со утврдување на делото на Солунските браќа со градење на долговечен култ за нив.

5.9. ЗА „НАПИСАНИЕ ЗА ПРАВАТА ВЕРА“ И НЕКОЛКУ СПОРОВИ НА МЕТОДИЈ

Претсмртно св. Кирил го создава делото „Написание за правата вера“. Умира на 14 февруари 869 година, на 42 годишна возраст. Погребан е во базиликата „Свети Климент“ во Рим, а од десната страна на олтарот е неговиот гроб. Над неа е зографисан неговиот лик. По неговата смрт многу се зборува за него меѓу народот како за „вистински филозоф“, кој е славен меѓу Римјаните поради донесувањето на моштите на папата Климент I Римски.

Коцел го замолува Адријан II да му го прати Методиј како панонски учител. Методиј²⁶⁸ е препорачан од папата кај кнезовите Светополк,

²⁶⁸ Св. Методиј Солунски (825 - Моравија, 6 април 885) — сесловенски просветител и постар брат на Константин Филозоф (Кирил). Создавајќи ја првата словенска азбука, преведувајќи ги на старословенски најпотребните богослужбени книги и формирајќи силни следбеници, како што беа нивните ученици Климент Охридски, Константин Брегалнички и други словенски просветители, Кирил и Методиј станаа најзаслужни за словенската просвета, богослужба и култура. Со само 20 години, Методиј, син на богатото семејство на Лав и Марија, многу млад се стекнал со слава во византиската армија и веќе бил познат и на царскиот двор во Цариград. Постариот брат Методиј (825-885), според византиските обичаи, требало да го следи животниот пат на својот татко. За тоа бил даден да се школува во училишта во кои слушателите главно се здобивале со воени знаења и се подготвувале за стекнување високи световни кариери.

Ростислав и Коцел како законски учител кој не извршил ништо против каноните.

Методиј бил споредуван со Самсон (според силата) и Исус Навин (со решителноста) што ја имал на бојното поле и бил награден од царот со војводски чин и го именувал за кнез во брегалничката област во 845 година. Брегалничката мисија на Методиј била да воспостави ред и да го наметне духовното и културното влијание на Византија кај Словените – Струмјани, од источните краеве на Македонија. Активноста на Методиј била насочена пред се кон воспоставување и зацврстување на врските со Струмјаните, но не со силата на мечот туку преку придобивањето на ова моќно словенско племе. Долгогодишната работа на Методиј во овие краишта резултирала со издавањето на „Закон судњи људем“²⁶⁹ што претставува воен законик напишан на словенски јазик со грчки букви. Законикот претставува првиот словенски пишан споменик во историјата.

На дваесет годишна возраст бил удостоен од византискиот цар со војводски чин и како таков во 845 година бил испратен да управува со „Словенското кнежество“ чиешто средиште го сочинувале струмичко-брегалничките краишта. Методиј го управувал словенското кнежество 10 години, од 845 до 855 година²⁷⁰. За местоположбата на ова словенско кнежество постојат повеќе хипотези, меѓутоа најблизу до вистината е дека истото се наоѓало во струмичко-брегалничкиот регион, каде во близина на денешното село Крупиште кај Штип се маоѓал град Равен каде веројатно и било седиштето на кнежевството. Во Методиевото кнежество живееле Струмјаните, кои биле доста немирни. Со испраќањето на Методиј за нивен управител Византија сметала дека тие ќе бидат смирени и претворени во мирни поданици, а тој имал можност и

Методиј бил физички добро граден, а покрај тоа и доста мудар. Тоа му овозможило уште на млади години да ги совлада воените вештини. По завршувањето на школувањето, исполнувал воени должности во рамките на солунската област. Како храбар воин уште млад стекнал голема воена слава.

²⁶⁹ Види во истоименото дело од Красимира Илиевска, Скопје 2004.

²⁷⁰ Белчовски, Јован (2006). *Црковна историја на македонскиот народ*. 1 (Охридската архиепископија од основањето до забраната на нејзината дејност - 1767 година издание). Скопје: Православен богословски факултет „Свети Климент Охридски“. стр. 17.

прилика да го запознае нивниот бит, нискиот степен на просветеност и паганските обичаи.

Коцел го прима добро св. Методиј и наскоро го испраќа во Рим за да биде ракоположен за епископ на Панонија. Тоа предизвикува незадоволство кај немските епископи. Во Рогенсбург е одржан суд против Методи, на кој присуствувал и германскиот крал Људовик.

Спорот е изкажан во Пространото житие на Методиј само со неколку реплики. Основното обвинување од германското духовништво е:

„Ти учиш во нашата област“.²⁷¹

Методиј се брани со тоа што тврди дека земјите во кои работи се под владение на папата. Тоа било така, но германското католичко духовништво од позиција на сила ги нарушило тие некогашни граници на папските земји.

Резултатот од **спорот** според Житието на св. Методиј е следниов:

„Веднаш по препирањето за тие работи, се разотидоа, а него (Методиј) го испратија во Швабско, каде го држеа две и пол години“.²⁷²

Во писмата подоцна напишани од Јоан VIII до одделни епископи (од 873 година) се дознава дека ова судење протекло со грубости и со физички напади и насилство. Во заточение Методиј трпел физички и напади. Држен бил и под отворено небо на студено. Осуден е во 870 година есента, а слободен по папска наредба во 873 година.

Сите овие настани придонесуваат и стануваат причина за Моравците да ги изгонат од своите земји германските епископи, бидејќи сфаќаат дека тие „коват интриги против нив“. Моравците со писмо го молат папата Јоан III да им го даде Методиј за архиепископ и учител. Папата го назначува за нивни учител.

²⁷¹ Добрила Миловска, Јован Таковски, „Македонски житија IX-XVIII век“. Скопје: Табернакул, 1996, стр. 79

²⁷² Истото, стр. 80

По тоа време (870-894) Моравија е веќе управувана од Светополк. На чело на моравската црква св. Методиј работи додека е жив. Животот до смртта му бил поспокоен, но, пак, со **спорови и напади**.

Повторно се јавуваат и разоруваат **спорови околу прашањето за Светата Троица**, за кои германското духовништво има одредени различни мислења наспроти византиската црква (Светиот дух не произлегувал само од Отецот, туку и од Синот). Пишуваат и лажно писмо до папата. Св. Методиј кој од своја страна дал не само усно, туку и, најверојатно, и писмено уверение, дека ќе го чита прво Евангелието на латински, го изневерува тоа ветување и чита само на словенски. Сите овие работи предизвикуваат и трето одење на св. Методиј во Рим (879-880) каде тој си дава свое оправдано образложение и повторно се враќа во Моравија. Но, и со тоа непријатностите не завршуваат. Според Методиевото житие, неговите непријатели го заплашуваат дека византискиот император е разгневен и ако „го пронајде, жив нема да го остави“. Не е јасно на каква основа се базираат тие заплашувања и како се засведочени.

Св. Методиј добива писмо од Василиј Македонец во кое тој му соопштува дека сака да го види. Најверојатно, бил повикан за да даде отчет за неговата дејност. По тоа време Фотиј е одново на власт (втор пат 877-886), а токму тој ги праќа Кирил и Методиј во Моравија со нова азбука и нови книги. Методиј патува до Цариград кон крајот на 881 година или почетокот на 882 годинаумира на 6 април 885 година.²⁷³

5.10. КИРИЛ – ТВОРЕЦ НА АЗБУКАТА²⁷⁴

Св. Кирил се пројавува како творец и при графичкото оформување на азбуката. Тој познавал неколку јазика и тоа: грчки, еврејски и сириски,

²⁷³ Донка Петканова, Старобългарска литература IX-XVII век. Трето дополнено издание, Софија, 1997, стр. 126

²⁷⁴ Блаже Конески, Глаголицата и кирилицата во средновековната писменост во Македонија, Предавања на III семинар за македонски јазик, литература и култура, Скопје 1970; Рада Угринова – Скаловска, Траги од глаголската писмена традиција во македонските кирилски текстови од XII и XIII век, ГЗФФ XXII (1970), стр. 571 – 580.

а заедно со тоа и нивните буквени системи. Освен тоа имал претстава и за буквените системи на другите народи како на пример, латинските, арапските, можеби и готските и др. Во својата Беседа против тријазичниците тој кажува дека многу народи имаат писменост на свој јазик и набројува десетина од нив. Постојат три мислења околу создавањето на глаголицата:

- 1) дека глаголицата произлегува од грчкото (курсивно писмо) од IX век;
- 2) дека произлегува од древни јазични знаци кои Кирил ги видел во Рим или според други од „цртите и реските“ на Словените;
- 3) Кирил земал и обработил буквени знаци од неколку различни готови азбуки.

Но во науката преовладува мислењето дека глаголицата е слободно творечко дело на св. Константин, врз основа на широки набљудувања.

Во Похвалното слово за св. Кирил и Методиј се вели:

„Не на туѓи основи, тие го создадоа своето дело, туку одново ја измислија писмената и ги положија на нов јазик“.²⁷⁵

Кирилометодиевските ученици имале јасно сознание за оригиналноста на азуката која се создава на веќе постоечки јазик што дотогаш немало никаква писменост. основните елементи во глаголицата се: крстот, кругот и триаголникот.

Од апологијата „За буквите“ дознаваме дека азбуката на св. Кирил е жестоко атакувана. Фактот дека во заштитата Храбар постојано се обидува да најде допирни точки меѓу грчката азбука и глаголицата, дури ги карактеризира за неуки оние кои тоа не можат да го видат, а со тоа покажува и дека токму оригиналноста на Кириловата азбука предизвикала отпор. Тој отпор би можел да дојде од византиските духовници на нашиве простори и од официјалните кругови на Византија

²⁷⁵ Радмила Угринова-Скаловска, „Похвали и поуки / Климент Охридски“, Скопје : Табернакул, 1996

кои стравуваат од можното оддалечување на словенската писменост од византиската. Незадоволството, исто така, би можело да дојде и од конзервативните кругови на Бугарија, кои веќе свикнале на грчкото писмо како што покажува традицијата во периодот од VIII и IX век.

5.11. КИРИЛ ФИЛОЗОФ КАКО ПОЛЕМИЧАР

Како силна творечка личност, св. Кирил работи во областа на:

- **Полемичката литература;**
- Торжествената проза и
- Црковната и декламаторска поезија.

Тој е творец на глаголицата, писател и преведувач.

Сигурен материјал за востановување на литературното наследство на св. Кирил ни дава житијниот расказ за Сараценската и Хазарската мисија. По повод тие две мисии, Константин создава редица „полемички беседи“.

Откако кажува за **спорвите со Евреите и со Мухамеданите во Хазарија**, житиеписецот на св. Кирил вели:

„Од многуте (што ги напиша), ова го изложивме накратко колку за спомен. А кои сака траги од тие беседи, изложени целосно, ќе ги пронајде во неговите книги, кои ги преведе нашиот учител Методиј и ги раздели на осум дела“ (ЖК, Глава 11).²⁷⁶

Известувањето е јасно, конкретно и категорично. Тоа не се базира на некој шаблон и немаме основа да го оспоруваме. По повод полемиките во Хазарија, Кирил оставил детални пишани беседи што Методиј ги преведува од грчки на словенски јазик. Од сите тие беседи, житиеписецот пишува неколку извадоци колку за спомен. Следствено на ова, опширните спорови, проследени во Житието не се уметничка

²⁷⁶ Добрила Миловска, Јован Таковски, „Македонски житија IX-XVIII век“. Скопје: Табернакул, 1996, стр. 52-54; Francis Dvornik, Constantine-Cyril's Religious Discussion with the Arabs, Studia Paleoslovenica, Praha 1971, стр. 77 – 78. Ю Трифонов, Константин Философ (св. Кирил) като царски пратеник при сарацини и хазари. - В кн.: Сборник в чест на проф. Л. Милетич. София, 1933, стр. 307 – 320

измислица на житиеписецот или се составени во поопшта смисла на споровите, туку се **извадоци од полемичките беседи** на Кирил.

За мисијата кај Арабите нешто слично не се кажува, но во науката со право се смета дека кажаното може да се однесе и за спорот со тоа. Во Житието **спорот** е предаден детално, одликувајќи се со оригиналност на мислите, со остроумие и широка култура и со тоа не може да се третира како општо место во житијната литература. Содржејќи го во себе спорот, самото житие излегува од житијните норми и има специфичен карактер. Несомнено, житиеписецот го познава **спорот во писмена форма**.

Што се однесува до бројот осум во погоре дадениот цитат, има извесна нејаснотија. Не се знае дали св. Методиј ги собрал само хазарските полемии на Кирил во зборник што содржи осум слова (во текстот е кажано „осем словес“²⁷⁷) или ги собрал сите полемички творби на својот брат или, пак, го превел сео она што е напишано од Кирил (и поезија и ораторска проза) па сето ова го систематизирал во осум дела.

Може да се препостави и нешто друго – дека бројот осум не одговара на реалноста. На пример, во Житието се кажува дека Кирил откако превел една еврејска граматика, ја поделил на осум дела. Еврејските граматики всушност биле составувани во три дела. Грчките граматики имале осум дела оти бројот осум се сметал за совршен број и бил многу почитуван во Древна Грција.²⁷⁸

За жал, ниту Кириловите оригинали се запазени, ниту Методијевиот превод. Тоа е голема загуба бидејќи житиеписецот тврди дека полемичките беседи на Кирил содржеле „сила на словото“ што му била дадена на Кирил „по Божји благодат, насочена како огнен пламен против противниците“ (ЖК, Глава 10).²⁷⁹

Денес за овие впечатливи ораторски творби може да се суди само по нивните цитати и прераскажувања во Пространото житие на Кирил.

²⁷⁷ Директна изговарачка транскрипција на текстот од стариот јазик.

²⁷⁸ Донка Петканова, Старобългарска литература IX-XVII век. Трето дополнено издание, София, 1997, стр. 137

²⁷⁹ Добрила Миловска, Јован Таковски, „Македонски житија IX-XVIII век“. Скопје: Табернакул, 1996, стр. 43-51

Тука, фактички, се зачувани единствените траги од **полемичките беседи** на Кирил. Несомнено, авторот на Житието ги искористил преку слободен исказ со тоа што направил избор на примерите и ги подредил на свој начин.

Поради тоа цитатите не даваат можност да се направи претстава за композицијата на беседите. Од нив можеме да направиме заклучоци за некои основни особености на Кириловото полемичко искуство, потврдувајќи ја високата оценка на житиеписецот, а, исто така, и за **проблематиката на спорите**.

Кај Сарацените Константин дискутира и го разјаснува прашањето:

- за Светата Троица (едно од најзначајните теолошки прашања),
- за мирот и даноците и
- за уметностите.

Во Хазарија спори:

- за троичноста на Бога;
- потоа за зачнувањето,
- за пророштвата на Даниил
- за тоа кој закон од Заветот да се запазува / зачувува;
- за обрезавањето и за крштението;
- за иконопочитувањето,
- за предноста на христијанската вера.

Еден од основните проблеми при создавањето на полемичките творби е тој на **аргументацијата**. Полемичкото мајсторство на еден писател се гледа во голем степен преку изборот и расположението на аргументи. Од цитатите во Житието не може да се види расположението на Кириловите аргументи, но добро се гледа нивниот избор и се констатираат одделни карактерни похвати на Кирил при спорот. Веднаш станува јасно одличното познавање на библиските книги од страна на Кирил од кои тој избира цитати и ги користи како аргументи. Но повеќето полемисти во Средновековието со служат со Библијата како со сигурно оружје, бидејќи библиските книги се сметаат за вдахновени. Важното во

полемиките на Кирил е што тој многу умешно се спротивставува на духовниот свет на својот опонент и според тој духовен свет на опонентот, Кирил си ги одбира цитатите за аргумент.

При споровите со Евреите тој не користи цитати од новозаветните книги . неговите цитати се извлечени само од Стариот Завет (од Петокнижие и од книгите на пророците) оти тој е свештен и за Евреите, а новозаветните книги се само христијански, не влегуваат во еврејските канони и за Евреите немаат авторитет.

Кај Сарацените св. Кирил користи цитати од Куранот, а притоа и многу малку цитати од старозаветните и новозаветните книги што сепак Сарацените ги познаваат. Штом мухамеданците имаат своја света книга и свој пророк, штом нивната религија им е поблиска до секојдневните нивни човечки потреби, јасно е дека еврејските и христијанските книги не можат да им ги дадат ним најубедливите докази. Затоа Кирил врз основа на видот на аудиториумот не ја користи секогаш Библијата. Како што гледаме за еден христијански аудиториум се откажува од цитатите во Библијата што претставуваат најавторитетен извор за аргументација и бара други срдства за реализација на спорот.

Редовно користени **полемички потфати**, како со мухамеданците, така и со Евреите и Хазарите, се *примерот и алегориската*, т.е *параболата*. Преку нив се воочуваат и изнесуваат одделни мисли со тоа што филозофијата на христијанството станува разбирлива за сите.

Во спорот со Сарацените (така како што е предаден во Житието) се изложени две алегии што се толкуваат.

При спорот со Хазарите среќаваме повеќе параболи. Самите Хазари го молат Константин да им говори со параболи затоа што така им се допаѓа.

Користењето на алегоријата не е постојана карактеристика или црта на полемичката литература.

Во беседите на Константин-Кирил наидуваме на една особеност што се должи на неколку специфични причини.

Прво, **полемичката беседа зависи од аудиториумот**. Аудиториумот е друговерски, не е добро образован за христијанското богословие, па следствено на тоа мислата си бара друг тек и конструкција. Таа публика не само што не може да ја прими основата на христијанството, туку е и непријателски настроена кон него. За да се постигне контакт меѓу ораторот и опонентот и да се стигне до позитивен резултат, требало да се пронајде и искористи убедително или средство со убедувачка моќ за разјаснување на работите и основите на христијанската вера. Поради тоа се користат алегориите изречени преку проста, едноставна мисла. Значи, алегориските куси-куси раскази се одликуваат со јасноста на мислата и лесно слушателот гради свој логички суд.

Второ, особеноста на полемичките Кирилоеди се определува и од **творчката индивидуалност на авторот** и тоа:

- од неговата разнообразна мисла;
- од неговата склоност и умешност да ги разјаснува богословските прашања по уметнички пат.

Мислите во полемичките беседи се изречени врз основа на поетската природа на Константин и неговиот широк поглед на свет.

Не можеме да го знаеме бројот на искористените и употребени параболи во целокупниот текст на споровите кај Сарацените и Хазарите. Но ако претпоставиме дека бројот на употребените параболи соодветствува со оние пренесени во Житието и имајќи ги предвид извадоците и прераскажувањата во него, тогаш следува дека при хазарската мисија нивниот број е поголем.

Во Хазарија тој требало едновремено да спори и со мухамеданците и со Евреите. Освен тоа во Хазарија имало многу јазичници (пагани), кои се колебале меѓу христијанската, еврејската и

мухамеданската вера. При споровите сите тие имале свои претставници кои законски дејствувале во хазарската држава во која имало верска толеранција.

Следствено, Константин требало да се сретне со разнородна и разноврсна публика која се наоѓала на различно образовно и идеолошко рамниште. Тој требало за спор со таквата публика да изнајде општ јазик за да може неговото слово да стигне и до најнеуките, најпростите. Тој **општ јазик според него бил алегорискиот.**

Параболата во полемиката се јавува во случаите кога најбесконфликтно и наједноставно дава објаснување на поставените прашања со сеопшта сила на влијание.

Кириловите полемички беседи против јудеите и мухамеданците во преводот на Методиј им се давале на нивните ученици и следбеници. Истите тие им биле идејно оружје за спротивставување со секоја туѓа идеологија. Тие им помагале, пред сè, на учениците да можат да ја одбранат и заштитат Светата Троица која од германското духовништво се толкува поинаку и поразлично во однос на нејзиното толкување во Цариград. Творбите на Кирил им биле давани на неговите ученици за да им служат како пример за понатамошно создавање на полемички слова и со нив Словените се учеле на полемичка умешност.

Во Венеција Константин ја произнесува заштитната реч за словенските книги во врска со нападите од тријазичниците. Таа реч денес е позната како **Беседа против тријазичниците**. Каков бил нејзиниот автентичен наслов не ни е познато, бидејќи и оваа творба како и останатите беседи од Кирил не е зачувана и е изгубена. Еден поопширен извадок од беседата е сместен во Пространото житие на Кирил. Пред да цитира извадок од оваа беседа, житиеписецот вели:

„Со овие зборови и уште со многу други (Филозофот) ги посрами, ги остави и си замина“ (ЖК).²⁸⁰

²⁸⁰ Добрила Миловска, Јован Таковски, „Македонски житија IX-XVIII век“. Скопје: Табернакул, 1996.

Оттука, дознаваме дека во Житието Беседата не е цитирана во целост. По проценка на писателот бил направен избор од неа, можеби, и најсуштествениот.

Првично, Беседата е напишана, најверојатно, исто така, на грчки јазик и веднаш по соборот преведена на старобугарски јазик од страна на Методиј. Не е исклучено и од самиот Кирил да е напишана во две редакции. Бидејќи Беседата како самостојно дело не е зачувана, извадокот од Житието што е директен или индиректен приказ на дел од Беседата, има големо и бесценето значење. Претставува значаен извор за понатамошното проучување на Константин - Кирил Филозоф како **писател - полемичар**. Тој извадок е идејно завршен и целосен по предавање во Житието, па затоа во споредба со другите искористени извадоци од беседите на Кирил, а цитирани во Житието, овој за кој зборуваме дава најголема можност да се запознаеме со нивната форма.

Основниот аргумент на тријазичниците е дека словенскиот јазик не припаѓа кон трите свети јазици и затоа нема право да биде богослужен. Ете, зошто Константин си ја поставува задачата да го заштити правото на словенскиот јазик да биде црковен книжевен јазик, а не само јазик за говорење на народот. Тој, исто така, е свесен дека ако го заштитува само словенскиот јазик, неговата позиција и аргументација нема да биде доволно силна и поради тоа поставува едно принципиелно прашање кое има поширока опфатеност, третман и функција на јазиците:

„Можат ли народите да го слават Бога или и тоа им е забрането? На кој начин озаконува тријазичната практика и воопшто постои ли идејата за тријазичната основа?“²⁸¹

Ете, соодветно прашање. Затоа Константин го поставил проблемот за словенските книги и словенската богослужба на широка основа. Во својата реч тој не употребува поими како „словенски јазик“ и „словенски книги“, туку говори воопшто за правата на народите. Така бранејќи ги словенските интереси, тој се истакнува како борец за културна рамноправност на сите народи.

²⁸¹ Добрила Миловска, Јован Таковски, „Македонски житија IX-XVIII век“. Скопје: Табернакул, 1996, стр. 61-65

Најнапред Константин започнува со истакнување на еден логички суд, основан врз набљудувањето на природата, велејќи:

„Бог не испраќа ли дожд еднакво за сите? Зарем сонцето не свети за сите еднакво? И не дишеме ли сите воздух еднакво?“²⁸²

Не случајно полемичарот го повторува и истакнува зборовите „сите“ и „еднакво“. Од кажаното произлегува еден резултат, разбран од сите. Штом Бог дава природни блага на сите еднакво, тој не ги дели народите. Има еднаков однос кон нив.

Ете, зошто по издигнувањето на идејата за рамноправност на народите пред Бога (а тоа значи и пред светот), следува веќе и прашањето:

„И вие како не се срамите да признаете само три јазик, а сакате сите други племиња и народи да бидат слепи и глуви?“ (ЖК, Глава 16).²⁸³

Како што бара логиката на неиздржаното тврдење на тријазичниците, Кирил задава ново прашање, последно прашање во кое се крие големо обвинување:

„Објаснете ми, Бога за бессилен ли го сметате што не може да го даде ова или за завидлив го сметате што не сака?“²⁸⁴

Та кој духовник во Средновековието ќе се дрзне да го обвини Бога за бессилен или завидлив? Ќе признаат ли противниците на Кирил дека Бога е несовршен? Како што се гледа, секое прашање има поттекст, сврзан за внатрешна логика.

Се стигнува до такво толкување на идеите на противникот што тие се насочени против него самиот. Тој потфат Кирил го користи и во своите **полемички творби помеѓу мухамеданите**. Тој така логички ги разработува нивните напади што во скоро време ги превртува во нивни самообвиненија.

Уште на почетокот од Беседата, Константин ги обессилува аргументите и обвинувањата од тријазичниците, но тоа не е доволно за да бидат заштитени правата на јазичниците. Затоа тој преминува кон

²⁸² Панонски легенди, Житие за св. Кирил, глава 16, Скопје 2001,

²⁸³ Добра Милоvsка, Јован Таковски, „Македонски житија IX-XVIII век“. Скопје: Табернакул, 1996, стр. 61-65

²⁸⁴ Истото.

еден **друг тип на аргументација**, која објективно содржи и поголем степен на убедливост, а тоа е **пласирањето на реалните историски факти**. Тие се неоспорни.

Има народи „кои го слават Бога, секој на свој јазик“. Константин набројува повеќе од десет такви народи. Тоа се, всушност, стари факти. Поттекст е следново: ако Бог го поднесува и прифаќа тоа, значи дека ја признава богослужбата на родениот јазик. Секој можел да ја сфати оваа идеја, без да биде директно изразена.

Но за Константин и тој аргумент не е доволен. Има уште еден, апсолутен за една христијанска публика против кој никој не би можел да се спротивстави, а тоа е **Светото писмо**²⁸⁵. Затоа Константин преминува кон него, велејќи:

„Ако не сакате да разберете од овие примери, тогаш преку Писмото спознајте го Бога...“²⁸⁶

Следува една верижна низа од цитатни аргументи. Авторот го цитира Псалтирот, извлекува мисли од две евангелија – на Марко и на Матеј. На крајот неколкукратно **го цитира апостол Павле**. Следствено на тоа, за убедливост тој реди аргументи, земени од различни канонски книги и притоа најголемо внимание одделува на искажувањата на апостол Павле. Со изобилство од библиски сведоштва во полза на проповедта на родениот јазик, Константин ги поткрепува сопствените идеи и им придава неоспорливост. Вниманието кое се дава на апостолот Павле, се разбира, не е случајно.

Прво, во него тој наоѓа најјасни укажувања дека простиот и неук народ треба да го слуша Божјото слово на јазик што го разбира и на тој начин да се зацврсти врската помеѓу слушателот и проповедникот.

Второ, апостол Павле е еден од најпочитуваните апостоли на Запад. Според црковното предание, тој проповедал во Рим, бил измачуван во римските затвори и починал убиен во Рим. Тој останува во

²⁸⁵ Светото писмо како најсилна аргументација.

²⁸⁶ Добрила Миловска, Јован Таковски, „Македонски житија IX-XVIII век“. Скопје: Табернакул, 1996, стр. 61-65

црковната историја како апостол на римската црква заедно со апостол Петар.

Воочливо е дека и овојпат Константин при изборот на цитатите води сметка за структурата и интелектот на аудиториумот. Тој не се служи со параболи, туку со мноштво библиски цитати без дополнително разјаснување, бидејќи присутните лица на **Соборот во Венеција** се христијански образовани, дури и високообразовани и најголем дел од тие присутни се, всушност, духовници – свештени лица. Притоа тој аудиториум е латински и за сите присутни апостол Павле е голем авторитет. Преку цитирањето на искажувањата од апостол Павле, Константин Кирил одвраќа на сите напади против словенскиот јазик како книжевен и против правото на секој народ да го слави Бога со свои книги, книги на својот јазик. Така без многусловие – без да расприкажува многу, со точен јазик, концизни реченици, без двосмисленост, со умешно одбрана аргументација изречена преку градација, Константин ги обезбружува тријазичниците и си отвора пат кон Рим каде книгите ќе му бидат признати.

Како што е познато, во Херсон Константин ги открива моштите на папата Климент Римски.²⁸⁷ Според Житието и житиеписецот, веднаш по тој настан Константин напишал и една творба (ЖК, Глава 8).

Во контекст на **полемичките беседи** на Кирил, мораме да го споменеме и делото „Написание за правата вера“, пронајдено во еден препис од XIV век (види Иван Александров, Зборник од 1348 година).²⁸⁸ Ако се тргнува од широкиот нејзин вовед, тогаш јасно е дека творбата се однесува или е наменета за неговите ученици во Рим. Творбата е преводба со одредени дополнувања во почетокот и на крајот. Нејзината содржина е догматска. Константин сака да им остави и писмен завет на своите ученици. Зошто велиме дека треба да се стави во контекст на неговите полемии? Поради тоа што во ова „Написание...“, Кирил ги пишува аргументите:

²⁸⁷ Добрила Миловска, Јован Таковски, „Македонски житија IX-XVIII век“. Скопје: Табернакул, 1996, стр. 39-40

²⁸⁸

- прво, на самиот почеток во воведот, Кирил како автор истакнува дека тој како „словенски учител“ ги исповеда и завештува подолу изразените убедувања;
- авторот го разгледува прашањето за двете волји и за двата начина на дејствување на Христос – како Бог и како човек;
- ги разгледува исто така и прашањата за православно учење за почитување на иконите и на Светата Троица.

Сите овие прашања и проблеми го тангираат и засегаат уште од раната младост.

Словото завршува со краток заклучок во кој Кирил вели дека тој заедно со брат му ги учеле своите ученици да ја исповедаат источната вера.

Во своите претсмртни денови Кирил пишува една молитва, наречена како „Азбучна молитва“. Во неа авторот се моли за:

- Единство на црквата;
- Едномислие;
- Победа над тријазичниците;
- Духовна моќ на неговите ученици.

Словенскиот учител чувствува дека делото негово уште не е закрепнато и стабилизирано докрај. Неговиот поглед е вперен кон иднината. Сака да го види следново:

- христијанската црква во мир;
- тријазичниците разбиени докрај;
- просветното дело на своите следбеници во подем.

елика, словесный языкъ подалъ гласъ . по жару еси жаръ твоу
 хваления . и възда въшии моему мѣстѣ твою . тѣмъ же
 гонимъ твою несправдливостю . аще бо възненавди въ шепоту
 спитиши . не посприетъ мѣстѣ похоти твою . гайтъ съ вѣс
 дожь житель . не хранитъ еда хъма въ шна . а не оспай
 кажо вѣдъ жены юнъ спитъ свое . не и хъ же не мѣ вѣ тво
 одсте . а ко съ вѣ стествоа мѣжъ твою . и мѣжъ женою
 юнъ спитъ вѣ же еси оспай . и гдѣ о быица твоа
 и жена за вѣ тѣ твою . и вѣ сѣ вѣ . слышасте же
 ретено бысть древинны . не сътвориши прѣлюби . а жесло
 вѣмъ . а ко вѣ сѣ и же вѣ зрѣтъ на женоу вѣ же по хомѣ
 тини . оуже прѣлюби сътвориши еднѣмъ вѣ рѣци свою .
 и гдѣ сѣ гдѣ вѣмъ . а ко и же поучитъ женоу свою рѣтъ
 словесъ люво дѣннаго . творитъ прѣлюби дѣти . и жѣ
 поученноу шмоу жѣ поимѣ . прѣлюби дѣтъ . и гдѣ
 ретѣ . и же не вѣ сѣ тѣмъ . тѣмъ дѣмъ рѣзѣ оу чѣстѣ
 мѣ . же . мѣ сѣ тѣмъ вѣмъ рѣтъ . и гдѣ сѣ вѣ стѣмъ
 прѣлюби тѣмъ его и доуца и оуцѣ и мѣ сѣ тѣмъ оуцѣмъ . и вѣ
 гдѣмъ вѣмъ словесныи и гдѣмъ мѣ оу чѣстѣмъ . и вѣ
 дѣстѣ сѣмъ оу чѣстѣмъ оу чѣстѣмъ оу чѣстѣмъ . вѣ стѣ
 тѣмъ сѣ тѣмъ оу чѣстѣмъ . и мѣмъ оу чѣстѣмъ . и не вѣ сѣ
 ни вѣ рѣ стѣ глава . и мѣ оуцѣ . и гдѣмъ и не рѣ рѣ . и ни оу
 вѣши . положивъ сѣмъ оу чѣстѣмъ . не съ стѣ . тѣмъ оу чѣстѣмъ
 и мѣ сѣ не оу чѣстѣмъ . и гдѣмъ . и оу чѣстѣмъ . вѣ вѣ стѣ
 бы вѣ шѣ сѣмъ . сѣмъ рѣ сѣмъ сѣмъ сѣмъ сѣмъ сѣмъ сѣмъ
 рѣ стѣ . и сѣмъ и гдѣмъ и сѣмъ . и вѣ стѣмъ сѣмъ сѣмъ
 сѣмъ . гдѣмъ . тѣмъ сѣмъ жѣмъ . и сѣмъ сѣмъ сѣмъ сѣмъ
 и гдѣмъ словесныи и гдѣмъ . и оу чѣстѣмъ . и жѣ сѣмъ
 и гдѣмъ прѣ вѣ сѣмъ . и гдѣмъ . и гдѣмъ сѣмъ сѣмъ . и
 вѣ сѣмъ сѣмъ сѣмъ . и гдѣмъ сѣмъ сѣмъ . и гдѣмъ сѣмъ
 жѣ прѣ вѣ сѣмъ сѣмъ сѣмъ . и гдѣмъ сѣмъ сѣмъ сѣмъ
 сѣмъ сѣмъ . вѣ стѣмъ сѣмъ . сѣмъ сѣмъ . и гдѣмъ сѣмъ
 вѣ стѣмъ жѣмъ сѣмъ сѣмъ . и гдѣмъ сѣмъ сѣмъ сѣмъ
 сѣмъ ; и гдѣмъ сѣмъ сѣмъ сѣмъ сѣмъ сѣмъ ; и гдѣмъ сѣмъ
 хѣмъ и гдѣмъ сѣмъ сѣмъ сѣмъ ; и сѣмъ сѣмъ сѣмъ сѣмъ сѣмъ
 сѣмъ сѣмъ сѣмъ сѣмъ . а прѣмъ сѣмъ сѣмъ сѣмъ сѣмъ
 не . сѣмъ сѣмъ сѣмъ сѣмъ сѣмъ . сѣмъ сѣмъ сѣмъ сѣмъ
 сѣмъ сѣмъ сѣмъ . а ко не мѣ оу чѣстѣмъ сѣмъ сѣмъ . и гдѣмъ сѣмъ
 гдѣмъ сѣмъ сѣмъ . и гдѣмъ сѣмъ сѣмъ сѣмъ сѣмъ сѣмъ
 сѣмъ . и гдѣмъ сѣмъ сѣмъ сѣмъ сѣмъ сѣмъ сѣмъ . и гдѣмъ
 сѣмъ сѣмъ сѣмъ сѣмъ сѣмъ сѣмъ сѣмъ сѣмъ . и гдѣмъ
 сѣмъ сѣмъ сѣмъ сѣмъ сѣмъ сѣмъ сѣмъ сѣмъ . и гдѣмъ

Препис од Житието на св. Кирил во Панегирик (Рк-4_8) што се чува во Рилскиот манастир. Факсимилот е донесен и сместен во овој труд преку наше лично темелно истражување во Библиотеката и депоата на Рилскиот манастир во периодот ноември – декември 2015 година, а со благослов на Митрополитот на Рилската света обител, г. Евлогиј и со деноноќна максимална помош од библиотекарката Евгенија Караиванова – Жена.

6. ПОЛЕМИЧКОТО ДЕЛО „ЗА БУКВИТЕ“²⁸⁹ ОД ЦРНОРИЗЕЦ ХРАБАР²⁹⁰

Во делото на Црноризец Храбар се гледа плодотворното влијание на Кирил Филозоф. **Црноризец Храбар е еден од најоригиналните писатели во областа на полемичката литература.** Со неговото име е зачувана творбата со наслов „За буквите“ („О писменех“).²⁹¹ На крајот од оваа творба авторот пишува:

„Има и други одговори што ќе ги кажеме на друго место оти сега нема време“.²⁹²

Оттука произлегува дека Храбар бил засегнат од проблемите на својата современост и дека има одговори што ќе ги даде на друго место, а се однесуваат на други прашања од истава област. Но, таква друга творба во кој тој дава други одговори не е зачувана.

Апологијата на Црноризец Храбар, „За буквите“, има историско значење и одбранбена функција оти со сите одговори на нападите од противниците претставува заштита на словенската писменост и прво дело со ваков карактер во старата литература.

Делото има фундаментално значење за утврдувањето на словенската култура. Личноста на авторот на делото е завиткана во мрак. Како што се гледа од зачуваниот текст, Црноризец Храбар е автор и на други дела што не се зачувани до ден денес.

Во последниот цитиран исказ, авторот потврдува дека постојат и други одговори, а тоа значи дека постојат и други делови од апологии, други искази со кои се побиваат туѓи тези, за кои во истава прилика се немало време да се искажат.

²⁸⁹ Види: Христо Трендафилов, Преславски извори за трактата „За буквите“ на Черноризец Храбар, Преславска книжовна школа, т. 7, стр. 305-306

²⁹⁰ Црноризец Храбар (старословенски: *Чръноризъць Храбръ*) — анонимен средновековен писател.

²⁹¹ Вера Стојчевска-Антиќ, „Од средновековната книжевност“, Скопје: детска радост, 1995, стр. 100-102

²⁹² Истото, стр. 102

„За буквите“ е дело што го буди интересот на сите слависти. Едни од последните истражувања на К. Куев соопштуваат за историјата на изданијата и истражувањата за нив, така што даваат претстава за широката распространетост и влијанието на творбата низ вековите. Во трудот на К. Куев од 1967 година²⁹³ се собрани и публикувани 73 преписа од бугарско, српско, руско и молдавско потекло.

Како и многу други стари творби пишувани на нашите простори, така и делото „За буквите“ се вклучува многу рано во составот на српската и руската литература и добива општословенско значење.

Денес од творбата веќе се познати 80 преписа и неколку обработки. Преписите покажуваат дека општо земено имаат мали разлики, но, сепак, во редица детали не се еднакви. Затоа едно од првите научни прашања кои произлегуваат од анализата на делото е прашањето за реставрацијата на автентичниот текст. Тоа се врши преку внимателно споредување на сите текстови, односно преписи преку историки споредби и логички заклучоци.

Кој е Црноризец Храбар?

Творбата дава впечаток и го карактеризира авторот како смел и храбар. Впрочем, можеме да претпоставиме дека неговото име е семантички полно. Значи: „храбар црноризец“ или „храбар калуѓер“, односно „храбар монах“. Не само тоа! Тоа е експлицитниот дел што директно се гледа од неговото „име“ (псевдоним). Имплицитно од самиот текст се гледа дека станува збор за учен автор, кој содржината ја богати со факти, искажува трезвени, концизни мисли и добро е запознат со полемичката литература и со формата на апологијата.

На прашањето кој е Црноризец Храбар има неколку одговори, неколку хипотези.

Личноста на писателот мора да се поврзе со времетопојавата на творбата. Ако можеме приближно да го утврдиме времето на појава на творбата тогаш можеме и да претпоставиме кој е авторот. На таков

²⁹³ К. Куев, „Черноризец Храбар“, София, 1967.

начин, можеме да се ориентираме кон некои одредени личности кои би се поврзале со името на Храбар и името на Храбар би можеле да го поврземе со одредени кругови или школи.

Во содржината на творбата се даваат податоци за епохата на Храбар, па затоа на тоа прашање може полесно да се одговори. Делото „За буквите“ треба да се поврзе со најраниот период од животот на словенската литература и писменост и поконкретно со епохата на цар Симеон.

исказ од Црноризец Храбар	расчитување на исказот
<p>„Има и други одговори што ќе ги кажеме на друго место оти сега нема време“.</p>	<p>Има одговори што ќе ги даде на друго место во други дела.</p>
	<p>Постојат и други апологии, напишани од Црноризец Храбар.</p>
	<p>Постојат други искази од Црноризец Храбар со кои се побиваат туѓи тези, за кои во истава прилика се немало време да се искажат.</p>
	<p>Автор е и на други дела што не се зачувани до ден денес</p>
	<p>Постојат претпоставки дека „За буквите“ е Предговор кон веќе несочуван и пообеман лингвистички труд.²⁹⁴</p>
	<p>„За буквите“ е извадок од една поголема целина, дел од едно поголемо дело.²⁹⁵</p>

²⁹⁴ Илија Велев, Историја на македонската книжевност, Том I, Средновековна книжевност (IX – XIV век), стр. 173

²⁹⁵ Иван Богданов, **Безсмртни** слова. Коментирани литературни паметници, **Софија** 1980, стр. 41

Аргументацијата за поткрепа на оваа теза е следнава:

- 1) Храбар ја напишал оваа творба со глаголско писмо. Пишува за традицијата на Кирил и Методиј и за нивните ученици.
- 2) Изразот „Живи се уште оние кои ги виделе“²⁹⁶ се однесува на Кирил и Методиј и покажува дека творбата не е пишувана подоцна од почетокот на X век. (Наум умира во 910 година, а Климент во длабока старост во 916 година).
- 3) Поставената задача во творбата е да се заштити словенската писменост, односно словенската азбука. Храбар говори за времето во кое азбуката не е секаде навлезена или сеприсутна, а противниците поставуваат прашање за нејзиното постоење.
- 4) Азбуката уште се устројува, се создава. Тоа е една од причините за напад кон неа.
- 5) Во творбата Кирил е наречен „свет,,“, а тоа покажува дека е веќе канонизиран и култот му е воведен во црквата. Методиј не е наречен светец. Тој се споменува како обичен човек. Следствено, храбар пишува во времето до канонизацијата на Методиј, а тоа до крајот на X век. Ова е веќе факт и маркер за време.
- 6) Во делото на Храбар се откриваат „моравизми“. Објаснувањето за присуството на моравизмите како јазична особеност е дека тој како автор разговарал со учениците на Методиј и од нив прифатил некои зборови, навлезени во нивниот јазик, поради нивното долгогодишно престојување меѓу западните словени.

²⁹⁶ Вера Стојчевска-Антиќ, „Од средновековната книжевност“, Скопје 1995, стр. 100-102

Сите овие аргументи, земени заедно, помагаат делото да се датира кон крајот на IX век. Треба да се има предвид дека **спорот за словенската писменост** би можел да стане најжесток веднаш по назначувањето на словенските епископи и веднаш по признавањето на словенскиот јазик за официјален јазик и тоа и црковен и книжевен (во 893 година), тогаш треба да се датира делото „За буквите“ многу наскоро по тој датум.

Од пишуваното во творбата, се констатира дека авторот е образован и искусен човек. Тој ги познава учениците на св. Кирил Кирил и Методиј, но самиот тој не бил ученик на солунските браќа. Тој е словенски патриот, кој со страст го заштитува словенското писмо.

Емоциите во делото стојат во врска со неговата литературна задача да го надмине противникот и тоа со избор на соодветни полемички средства, но не единствено со нив. Кај Храбар не станува збор само за ораторска умешност, туку и за реални патриотски чувства од каде што произлегува едно прашање од витално значење поврзано со практиката и со иднината на Словените.²⁹⁷

Делото „**За буквите**“ е **родено во судбоносен судир на противречни интереси** во кои Храбар зазема определена општествена позиција.

Штом основната задача на Храбар е заштитата на азбуката и неговата врска со учениците на Кирил и Методиј е лична, јасно е дека тој работел во Преслав. Обидите да се врзе неговата дејност со Солун или со други места во Западна Бугарија, денес науката ги отфрла.

Хипотезите се следниве дека:

- Храбар е Климент;
- Храбар е Јоан Егзарх;
- Храбар е кнез Симеон;
- Храбар е Докс, братот на Борис.

²⁹⁷ Донка Петканова, Старобългарска литература IX-XVII век. Трето дополнено издание, Софија, 1997, стр. 221

Секоја нова хипотеза ја расколебува старата.

Денес се смета дека Храбар е современик на Климент и на Константин Преславски. Тој е писател од Симеоновиот круг. Пишува во духот на Симеоновата политика. Најверојатно, е потпомаган од Симеон. Писателот Храбар е монах во некој од преславските манастири.²⁹⁸ Неговото лично име е Храбар како што во Средновековието се среќавале многу лични имиња од типот на Велик, Велика, Добри, Равен, Земен, Воден, Румен, Камен што и ден денес се типични за нашиве простори и тоа: Велик, Велика, Румена, Камен – Камче, Добрин, Добре, Добринка итн. Храбар е еден од плејадата борци за словенската писменост и култура.²⁹⁹

Црноризец Храбар во апологијата „За буквите“ ги соопштува единствените факти за историјата на словенското писмо. Фрлил поглед кон предисторијата на Кириловата писменост, кажувајќи дека Словените - јазичници (пагани) дотогаш немале писмо и „читале и гатале со црти и реси“. Тоа е не книжевниот јазичен период (или и периодот без книжевност) од животот на Словените. Тие немаат букви, но се служат со знаци со кои читаат и гатаат. Еден дел од тие знаци, најверојатно, се искористувани во јазичен култ при гатањето. Тие претставуваат симболички и магиски знаци. Друг дел од тие знаци се сврзани со читањето. Во науката се јавуваат одредени потешкотии при читањето и толкувањето на тие текстови.

Зборот „чита“ има две значења и тоа: брои и чита. Оттука произлегуваат многу прашања:

- Со какво значење е употребен зборот „чита“ кај Храбар?
- Дали притоа мисли на читање на знаците со кои луѓето дотогаш се изразуваале пишувајќи на дрво, на камен и слично или мисли на читање на букви?
- Ако мисли на читање на букви, за какви букви мисли?

²⁹⁸ Донка Петканова, Старобългарска литература IX-XVII век. Трето дополнено издание, София, 1997, стр. 221-222

²⁹⁹ Исто.

- Мисли ли на руните – симболи или на руните со фонетско значење?
- Дали Храбар ги има предвид прабугарските знаци или слични такви знаци создадени од Словените?

Очигледно, разрешавањето на прашањето за цртите и реските и не е толку едноставно.

Јасно е едно, а тоа е дека Храбар не ги смета тие знаци за суштински букви со кои би можеле да се пишуваат книги. Затоа тој ја започнува творбата со следниве зборови:

„Порано Словените немаа букви“.³⁰⁰

6.1. Прва етапа на писменоста според Црноризец Храбар

Ги смета цртите и реските како една прва етапа во развојот на писмената култура пред Кирил и Методиј.

6.3. Втора етапа на писменоста според Црноризец Храбар

Понатаму Храбар пишува дека откако се покрстиле, Словените почнале да ја пишуваат „својата реч со латински и грчки букви“.³⁰¹ Тој исказ бележи нова етапа од историјата на словенската писмена култура. Новопокрстените Словени веќе користат класични букви со кои може да се пишува во суштинска смисла на зборот. За потребите на богослужбите тие, најверојатно, ги преведувале богослужбените книги. Ако за јазичниците (паганите), простите црти и реси биле во состојба да ги задоволат нивните потреби, за христијаните тоа веќе не било возможно. Тие имале потреба од свое писмо, свои букви, своја азбука.

³⁰⁰ Вера Стојчевска-Антиќ, „Од средновековната книжевност“, Скопје: детска радост, 1995, стр. 100

³⁰¹ Вера Стојчевска-Антиќ, „Од средновековната книжевност“, Скопје 1995, стр. 100-102

Практиката да се запишува родниот јазик со букви кои доаѓаат од туѓ јазик и туѓа азбука, била актуелна во период многу пред Храбар, за време на храбар и по Храбар. Словените следеле една практика, позната доста во историјата на писменоста на народите во многунационална Византија, а и во други земји. Таков е примерот со романскиот јазик со словенски букви, новобугарски со грчки букви. Останува само нејасно кога Словените ја усвојуваат таа практика. Податоците говорат дека тоа било „откако се покрстија“.³⁰²

- Дали Црноризец Храбар го има предвид официјалното покрстување на Бугарите, па говори од денот на покрстувањето до периодот на доаѓањето на кирилометодијевските ученици?
- Или говори за едно порано покрстување на словенските маси во Бугарија?
- Дали ги има предвид моравските Словени кои се покрстиле порано од бугарите и од бугарските Словени?

Понатаму тој говори за непријатностите од грчкото писмо. Говори и за нападите од Грците. Латинските напади веќе не ги споменува.

Кога вели „откако се покрстија“, Храбар, најверојатно, нема предвид некоја конкретна дата, туку говори за процесот на активното проникнување на христијанството меѓу Словените, кои се случува многу години пред официјалното покрстување. Со такво толкување, реално има смисла и изразот на Храбар:

„и така беше многу години“.³⁰³

Понатаму, Храбар со примери покажува како е несоодветно и непријатно да се пишат словенски зборови со грчки букви. Како може да се напише зборот „Бог“ со грчки букви? Или зборот „Живот“?

³⁰² Истото.

³⁰³ Вера Стојчевска-Антиќ, „Од средновековната книжевност“, Скопје 1995, стр. 100-102

Давајќи ги примериве, тој го истакнува излегувањето или напуштањето на традицијата со грчки букви да се пишуваат словенски зборови.

6.4. Трета етапа на писменоста според Црноризец Храбар

Третата, највисока етапа од историјата на писменоста во рамки на словенската култура, според Храбар е делото на Кирил, кој е претставен како Божји избраник и пратеник. За народноста на Кирил ништо не се споменува, бидејќи во случајов за авторот тоа не е важно. Многу поважно е да се истакне дека Бог мислел на Словените. Храбар се потпира на средновековната идеја дека ништо на светот не се случува без Божјата волја. Идејата однесена или прилепена кон личноста на Константин-Кирил и кон неговото дело, придобива големо општествено значење. Неа ја споделуваат и другите книжевници од IX и X век, како што е Климен Охридски. Особено јасно е изразена оваа идеја во Пространото житие на Кирил. Ако Бог испратил учител за да им го предаде на Словените божјиот дар – буквите, тоа значи дека делото на Кирил е свето.

Оваа идеја ја зголемува самодовербата кај Словените. Претставувала за нив идејно оружје против сите одрекувачи на словенските книги.

Понатаму во текстот следуваат информациите за „пишувањето кај Словените“. Црноризец Храбар преминува кон „карактеристиката на словенското писмо“. Еден дел од буквите биле создадени по образец на грчките, а други „според славјанската реч“. Тој ги споредува првата буква од еврејската, грчката и словенската азбука. Потоа ја конкретизира мислата за близоста и различноста на словенската азбука наспроти грчката. Ги реди буквите соодветни на грчките и новосоздадените букви што ги одразуваат фонетските особености на словенскиот јазик.

Овие моменти од творбата се богати со информации и идеи. Од објаснувањата на Храбар, станува јасно што значи исказот „по образец на грчките букви“.³⁰⁴

Создавајќи ја словенската азбука, Константин започнува со буквата „а“, соодветна на фонемата „а“, како што е во грчката азбука. При подредувањето на буквите, тој го следел редот на грчките буквени знаци и нивната звукова вредност. Надвор од тоа, во словенската азбука има и знаци – букви, кои немаат звукова соодветност со грчкиот јазик, но соодветствуваат со словенскиот говор. Изразот „пообразец на грчките букви“ кај Храбар не значи дека Константин направил подражавање на графиката на грчките букви. Освен подредувањето на буквените знаци, Кирил следи уште еден принцип од грчката азбука, а тоа е фактот дека им дава на своите букви имиња. Константин започнува „прво по грчки“, т.е со буквата со која започнува и грчката азбука. И ја именува словенската прва буква „аз“, како што Грците ја нарекле својата прва буква „алфа“.

Според Храбар, Грците ги следат редот и смислата на еврејските букви. Оваа мисла и теза е особено важна. Таа покажува дека на писателот му е комплетно јасна восприемчивоста меѓу културите. Тој ја смета таа меѓусебна приемчивост за сосем природна работа, која е нормално да има континуитет. Грците биле поучени од Евреите, односно од Евреите земале пример за правење азбука. Константин од Грците.

Храбар ги пренесува сите овие факти како неспорно историско знаење. Со нив тој ја обессилува противничката страна што е насочена против словенската писмност. Со сето ова тој потврдува дека Константин воопшто не нарушил нешто од природниот тек на нештата. Тој само го продолжил континуитетот.

³⁰⁴ Вера Стојчевска-Антиќ, „Од средновековната книжевност“, Скопје 1995, стр. 100-102.

6.5. ЦРНОРИЗЕЦ ХРАБАР³⁰⁵ КАКО ПОЛЕМИЧАР

За личноста и делото на Црноризец Храбар, во редот на палеославистите, се имаат навратено неколкумина проследувачи.³⁰⁶ Но некако најмалку се има расчитувано и давано одговор на прашањето за тоа „која била директната филолошка конфронтација за пишувањето на овој полемички трактат“.³⁰⁷ Ова прашање го навестуваат и Блаже Конески и Г. А. Илински, констатирајќи дека овој трактат претставува полемика околу словенското азбучно прашање во бугарската држава на цар Симеон за време на процесот на заменување на буквите.³⁰⁸

Жанровската определба на овој полемички состав имала за цел:

- да се спротивстави на конкретно тврдење и тенденција;
- да отфрли напади и
- да заштити определена идеја и веќе постигнат творечки резултат.³⁰⁹

Поради тоа текстот во себе носи и изнесува конкретни историски информации што се:

- своевремено актуелни и современи;
- поврзани со актуелните полемички проблеми;

³⁰⁵ Донка Петканова, Черноризец Храб'р, Софија 1964; Кујо Куев, Черноризец Храб'р, Софија 1967.

³⁰⁶ Вера Стојчевска – Антиќ, „Од средновековната книжевност“, Скопје 1976, стр. 72 – 99; Вера Стојчевска – Антиќ, Историја на македонската книжевност. Средновековна книжевност, Скопје 1997, стр. 199 – 212; Блаже Конески во: Книга за Климент, Скопје 1996, стр. 69 – 89 и Климент Охридски. Студии, Скопје 1986, стр. 9 – 23.

³⁰⁷ Илија Велев, Проникнувања на традицијата и континуитетот, Скопје 2000, стр. 23 – 34.

³⁰⁸ Григорий Андреевич Ильинский, Где, когда, кем и с какой целью глаголица была заменена "кириллицей", *Byzantinoslavica*, III, 1, 1931; Блаже Конески во: Книга за Климент, Скопје 1996, стр. 69 – 89 и Климент Охридски. Студии, Скопје 1986, стр. 9 – 23; Илија Велев, Проникнувања на традицијата и континуитетот, Скопје 2000, стр. 25.

³⁰⁹ Илија Велев, Проникнувања на традицијата и континуитетот, Скопје 2000, стр. 25.

- доказа и извор за епохата и почетниот развој на словенската писменост.

Уште на самиот почеток од Апологијата, Храбар започнува да ги изнесува **нападите** на противниците на словенската азбука, но и да им одговара и да ги отфрла како неосновани. Тој избира три обвиненија и дава три одговора.

Првиот напад се однесува на бројот на словенските букви. Зошто Кирил создал 38 букви кога „може да се пишува и со помалку како што грците пишуваат со 24“.³¹⁰ Таков укор правеле противниците кон азбуката на Константин. Тоа, најверојатно, не биле само византијците, туку и образованите луѓе во византиски дух, како духовници и болјари. Тие навикнале на грчкото писмо кое до пристигнувањето на Методиевите ученици се користело во нашава земја. Тие не можеле да го прифатат големиот број на словенски букви. Новата азбука им изгледала како несовершена. Освен тоа, бројот на буквите и кај Евреите и кај Грците се издигнувал во култ. Сега со 38-те букви на словенската азбука, Константин ја нарушил грчката традиција.

Може да се рече дека бројот на буквите почнува да се апсолутизира со политички цели. Кога Константин ја создава азбуката за потребите на моравската мисија, никој во Византија не се спротивставува против неа. Отопорот во таков случај не е само израз на традиционализам и конзервативност, туку и на разнишани интереси. Еден понеобичен број на букви е веќе адут за противниците на словенската писменост.

Храбар си поставува задача да го расколеба тврдењето дека Грците пишуваат со помалку букви и дека бројот во словенската азбука не е случаен. Според него и грчката азбука има исто така 38 букви, бидејќи освен 24-те, тие имаат и 11 дифтонга и 3 знака за броеви. Од филолошко гледиште, Храбар не е многу логичен. Дифтонзите се изразуваат преку комбинацијата на познати буквени знаци, а дополнителните знаци за броеви не се суштински букви, бидејќи немаат

³¹⁰ Вера Стојчевска-Антиќ, „Од средновековната книжевност“, Скопје 1995, стр. 100-102

звуково покритие. Како да си ја објасниме таа „нелогичност“ од Храбар? Самиот Кирил не водел сметка за некаква аритметика, туку се раководел од особеностите на живиот словенски јазик. Во врска со ова обвинение, имено, Храбар, е оној кој бара убедливи аргументи за времето во кое **спори и полемизира** и со кои ќе го одбие обвинението. Токму тој се досетува да ги пресмета во таа бројка од 38 букви и буквените комбинации за двогласките како одделни знаци со тоа што и тие имаат своја звукова вредност. На тој начин, тој ја пренесува идејата за звуковата содржина на знаците. Храбар открива дека ако дифтонзите заедно со знаците за бројки се присоединат кон основните букви на грчката азбука, тогаш сите заедно прават 38.

Ова негово откритие што истовремено претставува и неоспорлив аргумент е од големо значење. Со овој аргумент тој прво ги прекорува и обвинува противниците за нивното незнаење и станува самиот обвинител, велејќи:

„тие не знаат со колку (букви) пишуваат Грците!³¹¹

Второ, со оваа едноставна пресметка, авторот покажува дека, всушност, Кирил не прави отклонување од грчката азбука.

По овој краток одговор на кој не е возможно да се даде било каков приговор, писателот преминува кон второто обвинение. Тоа е посериозно и на ова обвинение може да се одговори со неколку зборови.

Тоа востановува еден нов **спор**. На нова почва се појавува тријазичјето. Или поточно речено, Византија се навраќа кон една повремено заборавена тема, бидејќи утврдувањето на Кириловата азбука во Бугарија не оди во нејзина полза. По времето на Фотиј, Византија го користи делото на Кирил и на Методиј за да го засили своето влијание кај далечните словенски народи. Таа не може да го поднесе брзото словенизирање на црквата, кон која има претензии и во која веќе има заземено соодветни позиции. Распространувањето на словенската писменост на нашиве простори, стигнува до една етапа кога

³¹¹ Вера Стојчевска-Антиќ, „Од средновековната книжевност“, Скопје 1995, стр. 100-102

веќе не потпомага усвојувањето на византиското политичко влијание, туку го ограничува.

Според Храбар:

„...други пак велат: Зошто се словенските книги? Нив ниту Бог ги створил, ниту апостолите, ниту се почетни како еврејските, римските и грчките, кои се од почетокот и се одобрени од Бога. А други мислат дека Бог сам ги создал книгите и не знаат како говорат бедните! И дека на три јазика заповедал Бог да има книги како што пишува и во Евангелието: ‚Имаше табла испишана со еврејски, римски и елински букви‘, а словенски немаше таму. Затоа и словенските книги не се од Бога“.³¹²

Овие тврдења за Храбар се бесмислени. Во знак на огорченост тој вели:

„Што да им речеме на такви безумци?“³¹³

Одговорот му е принципиелен и концизен:

„Сите по ред доаѓаат од Бога, а не од другиот“.³¹⁴

Во тоа сфаќање изразено јасно и просто и едноставно, се содржи еден од основните погледи на времето. Тоа е дека ништо не станува без волјата Божја. Тоа било принцип и поимливост за секој образован човек и затоа Храбар повеќе не се занимава со прашањето за тоа дали словенскиот јазик и словенските книги се од Бога или не. За него посуштествено е мислењето за исконското потекло на трите „свети“ јазика и прашањето што оштетува волјата Божја. Тука не може да се одговори со општовалидни тези. Неопходни се знаења, познавања и конкретни факти. На оние кои мислат дека Бог лично ги создал азбуките, Храбар им се потсмева. Тој ги нарекува „бедни“ (во духот), кои не знаат

³¹² Исто.

³¹³ Исто.

³¹⁴ Вера Стојчевска-Антиќ, „Од средновековната книжевност“, Скопје 1995, стр. 100-102

што говорат, но повеќе не расудува и не им суди во врска со ова. Против идејата за исконоста на трите свети јазика, носи и приведува докази. Неговата цел е да докаже дека ниту еден од трите „свети јазика“ не е прв или почетно создаден, туку таков е само сирискиот.

Со конкретни факти тој ја проследува историјата на грчката писменост и покажува дека Бог не е создател на буквите, туку луѓе – креатори на буквите ја исполнуваат волјата Божја. Храбар ја зема и ја пласира тезата за сирискиот јазик како прв и почетен во човештвото, бидејќи тој факт најдобро му служи во заштитата на словенската писменост. Тој убедува дека никој од трите т.н. „свети јазици“ не може да има претензии за исконост. Почетен е друг јазик. Ако трите јазика не се почетни, тогаш ниту трите азбуки не се. И книгите напишани на тие три јазика не можат да имаат такви претензии.

Храбар ја започнува историјата на грчката писменост со сведоштвото дека Грците пишувале со финикиски букви. Со таа теза тој ја пренасочува мислата дека грчкиот јазик и грчкото писмо се почетни. Со ова тврди дека, ете, и пред нив имало друго писмо. Грците пишувале со туѓо писмо. Таква е историјата на грчкото писмо. Авторот покажува како грчките букви се дело на цела редица учени луѓе, кои работеле во текот на многу години. Тоа го окуражува за давање на ироничен заклучок, велејќи:

„И така многумина низ многу години едвај собраа 38 букви“.³¹⁵

Кажаното му дава за право на Храбар да направи добар заклучок за пишувањето на буквите од страна на Кирил. Заклучок со кој му дава предност на авторот на глаголицата и на неговото дело:

„А словенските книги – еден свети Константин, наречен Кирил, и буквите ги создаде и книгите ги преведе за малку години, а оние мнозина за многу години. 7 од нив ги создадоа буквите, а. 70 – преводите. Заради

³¹⁵ Исто.

тоа, словенските букви се посвети и попочетни, бидејќи свет маж ги создал, а грчките – елини јазичници“.³¹⁶

Тука се чита звучење на гордост кај авторот и величање на Константин како свет маж, кој успеал сам да ги создаде буквите и да ги преведе книгите. Наспроти него стојат многумина елини кои низ многу години, а константин низ малку, создале букви и превеле книги.

Кон заклучокот за способноста на Кирил е додаден и еден многу важен елемент и аргумент за Средновековието, а тоа дека Кирил е христијански светец. Се воочува едно чувство на надмоќ и полна сила прозвучува во словенскиот патриотизам на авторот.

Третото обвинение против словенската писменост е дека таа не била добро уредена, бидејќи сè уште се создавала и устројувала. По Кирил и Методиј, буквите и книгите продолжуваат да усовршуваат. Храбар е сведок на тој процес. Многу научни мислења успеало да поттикне прашањето околу доусовршувањето и доустројувањето на буквите и книгите.

Најверојатно, станува збор за уточнување и јазично редактирање на одделни преводи. Можат да се укажуваат и одредени промени во употребата и во графиката на одредени буквени знаци како последица на нивното приспособување во Плиска и во Преслав.

На приговорот од противниците, Храбар одговара со една **аналогија** од историјата на грчката книжнина, од која се гледа дека поправањето и доусовршувањето е природен процес:

„и Грците исто така многупати се уреждани / уредувани – од Акил и Симах и од многумина други“.³¹⁷

Храбар не се занимава со тоа да ги отфрли фактите, но ја отфрла идејата дека поправањето е резултат на несовершенство. Затоа, веднаш по аналогијата, тој прави логички заклучок, велејќи:

³¹⁶ Вера Стојчевска-Антиќ, „Од средновековната книжевност“, Скопје 1995, стр. 100-102

³¹⁷ Исто.

„Полесно е нешто отпосле да се поправи, отколку од почеток да се создаде“.³¹⁸

Храбар размислува логички. Дијалектиката му е јака страна.

Тој не ја следи идејата за непроменливоста на веднаш создадените нешта, така често споделувана низ Средновековието, туку го сфаќа развојот на тие создадени нешта како закономерност.

Откако одговара на обвинувањата, Храбар одново се враќа кон личноста на создавачот на словенската писмност. Тој е горд што Константин-Кирил е многу популарен и што целиот народ знае за него.

„Ако ги запрашаш грчките книжевници: кој ви ги создал книгите или превел книгите и во кое време?“ - малкумина од нив го знаат тоа.

Ако ги запрашаш словенските книжевници:

„Кој ви ги создал буквите и превел книгите?“ – тогаш сите знаат и како одговор ќе речат:

„Свети Константин Филозоф наречен Кирил, тој ни ги создаде буквите и преведе книгите и Методија, неговиот брат. Живи се уште оние кои ги виделе“.

И ако прашаш во кое време, Словените и тоа знаат да го кажат и ќе одговорат: во времето по Михаила, грчкиот цар, и Борис, бугарскиот цар, и Растица, кнезот моравски и Коцел, блатенскиот кнез и во годината од создавањето на светот [6363].³¹⁹

Популарноста на словенскиот учител е уште еден аргумент во полза на словенското писмо. Сите словенски книжевници се добро информирани за делото на Кирил. Во тој пасус се наоѓа двојна восхвала – на Кирил и на словенскиот народ кој ентузијастички ја усвоил и прифатил новата азбука.

³¹⁸ Исто.

³¹⁹ Донка Петканова, Старобългарска литература IX-XVII век. Трето дополнено издание, София, 1997, стр. 227

Во цитираниот пасус, еден елемент што претставува маркер за време предизвикува спорови и разделени мислења кај двете групи. Тоа е датумот на создавањето на словенската азбука: 6363 година од создавањето на светот.

- 1) Пребројана по византиски начин таа година ја дава годината 855. Пресметувањето оди вака: $6363-5508 = 855^{320}$;
- 2) Пребројана по александриски начин таа година ја дава годината 863. Пресметувањето оди вака: $6363-5500=863^{321}$.

Прашањето е со кој начин на броење на годините или со кој начин на летоброење се служел Храбар? Па во врска со тоа, кога според него е создадена словенската азбука. Едни научници, главно, историчари велат дека Храбар го врши броењето на византиски начин. Другите научници, пак, главно, книжевниците, сметаат дека тој прави броење на годините по александриски.

Последните мислења на научниците водат кон тоа дека Храбар броел по александриски и со тоа ја заштитуваат александриската теза.

Во IX и X век во Византија се користат и двата вида летоброење. Според некои автори (на пример, според хронистот Теофан), александриското броење е поточно и попрецизно. Во старата литература од X век се забележуваат траги од употреба на тоа летоброење. Во времето на Борис и Симеон уште не се установени строги принципи при пресметката на датите.

Годината 855 не се усогласува со други значајни факти. Коцел го зема престолот во 861 година. Редовното присуство на неговото име во преписите на Храбровата творба не може да се објасни со грешка. Според Пространото житие на Кирил работата за создавањето на словенското писмо и книгите започнува по повод на претстојната мисија во Моравија (863 година). Дотогаш не постои словенската азбука. Ако ја

³²⁰ Види: Иван Богданов, **Безсмртни** слова. Коментирани литературни паметници, **Софија** 1980, стр. 41

³²¹ Исто.

земеме како точна годината 855, тогаш треба да ја докажеме неточноста на датумите во Пространото житие. Тоа досега од никого не е направено. Ете зошто најреално е да се мисли дека Храбар се служи со невизантиското летоброене и ја посочува како година на создавањето на словенската писменост 863 година.

Главниот, основен дел на ова дело е **директна полемика**. Тоа природно го определува делото како **творба на полемичката литература**.

Оваа творба е **заштитно-обвинителна (апологетско-полемичка)**. Нејзината задача е да ги отфрли укорите и нападите и да ја заштити словенската писменост создадена од Кирил. При заштитата како што гледаме, прозвучуваат и обвинителни ноти. На пример:

- противниците не знаат со колку букви пишуваат Грците;
- тријазичниците се безумци;
- грчките книжевници се недоволно образовани.

Кога нешто се заштитува, тоа неминовно и се восхвалува. За да се отфрли едно обвинение, треба да се изнајдат и да се пласираат аргументи во полза на она што се заштитува и со тоа да се истакне неговата предност. Храбар го заштитува, а едновременно и го восхвалува Кирил и неговото дело и ја воздига неговата личност.

„За буквите“ треба да се определи како апологија на словенската писменост. Има основа да се смета дека оваа творба е напишана слично на другите полемички дела од Средновековието. Храбар ја пишува за да ја искажува и јавно, пред публика. Каков што е случајот со останатите дела од ораторската проза, така и ова дело заживува литературен живот, се претвора во водич или во извор на знаење. Пред каква точно публика е исречена оваа творба и по каков повод е тешко да се одговори. Во таа смисла, можеме да изградиме помалку или повеќе хипотези.

„О писменех“ е пример за полемичко дело. Дури претставува образец за тоа како треба да изгледа и да се создаде еден полемички

текст. Почетниот дел во кој противникот се уште не се појавил со своите укори и напади е, навистина, мирен и спокоен, неемоционално разбрануван. Истражувачите овој дел го нарекуваат историски делбидејќи во него се соопштуваат историски вести. Но некои научници сметаат дека ваквото мислење е неточно. Донка Петканова е една од тие кои го оспорува фактот дека овој почетен дел е само мирен, спокоен и историски. Според неа, да, точно, од наше денешно гледиште тој дел е историски.³²²

За Храбар тој дел не е историски. Уште во првиот дел тој се јавува како **полемичар**. Овој дел на прв поглед навистина е мирен и спокоен, но тој претставува подготовка за полемиката и потпора на заштитата. Кирил е испратен од Бога за словенскиот род. Оваа теза веќе дава право за заштита на словенската нова азбука. Тука се содржани и вести кои сврзани со вториот дел стануваат аналогии. Словенската писмена култура преминува низ неколку етапи (за нив говоревме и погоре). Грчката писмена култура, исто така, минува низ неколку етапи. И во едниот и во другиот случај станува збор за многугодишен развој.

Не само што историјата до создавањето на завршеното родно писмо е многугодишна, туку и кај Грците и кај Словените, таа преминува низ слични етапи и тоа:

- бесписменост;
- користење на туѓи букви;
- создавачка дејност на земни луѓе.

Сведоштвото за значењето на првата буква кај Евреите и нејзината врска со грчката азбука, исто така, не е дадена само со информативна цел. Тој со сето ова го расчистува теренот, поставувајќи ја словенската азбука во веригата на културни процеси низ вековите и открива пат за нејзината заштита.

³²² Донка Петканова, Старобългарска литература IX-XVII век. Трето дополнено издание, Софија, 1997, стр. 228

Така почетниот дел од творбата е тесно поврзан со суштинската полемика и треба да се разгледува како **вовед во полемиката**, а не како исориски дел. Преку овој вовед на полемиката, читателот или слушателот се запознава со објектот на заштитата што понатаму ќе биде заштитиуван во понатамошната полемика и со мотивите на заштита кои произлегуваат од прашањето дали има основа словенската писменост да биде заштитиувана.

Во **суштинскиот полемички дел, Храбар спори во јасно исцртан и исконструиран план.**

Тука разликуваме **три клучни момента за полемиката** воопшто и тоа:

- 1) поставување на проблемот (нападот) или теза;
- 2) одговор (антитеза);
- 3) антитезата има два составни дела и тоа:
 - а) аргументација базирана на факти и
 - б) логички заклучок.

За да биде појасно, ќе го расчлениме деловите од полемиката што е наш предмет на анализа, на следниов начин:

- 1) Теза: „Некои велат – зошто создал 38 букви, може да се пишува и со помалку, како што Грците пишуваат со 24“.³²³
- 2) Антитеза:
 - а) аргументација базирана на факти:

³²³ Вера Стојчевска-Антиќ, „Од средновековната книжевност“, Скопје 1995, стр. 100-102

„А тие не знаат со колку букви пишуваат Грците. Впрочем, тие имаат 24 букви, но не ги исполнуваат со нив книгите, а додале и 11 дифтонга и 3 за бројка: 6, 90 и 900. И кога ќе се соберат со нив, стануваат 38“.³²⁴

б) заклучок: „Слично на тоа и по истиот начин, свети Константин создаде 38 букви“.³²⁵

ТЕЗА (обвинување)	
образложение	Цитат
<p>Поставувачите на тезата се немале точно пресметано со колку букви се служат тие, а напаѓаат.</p>	<p>„Некои велат – зошто создал 38 букви, може да се пишува и со помалку, како што Грците пишуваат со 24“</p>

АНТИТЕЗА (одговор – аргументација базирана на факти)	
Образложение	Цитат
<p>Аргументацијата е комплетно издржана.</p> <p>Ист број на букви има и во грчката и во словенската азбука.</p>	<p>„А тие не знаат со колку букви пишуваат Грците. Впрочем, тие имаат 24 букви, но не ги исполнуваат со нив книгите, а додале и 11 дифтонга и 3 за бројка: 6, 90 и 900. И кога ќе се соберат со нив, стануваат 38“.</p>

³²⁴ Истото.

³²⁵ Истото.

АНТИТЕЗА (одговор – заклучок)	
образложение	Цитат
Константин создавал по угледот и примерот на постоечките азбуки.	„Слично на тоа и по истиот начин, свети Константин создаде 38 букви“.

При вториот одговор заклучокот е:

„Затоа словенските букви се посвети“.

Заклучокот на третиот одговор е:

„Полесно е нешто отпосле да се поправи отколку прво да се создаде“.³²⁶

Заклучокот ја поткрепува оваа аргументација по логички пат како неспорно тврдење. Кога велиме неспорно тврдење, мислиме на ствдење кое со ништо не може да биде оспорено.

Во основата на сите три полемички елемента или момента лежи **аналогијата**. Оваа аналогија ја покажува блискота меѓу историјата на грчката и историјата на словенската писменост и со тоа се обессилуваат обвинувањата. Заедно со аналогиите, Храбар го користи и контрастот. Ако аналогиите ги отфрлаат нападите, контрастите ги истакнуваат предностите на словенската писменост. Не е знак за сиромаштија на јазикот тоа што писателот дури пет пати ги повторува зборовите „многу години“. Тој смислено постапува така за да премине од аналогијата кон

³²⁶ Вера Стојчевска-Антиќ, „Од средновековната книжевност“, Скопје: Детска радост, 1995, стр. 100-102

контрастот. Станува збор за исказот со кој тврди дека и Словените и Грците пишуваат со туѓи букви многу години, а Константин извршува огромна работа за малку години.

	образложение	конкретен цитат
аналогија	Црноризец Храбар го споредува историјатот на писмото на Словените и на Грците	И како што Грците ги направија своите букви подражавајќи ги еврејските, така и тој по образец на грчките.

Заедно со тој контраст, Храбар користи и други контрасти како што се следниве:

- јазичник – христијански светец;
- грчките книжевници биле многу, а Константин – еден.

	прв елемент	втор елемент
контраст	јазичник	христијански светец
	грчките книжевници биле многу	Константин бил еден

Заклучувачкиот дел од творбата по третиот одговор, исто така и помирен и поспокоен. Противникот тука останува во заден план. Тој веќе не поставува прашања, не обвинува, но неговото присуство се чувствува. Информациите што авторот ги дава се упатени кон противникот. Тој говори за словенските учители и за владетелите во чие време се создадени азбуката и книгите, не зас да ги просвети словените, туку за да истакне уште еден аргумент во заштита на Кириловата азбука.

Кирил и Методиј се популарни. Делото на Кирил не е легенда. За неговото дело постојат живи сведоци. Тука авторот повторно го користи спротивставувањето, велејќи:

„Грчките книжевници *не знаат* кој им ги создал буквите – сите словенски книжевници *знаат* за создавањето на словенската азбука“.

	прв елемент	втор елемент	конкретен цитат
контраст	Грчките книжевници <i>не знаат</i> кој им ги создал буквите	Сите словенски книжевници <i>знаат</i> за создавањето на словенската азбука	„Грчките книжевници <i>не знаат</i> кој им ги создал буквите – сите словенски книжевници <i>знаат</i> за создавањето на словенската азбука“.

Во композициска смисла делото „За буквите“ се одликува со забележителна пропорционалност и завршеност. Секој детаљ е добро осмислен.

Аналогијата и контрастот во композициската градба на творбата се потфат на спорот и еден тип на аргументација. Тие се природно врзани со другиот тип на аргументација, а тоа е културно-историската и логичката.

Фактичката културно-историска аргументација, односно културно-историската аргументација базирана на факти која што постои низ

целата творба во две различни форми е извлечена од книжевните византиски извори. Зошто велíme во две различни творби? Бидејќи во ова дело културно-историската аргументација базирана на факти се јавува како:

- историско искажување и
- полемичка форма како момент од антитезата.

Ваквата аргументација подлежи на големо сеопшто знаење и поседува голема докажувачка сила. Со својата научна аргументација, писателот ракува слободно со тоа што ги избира изворите за аргумент онака како што е неопходно во дадениот случај.

Тој избегнува подробности што би можеле да го отклонат од поставената задача или да му ја расеат мислата во други насоки. Поради тоа користи логички и композициски добро постафен материјал со многу факти за да ја оствари својата цел. Тоа ја покажува неговата начитаност и пред се неговото искуство и мајсторство како пистел – полемичар. Логичката аргументација дадена во заклучокот на секој одговор, секако, произлегува од големата начитаност на храбар. Наполно оригинални, поткрепени со конкретни реални воочувања, но и со преданија се и сведоштвата за историјата на словенското писмо и за делото на Кирил.

Полемичкото мајсторство на Црноризец Храбар се гледа и водењето сметка за запазување на претходно востановените правила за полемичката ораторска проза. Според барањата за создавање на полемичка проза и според правилата, Храбар води сметка за „предметот на речта“. Овој термин е објаснет од страна на Ракендит во неговото дело за реториката. Во полемичката творба не се потребни и неопходни многу литературни украсувања или столски украси. Секој излишен збор оди во насока на штета на самиот спор. Ете зошто кај Црноризец Храбар секој исказ е полн со содржина. Секоја реченица е комплетно осмислена и си е на место изречена.

Писателот, пред сè и над сè, се потпира:

- на фактите,
- на логичката врска меѓу фактите,
- на логичкиот суд и заклучок,
- на точноста и јасноста на мислата.

Во ова дело нема непотребно трошење на зборови и реченици. Во таа концизност јасно се истакнуваат двете спротивставени страни со нивните тези.

Но и покрај тоа, во таа кратка и концизна, а богата со содржина творба, авторот се погрижил за изразувањето и богатството на јазикот. Во некои случаи тој повторува едни исти зборови и ги доведува до ниво на „клучни зборови“. Такви се на пример: „многу години“, „разум“, „слично“.

Прави впечаток тоа што Црноризец Храбар ги сведува **цитатите од Библијата** на минимум. Користи само два цитата. Притоа цитирани се на памет, не дословно како во Светото писмо. Кога користи книжевни извори, тој исто така не цитира туку ги пренесува слободно оти има големо дотогашно знаење и познавање и од Библијата и од литературата воопшто.

Храбар не се потпира на авторитети, туку:

- ги сумира генерално своите знаења,
- ги подредува според своите поставени цели и
- целно ги насочува по сопствено убедување.

Се разбира, Црноризец Храбар добро го познава Светото писмо. Не користи научни анонимни извори, туку користи само една обработка на дела од Псевдо-Теодосиј и други познати творби.

Оваа особеност на творбата се определува како **суштина на спорот**.

Станува збор за оценката и за повторното приложување на прашањето за словенската азбука. Тоа едно прашање од практична природа. За словенската азбука, за нејзините квалитети и за можностите да се пишува добро со неа, не дал свое мислење ниту еден од византиските автори. Што се однесува до вестите за историјата на грчкото писмо, тие се извлечени од неканонски книги што не се бележани со знакот на светоста. Притоа слични вести се среќаваат во многу извори што се предавале и изучувале во училиштата. Тоа се познати и востановени нешта поради кои не е неопходно да се истакне и потцрта нивниот автор како авторитет при формата на цитирање. Кон сето ова може да се додадат и поуки од античката реторика.

Секако, не е без значење и личноста на Храбар и неговото авторско самочувствие. Така поради цел комплекс од причини Црноризец Храбар создава единствена по род, ваква апологија во христијанската литеература во периодот на IX и X век. Таа звучи целосно светски. По конструкција, цели и задачи, начин на избор и приложување на аргументацијата, творбата е оригинална.

Како писател – полемичар, Храбар се учи најпрво од средновековните реторичари. Тие се негов учител по техника за водење на спорот. Од писателите кои, евентуално, имале влијание врз Црноризец Храбар, мора да го споменеме Константин-Кирил. Храбар донекаде и наликува на Кирил како полемичар. Тоа го констатираме преку следново:

- тој ги знае, ги користи и ги почитува историските факти;
- се потпира на логички суд и извлекување на логички заклучоци;
- ги следи идеите на Кирил за нестбилноста на тријазичната теорија.

Во исто време Храбар се разликува од Кирил. Од него, тој не зема ништо конкретно:

- ниту аргументација;
- ниту композициска шема.

Задачите им се слични, но не се исти. При ваквата споредба ја земаме предвид „Беседа против тријазичниците“. Кирил индиректно ја заштитува словенската азбука од тријазичниците преку:

- нејзино бранење по принцип на богослужење на роден јазик;
- правото на јазиците да живеат и во книжевна форма.

Црноризец Храбар ја заштитува словенската азбука преку:

- конкретниот факт дека азбуката е комплетно завршено творечко дело на Кирил, а и покрај тоа е подложно на сомненија.

Храбар:

- создава своја композиција,
- следи своја цел според нападите и
- следи своја цел според потребите на конкретниот историски момент.

Следствено на тоа, кога говориме за влијанието на Константин-Кирил врз делото на Црноризец Храбар, не станува збор за заедмки или извадоци и цитати од текстовите на Кирил не станува збор ниту за подражавање. Станува збор за творечко восприемање на Кириловите завети и пренесување на сопствен и оригинален начин. Станува збор за индиректно влијание што може да се детектира во:

- следење на една демократска линија во литературата;
- развој на прогресивни идеи во корист на словенските интереси;
- усвојување на методите за спор.

И најважното е тоа што Црноризец Храбар поучен од Константин-Кирил Филозоф се одликува со *смелост во спорот*.

Општествениот бескомпромисен пример на Кирил му дава на Храбар кураж во борбата со тријазичниците. Искуството на Кирил има голем придонес во создавањето на творбата од Храбар како писател – полемичар.

Од сето ова речено можеме да направиме општа карактеристика на Храбар како писател.Црноризец Храбар:

- изворите, информациите, знаењата и податоците ги користи *слободно*;
- изворите, информациите, знаењата и податоците ги користи *критично*;
- изворите, информациите, знаењата и податоците ги користи *целенасочно*;
- создава дело со словенски дух;
- создава дело што го одразува зголемената и закрепната словенска самодоверба во самата епоха.

Делото за буквите содржи богатство од:

- идеи;
- факти;
- чувства.

Некои од фактите што ги изнесува авторот се единствени во средновековната книжнина. Тие не се откриваат во друг било каков пишан споменик. Тоа:

- му дава на делото историска важност;
- го прави важен извор за проучување на делото на Кирил и Методиј;
- го прави важен извор за проучување на историската судбина на капиталното дело на солунските браќа.

Творбата е раздвижена од многу и различни, дури спротивставени емоции. Писателот истовремено:

- иронизира со противниците;
- ги обвинува противниците;
- слави и торжествува за словенското дело и за неговите творци;
- се гордее со Кирил.

Сепак, зад сето ова стои едно основно, генерално чувство од кое е воден самиот Храбар, а тоа е словенското патриотско чувство, сврзано со стремежот на бугарската народност кон културно izdelување, издигнување исамопотврдување.

„За буквите“ на Храбар е совршено дело на полемичката литература, напишано со вештина и со солидно познавање на законите на полемичката уметност.

Тоа е **прво оригинално полемичко дело**, пишувано во нашата писмена традиција.

Кога ги имаме предвид многуте преписи на творбата на Храбар, а исто така и нејзините преработки во Бугарија, Србија и Русија и приспособувањето на творбата кон потребите на подоцнежните епохи, треба да кажеме дека делото „За буквите“ со тек на време добива и меѓународна распространетост и признание. Делото останува витално и долгоживотно низ целото Средновековие. Во руската средина ова дело е, пред сè, извор на знаење, историско четиво или извор на материјал за заштита на општоруските и локалните интереси. Во јужнословенската средина, творбата продолжува да игра пред се голема општествена улога. Понатаму низ годините и вековите, се развива нејзината полемичка насоченост и се користи за заштита на бугарската книжевна самобитност во новото општествено-политичко опкружување. Таква е ситуацијата со периодот на византиското владеење.

Низ идните години и векови, оваа апологија успева да ја зачува својата актуелност со тоа што се приспособува кон новите општествени потреби. Преку творбата „За буквите“ од Црноризец Храбар се

заштити и чуваат традициите и правата на својата народност во условите на туѓо робство.

Во суштина, во заднината на ова слово лежи цврстото убедување дека на Словените не може да им биде поблизок и поразбирлив било кој туѓ збор од самиот словенски.³²⁷

Трактатот „За буквите“ претставува најтипична апологија за развојот и афирмацијата на словенската писменост и воопшто за ширењето на словенската цивилизациска свест.³²⁸

ДРУГИ ДЕТЕКТИРАНИ ПОЕТИЧКО-ИНТЕРПРЕТАТИВНИ ЕЛЕМЕНТИ И НАРАТОРСКИ ИНТЕРВЕНЦИИ ВО АПОЛОГИЈАТА „ЗА БУКВИТЕ“

- Полемичарот започнува да раскажува во трето лице како веродостоен раскажувач. Сеприсутен е.
- Не вели „немале“ туку „немаа книги“. Значи и тој бил дел од тој колектив, кој немал книги.
- Ги споменува „Словените“ како етникум или како информант - маркер за народност;
- Прави опонирачка интервенција на ниво на текст:
 - книгите наспроти рески и цртчки;
 - книгите наспроти читање и гатање;
 - книгите наспроти многубоштвото.
 - Наспроти многубоштвото е единиот бог христијански.
- Говори за „транзицијата“ од многубоштво кон христијанство.

³²⁷ Витомир Митевски, Античка философија. Аристотел., Скопје 2008, стр. 126

³²⁸ Илија Велев, Проникнувања на традицијата и континуитетот, Скопје 2000, стр. 24

- Цртчки и рески се користеле кога немало азбука. Тука е имплицитно засведочена карпестата уметност.
- Следна била фазата на покрстување или прво - стадиум на многубоштво, па покрстување.
- Поставува реторичко прашање. На реторичко прашање читателот, публиката, реципиентот не може да одговори негативски затоа што во својата организациона структура прашањето содржи теза дека дадените зборови не можат да се пишуваат со грчки писмо, а се словенски.
- Користи двојни епитети: човекољубецот-метонимија или метафора.
- Прави алузија на митот за создавањето – есхатолошки, космогониски, а тоа произлегува од тезата дека Бог го создаде човечкиот род, но му даде и разум притоа.
- „Бог е милостив, словенски“ – го атрибутира Бог и го идентификува со „националност“.
- Употреба на сврзникот „и“ на почетокот од реченицата по углед на стиховите во Библијата.
- Интересно е употребувањето на терминот „подражавање“ што е термин на Аристотел.
- Како „некои“ ги именува напаѓачите, негативците. Впрочем, во дебата така се нарекуваат двете страни: афирмативци и негативци.

- Авторот овде е афирмативец, ја афирмира азбуката на Словените со тези.
- „Некои“ се алузија на „тис-говорите“ од Хомеровата Илијада: „Некој ќе рече...“
- Неговиот аргумент е „но тие не знаат“, а тој ги има фактите во ракав, знае сè, одлично е упатен.

Грчка азбука:		
Букви	самогласки	знаци за броеви
24	11	3
38		

Словенска азбука:
букви
38

Прежде оубо словени не имвахъ кѣнигъ, нъ урѣтами и рѣзани урѣ-
ахъ и гатаахъ, погани сѣште. Крѣстиеше же са, римьскѣми и грѣв-
скѣми писменѣи иждаахъ са писати словеньскѣ рѣвѣ богъ-оустроениа.
Нъ како можетъ са писати дѣрѣ грѣвскѣми писменѣи: богъ, или
жнестъ, или бело, или црѣкѣ, или уаианы, или широта, или идѣ, или
ждоу, или ѡзѣкъ и ина подобнаа снмъ? И тако бѣша многа лѣта.

По томъ же улюбѣколюбѣць богъ, строиан ебѣса и не остаелиан
улюбѣва рода безъ-разоума, нъ ебѣса къ разоумоу приеода и спасенью,
помилебавъ родъ словеньскъ, послаа имъ свѣтанго Константина Философа,
нарѣцимаго Курнаа, мѣжа правдѣна и истинна, и сътвори имъ
писмена три десѣте и осмь, оеа оубо по виноу грѣвскѣхъ писменъ, оеа
же по словеньскѣхъ рѣвѣи:.....

Се же сѣтъ писмена словеньскаа, снце ѡа подобаетъ писати и
глаголати: а, б, в, г и проуаа.

Дроусни же глаголютъ: по уѣто кѣтъ ли писменъ сътвориа? А
можетъ са и мѣньшѣмъ того писати; ѡакоже и грѣци дѣвѣма десѣтъма
и уѣтырѣма пишѣтъ. И не вѣдаѣтъ колнцѣмъ пишѣтъ грѣци; кѣтъ бо
дѣвѣ десѣте и уѣтыри писменъ, нъ не напѣзнаѣтъ са темн кѣни-
гѣ, нъ приложни сѣтъ двогласнѣхъ аі, и еѣ унѣменѣхъ же три:
шесте и дѣвѣтъдѣсѣтънон и дѣвѣтъсѣтънон и сѣбѣраѣтъ нѣхъ три
десѣте и осмь. Темъ же томоу подобно и еѣ тѣжде обраѣзъ сътвори
сѣаѣн Курнаа три десѣте писменъ и осмь.

Дроусни же глаголютъ: уѣсомоу же сѣтъ словеньскѣ кѣнигѣ?
Ни того бо кѣтъ богъ сътвориа, ни то анѣгелн, ни сѣтъ иждеконѣнѣи,
ѡако жндѣвскѣ и римьскѣ и кѣлискѣ, нже отъ конн сѣтъ и приѣати
сѣтъ богомъ.

А дроусни мѣнаѣтъ, ѡако богъ самъ кѣтъ сътвориа писмена, и не
вѣдаѣтъ са уѣто глаголюшѣ окаіанни! И ѡако трѣми ѡзѣкѣи повебѣла
богъ кѣнигамъ бѣити, ѡако же еѣ иванѣгелни пишѣтъ: и еѣ дѣсѣка
напѣсѣна жндѣвскѣ, и римьскѣ и кѣлискѣ, а словеньскѣ нѣстѣ тоу,
темъ же не сѣтъ словеньскѣна кѣнигѣ отъ бога.

„О писменех“
од Црноризец Храбар

„За буквите“

Порано, пак, Словените немаа книги, туку се служеа со рески и црточки, читаа и гатаа исто како и многубошците. А кога се покрстија, беа принудени словенските зборови да ги пишуваат со римски и грчки букви, без некое особено правило. Но како може да се пишува со грчки букви: и бгъ³²⁹ или жизънь³³⁰, сѣло³³¹ или цркѡвъ³³² или члкъ³³³ или широта или шедрѡты³³⁴ или юность³³⁵ или жзыкъ³³⁶ или іадъ³³⁷ и слични на тие? И така се продолжуваше многу години.

Потоа човекољубецот Бог, којшто го стори и не го остави човечкиот род без разум, туку сите луѓе ги доведува до разум и спасение, се смили на човековиот род, па им го испрати Св. Константина Филозоф, наречен Кирил, праведен и вистинољубив маж, кој им приготви 38 букви, едно по образ на грчката азбука, а други според словенскиот јазик. Таа³³⁸ започнува со *алфа*, а оваа³³⁹ со *аз*. И така обете започнуваа со *аз*. И како што Грците ги направија своите букви подражавајќи ги еврејските, така и тој по образец на грчките. Како што Евреите, кога воведуваат дете во училиште му велат: „Учи се!“ - како она што значи *алеф*, така и Грците го примија *алфа*. По тој начин правилото во

³²⁹ бог

³³⁰ живот

³³¹ многу

³³² црква

³³³ човек

³³⁴ дарежливост

³³⁵ младост

³³⁶ јазик

³³⁷ отров

³³⁸ грчката азбука

³³⁹ словенската азбука

еврејската реченица стана заповед во грчкиот јазик, којшто се дава на детето! „Во училиштето барај алфа, бој се, вели, од грчкиот јазик!“ Слично на тоа и Св. Кирил ја направи првата буква аз. И како прва буква аз, дадена од Бога на словенското племе за да се отворат устите на децата при учењето на разумот преку буквите, тоа се произнесува со широко отворање на устата, а другите букви се произнесуваат со послабо отворање на устата.

Овие словенски букви и вака треба да се пишуваат и изговараат: а, б, в дури до о и тие се 24 букви. Исти како грчките букви се и овие: А, Б, Г, Д, е, з, и, т, ѝ, к, л, м, н, с, о, п, р, с, ѿ, v, х, ш, т, ф. Четиринаесет се според словенскиот јазик и тие се овие: Б, Ж, С, Ц, Ч, Ш, Ш, Ъ, Ы, Ь, Ћ, Ю, Ж, А.

Некои велат: „Зошто сторил 38 букви? Може да се пишува и со помалку како што прават Грците кога пишуваат со дваесет и четири“. Но тие не знаат точно со колку букви пишуваат Грците. Има, навистина, 24 букви, не не ги исполнуваат со нив книгите, ами додале уште 11 двогласи и 3 знака за броевите 6, 90 и 900, та се збираат 38 букви.

Има пак некои што зборуваат: „Зошто е словенската азбука? Ниту Бог ја створил, ниту ангелите, ниту се отпрвин створени³⁴⁰ и примени од Бога како што се тоа еврејските, римските и грчките?“ А трети мислат дека сам Бог го создал буквите. А не знаат, кутрите, што зборуваат дека на три јазика Бог наредил да се пишуваат книги, како што пишува во евангелието: „И имаше штица напишана на еврејски, римски и грчки.“ А словенски таму немаше, та заради тоа словенските букви не се букви од Бога. На тоа што да кажеме и што да им речеме на такви безумни? Да им кажеме како што сме научиле од Светото писмо, и дека се по ред и се иде од Бога, а не од друг некој. Не го создал Бог прво еврејскиот јазик, ниту римскиот, ниту грчкиот, туку сирискиот на кој што зборувал Адан, и од Адама до потопот кога Бог ги разделил јазиците при вавилонската кула:³⁴¹ „Размешани беа јазиците.“ И како што се размешаа јазиците и

³⁴⁰ Се мисли на буквите.

³⁴¹ столпотворение

наравите и обичаите, наредбите и законите и искуствата.³⁴² на Египќаните - геометријата, на Персијанците, Халедите и Асирците - астрономијата, гатањето, врачањето, маѓепсувањето и секаква човечка вештина; на Евреите пак, светите книги, а во нив е пишано дека Бог го создаде небото и земјата и сè на неа и сè по ред како што пишува; а на Грците - граматиката, реториката и филозофијата.

Но пред тоа Грците немаа букви на свој јазик, а ги пишуваа своите зборови со феникиски букви. Така беше многу години. После се јави Паламид, што почна од алфавита и им изнајде на Грците само 16 букви. Кон нив Кадам Милетски додаде уште три букви. Со овие 19 букви пишуваа многу години. А после Симонид изнајде и додаде уште две букви, писателот Епихариј изнајде три букви и се собраа 24 букви. По многу години Дионисиј Граматик изнајде шест двогласки, после друг пет, и друг три за броевите. И така мнозина за многу години, двај собраа 38 букви. После пак, кога поминаа многу години, се најдоа и по божја повела 70 мажи, што го преведоа од еврејски на грчки јазик.³⁴³ Свети Константин наречен Кирил, сам и словенските книги и букви ги преведе за малку години, а оние мнозина и за многу години: седум души ги создадоа нивните букви, а седумдесет души преводот. Затоа словенските букви се посвети и подостојни за почит, зошто свет маж ги створил, а грчките, пак, букви многубошци.

Ако, пак, некој рече дека не ги донаправил добро, бидејќи и сега се доправаат, и на тоа ќе одговориме: „Исто така и грчките многу пати се поправани од Ахила и Симаха, а потоа и од мнозина други. Оти позгодно е да се поправаат после, отколку првпат да се создаваат.“

Ако ги запрашаш, пак грчките книжевници: „Кој ви ги создал буквите и превел книгите? - Тоа малцина од нив и ретко знаат за тие работи. Ако, пак, ги запрашаш словенските книжевници: „Кој ви ги создал буквите и кој ви ги превел книгите?“ - сите знаат и одговарајќи ќе кажат: Свети Константин Философ, наречен Кирил, тој нам ни ги создаде буквите и книгите ги преведе, заедно со брата си Методија. Уште се живи

³⁴² науките

³⁴³ Се мисли на преводот на Светото писмо.

оние што ги виделе нив.“ И ако прашаш во кое време , знаат и во одговор ќе речат дека тоа станало во времето на грчкиот цар Михаил, бугарскиот кнез Борис моравскиот кнез Коцелъ - во годината од создавањето на светот 6363.³⁴⁴ Има и други одговори и на друго место ќе ги кажеме зашто сега нема време.

³⁴⁴ 863 година

7. БОГОМИЛСКИ ИЗВОРИ ВО МАКЕДОНСКАТА ПИСМЕНА ТРАДИЦИЈА

Во ова поглавје од нашиот труд ги резимираме изворите на средновековната книжнина за богомилството³⁴⁵. Прво ги потенцираме досегашните проучувачи на изворите граѓа за богомилската ерес, па даваме кус осврт:

- базичните принципи,
- симболиката и
- првите пишани документи на богомилството.

Важни се анатемите, донесени помеѓу 912 и 925 година, за време на патријархот Никола. Во исто време се појавува **полемиката на Јован Егзарх** со дуалистичките еретици. Овие документи ги поткрепува и житието на Свети Климент.³⁴⁶ Најзначајно сведоштво претставуваат актите на Катарскиот собор одржан во 1167 година во Караман, Франција. Најважното еретичко жариште на богомилството³⁴⁷ и првата црковна општина биле во Македонија, во областите кои ги населувало племето Драговити. Историските извори за богомилството можат да се разделат на две групи во зависност од тоа дали се богомилски или се антибогомилски. Богомилските извори во македонската писмена традиција од страна на наши релевантни медиевисти се класифицирани во три категории и тоа како: словенски, грчки и латински. Ние ја браниме тезата за нераскинливата врска помеѓу богомилството и апокрифите.

Најважниот богомилски извор е „Тајната книга на богомилите“. Најголем дел од значајните богомилски извори се истакнуваат со својата

³⁴⁵ Види: Dragan Brujić (2005). „Vodič kroz svet Vizantije (Guide to the Byzantine World)“. Beograd. стр. 51. <http://www.cartileonline.eu/carte/1025738/dragan-brujia-vodia-kroz-svet-vizantije> Dragan.; Бранко Панов, „Средновековна Македонија“, Мисла, Скопје, 1985, том 3, стр. 288-289; Бранко Панов, „Средновековна Македонија“, Мисла, Скопје, 1985, том 3, стр. 290; Miodrag Pavlović, *Izabrane pesme*. Beograd: Rad, 1979, стр. 62; Стефан Илиевски „По чекорите на македонските богомили“, Македонска Ризница бр. 7

³⁴⁶ Вера Стојчевска-Антиќ, Драгољуб Драгојловиќ. *Богомилството во средновековната изворна граѓа*. Скопје: МАНУ, 1978.

³⁴⁷ Бошко Богоевски, *Историски речник*, Тетово 2015, стр. 23.

противбогомилска одлика. Такво е полемичкото дело, „Беседата против богомилите“, чиј автор е Презвитер Козма, црковен писател од X век.

7.1. КРАТОК ОСВРТ КОН ДОСЕГАШНИТЕ ПРОУЧУВАЊА НА ОРИГИНАЛНИТЕ БОГОМИЛСКИ ИЗВОРИ

Средновековните истражувања изобилуваат со отсуство на одредени извори, податоци и информанти. Слична е ситуацијата и со постоењето на богомилските извори во македонската писмена традиција. Недостасуваат автентични и комплетно сигурни извори што, од една страна не претставува пречка, ами уште поголем предизвик за медиевистите, а од друга страна, го отежнува испитувањето на богомилството што носи денес одредени последици од „импровизиранката“ работа на одредени истражувачи. Со второво алудираме на претходно настанатата состојба во која како резултат на скудниот изворен материјал, истиот е надополнет со разновидни реконструкции (како што тврдат Стојчевска-Антиќ и Драгојловиќ)³⁴⁸.

Во секој случај, најрелевантно истражување и најсоодветен научен пристап кон богомилските извори и кон богомилството воопшто, претставува не парцијална, ами целосна оценка и не селективен, ами компаративен поглед, согледување и проучување на сите домашни и странски извори со кои располагаме.

Повеќе наши истакнати проучувачи и создавачи на трудови за богомилството, се вложиле себеси во конкретно детектирање и анализа на богомилските извори. Меѓу проучувачите ќе ги споменеме: Драгољуб Драгојловиќ, Вера Стојчевска-Антиќ, Добрила Миловска, Илија Велев, Донка Петканова, Јордан Иванов, Марија Арабаџиева и многу други, кои со својата научно-истражувачка и книжевна дејност дале голем придонес во проучувањето на конкретнава тематика и област. Во нивната досегашна проучувачка и научно-истражувачка дејност највредните и нејценети извори за богомилството се собрани на едно место

³⁴⁸ Меланија Шерденковска. „Богомилско движење и неговите импликации“. *БЛЕСОК*, бр. 15, Скопје: јуни-јули 2000

7.3. БАЗИЧНИ ПРИНЦИПИ, СИМБОЛИКА И ПРВИ ПИШАНИ ДОКУМЕНТИ НА БОГОМИЛСТВОТО³⁴⁹

Религиозната основа на која настанало богомилството е христијанството во неговиот изворен облик. Богомилите за себе велеле дека се „крстјани“ и кон Христа имале извонредна почит. Тргувајќи од ставовите од почетоците на христијанството, тие сметале дека за поединецот да му се обрати на Бога, не му се потребни посредници – луѓе од црковната институција, кои веќе биле длабоко огрешени во лакомоста и неморалот, па не им бил неопходен ни црковен објект. Тие, во почетокот, своите проповеди и духовни покрстувања, ги изведувале најчесто на отворен простор во близина на селото, односно градот.

Во почетокот на X век веќе се појавуваат и првите пишани документи што зборуваат за почетокот на богомилството³⁵⁰. Тоа е една листа анатели од провинцискиот синодик на православието, донесена помеѓу 912 и 925 година, за времедувањето на патријархот Никола. Во речиси исто време се појавува полемиката на Јован Егзарх со дуалистичките еретици. Овие документи ги поткрепува и житието на Свети Климент, во кое се зборува за „лошата ерес“ во охридската област по Климентовата смрт. И покрај ваквата основа на нивното учење, тие го отфрлиле христијанскиот монотеизам, а го прифатиле теолошкиот дуализам. Според нив целиот видлив и материјален свет е создаден од двата бога (богот на светлината и на темнината, на доброто и на злото), кои паралелно постојат во светот и во секого од нас. Со светот владее постојаниот двоен принцип на создавањето и на уривањето. На тој начин тие ја објаснувале и социјалната неправда, постоењето на богатите феудалци и црквата и сиромашното закрепостено селанство.

Отпрвин како верско-опозициона секта, богомилството ги мобилизирано народните маси во борба против сè појакото феудално

³⁴⁹ *H. Ch. Puech*, *Le manichéisme, son fondateur, sa doctrine*, Paris, 1948 (второ издание во 1967 г.); *A. Л. Кац*, *Манихејство в римской империи по данным Акта Архелаи*, *Вестник древней истории*, 1955, кн. 3, с. 168; *Д. Ангелов*, *Богомилството в България*, София, 1969, с. 119;

³⁵⁰ Комплетна база на библиографски единици – библиографија за богомилството види на: https://bogomili.files.wordpress.com/2014/08/krastina_gecheva_bogomilstvoto.pdf

поробување. Тивкиот и прикриен револт, се претворил во отворен и бурен протест, па движењето се претворило во вистинско социјално реформаторско движење со отворени стремежи за промена на општествениот поредок, при што најизразено било нивното барање за „укинување на сите општествени установи што ги водел феудализмот.

За врските со новооформената еретичка црква во Италија и Франција, но и за организацијата и функционирањето на богомилската црква на Балканот, најзначајно сведоштво претставуваат актите на Катарскиот собор одржан во 1167 година во Сан Феликс во Караман, близу Тулуз, во Франција. На овој собор претседавал папата Никита од Цариград, приврзаник на еретичката црква од Драговитија, а од одлуките на овој собор се познати „седумте цркви на Азија“, меѓу кои се споменуваат „ecclesia Romanae, Dragumetae, Meliguae, Bulgariae I Dalmatiae”.

Врз основа на достапната литература, според Драгојловиќ, може да се докаже вистински континуитет во развојот на богомилската ерес, од почетните рудиментарни форми до потполно автентична и теолошки заокружена целина, меѓутоа и вистинска хронолошка врска помеѓу временски одвоените вести, од почетокот на X, па сè до средината на XV век, само во Македонија, во областите каде што живееле македонските Драговити. Во останатите делови на Балканот и Мала Азија, се појавувало повремено, прекинувано повеќепати со подолги периоди на затишје.

Она што за нашето понатамошно истражување е многу интересно, е симболиката која ја употребувале богомилите, како и остатоците во материјалната култура, обичаите и верувањата што можеме да ги сретнеме и денес. Своето непочитување на храмовите како „домови Божји“, го темелеле на Матеевото Евангелие (6.6), во кое како место за молитва (според македонскиот превод), се препорачува „скришна соба“ во нивните домови. Сведоштвото за постоење на молитвени простории наоѓаме во легендите за поп Богомил, според кои неговото родно место

е селото Богомила, во чија близина се наоѓа и неговиот гроб, каде бил изграден параклис што на Богомилите им служел како молитвен дом.³⁵¹

7.4. МАКЕДОНИЈА – ЖАРИШТЕ НА БОГОМИЛСТВОТО

Најважното еретичко жариште на богомилството, воедно и првата црковна општина, била во Македонија, во областите кои ги населувале племето Драговити. Од тука Богомилството било пренесено во целото Повардарие, потоа на целата територија на Македонија, а од тука било проширено во Бугарија,³⁵² Србија, Босна, а поминало и во Италија, Франција и некои други земји.

Многу длабоки траги остава дуализмот во градовите на Северна Италија и Јужна Франција, каде што станал идеал на граѓанството. Во Италија дуалистите се познати како Патарени, а во Франција – Катари, со тоа што и едните и другите ја сметале Драговитската богомилска општина за своја матица.

Воопшто, ова учење се раѓа во Македонија, каде што се откриени најстарите богомилски општини, корените на масовната богомилска распространетост, богатата традиција, чии траги допираат и до денес.³⁵³

И во науката воопшто владее мислењето дека богомилството се појавило најнапред во Македонија³⁵⁴ како форма на павликијанството.³⁵⁵

³⁵¹ Вера Стојчевска-Антиќ. Историја на македонската книжевност. Средновековна книжевност. Скопје: Детска радост, 1997.

³⁵² Д. Ангелов, Богомилството в България, София, 1969, с. 271 сл. Срв. още История на българската литература, т. I, София, 1962, с. 183; Полакова, Материали о развитии дуалистических народных сказок у славян, Slavia, XXXIV, 1965, сеš. 3, с. 460 сл.; Е. Георгиев, Литература на изострени борби в средновековна България, София, 1966, с. 87 сл.

³⁵³ Вера Стојчевска-Антиќ. Апокрифи. Скопје: Табернакул, 1996.

³⁵⁴ Славко Димевски, Црковна историја на македонскиот народ, Скопје 1965, стр. 25

³⁵⁵ Д. Ангелов, Влияния на чужди ереси върху богомилството. Известия на семинарите при Историко-филологическия факултет на университета „Св. Климент Охридски“, кн. 9, I, 1942, с. 148 сл.; D. Obolensky, A study in Balkan neo-manichaeism, Cambridge, 1948, p. 28 сл.; Е. Э. Лившиц, Павликианское движение във Византии в VIII и первой половине IX в., Виз. вм., V, 1952, с. 51 сл.; Ст. М. Бахшян, Павликианское движение в Армении, Ереван, 1955; Ἱ. Ἀναστασίου, Οἱ παυλικιανοί, Ἀθήναι, 1959; M. Loos, Le mouvement paulicien à Byzance, Byzantinoslavica, XXIV, 2, 1963, с. 258—287, и XXV, I, 1964, с. 52—69; J. Gouillard, L'hérésie dans l'Empire Byzantin des origines au XIII siècle, Travaux et mémoires, I, Paris, 1965, с. 307—312.

Бранко Панов е дециден дека Македонија е татковина на богомилството во која тоа почнало да се шири како „заразна болест“.³⁵⁶

7.4 ПОДЕЛБА НА БОГОМИЛСКИТЕ ИЗВОРИ³⁵⁷

Историските извори за богомилството можат да се разделат на две групи во зависност од тоа дали се дело на следбеници или се дело на противници на тоа учење што со други зборови, термиолошки, би се рекло – дали се богомилски или се антибогомилски.

Богомилските извори во македонската писмена традиција од страна на наши релевантни медиевисти се класифицирани во три категории и тоа како:

- словенски извори (словенска изворна граѓа);
- грчки извори (грчка изворна граѓа);
- латински извори (латинска изворна граѓа).

Словенските извори во својата категорија содржат:

- полемичка книжевност;
- канонски и правни списи;
- записи и натписи;
- житија и
- пофалби, молитви и литургиски текстови.

Грчките извори како такви содржат:

³⁵⁶ Бранко Панов, Средновековна Македонија од македонската средновековна историја. Том 3, Скопје 1985, стр. 274.

³⁵⁷ Д. Ангелов, Богомилството в България, с. 37 сл. Там са вклучени не само изворите за българските богомили, а и някои извори, които се отнасят до учението на катарите в Италия и Франция.; Д. Ангелов, Б. Примов, Г. Батаклеев, Богомилството в България, Византия и Западна Европа в извори, София, 1967, с. 1—231.

- епистографија;
- канонски, правни и судски списи;
- житија;
- историографија и хронографија;
- полемичка книжевност;
- пофалби, молитви и литургиски текстови.

Латинската изворна граѓа е сочинета од:

- полемичка книжевност;
- соборски и останати службени акти;
- историографија и хронографија;
- епистографија;
- записи.

7.5. ВРСКАТА НА БОГОМИЛИТЕ СО АПОКРИФНАТА ЛИТЕРАТУРА

Во науката апокрифите³⁵⁸ најчесто се поврзуваат со богомилството, но во одредени случаи таа врска се негира. Самиот збор апокриф доаѓа од грчкиот јазик што во превод значи: скриен, таен, лажен, овиткан.³⁵⁹

Ние ја браниме тезата за нераскинливата врска помеѓу богомилството и апокрифската оставнина. Евтимии од Периблепт, византиски автор од втората половина на XI век, тврди дека од богатата апокрифна литература богомилите ја прифатиле само „Петровата апокалипса“, а дава и други докази за изворната граѓа на богомилството. Другите дела што се спомнуваат во изворната граѓа на богомилството, а припаѓаат на анонимното литературно творештво, во еден дел се

³⁵⁸ Вера Стојчевска – Антиќ, Апокрифи, Скопје 1996, стр. 7 – 56 (Предговор.)

³⁵⁹ Добрила Миловска, „Апокрифна литература“. БЛЕСОК, бр. 27, Скопје: јули-август 2002.

преземени од христијанската апокрифа книжевност, а другиот дел од масалијанскиот и павликијанскиот кодекс на книги.

Апокрифните текстови водат потекло од старата еврејска религиозна литература во која со нив се означувале тајни книги кои обработувале иста тематика како и старозаветните книги. Во вториот век п.н.е. тие текстови, заедно со другите еврејски старозаветни книги биле преведени на грчки јазик. Првите христијани ги презеле апокрифите од тие грчки преводи и оттогаш тие почнале да играат важна улога во христијанската литература. Тие што живееле во првите векови од христијанството многу се интересирале за некои од поважните личности и настани од старозаветната историја за да можат да научат многу повеќе детали отколку што можеле да најдат во текстот на Библијата. Оттаму во тоа време многу се распространувале анонимните апокрифни текстови кои со многу фантазија ги преработувале и проширувале библиските легенди. Паралелно со старозаветните се појавиле апокрифни текстови кои на ист начин ги разработувале настаните и личностите од Новиот завет. Особено голема била потребата од вториот вид апокрифи кои содржеле многу неразбирливи и апстрактни места, многу симболи и алегии и кои не биле многу достапни до широките народни маси. Пишувачите на тие старозаветни и новозаветни апокрифи останале анонимни, а понекогаш се случувало тие за да им дадат поголем авторитет на текстовите ги потпишувале со имиња на најстарите христијански писатели, со имињата на некои апостоли и нивните ученици.

Тие „лажни“ апокрифни текстови почнале да се множат во феудализмот кога христијанството станало званична црква наспроти која никнувале разни ереси како форма на отпорот за христијанизација, односно феудализација. Против нив христијанските претставници во вториот век ги издвоиле канонските од неканонските текстови и создале индекс на „лажни“ апокрифни книги. Оваа постапка се применила со старозаветните апокрифи кои до нас стигнале по пат на превод од еврејски јазик. Понекогаш тие преводи биле многу слободни, зашто преведувачите не го знаеле добро грчкиот / еврејскиот јазик.

Највредните препишувачи и корисници на апокрифите биле богомилите. Оттаму во апокрифите можат да се сретнат некои епизоди за нивното учење кои ги нема во текстот што се преведувал.

Според настаните и личностите со кои се занимавале, апокрифите можат да се поделат на: старозаветни и новозаветни апокрифи.

Старозаветните апокрифи ги имало помалку зашто богомилите во своето учење го отфрлале најголемиот дел од Стариот завет. Сепак во нивниот развој, а особено после прогоните на богомилите тие користеле некои старозаветни легенди кои биле погодни преку нив да се прикријат основните принципи на богомилското дуалистичко учење. Таква е *Книгата за Енох* која е пишувана во облик на визија или апокалипса и која е прогласена за апокриф во V век н.е. кога почнале да се користат разни дуалистички учења. За овој апокриф се сметало дека го напишал самиот Енох кој бил седми човек од Адама, првиот човек на земјата спрема христијанската легенда.³⁶⁰

По својата содржина апокрифите, најчесто, се поврзани со книгите на Стариот и Новиот завет и во извесна смисла темаски ги прошируваат и дополнуваат. Во некои случаи, покрај дополнителните податоци за библиските збиднувања и библиските личности, се искажуваат и нови мисли и сфаќања за создавањето на светот и библиската историја што секако го привлекувало вниманието на средновековниот читател.³⁶¹

Во зависност од нивната содржинска определба апокрифите ги делиме на две основни групи: старозаветни и новозаветни.

Старозаветните апокрифи³⁶² тематски се поврзани со старозаветните преданија и личности а новозаветните – со теми кои произлегуваат од библиските книги на Новиот завет. Старозаветните апокрифи од своја страна се делат на три групи:

- Апокрифи за создавањето на светот (Слово за создавањето на светот, Сказание за создавањето на ангелите и др.),

³⁶⁰ Донка Петканова. Стара бугарска литература. Апокрифи. Софија: 1982.

³⁶¹ Ѓорѓи Поп Атанасов, Речник на старата македонска литература, стр. 17

³⁶² Вера Стојчевска – Антиќ, Апокрифи, Скопје 1996, стр. 59 – 146 (тука е сместен избор на старозаветни апокрифи)

- Апокрифи за библиските патријарси и цареви (Слово за праведниот Аврам, Аврам и Сара, Гостопримството на Аврам, Жртвувањето на Исак, Смрт Аврамова, Соломон и Китоврас, Судови Соломонови, Соломон и савската царица и др.)³⁶³ и
- Старозаветни откровенија (Откровението на Аврам, Книга Енохова, Откровение Варухово, Видение Исаево и др.)³⁶⁴

На исто толку групи ги делиме и новозаветните апокрифни текстови³⁶⁵:

- Апокрифни евангелија и евангелски раскази;
- Апокрифни дела апостолски и апостолски посланија и
- Новозаветни апокрифни откровенија (апокалипси).

Апокрифните евангелија содржински ги дополнуваат четирите канонски евангелија, кои ја опишуваат проповедничката дејност на Исус Христос и неговата жртва за спасување на човештвото. Бидејќи во Неговите канонски евангелија недостасуваат разни детали од земниот живот на Христос, неговото детство и сл., тие пропусти на четирите официјално признати евангелија се дополнети со апокрифните евангелија. Славистичката наука располага со податоци за над триесет апокрифни евангелија, но повеќето од нив не се сочувани или пак се сочувани во фрагменти. Поголемиот дел од тие евангелија се појавиле во периодот помеѓу II и IV век од новата ера. Во словенската писменост најшироко распространение добиле Протоевангелието на Јаков, Томиното

³⁶³ Христоматия по старобългарска литература, София, 1961 с. 114—119; *E. Tourdeanu*, *Arosgruphes bogomiles et pseudobogomiles*, с. 187—194. *Д. Ангелов*, Богомилството в България, София, 1969, с. 271 сл. Срв. още История на българската литература, т. I, София, 1962, с. 183; *Полакова*, Материали о развитии дуалистических народных сказок у славян, *Slavia*, XXXIV, 1965, сеж. 3, с. 460 сл.; *Е. Георгиев*, Литература на изострени борби в средновековна България, София, 1966, с. 87 сл.

³⁶⁴ Ѓорѓи Поп Атанасов, Речник на старата македонска литература, стр. 18

³⁶⁵ ³⁶⁵ Вера Стојчевска – Антиќ, Апокрифи, Скопје 1996, стр. 147 – 255 (тука е сместен избор на новозаветни апокрифи).

евангелие (повеќе познато како Детство Исусово)³⁶⁶ и Никодимовото евангелие.³⁶⁷

Во зависност од својата содржина апокрифните евангелија се делат на три групи:

- Во првата група спаѓаат евангелија што раскажуваат за животот на Исусовите родители и за неговото раѓање;
- Во втората група се опишува детството на Исус Христос и неговиот живот до времето кога тој започнува да го проповедува своето учење и
- Во третата група се опишуваат последните денови од неговиот живот, неговата смрт, воскресение, вознесение и збиднувањата што следеле по нив.

Трите споменати погоре словенски евангелија (Протоевангелието на Јаков, Томино евангелие (повеќе познато како Детство Исусово)³⁶⁸ и Никодимовото евангелие) припаѓаат на овие три групи.

Протоевангелието на Јаков припаѓа на првата група: раскажува за раѓањето на Исусовата мајка Марија, нејзиното воедување во храм, благовештението, раѓањето на Исус, бегството на Јосиф со Марија и Исус во Египет итн.

³⁶⁶ L'evangile selon Thomas, texte copte établi et traduit par A. Guillaumont, H. Ch. Puech et al., Paris, 1959. Новобългарски превод в Христоматия по старобългарска литература, София, 1961, с. 124 сл. Извадки от старобългарския текст с новобългарски превод у Ц. Кристанов, И. Дуйчев, Естествознанието в средновековна България, София, 1954, с. 182 сл. Едно ново споменавање за Томино евангелие като любима книга на еретиците се среща в една наскоро издадена група от анатемите от XI в. (срв. J. Gouillard, Le synodikon de l'orthodoxie, Travaux et Mémoires, II, Paris, 1967, с. 313, анатема 10). Според E. Tourdeanu, Аросуфhes bogomiles et pseudobogomiles, р. 203, Томино евангелие не може да бъде включено в кръга на еретическата литература. Напротив, E. Георгиев (Литература на изострени борби в средновековна България, София, 1966, с. 130 сл.) в пълно съгласие с И. Иванов вижда в този апокриф едно от най-любимите произведения на богомилитъ, в което се протрпяват типични страни на тяхната етика. Срв. също История на българската литература, т. I, София, 1962, с. 184 сл.

³⁶⁷ Ѓорѓи Поп Атанасов, Речник на старата македонска литература, стр. 18

³⁶⁸ Види и: E. Георгиев, Литература на изострени класови борби в средновековна България, София, 1966, с. 194 сл. (с библиографски указания); E. Tourdeanu, Аросуфhes bogomiles et pseudobogomiles, с. 194.

Томиното евангелие содржи раскази за детството на Исус.

Во Никодимовото евангелие се поместени две литературни творби кои се однесуваат на судењето и на смртта Исусова: Дела Пилатови и Слегувањето на Исус Христос во пеколот.

По принцип авторството на апокрифните евангелија им се припишува на авторитетни христијански личности, најверојатно, за да се овозможи нивното непречено ширење меѓу верниците. Така, Протоевангелието на Јаков му се припишува на никој друг ами на самиот брат Господен – ерусалимскиот епископ Јаков. Томиното евангелие – на познатиот Христов ученик, Неверни Тома (поретко Тома Израелецот). Никодимовото евангелие се претставува како дело на оној „таен“ Исусов ученик, по име Никодим, кој прави безуспешен обид да го спаси својот учител, а потоа заедно со Јосиф Ариматејски го погребува саканиот учител.

По својата содржина мошне слични на апокрифните евангелија се и така наречените апокрифни евангелски раскази. Тие претставуваат или самостојни книжевни дека или пак се текстуално изградени врз основа на канонските евангелија. Популарни апокрифни евангелски раскази се: Сказанието за Афродитијан Персијанецот, Посланието на Авгар до Исус Христос и Словата на Богослов и Јоан Солунски за Успение Богородично.³⁶⁹

Иако поретко, во словенската литературна традиција се среќаваат апокрифни текстови поврзани со животот и делата на Христовите апостоли: Петар и Павле, Андреј и Матеј, Варнава, Филип, Тома, Јоан, Јуда и др. Освен како дела апостолски, овие апокрифни текстови се означуваат и со разни други имиња: Патешествие, Житие, Чудеса, и сл. На јужнословенски терен најпопуларни биле т.н. Дела на апостолите Андреј и Матеј и Сказанието за Јуда Искариотски.

Што се однесува до новозаветните апокрифни откровенија, можеме да констатираме дека тие се јавуваат како природно продолжение на старозаветните откровенија и тематски се поврзани со задгробниот живот, рајот и пеколот и Второто Христово пришествие,

³⁶⁹ Ѓорѓи Поп Атанасов, Речник на старата македонска литература, стр. 19

крајот на светот, доаѓањето на Антихристот пред страѓниот суд. Покрај единственото канонско откровение (Откровението на Јоан Богослов) со кое завршува текстот на Новиот Завет, постојат и повеќе новозаветни апокрифни апокалипсиси: Апокрифното откровение на Јоан Богослов, Одење на Богородица по маките, Видението на Апостол Павле, Откровението на Методиј Патарски и др. Апокрифното откровение на Јоан Богослов, чиј словенски превод настанал, најверојатно, во текот на 12 век, се јавува во словенската писменост под две заглавија: Слово на Јоан Богослов за пришествието Господне и Прашања на Јоан Богослов кон Господ на Таворската планина. Од овој апокрифен апокалипсис постојат повеќе словенски преписи: Берлински препис од XIII век, препис на Бичков од XIV век, Хлудов препис од XIV век, Соловецки препис од XVII век. Според Ватрослав Јагиќ, Берлинскиот јусов препис претставува прототип на другите подоцнежни словенски преписи. Во истиот Берлински зборник е сочуван и препис од апокрифниот текст „Прашања на Јоан Богослов кон Аврам на Елеонската планина“, кој содржински му е близок на апокрифното Јоаново откровение. И од него се сочувале повеќе словенски преписи меѓу кои поважни се преписите на Среќковиќевиот зборник од 14 век, Панаѓурскиот зборник од 16 век и Загрепскиот препис во ракопис од 16 век.

Кон апокрифите припаѓаат и некои дела од природно-научен карактер (Разумник), Гаталните книги за гатање (Громовник, Коледник, Лунник, Трепетник и др.), како и богомилската литература.

За истражувачите на македонската апокрифна литература особен интерес претставуваат ПОПДРАГОЛЕВИОТ ЗБОРНИК од XIII век (српски препис од македонска предлошка) и ТИКВЕШКИОТ ЗБОРНИК од XVI век во кои се поместени голем број старозавени и новозаветни апокрифни состави.³⁷⁰

³⁷⁰ Ѓорѓи Поп Атанасов, Речник на старата македонска литература, стр. 19

7.6. ОРИГИНАЛНИ БОГОМИЛСКИ ИЗВОРИ

Постојат и оригинални дела од богомилската книжевност, чии автори се познати. Евтимии од Периблепт ја споменува „Апокалипсата“ на Свети Петар, всушност, на Петар Фил, монофизитскиот патријарх во Антиохија (468-470) или на малку постариот масалијанец, Петар Ерменин. Апокалипсата е постара од богомилството, но како и некои други масалијански апокрифи со дуалистичка и апокалиптичка ориентација била омилена кај малоазиските богомили.

Од една одлука на Синодот на Цариградската патријаршија дознаваме за „Златните слова господови“ од Константин Хризомала, кои се осудени како масалијански или богомилски. За жал, Хризомаловото дело е изгорено, а синодската пресуда е скудна за да се дознае нешто повеќе за оваа книга.

Најважниот богомилски извор што достигнал до овие наши денови, опстојувал во текот на сите овие векови и за кој интересот за проучување и за понатамошни аналитичко-синтетски пристапи ниту е згаснат, ниту ќе престане и кој пројавува жед кај медиевистите, а претставува и најрелевантен извор за богомилството воопшто е делото „Тајната книга на богомилите“.

Инаку, како што вели Донка Петканова во својот обемен труд „Стара българска литература. Апокрифи“,³⁷¹ делото „Тајната книга на богомилите“³⁷² во науката е познат уште како „Свети Јоанова книга“ и „Лажното евангелие на Јован“. Зачувана е во два латински преписа и

³⁷¹ Илија Велев. Беседа против богомилите на Презвитер Козма. Скопје: Македонска реч, 2011.

³⁷² „Тајната книга на богомилите“ се јавува во следниве изданија: Benoist, Histoire des Albigeois et des Vaudois ou Barbets. T. I, 1691 (по Каркасонски превод); J. C. Thilo, Codex arosyphus Novi Testamenti, Lipsiae, 1832, T. I, S. 884 (по Какасонски превод); V. Dolinger, Beitrage zur Sektengeschichte des Mittelalters. Munchen, 1890, T. II, S. 85 (по Виенски превод); Иванов, Богомилски книги и легенди, Софија 1925, с. 73-78 (по двата преписа); Rene Nelli, Ecritures Cathares. Paris, 1968 (по Каркасонски превод); М. И. Соколов, Славянская книга Еноха. М., 1910, с. 165—175 (по двата пр.); Иванов, Староб. разкази, Софија 1935, с. 9-17 (по Каркасонски превод); види и: Иван Богданов, Безсмртни слова. Коментирани литературни паметници, Софија 1980, стр. 102 – 105. Кристанов — Дуйчев, Естествознанието, с. 204— 209 (по Виенски превод паралелно со латински текст); Христоматия, с. 192-197 (препечатан преводот на Иванов) и многу други.

тоа: т.н Каркасонски од XIV в. и Виенски од XII в. Произлегува како книга на богомилите најверојатно во текот на XI—XII в. Составена е врз основа на постари апокрифни извори. Двата преписа на творбата се разликуваат помеѓу себе во однос на јазикот и по одделни подробности. Тоа се два превода од еден ист општ оригинал. Еден од преводите е направен од познатиот и истакнат проучувач на катарското учење, Роне Бели, од чиј влог излезе делото „Ракописите на катарите“ (*Écritures cathares*).³⁷³

Определбата на оригиналната јазична провениенција на *Тајната книга* и нејзиното хронолошко датирање е во директна зависност од изворниот материјал, којшто во конкретниот случај третира податоци единствено за латинскиот превод. Несомнено е дека потребата од постоење на латинскиот превод се поврзува со мисионерската дејност на Назариј во Ломбардија, чија основна цел била распространување на богомилските идеи меѓу приврзаниците на катаризмот.

Тајната книга била преведена на латински јазик најверојатно во средината на XII век, зашто веќе во 1170 година Назариј презентирал дел од нејзината содржина пред своите слушатели. Имено, тоа е директно потврдено кај Рајнериј Сакони, поранешен приврзаник на катарите, кој подоцна преминал во редот на Домениканците, а во периодот од 1254 до 1259 година бил инквизитор во Ломбардија.³⁷⁴

7.7. НЕКОИ АНТИБОГОМИЛСКИ ИЗВОРИ

Најголем дел од значајните богомилски извори се истакнуваат со својата противбогомилска одлика. „Беседа против богомилите“ е полемичко дело на старата литература, чиј автор е Презвитер Козма, црковен писател од X век. Стилската реторичност на „Беседата“ укажува

³⁷³ Милош Линдро, Победени во времето, победени во вечноста. I Богомилската тајна книга (каркасонска и виенска верзија). II Катарски текстови со коментар на Рене Нели и Ан Бренон, Скопје 2003.

³⁷⁴ Маја Ангеловска-Панова. „Тајната книга на богомилите: културолошко-историска ретроспектива“. *Зборник од меѓународниот симпозиум „Развојот на македонската литература“*, Скопје: 2006 година.

на фактот дека извесни нејзини делови биле јавно изведувани пред поширок аудиториум. [8] Во редот на поважните преводи и предговори кон „Беседата“ ги истакнуваме преводот и предсловјето на д-р В. Сл. Киселков, издаден во град Карнобат во 1921 година.

Како особено важен историски извор за богомилството претставува и еден дел од историската хроника на Ана Комнина, под наслов „Алексијада“. Станува збор за книга што датира од XV век (дел од 8 до 10) во кој се опишани дејствијата на Алексиј Комнин меѓу Богомилите и дејствијата на ересијархот Василиј Врач.

7.8. „БЕСЕДА ПРОТИВ БОГОМИЛИТЕ“ – ПОЛЕМИЧКА ТВОРБА ОД СРЕДНОВЕКОВИЕТО

Со конечното востановување на канонските книги и во борбата против различните религиозни групи и групирања во сферата на источната црква, апокрифната литература добива синоним на еретичка, а оттука и на забранета литература што не се препорачува за читање и, нормално, се отфрла.

Брзото ширење и распространување на богомилското учење што ги разликува авторитетот на официјалното христијанско учење и состојбите на светата и духовната власт, предизвикува преземање на противмерки од страна на државата и црквата. Тоа е потполно природно и друго нешто не би можело да се очекува. Историјата на христијанството покажува дека тоа се закрепнува и развива преку борбите со секаквите видови ерес или отклонувања од востановената „права вера“. Познати се многу полемички дела против манихеите, несторијаните, аријаните, павлиќаните, иконоборците, латините, варлаамите. Некои од нив се напишани по повод специјално свикани собори. Во тие текстови:

- се формулираат проклетства;
- се донесуваат решенија за горење на книгите на еретиците;
- се донесуваат одлуки за прогонување на еретиците од земјата.

Во врска со консултациите што ги правел цар Петар за тоа какви мерки треба да се преземат против еретиците во Бугарија, патријархот Теофилакт препорачувал анатема. Дали тоа е направено на специјален собор уште во времето на Петар или анатемите се изречени само за време на секојдневната црковна служба, не може со сигурност да се каже.

Едно општинско противбогомилско дело, во кое има и анатемите и силен израз на започнатата идеолошка борба помеѓу ересот и официјалната христијанска идеологија, е творбата „Беседа против богомилите“³⁷⁵ на Презвитер Козма.

Ракописната традиција ни дава две варијанти за насловот на творбата и тоа:

- 1) „Беседа на недостојниот Презвитер Козма против новопојавената ерес на Богомил“ и
- 2) „Слово на свети Козма Презвитер против еретиците, спор (препрјание) и поучение од божествените книги“.

Вториот наслов има две варијанти. Во науката се смета дека првиот наслов е автентичен. Само авторот себеси може да се нарече недостоен. Таква е праксата на средновековните книжевници да се донарекуваат себеси со скромни епитети со кои се себепонижуваат и омаловажуваат.³⁷⁶

Вториот наслов со неговите варијанти каде авторот е наречен „свети“ или „блажен“ е вторичен. Тој е резултат од создадениот авторитет на авторот на писателот и претставува обид во насловот да се опфати поцелосно содржината на творбата која претставува спор со еретиците, од една страна, и поучение на христијаните од друга страна.

³⁷⁵ Попруженко, М. Козма Пресвитер. Болгарский писатель X века (Български старини, XII). София, 1936

³⁷⁶ Милена Ристова-Михајловска, „Автографи на македонски книжевници од XV и XVI век“, НУ-УБ „Гоце Делчев – Штип, 2015.

7.9. ДАТИРАЊЕ НА ТВОРБАТА НА КОЗМА

Беседата засега е единствено познато дело на Козма. Како и редица други недатирани творби во Средновековието и оваа творба е недатирана.

Ете, зошто првото прашање кое произлегува е: кога живеел авторот и кога ја создал оваа творба?

Единствениот извор на податоци по ова прашање претставува содржината на творбата.

Некои изрази во неа бараат двојно толкување, поради кое во науката произлегуваат три хипотези за нејзиното времепојавување. Во 1936 година научникот М. Попруженко го објавува својот труд „Козма презвитер, писател од X век“.³⁷⁷ Ред научници го имаат и го прифаќаат истото мислење. Меѓу нив се: Петар Динев, А. Вајан, К. Куев, В. Велчев³⁷⁸ и др. Во меѓувреме се изградени и дополнителни две хипотези.

Според Ј. Трифунов³⁷⁹ и В. Киселков,³⁸⁰ Козма живее во почетокот на 11 век. Тоа е веќе времето на византиското робство. Врз основа на сопствено објаснување на текстот, тие даваат и поточно датирање. Трифунов ја поставува Беседата во 1026 година, а Киселков во 1042 година.³⁸¹ Ова мислење се базира на логички заклучоци произлезени од времепостоењето на монаштвото за кое се говори во Беседата и главно едно друго толкување на изразот „поддржувајте на новиот презвитер Јоан кој беше пастир и егзарх на бугарската земја“. Тука Трифунов не го гледа Јоан Егзарх, туку охридскиот епископ Јоан.³⁸²

³⁷⁷ М. Попруженко, „Козма пресвитер, болгарской писателъ X века“, София, 1936 (Български старини, No XII).

³⁷⁸ В. Велчев, Социална структура на България през X век според беседата на пресвитер Козма. – Исторически преглед, 1954, No 2-3; В. Велчев, „Пресвитер Козма – борец срещу богомилството и изобличител на феодалното опшество, во: „От Константин Философ до Паисий Хилендарски, София, 1979

³⁷⁹ Ю. Трифунов, Беседата на Козма пресвитер и нейният автор. Сп., БАН, 1923, No 29

³⁸⁰ В. Киселков, Презвитер Козма и неговата беседа против богомилите. Карнобат, 1921; В. Киселков, Презвитер Козма, во: Проуки и очерти по старобългарска литература, София, 1956

³⁸¹ В. Киселков, Презвитер Козма и неговата беседа против богомилите. Карнобат, 1921; В. Киселков, Презвитер Козма, во: Проуки и очерти по старобългарска литература, София, 1956

³⁸² Ю. Трифунов, Беседата на Козма пресвитер и нейният автор. Сп., БАН, 1923, No 29

Е. Георгиев ја разоткрива хипотезата со тоа што се присоединува кон тезата на Попруженко дека Беседата нема никакво навестување за туѓо робство.³⁸³ Козма говори за бугарските владетели и за поимот „бугарска земја“ со кој се покрива поимот на „бугарската држава“. Тој ја заштитува бугарската држава од нападите на богомилите. Во таков случај не може да има сомнеж дека времетојавата на беседата не треба да се бара во периодот на византиското робство, туку во периодот на слободната бугарска држава. Георгиев, исто така не ја поставува творбата во 10 век, туку ја датира многу години подоцна. Според него Беседата е напишана во почетокот на XIII век, по повод Бориловиот собор во 1211 година. Тоа е првиот засведочен противбогомилски собор во литературата. Хипотезата на Георгиев со својата аргументација има рационални елементи, но во исто време од редица докажувачи трпи и сериозна критика. Тука не е место да ја оспоруваме, само ќе речеме дека многу факти ја покажаа оваа хипотеза како неверојатна.

Во руското дело „Заповеди на светите отци...“ кое му се припишува на Георги Грек (60-70 години на IX век) се гледа дека книжевникот бил запознат со компилација против богомилите, создадена врз основа на Беседата на Козма. Траги од Беседата на Козма се откриваат и во делото „Моление на Даниил заточеник“ што датира од 20-30 години на XIII век.³⁸⁴

Денес веќе не се спори околу прашањето за времетојавата на делото на Козма. Творбата, сепак, треба да се датира во X век. Зошто?

Затоа што:

Прво:

- во самото дело нема најави за туѓи господари,
- со делото се заштитува царската и духовната власт во Бугарија;

³⁸³ Е. Георгиев, Литература на изострени борби в средновековна Българија, София, 1966.

³⁸⁴ <http://www.rulit.me/books/molenie-daniila-zatochnika-read-262934-1.html>

- траги од влијанието на Беседата се откриваат во Русија уште во првата половина на XI век;
- во самиот наслов на Беседата, авторот ја нарекува богомилската ерес „новопојавена“;
- во текстот изрично се вели дека поп Богомил започнува да проповеда во годините на цар Петар.
- Од времето кога поп Богомил ја започнал својата проповед до моментот на пишување на творбата, поминало *малку* време, а ереста е нова. Ако во 40-тите години таа веќе го обеспокојува цар Петар, тогаш Козма би може да ја пишува беседата и во периодот од 10-тите, 20-тите и 30-тите години, но не подоцна од тоа. Една ерес со полувековно или едновековно постоење за писателот не би била „новопојавена ерес“. Кога Козма се зафаќа да пишува против богомилите, богомилското движење веќе било почнато.

Второ:

- во Беседата се цитираат само усни искажувања од богомилите, а не и нивните книги. Тоа покажува дека во времето на пишување на творбата, богомилите сè уште ја немале создаден освојата литература или најмалку што може – таа била создадена, но не била воопшто популарна, па Козма не ја ни познавал.

Трето:

Козма тврди дека:

- повеќето луѓе ги обожават „коштуниците / кошевите / корпите / кофите и басните“, а не книгите;
- повеќе ги обожават игрите наместо црквите,
- „веруваат со соништа и средби и во секакво сатанско учење;
- Паганскиот фолклор е во расцут,

- Незакрепнат е авторитетот на црквата кај народот,
- животните пагански обреди на големо се извршуваат;
- разните верувања доминираат над црковното учење;
- разните навики доминираат над христијанските навики.

Сето ова води кон една рана епоха.

Четврто:

- името на „новиот презвитер Јоан“ кој бил „пастир и егзарх на бугарската земја“ се совпаѓа со тоа на писателот Јоан Егзарх. Барањето на друг Јоан во Македонија, нема основа во самиот текст. Јоан е „егзарх на бугарската земја“, т.е на целата држава и се зема за пример на епископите.

Постојат обиди Беседата да се датира поконкретно во рамките на X век. Едни научници ја поставуваат на почетокот на царувањето на Петар во текот на 30-тите години. Други – по смртта на Иван Рилски (946), сметајќи дека споменатиот Јоан е Иван. Трети ја датираат Беседата кон крајот на царувањето на Петар. Попруженко и Бегунов сметаат дека таа е напишана по смртта на Петар, но пред паѓањето на Преслав под византиска власт, следствено во 970/971 година. Вајан ја поставува по завладувањето на Преслав во 973 година.³⁸⁵

Последниов датум воопшто не е прифатлив, бидејќи непосредно по византиската и руската инвазија во Бугарија, борбата со богомилите не е најболното прашање. Ако е напишана тогаш, Козма сигурно ќе прокоментирал нешто за политичко-историската катастрофа што ја снашла земјата. Наспроти тоа, Козма ги заштитува поставените од Бога: цар, болјари и монаштво во бугарската земја. Не спомнува ништо за некакво пресвртно, судбоносно време. Не може времетојавата на

³⁸⁵ Донка Петканова, Старобългарска литература IX - XVIII век, Трето дополнено издание, София 1997, стр. 315.

Беседата да се бара и во 30-тите години на X век, бидејќи во тие години самото богомилство не е развиено.

Мислењето на Попруженко се смета за најверодостојно и затоа е и најпопуларно. Во 970-971 година сè уште има бугарски цар и болјари. Богомилството во тој период е развиено, монаштвото, исто така. Но, сепак, и тоа датирање не може да се прифати безрезервно. Според нејзините приврзаници едни од најсилните точки со кои ја потврдуваат се следниве:

- Козма говорел за цар Петар како за минато;
- Споменува „воени беди“ и тој израз претставува маркер што насочува кон војните кај Петровиот син, Борис Втори.

Сепак и овие доказни пунктови не се доволно стабилни.

Зборовите „...се случи во бугарската земја. Во годините на правоверниот цар Петар се појави поп...“³⁸⁶ не можат да се толкуваат во смисла дека Петровите години на владеење се завршени. Поминат е оној момент кога поп Богомил најпрво започнал да го проповеда своето учење, како што кажува писателот, и слично на другите поранешни ереси, е прогонуван преку светите книги.

Што се однесува до споменатиот израз „воени беди или „воени сиромаштии“, не е во ред изразот да се реципира конкретно. Авторот кажува:

„Како што гледаме такви ратни беди и секакво постоечко зло по земјата заради човечките гревови, секој од нас треба да помисли, кажувајќи:

„Да не е заради мене Бог пратил војна на земјата?“³⁸⁷

³⁸⁶ Цитат од Беседата на македонски кај: Илија Велев. Беседа против богомилите на Презвитер Козма. Скопје: Македонска реч, 2011. Види и: Презвитер Козма, Беседа против богомилите, превел: В. Сл. Киселков, 1921.

³⁸⁷ Исто.

Тој не вели „во бугарската земја“ како во други случаи, туку „на земјата“. Ги има предвид земните лошотии воопшто и војната како погубна појава, каква што била и ќе биде. Убеден дека злите нешта, вклучувајќи ја и војната, се казна за човечките гревови (многумина средновековни писатели така мислат), Козма ги советува луѓето да водат сметка за своето однесување.

Сметаме дека за ориентир за појавата на богомилството, а со тоа и појавата на Беседата, треба да ни служи писмото на патријарх Теофилакт пишувано по 941 година. Петар сака да знае какви мерки да преземе против еретиците.

Следствено на ова, тој дотогаш ништо не преземал против нив, но веќе решил дека треба да дејствува. Тој има потреба од објаснување, а тоа значи и од дозвола за акција. Откако го прима писмото со напатствија за делување од патријархот Теофилакт, најверојатно, до својата смрт и ништо не презел.

Историјата на борбата со ересите покажува дека црквата брзо реагира на новопојавените учења, во рамките на десетина години. Петар прашува за мерки, бара и добиа насоки, а ништо не прави. И тоа не е прифатливо. Ако во 40-те и 50-те години не следел собор против богомилите, најмалку што имало против нив, било сеопшто црковно анатемисување.

Ставени се на помош сите апостолски писанија и делата на отците на црквата. За тоа, Козма многу јасно вели:

„Потоа имаше (по Никејскиот собор) различни ереси на други места, но не за Света Троица, туку за Божјото дело (тој намвестува за дуалистичките ереси). Едни тука, други таму бледословеја, но учењето на светите апостоли и отци насекаде го прогонуваа како што се случи во бугарската земја“.³⁸⁸

³⁸⁸ Исто.

Следува објаснување за новата ерес. Имено, во духот на црковните мерки против богомилите како важен елемент од големата идеолошка борба се зема и творбата на Козма.

Донка Петканова смета дека нема да биде далеку од вистината ако ја поставиме во 50-тите години или во почетокот на 60-тите на X век.³⁸⁹ Тогаш има мир, но споменот од Симеоновите војни е уште жив. Тогаш има развиено монаштво, вклучително и пустиножителство како еден вид на монашки живот, а и богомилството е веќе навлезено во својата зрела фаза.

Ако ја датираме Беседата во 50-тите години (посочувањето на конкретната година би било произволно), тогаш станува уште појасен советот:

„Поддржувајте го Јоан, презвитерот нов...“

Во 50-тите години имало многу епископи кои го познавале Јоан Егзарх, но во 70-тите години тие веќе биле малку на број и Козма не би можел да рече „кого од вас многумина го познаваат“.

Во научната литература е дискутабилно и прашањето за местото на пишување на беседата. Ј. Трифунов³⁹⁰ и други научници според кои „презвитер Јоан“ е охридскиот архиепископ од првата половина на XI век, природно сметаат дека творбата е напишана во охридско. Според тезата за нејзино создавање во X век, таа е напишана во Преслав или во некој близок преславски манастир. Тоа мислење е и најлогично.

Државната власт во Преслав најнапред е обеспокоена од појавата на новата ерес и бара начини да се справи со неа. Познато е дека во центрите на државната и црковната власт противоречјата избиваат со најголема сила. Особено тоа треба да важи за огомилството насочено

³⁸⁹ Донка Петканова, Старобългарска литература IX - XVIII век, Трето дополнено издание, София 1997, стр. 316

³⁹⁰ Ю. Трифонов, Беседата на Козма пресвитер и нейниот автор. Сп., БАН, 1923, No 29

против претставниците и раководството на власта како што се: царот, болјарите, духовништвото, богатите.³⁹¹

Одделивме простор на некои прашања од литературно-историски карактер бидејќи Беседата на Козма е едно од најзначајните и оригинални дела во старобугарската литература.

7.10. ПРЕЗВИТЕР КОЗМА КАКО ПИСАТЕЛ - ПРОПОВЕДНИК

Беседата не ни дава конкретни биографски податоци за Козма. Само ни соопштува дека тој имал духовен чин „презвитер“. Во неа, сепак, добро се одразува неговата личност.

Како средновековен писател:

- ❖ тој се одликува со религиозен светоглед.
- ❖ За него „секој совршен дар и секоја добра желба доаѓа од горе“.
- ❖ Како приврзаник на официјалното христијанско учење и претставувач на црквата, Козма е заштитник на официјалниот државен, црковен и општествен ред.

Според него „царевите и болјарите се поставени од Бога“ затоа не треба да бидат критикувани. Погolem грев од ересот нема, а свештенството е свето.

Козма ги брани:

- принципите на официјалното христијанско учење;
- востановениот ритуал и
- богатството.

³⁹¹ Донка Петканова, Старобългарска литература IX - XVIII век, Трето дополнено издание, София 1997, стр. 316

Тој, исто така, добро ги воочува и гледа и негативните појави во животот. Како што можеме конкретно да видиме, разгледувајќи ја неговата творба, Козма:

- ги согледува слабостите на неговата класа;
- го гледа страдањата на народот;
- ги гледа неправдите вршени од страна на имотните и оние кои управуваат.

Тој се труди да ја искорени ереста. Ги има воочено објективните причини за распространувањето на богомилството. Неговата критика кон привилегираните не е од позиција на негативност, каков што е неговиот пристап кон богомилството, туку тој цели кон морално усовршување на општеството со зајакнување на хармонијата во државата и засилување на редот и мирот во неа.

Козма исто така е:

- многу остар,
- пројавува граѓанска смелост,
- има реалистичен поглед кон животот и
- се одликува со добросовесност.

Тој не може да го премолчи хендикепот на неговите браќа, не може ниту да ги извини, да ги оправда.

Козма се одликува како **искусен и образован полемичар** со добра професионална подготовка. Неговиот исказ кон крајот на творбата нема автобиографска важност, а гласи:

„Знајте, браќа, дека сум прост и неучен...“³⁹²

Тоа е во духот на средновековната скромност. Освен тоа, Козма понатаму нагласува дека тој говори по Божја волја. Така сака да и придаде поголем авторитет на творбата и на сопствените мисли за да не посомнева некој дека неговото излагање не е од Бога. Козма најчесто се служи со евангелските книги кои за него претставуваат најсилна аргументација како во борбата против богомилите, така и во подучувањето на оние христијани кои се отклониле од правиот пат. Овие книги тој ги користи на различни начини:

- некои места ги цитира точно,
- други ги прераскажува,
- трети ги додава кон своите мисли за да им ја зајакне аргументацијата.

Освен Светото писмо, Козма користи и многу други дела. Тој ја знае историјата на ересите, го знае Житието на Свети Антониј, словата на Јоан Златоуст, на Ефрем Сирин, го знае Патерикот, знае слова против мнихеите и павликаните. Има основа да се мисли дека има читано и апокрифна литература, распространувана од богомилите.

Во спор, Козма, пред сè, тргнува од реалноста, од она што го видел и чул. Тој ги критикува воопштено, а има предвид и некои конкретни појави во животот на луѓето. Затоа и во неговата творба се дава целосна слика за бугарскиот живот. Таа слика го содржи сето ова:

- општество зафатено од противречности врзани во класна диференцијација;
- беден, сиромашен и незадоволен народ;

³⁹² Цитат од Беседата на македонски кај: Илија Велев. Беседа против богомилите на Презвитер Козма. Скопје: Македонска реч, 2011. Види и: Презвитер Козма, Беседа против богомилите, превел: В. Сл. Киселков, 1921.

- раздвоено свештенство;
- имотни алчни егоисти.

Беседа против богомилите, односно Беседа против новопојавената ерес на Богомил најпрво е откриена од рускиот научник К. Калаидович, кој споменува за неа во книгата „Јоан Егзарх Бугарски“ (1824), но без името на писателот. По откривањето на новите преписи, кои во насловот го содржат авторското име, Козма се вбројува во редот на најзначителните автори на бугарското Средновековие.

За научно популарни цели, творбата прво е издадена од И. Соколов (1864 година) во препис од 15 век. Научно-критичко издание на текстот направи и споменатиот веќе научник Попруженко во 1936 година, украинец по потекло, кој работел во Софискиот универзитет. Како основен тој го користи преписот од 1494 година. Станува збор за темелна анализа на текстот. Денес творбата е позната во 25 целосни преписи.

По форма и содржина Беседата е целосно оригинално дело. Тука не може да стане збор за подражавање или компилација. Козма има учители во борбата со ересите воопшто, но како **укорувач на богомилското движење и како критичар на својата современост, тој нема претходници**, нема претходни примери на кои се поврзува.

Неговата творба е најраниот противбогомилски книжевен споменик, сведоштво и доказ.

Како што може да се види од насловот на Беседата, авторот си поставува главна задача **да ги укори богомилите**. Неговата творба е многу побогата од аспект на содржина и проблематика. Таа ги надминува рамките на едно излагање и укорување на ретичкото учење. Во неа се претставени два основни дела. Секој дел има своја цел, но меѓусебно и двата дела се обединети помеѓу себе со идејата за искоренување на богомилството и усовршување на општеството.

7.11. ЖАНР, КОМПОЗИЦИЈА И СТИЛ НА ТВОРБАТА

Информациите за постоењето на богомилското учење, за космогоничките, религиозните и социјалните погледи на богомилите му ги должиме, пред сè, на Козма. Заедно со тоа творбата ги поседува сите потребни елементи, но и **квалитети на првокласно полемичко дело**.

Во историјата на старата литература, појавата на „Беседата против богомилите“ бил крупен настан и многу значајна работа. Ова дело имало повеќе задачи и било значајни и тогаш и сега од повеќе аспекти:

- и од практичен аспект да ги едуцира верниците;
- и да ги разобличи и укори богомилите;
- и да ги упати правоверните;
- и да ја збогати уметничката продукција на времето.³⁹³

Повеќемина истражувачи на творбата на Презвитер Козма како што се М. Г. Попруженко,³⁹⁴ Г. Керемидчиев,³⁹⁵ Т. Поптодоров³⁹⁶ и многу други, за оваа беседа тврдат дека уметничката вредност на истата се темели во тоа што преку неа едновременно се прави спој од укорување, од една страна, и поучување, од друга страна.³⁹⁷

³⁹³ Парафраза од исказ на Ју. К. Бегунов во: Козма Презвитер в слајанских литературрах, БАН, Софија, 1973, стр. 257.

³⁹⁴ Попруженко, стр. CCVI- CСXIV.

³⁹⁵ Г. Керемидчиев. Сатирично – изобличителниот стил на Презвитер Козма. – БМ, год. IX, 1936, кн. 2, стр. 118 – 125.

³⁹⁶ Т. Поптодоров, Презвитер Козма като писател – проповедник, стр. 172 – 175.

³⁹⁷ Парафраза од исказ на Ју. К. Бегунов во: Козма Презвитер в слајанских литературрах, БАН, Софија, 1973, стр. 257. Види и: Ју. К. Бегунов, БесЈАТда, Козм’И Пресвитера как произведение художественоеј ораторској проз’И. – ИИЛ, кн. XX, 1969, стр. 95 – 119.

БЕСЕДАТА ИМА УМЕТНИЧКА ВРЕДНОСТ		
ПРЕКУ НЕА ЕДНОВРЕМЕНО СЕ ПРАВИ СПОЈ ОД		
УКОРУВАЊЕТО	и	ПОДУЧУВАЊЕТО

В. Велчев, речиси, со една реченица ја дефинира жанровата поставеност на Беседата со опис на составните елементи и примеси во неа, велејќи: „Кога се оценува значењето на Козма, треба да се истакне дека тој е родоначалник на нов жанр во старата оригинална литература. Тоа е сатиричната беседа, публицистичкиот трактат што вклучува елементи на полемика и поучение (поучно слово), искомбинирани со повеста како жанр, а сето тоа осмислено врз нова основа, со своја структура, карактер и стил“.³⁹⁸

За жанровата поставеност на творбата, се изјаснува и Петар Динеков, кој за Беседата вели дека истата претставува публицистичка творба што едновремено е забележителен образец на актуелно и живо напишана публицистика, пред сè, со целокупната своја актуелност, со структурата, со светлиот (просветителски)³⁹⁹ стил.⁴⁰⁰ Исто така, Динеков вели дека Беседава го обогатува публицистичкиот жанр на времето, бидејќи во неа се среќаваат нови форми за изразување. Како публицистичка творба, таа одговара на потребите на епохата, а како

³⁹⁸ В. Велчев, Презвитер Козма, во: Историја на б'лгарската литература. Т. I. Староб'лгарска литература, стр. 241.

³⁹⁹ Велиме „просветителски“ стил што од аспект на стилските формации на литературата низ времето теоретски не соодветствува со средновековната книжевност, но од аспект на анализа на конкретната творба, сосем оправдано. Козма го подучува, односно просветлува народот во правата вера.

⁴⁰⁰ П. Динеков, Особености на староб'лгарската публицистика през IX – XII век, во: СлавЈанска филологиЈА, Т. V. С., стр. 301 – 302.

литературна творба преку неа се одразуваат идејните борби во тоа време.⁴⁰¹

Првиот дел е суштинскиот противбогомилски дел. Во него авторот **полемизира со богомилите** и се стреми да ја докаже грешноста на ова учење и штетата од него. Тој е:

- бескомпромисен кон нив,
- строго укорлив,
- дури и жесток.

Козма не ги крие своите чувства кон богомилите. Откриено најавува дека сака да ги укори, а понатаму ги опсипува со низа негативни квалификации.

Со еден блед поглед врз историјата на црковната борба со ересите и откако ја соопштува причината за пишувањето на творбата, а тоа е појавата на поп Богомил со неговата проповед, Козма ја поставува задачата на својот труд. Бог претскажал дека ќе се јават вакви заведувачи кон грешниот пат, но ќе се јават и избрани луѓе. Но има луѓе кои не веруваат на овие зборови на козма. За нив тој вели дека Господ нема да им прости, додека не се покајат.

Следејќи го својот долг на духовник и во името на спасението на невините христијани, Козма решава да укорува. Тој е згрозен од еретиците. Непријатно му е да говори за нив. Но решен е да говори поради добрите христијани:

„Кога веќе почнувам да ги разгатнувам нивните зборови и дела, мислам дека самиот воздух што го дишиме се сквернави од нивните дела и од нивната проповед. Но поради христољубивиот народ ќе ги изложам нивните лукави зборови за некој да не падне во нивните мрежи

⁴⁰¹ Истото, стр. 302.

и откако ќе им ги разбере измамите, да го отфрли нивното учење за да запре ноговото распространување“.⁴⁰²

Понатаму Козма започнува да раскажува за богомилите. Неговиот субјективен однос, изразен во воведот и сврзан со неговата општествена позиција, тука уште појасно доаѓа до израз.

Најпрво писателот дава претстава за надворешниот изглед на богомилите. Тие се:

- ❖ скромни,
 - ❖ бледи,
 - ❖ молчаливи,
 - ❖ не се љубопитни,
 - ❖ не се смеат гласно.
 - ❖ Бледи се од „лицемерие“,
 - ❖ учењето им е „плевел“,
 - ❖ а од внатре се „волци и сверови“.⁴⁰³
-
- ❖ Тој нивни надворешен изглед лаже.
 - ❖ Ги доведува во заблуда правите верници оти овие пак се кротки и мирни навидум и надворешно.
 - ❖ Јагниња во волчја кожа.
 - ❖ Така заблудени правите христијани, некој пат и пристапуваат кон нив и ги прашуваат за спасението на нивната душа. Тогаш тие уште се кријат во нивната намера, издишуваат смирено и во правите христијани гледаат јагне што можат така волчји да го грабнат.

Со помошта на познатите слики библиски, но искористени за сликање на новата конкретна реалност, Козма својата литературна цел

⁴⁰² Цитат од Беседата на македонски кај: Илија Велев. Беседа против богомилите на Презвитер Козма. Скопје: Македонска реч, 2011. Види и: Презвитер Козма, Беседа против богомилите, превел: В. Сл. Киселков, 1921.

⁴⁰³ Истото.

ја опсипува со негативен однос кон богомилите. Тоа се јавува како резултат на нивното реално однесување и за нив дава тенденциозно толкување. Козма не си поставува задача да ги поправа еретиците, за него тие се непоправлива категорија. Тој ги карактеризира како понеразумни од добиток, поопасни од самиот ѓавол. Со интересна споредба дава претстава за нивната бескрупулозна упорност и за опасноста од нивното учење:

„ако стрелаш во мрамор, нема да го погодиш и застрелаш, но кога ќе отскокне стрелата од мраморот, ќе го погоди оној кој стои позади, па така ако учиш еретика, не само што нема да ја научиш, туку и некој од слабоумните ќе се разврати“.⁴⁰⁴

Во стремежот да покаже колку е скверно учењето на еретиците, козма пристапува кон негово покронкретно образложување. И тоа многу добро конципирано, структурирано, добро осмислено. Секоја целина се надградува над претходната на градациски начин.

Козма ги разоткрива, несоодветните со „правата вера“, погледи на богомилите за:

- создавањето на светот;
- ѓаволот како господар на земјата;
- светиот крст;
- иконите;
- причесната;
- литургиите;
- пророците;
- Пресвета Троица;
- канонските книги;
- црковните служители;

⁴⁰⁴ Цитат од Беседата на македонски кај: Илија Велев. Беседа против богомилите на Презвитер Козма. Скопје: Македонска реч, 2011. Види и: Презвитер Козма, Беседа против богомилите, превел: В. Сл. Киселков, 1921.

- царот и болјарите;
- богатството итн.

Кога велиме дека делото е умешно конципирано и структурирано, мислиме на интелектуална интервенција од искусниот автор.

- ❖ Делото е поделено на два дела,
- ❖ секој дел во него е составен од потделови.
- ❖ Секој дел и поддел има наслов.

За поедноставен преглед, структурата ја претставуваме шематски:

СТРУКТУРА НА „БЕСЕДА ПРОТИВ БОГОМИЛИТЕ“			
ПРВ ДЕЛ		ВТОР ДЕЛ	
наслов на прв дел:	<i>Настанувањето и учењето на богомилството</i>	наслов на втор дел:	<i>Поученија од божествените книги</i>
наслови на потделови по редослед	За појавата на ересите	наслови на потделови по редослед	За монаштвото
	Поп Богомил и неговите следбеници		За оние кои сакаат да заминат во монаштво
	За создавањето на светот		За затворениците
	За светиот крст		За добрите монаси
	За причесната		За сопругниците
	За литургиите		За верата
	За духовништвото		За богатите
	За пророците		За богатите (и за книгите)
	За Пресвета Троица		За епископите и за поповите
	За иконите		Заклучок
	За Стариот Завет		Поговор
	За ǳаволот		
	За воздржувањето		
	За омразата кон еретиците		
	За светото крштевање и за децата		
	За чудата		
	Како се молат богомилите		
	За трудот		
	За власта и за владетелите		
	За богатството		
За грешните мислења и погледи			
За исповедувањето на еретиците			
Заклучни совети			

При желбата да го негира богомилското учење, Козма по секоја цена ги бара неговите слабости. Не само што ги истакнувања отклонувањата на ова учење од православно христијанство, туку ги потцртува и неговите слабости од морален карактер и се задржува на крајностите во неговото учење. Авторот одделува внимание а особености што биле својствени за совршените богомили како што се:

- негирање на бракот;
- негирање на децата;
- негирање на локалната храна.

Поради сопствено поставената задача да ги негира и укорува, тој понекогаш дури и си противречи сам на себе. Еднаш кажува дека богомилите работат и во недела и поради тоа ги укорува, а втор пат вели дека воопшто не работат и напразно јадат туѓ леб.

На сите други место тој се истакнува како исклучителен логичар, со цврсти ставови и пројавува реалистично мислење.

Со иронија се однесува кон негирањето на сето она што е земно. Со чувство на надмоќ, тој ги прашува богомилите зошто тогаш јадат леб, пијат вода и се облекуваат. Наспроти мислењата на богомилите, Козма развива правични мисли за бракот што ќе му се допаднат на секој трезвен човек.

Козма ги проценува богомилите како вредни од аспект на официјалното учење, црквата и државата. За него богомилството е сила која ги руши општествениот ред. Но проценувајќи ја реалноста од аспект на религиозноста, писателот сознава дека дека богомилите имаат извесна основа за незадоволство. Уште во првиот дел на творбата тој признава дека поповите се мрзливи. Но мрзата како грев според него е послава од гревот наречен ерес - богомилство:

„Ако, и да мрзливи, не се еретици“.⁴⁰⁵

Вториот дел од творбата е насочен кон духовниците, кон свештенството, кон богатите и кон добрите христијани – мирјани. Тука авторот си поставува задача да ги посади своите собраќа и да им даде совети, да ги поправи. На тој начин, тој цели да ги разоткрие оние причини од кои еретичкото учење се храни и расте. Според него, тие причини се:

- паѓањето на моралот кај монасите и епископите;
- формалното исполнување на должностите;
- незнаењето.

За прв пат во нашата литература се јавува толку голема критика, упатена кон различни социјални слоеви. Авторот не ги штети од критика високите духовници, монасите, богатите, обичните мирјани. Само царот останува надвор од критиката на Козма и истиот е заштитен од вакви критикувања бидејќи се смета дека тој е Божји пратеник на земјата. Козма не е огорчен, туку духот на негирањето отсуствува. Тој е далеку од мислата да го хули свештенството и духовниците, за него сето тоа е свето. А и богатството според него само по себе не е за осудување. Важно е како тоа богатство да се искористи. Писателот воочува многу отклонувања од уставите и од нормите и смета дека е неопходно да подучува. Оние кон кои е упатена критиката, за него се „браќа“. Тој не е воопшто насочен со негативни енергии кон нив, туку едноставно сака да ги подучи и да им го посочи правиот пат. Макар и добронамерна, неговата критика е многу остра.

Најголемо внимание Козма одделува на свештенството, на духовниците. Тоа се монасите и епископите. Тој отсликува неколку категории монаси и заедно со тоа ги претставува најразличните нивни слабости. Монаштвото се состои од луѓе од најразлични социјални

⁴⁰⁵ Цитат од Беседата на македонски кај: Илија Велев. Беседа против богомилите на Презвитер Козма. Скопје: Македонска реч, 2011. Види и: Презвитер Козма, Беседа против богомилите, превел: В. Сл. Киселков, 1921.

слоеви. И на различен начин нарушувачи на манастирскиот ред и општопоставените манастирски норми.

За што станува збор?

- Едни монаси не можат да ги поднесат ограничувањата во манастирот, се вртат кон светскиот живот, си земаат жени, си прават куќи и си ги обновуваат старите навики;
- Други пак одат во манастирот оти не можат да ги поднесат тешкотиите во животот. Тие ги оставаат семејствата за да бараат спокојство во манастирот и за да му удоволуваат на „својот стомак“. Тоа се, секако, бедниците, кои се стремат кон манастирски живот не од длабока вера, туку за најдат сигурно засолниште и добра храна. За оваа категорија на монаси, Козма убедува дека тие полесно ќе се спасат ако останат да живеат во надворешниот свет со нивните семејства, жени и деца, кои треба да бидат одгледани и од татковци. Поголем подвиг е со труд и работа и со чесност да се одржува семејството, отколку да се оддаде човек на молитви и на осаменост.

На овој начин Козма јасно го одразува социјалното раслојување во тогашната држава и привилегираната положба на манастирите за кои од други извори знаеме дека се дарувани од царевите со имоти и претставуваат феудален имот, осигурувајќи им го на монасите целиот живот.

Но со тоа не завршува Козма. Тој и понатаму ги слика со зборови грешните дела и пороците на монасите, велејќи дека:

- некои одат со нечисти и мрсни тела;
- други се противат на Писанието „бесни на зборови“;
- тие се суетни,
- си го богатат телото,
- живеат со старите навики што ги имале придобиено како мирјани,

- „се дотеруваат во облека и се перчат“.
- други живеат богато,
- се караат со побратимите и со браќата свои,
- се оддаваат на пијанство.
- Трети монаси сакаат да скитаат и шетаат по светот, да патуваат до Рим, Ерусалим и други места,
- да раскажуваат што виделе,
- да се фалат и сакаат да се прослават меѓу луѓето.
- Има монаси кои се затвораат во ќелиите,
- се гојат „како свињи в кочина“ и
- не му се покоруваат на игуменот.
- Некои пишуваат секакви завети и закони, бидејќи на тој начин сакаат да влезат во улогата на учители или испраќаат „раскази и книги“ по други страни.
- Четврти монаси се интересираат само за имоти, продажби, регулираат права на ливади и ниви.

Тука писателот го загатнува силното распространување на апокрифната литература. Тука ги загатнува и разногласието и толкувањето на Писмото.

Во творбата се одразува епохата на развој на манастирскиот живот, кога монаштвото станува многубројно, но затоа со тоа се покажуваат и неговите основни слабости, кои ќе си постојат во текот на целото Средновековие. Тоа се:

- мрзливост
- „угодност на стомакот“
- лицемерие
- алчност
- паразитизам.

Оваа грозна реалност не соодветствува со примерите дадени од великите монаси. Оваа грозна реалност не соодветствува со наредбите

дадени од нив. Оваа грозна реалност не соодветствува со претставите за карактерната чистота на монасите. Затоа Козма не стравува да употребува силни изрази. Карактерното несовершенство на служителите на Бога, според него, ја поткопува довербата во официјалното учење и дава простор за распространување на еретичките цели.

Не помалку строг е Козма и кон епископите. Неговата смелост дава основа да се претпостави дека и тој самиот бил епископ. Но ако бил епископ, немало да се нарече презвитер. Може да се верува дека бил свештеник во царскиот двор. И за тоа има основа оти само од таква висина и од позиција на таква должност, можел вака остро да осудува и да ја слика реалноста. Воедно, можел да си дозволи ваква остра критика и меѓу епископите, а исто так аи меѓу богатите, ако бил разрешен од патријархот.

Епископите според писателот се недостојни Божји служители. Тие го молзат и го стрижат стадото, а не се грижат за него. Со помошна на библиското во себе, Козма вели дека епископите само зимаат од народот, а ништо не даваат. А треба да му дадат – пред се, редовно поучување. И епископите споре Козма се мрзливи, влезат само корист од своите позиции и од должноста што ја вршат. Наспроти тоа, не си ги исполнуваат ревносно своите задолженија. Затоа Козма се прашува од каде доаѓаат ересите и на тоа одговара – од мрзливоста на епископите и од нивниот игнорантски однос кон верниците.

Епископите си ја купуваат должноста. Дел од нив се прости и не го познаваат законот. Козма развива трезвени мисли со кои на прв поглед како сам да се отклонува од официјалното учење. Неговата теза е дека епископите и свештениците можат многу да постат, вратовите можат како трска да им се превијат од пост, но сето тоа им е џабе, попусто, залудно, ако не ги подучуваат верниците со љубов и ако не се грижат за просветата нивна. Писателот се заложува и застапува активна христијанска проповед со широка дејствување преку детално објаснување на правиот пат. Тоа според него е прво, основно и најнеопходно, а на втор план го става аскетизмот.

Интересни мисли Козма упатува и до богатите. Исто така, во врска со просветата. Тие имаат книги по своите домови. Ни помалку ни повеќе, туку основно го имаат „Стариот и Новиот завет“ и други книги со поучителна содржина. Но тие се толку себични и скржави, та не ги даваат овие книги на своите браќа кои се бедни и сиромашни, а треба и сакаат да читаат. Богатите се егоисти и горделиви. Сакаат да се претстават и како мудреци и сите луѓе да ги мислат за умни, а го оставаат сиромашниот во незнаење. Од тие причини, посебно во Преслав, веќе има и приватни библиотеки, посебно кај богатите, бидејќи книгата во текот на Средновековието е многу скапа. Воедно Козма успеал да сфати и една суштествена карактеристика на имотната класа, а тоа е нејзиното владеење над народот. Но писателот развива и мисли со принципиелно надвремено значење. Тој ја оценува книгата како средство за усовршување на општеството. Незнаењето доведува до пороци. Козма ја нарекува книгата „светлина“ што не треба да се крие од погледите на луѓето. Таа е како свеќник. Како што не бидува да се крие неговата светлина од запалената свеќа во него, така и книгата не треба да се крие за да ја јаде мувла и да стои без полза за луѓето. Нечитањето на книгите ќе го доведе човекот до „духовна глад“ која е пострашна од телесната. Козма одделува многу редови за таа „духовна глад“ и навлегува во едно филозофско мудрување со помошта на канонските книги. Ако во некоја книга стои дека божествените слова треба да бидат сктиени, тогаш таквата книга заслужува да се изгори.

Во Беседата не се одделува специјално внимание за народот, но неговото присуство е секаде во творбата – и во првиот и во вториот дел. Бедниот и сиромашен селанец не може да ја поднесе сиромаштијата. За него манастирот е место каде што има спокој и храна. Поради тоа манастирот е примамливоместо за сиромашниот. А што се случува со неговите деца? Тие се оставени од родителите, изложени се на гладна смрт, плачат и проколнуваат велејќи:

„Зошто сме род на татка и зошто мајка ни не остави сред толкава голема беда и страдање!“⁴⁰⁶

Според Козма и многумина богати одат во манастир. Тие се убедени дека човек може да се спаси ако живее посиромашно:

„Сакам да одам во манастир за да си ја спасам душата каде ќе живеам во ништожност. Тука во светот не е возможно да се спасам“.⁴⁰⁷

Ставот на Козма е дека и тој може да се спаси ако знае да го искористи правилно своето богатство. Бидејќи не е само богатството виновно за гревовите, туку неговото неправилно користење. На прв поглед, наидуваме на нешто страно. Во Бугарија се преведуваат житија на аскетници и нивните животни приказни служат за пример. Цар Петар е покровител на манастирите во тој период. Козма сака да ја сопречната притока – наезда на монаси во нив, за кои како што кажува се и сиромашни и богати и истите знаат како да живеат во „грешниот“ свет и можат лесно да се спасат. Значи ли тоа дека Козма е против манастирите? Не, се разбира, тој го познава Житието на Свети Антониј и го зема како пример неговиот живот и воопшто Антониј како пример за светец. Козма исто така се раководи од една друга идеја – тој вели дека во манастир треба да се постапува како резултат на длабока вера и убедување и монахот треба да се оддаде целосно на Бога. Исто така, може да се претпостави дека Козма се води од општествено-политички побуди и причини поради кои пропагира запирање на масовното бегство во манастир. Козма сака да го одврати населението од манастирскиот живот од аспект на штитење на државните интереси. Ако богатите го презираат своето богатство и го посочат како причина за сопствената духовна смрт, тие тогаш им прават услуга на богомилите. Се присоединуваат со нив кога е во прашање погубноста на богатството и

⁴⁰⁶ Цитат од Беседата на македонски кај: Илија Велев. Беседа против богомилите на Презвитер Козма. Скопје: Македонска реч, 2011. Види и: Презвитер Козма, Беседа против богомилите, превел: В. Сл. Киселков, 1921.

⁴⁰⁷ Истото.

на тој начин го разликуваат општествениот систем. А ако селаните ги остават нивите и селата свои за да најдат подобри услови во манастирите за живот и преживување, тогаш кој ќе работи за господарите, од каде ќе произлегуваат војници, кој ќе раѓа и чува деца...

И во редица други моменти од Беседата, се гледа тешкиот живот на народот. Тој е неук. Живее со „бесовските песни“ или народните песни за „бесовскиот Дионис“. Живее со своите народни ора и пагански песни. Верува во соништа и во лоша среќа и не ја разбира „вистината“ на книгите. А и погоре рековме, како што и на почетокот од Беседата потенцираше Козма – книгите се чуваат во приватните библиотеки на богатите и тие не ги споделуваат со сиромашниот, беден и неук народ.

	Богати	Сиромашни
КНИГИ	имаат книги	немаат книги
	ги чуваат во приватни библиотеки	неуки се, не ни знаат дека постојат приватни библиотеки
	не ги споделуваат „божествените“ книги со сиромашните	веруваат во соништа, лоша среќа, пеат пагански песни

Од искази како овие подолу, се гледа дека народот е измачен од различни страни – од војска, од старешини, од груби монаси:

„А кој ќе ги раскаже насилствата што се извршуваат над немоќните?“ (станува збор за работниците во манастирските земји),⁴⁰⁸

„... од војската пакост невидена, од старешините – насилни“.⁴⁰⁹

Деновите на напатениот и неук народ се така исполнети со труд за „земните господари“ што тој нема време да се моли. Грижите го отклонуваат од молитвата. А молитвата според козма е задолжителна. Поради тоа, тој советува дека треба разумно да си го распределат луѓето своето време. Ако преку денот работат, ноќе треба да одделат време и за „одмор за телото“ и за молитва кон бога.

На крајот на делото Козма го моли читателот да не го осудува поради неговата „грубост и безумие“, бидејќи е „прост и неук“. Го уверува дека говори, исклучиво, со јазикот на Светото писмо.⁴¹⁰ Тоа е одраз, секако, на средновековната скромност на сите писатели, кои или експлицитно или имплицитно ја искажуваат. Обраќањето кон читателот со директна молба може да се третира, слободно, како нараторска интервенција. Изразувањето на самоодрекување во случајов е еден литературен потфат.

Авторот сака да придаде авторитет и вистинитост на својата творба. Неговата цел е да ја разграничи творбата од делата на светската книжевност. Сака да истакне дека не е под влијание на светските писатели, дека не е под влијание на филозофијата и наспроти тоа да истакне дека во творбата нема ништо измислено. Затоа и потенцира дека целио текст на творбата е поткрепен со текстот на Светото писмо. Светите книги го научиле писателот како човекот – писател – беседничар – полемичар треба да пристапува. Тој го следи

⁴⁰⁸ Цитат од Беседата на македонски кај: Илија Велев. Беседа против богомилите на Презвитер Козма. Скопје: Македонска реч, 2011. Види и: Презвитер Козма, Беседа против богомилите, превел: В. Сл. Киселков, 1921.

⁴⁰⁸ Истото.

⁴⁰⁹ Истото.

⁴¹⁰ Донка Петканова, Старобългарска литература IX - XVIII век, Трето дополнено издание, София 1997, стр. 324

насоките и заповедите од Светите книги. Не се вообразува оти има „дарба за да поучува“.

Гледајќи ја реалноста, Козма детектира многу од проблемите што се јавуваат како причина за појава на богомилството. Секако, тука ги наведува и причините за распространувањето на оваа ерес. Сепак, неговите надежи се утопија. Кога спомнуваме утописки надежи, мислиме на неговата надеж за создавање на хармонија во општеството и искоренување на ереста. Светогледот на Козма ја носи природно со себе историската ограниченост за времето. Но можеме ли да го обвиниме Козма за тоа? Тој е рожба на своето време. Тој е рожба на својата класа. Се бори против едно социјално, народно движење. Тој од денеше аспект е конзервативен/конзервативец. И движењето е исто така ограничено од историски аспект како секоја средновековна ерес. Оваа ерес го руши системот, но не нуди и предлага нов. Ереста е критички настроена, но не дава јасна програма за престојување на животот што го критикува.

Општото видување е дека еретиците во Средновековието:

- ги раздвојуваат луѓето,
- имаат способност за самоодрекување,
- навидум се примамливи,
- прават конфузија на поимите.

Во интерес на некогашниот државен развој и од гледиште на официјалната црква, Козма ја исполнува својата должност. Тој размислува пошироко, општествено. Неговата совест и влог се значајни. Тој го зема перото и се бори против еретиците и ја брани едната и единствена црква. Ја брани својата држава. Го брани веќе воспоставениот ред, не можејќи да прифати дека во едно такво уредување се вклучуваат луѓе кои раздвојуваат. Козма се бори за поголем морал на сите социјални слоеви. Се бори за поголема хуманост од страна на сите категории граѓани. Писателот не е во состојба да ја разбере илузорноста на своите задачи, како што тоа подоцна не го

разбираат ни исахистите, кои се обидуваат да ги реформираат црковниот и духовниот живот по пат на духовно усовршување. Ете зошто е многу тешко да ставиме една етикета на авторот без да навлеземе во спротивставување со епохата во која тој живее или пак во спротивставување со денешните претстави за прогресивност. Речено беше и погоре дека **„Беседа против богомилите“ е полемичка творба.**

Сега би требало да го определиме поточно жанрот на делото. И покрај тоа што двата дела се сврзани со општата идеја да се спречи распространувањето на богомилството и да се востанови чистотата и единството на православието, сепак, двата дела се адресирани кон различни целни групи и тоа придонесува во двата дела да се разликуваат:

- изборот на изразите;
- емоционалните ефекти и
- целта.

Во првиот дел литературни учители на Козма се писателите – полемичари. Тој ги следи традициите и искуствата и примерот на Атанасиј Александриски. Кога го споменуваме Атанасиј Александриски, мислиме на неговите слова против аријаните. Воедно, Козма ги следи примерите и традицијата на Јоан Дамаскин или поточно неговите слова против манихеите, несторијаните и јазичниците.

Во вториот дел Козма е поучен од словата на Јоан Златоуст. Тука се Златоустовите толковни и излагачко-поучителни беседи.

Кога ќе се земе предвид духот на Беседата и нејзините ораторски средства:

- **првиот дел на творбата треба да се определи како апологетско-полемичка,**
- **а вториот како излагачко-поучителен.**

Целосно се добива комплексно, сложено уметничко дело што ги обединува апологетско-полемичката и хомилиската традиција. Во својата конечна форма ова дело нема свое слично дело во византиската литература.

Обидите да се определи оваа творба како „публицистика“, „сатирична беседа“, „публицистичен трактат“ во кој има „елементи на полемика и поука“ и „елементи на жанрот повест“, само прават конфузија и мешање на поимите.

Елементи на повест во творбата нема.

Доколку има елементи кои наликуваат на повест, тогаш тоа се само примери дадени од писателот што припаѓаат кон аргументацијата и притоа се без самостојно значење.

Делото навистина содржи публицистичност. Воопшто полемичката литература стои најблизу до современите поими за публицистика. Сепак, Беседата против богомилите не треба да се нарече „публицистички трактат“, бидејќи таа припаѓа кон полемичката литература што е дел од ораторската проза.

Целата творба на Козма е напишана со средствата на полемичката уметност.

Таа, сепак, не поседува строга логика на композицијата и последователност на аргументацијата. Ги има карактеристиките на „Беседа против тријазичниците“ и „За буквите“.

Во неа на прв поглед има една одредена несистематичност што се воочува преку:

- повторувања,
- враќање назад,
- не секогаш успешно преминување од едно прашање кон друго.

Некои научници (како што е А. Вајан) се склони да ја дообјаснат ваквата несистематичност со недостатокот на образование на авторот или со недоволноста на писателската умешност. Можеби, една ваква композиција, несоставена и неконструирана според строги правила, да

била свесно барана од самиот автор. На сите проучувачи им прави впечаток динамичноста и живоста на изложеното, блискоста до разговорната реч. Сето ова се постигнува со послободна композиција каква што има и оваа беседа. Освен тоа, повторувањата не се показател за неумешност на авторот, туку тие одат како резимеа. Претставуваат синтетизиран исказ на веќе кажаното или потцртуваат важни мисли.

Во првиот дел на Беседата без точна последователност, Козма се придржува кон манирите на однесување на дебата на византиските полемичари кон еретиците. Што значи тоа? Тоа значи дека **Козма по угледот на византиските полемисти, ги почитува тие правила на однесување, односно манири на полемизирање**, а тоа го подразбира излагањето на следново:

- 1) излагање на мислењето на еретиците;
- 2) критика на тоа мислење или поведение;
- 3) разоткривање на правилното православно сфаќање.

Истата алтернација или наизменичност ја има и во вториот дел, но од друг аспект:

- 1) излагање на погрешното неправилно поедение;
- 2) утврдување на правилното со резимеа.

Одразот на објективната стварност е најјасно и правично пренесен во првиот момент од полемиката. Тука авторот не приложува писмени документи, туку тргнува од своите лични сознанија и познавања за животот. Тој го изложува и искажува она за кое е сведок.

Аргументацијата му е сосредоточена во вториот момент од полемиката. Козма се служи со донесување логички судови и со цитати како докази од Светото писмо. Тие цитати се многубројни и различни по карактер. Меѓу нив се среќаваат приказни, сентенци и други искази, испреплетени со мислите на авторот, изразени во форма на толкување, прашања и воодушевување. Изобилството од цитати е сврзано со

стремежот на писателот солидно да ја аргументира грешноста на критикуваната идеја или постапка и да ги заштити основните православни религиозни и етички принципи.

Умешноста на Козма како полемичар се пројавува и во изборот на цитати:

- тој има чувство за најсветлите цитати;
- тој има чувство за сликовитото што и во библијата му прави впечаток на читателот.

Кон употребата на сликовитите цитати од канонските книги, тој внесува и свој личен влог како писател.

Козма посебно ја препочита сентенцијата. Тој цитира ред мудрости. Некои од нив се библиски, други најверојатно се негови како на пример:

„Свињата го одминува бисерот, а го собира ѓубрето“;⁴¹¹

„Секое дрво по плодот си се познава“;⁴¹²

„И златото станува посветло, колку повеќе се нагрева на оган“;⁴¹³

„Лицето на жената е јадица за срцето“.⁴¹⁴

Козма, исто така, ја користи **антитезата**. На пример, ги спротивставува бесовите на еретиците за да покаже дека бесовите се плашат од Бога и од крстот, а еретиците од ништо не се плашат, па затоа се многу опасни.

⁴¹¹ Цитат од Беседата на македонски кај: Илија Велев. Беседа против богомилите на Презвитер Козма. Скопје: Македонска реч, 2011. Види и: Презвитер Козма, Беседа против богомилите, превел: В. Сл. Киселков, 1921.

⁴¹² Истото.

⁴¹³ Истото.

⁴¹⁴ Истото.

Во првиот дел од Беседата авторот ја користи и **иронијата**. Кога ги споредува богомилите со камените идоли, тој им се потсмеа, бидејќи тие и покрај тоа што биле живи луѓе, „доброволно се вкамениле“.

Кога говори за трудот, авторот вели:

„Ако Бог им беше заповедал на луѓето да не работат, тогаш тревата ќе раѓаше живо, а гората – грозје“.⁴¹⁵

Еретиците лажат „како нивниот татко – ѓаволот“. Авторот си подигрува со нив, ги исмева оти се облекуваат и се хранат, а одрекуваат се‘ што е земно.⁴¹⁶

Во вториот дел на Беседата нема иронија. Зошто? Бидејќи почитта на писателот кон духовниците и кон незаразените од ереста христијани не заслужуваат било каква иронија од негова страна.

Во својата благородна мисија, низ зборовите полни со гнев кон нарушувачите на христијанскиот морал, Козма е остар на јазик. Ги именува нештата директно и тоа: алчност, соперништво, мрзливост, стомакоугодување, „високоумие“.

Споредбите или скратените споредби односно метафорите како кралици меѓу фигурите се ретки во оваа беседа. Не се многу, но некои од нив прават впечаток со свежината што му ја даваат на текстот. Тука би ги споменале споредбите како:

- Христијаните – стадо,⁴¹⁷
- Еретиците – волци,⁴¹⁸
- Епископот – пастир.⁴¹⁹

Овие метафори наликуваат на оние од Библијата и не носат одлика на оригиналност. Но Козма употребува и воведува и оригинални споредби кои остануваат впечатливи за читателот, та и трајно се запаметуваат. Тука се:

⁴¹⁵ Истото.

⁴¹⁶ Донка Петканова, Старобългарска литература IX - XVIII век, Трето дополнено издание, София 1997, стр. 326

⁴¹⁷ Истото.

⁴¹⁸ Истото.

⁴¹⁹ Истото.

- Еретичките учење – зли кучиња;⁴²⁰
- Ереста нема да ја научиш како што нема да можеш да пробиеш мрамор;⁴²¹
- Христијанинот е спореден со доброумна жена која се однесува љубовно кон алиштата/облеката на својот маж. Кога мажот заминува на пат, таа ја зема облеката в раце и по очите и се чита и гледа дека таа облека не и значи онака како што е изработена или материјалот од кои е направена, туку и значи тоа што таа облека ја потсетува на нејзиниот љубен. Последново е споредба со која Козма сака да му укаже на читателот дека христијанинот не му се поклонува на дрвото од иконата, туку на сликата – изразот и одразот на светецот и блбискиот настан, претставен на самата икона.⁴²²

Творбата на Козма, потполно заслужено си го носи насловот „беседа“. Таа е напишана како разговор со противникот. Затоа и во двата дела, особено, често се среќаваат обраќањата.

Како сите негови соговорници – противници да се исправени пред писателот. Како да стојат пред него сите тие: еретици, монаси, епископи, мирјани. Како тој да води беседа со сите нив по ред:

„Гледаш ли, еретиче...“⁴²³

„А зошто ги хулите светите обреди?“⁴²⁴

„Ама зошто вие кажувате...“⁴²⁵

„Гледате ли, браќа...“⁴²⁶

⁴²⁰ Истото.

⁴²¹ Истото.

⁴²² Донка Петканова, Старобългарска литература IX - XVIII век, Трето дополнено издание, София 1997, стр. 326

⁴²³ Истото.

⁴²⁴ Истото.

⁴²⁵ Истото.

„Но послушај ме да те поучам...“⁴²⁷

„Ти си богат, се' имаш...“⁴²⁸

„Послушајте, пастири...“⁴²⁹

„Воздржи се, жено...“⁴³⁰

Некои од обраќањата се насочени директно кон читателот. Заедно со нив изобилуваат прашањата и импресиите. Меѓу прашањата се откриваат сите видови што ги познава реториката. Меѓу нив ги истакнуваме следниве:

- Прашања со композиционо значење;
- Прашања кои содржат емоционален впечаток (оценка, огорченост, вчудоневиденост):
- Прашања кои бараат определен одговор.

Целата творба на Козма се одликува со неспокој. Тоа се создава, не само од искористените стилско-реторички средства што се одличје на полемичката литература, туку и од едно внатрешно учество во проблемите на времето, од личната ангажираност на авторот.

Затоа, таа раздвиженост во творбата е колку жанрова особеност на истата, толку и резултат на личната и општествена позиција на самиот автор.

Беседата на Презвитер Козма и покрај тоа што е создадена на нашиве простори, сепак, денес е позната само од неколку подоцнежни преписи (два од нив се во Зборник на Софрониј Врачански). Тоа се

⁴²⁶ Истото.

⁴²⁷ Истото.

⁴²⁸ Истото.

⁴²⁹ Истото.

⁴³⁰ Истото.

должи, се разбира, на жестоката судбина на бугарската книга. Трагите на творбаа се откриваат во рани јужнословенски дела со противбогомилска содржина. На пример, од расказот за Бориоловиот собор се гледа дека авторот ја познавал Беседата. Некои сведоштва и изрази не се сопаѓаат. Во периодот од IX до XIII век сред јужните Словени произлегуваат и се јавуваат преработки – компилации на Беседата.⁴³¹

Позната е една полемичка творба од XI век против Теодор монах во однос на прашањето за бракот, која претставува компилација од мисли на Козма за бракот. Таа творба започнува вака:

„Чернец Теодор рече: „Не спиј со жена си““.⁴³²

Според овој исказ се гледа дека Теодор бил еретик. Не е наречен богомил, но застапува типичен огомилски изглед, а полемиката за бракот е извлечена од полемиката на Козма со богомилите. Оттука јасно се гледа дека Теодор бил богомил. Можеби, овој Теодор да е истиот Теодор што е споменат во Бориловиот синодик, на второ место по Богомиловиот ученик, Михаил.

Позната е една српска компилација, направена, веројатно, во XIII век. Во неа еден автор се занимава со прашањата за причеста, за крстот, за литургијата, за крштивњето, за исповедта, извлечени од првиот противбогомилски дел на Беседата. Компилацијата е направена многу слободно, со разместување на мисли, со кратење, со додавања. Авторот поставува во неа и подзаглавија, какви што има и во некои преписи од Беседата, за подоцна да се направи разграничување на проблемите и за поудобно користење на творбата.⁴³³

Со овие две компилации, не се исцрпуваат облиците на творбата низ Средновековието. особено долго и активно таа живее во Русија. Со извадоци творбата влегува во составот на втората редакција на Прологот

⁴³¹ Ю. Бегунов, Беседа Козмы Пресвитера как произведение художественной ораторской прозы. - Изв. Инст. лит., 20, 1969

⁴³² Донка Петканова, Старобългарска литература IX - XVIII век, Трето дополнено издание, София 1997, стр. 326

⁴³³ Донка Петканова, Старобългарска литература IX - XVIII век, Трето дополнено издание, София 1997, стр. 326

од втората половина на XIII век. Потоа во XIV век се вметнува во „Измарагди“.⁴³⁴ Подоцна се јавува во различни поучителни зборници. Во Русија таа се препишува целосно без промени, а исто така претрпува и ред обработки. Творбата е приспособена за борба со руските еретици и особено олемо значење добива во текот на XV и XVI век. Таа има влијание врз некои руски писатели. Влијанието на Козма се чувствува во делата на: Владимир Мономах, Даниил Заточеник, Стефан Пермски и дори Максим Грек.⁴³⁵

Творбата на Козма, години на напред останува да биде актуелна бидејќи:

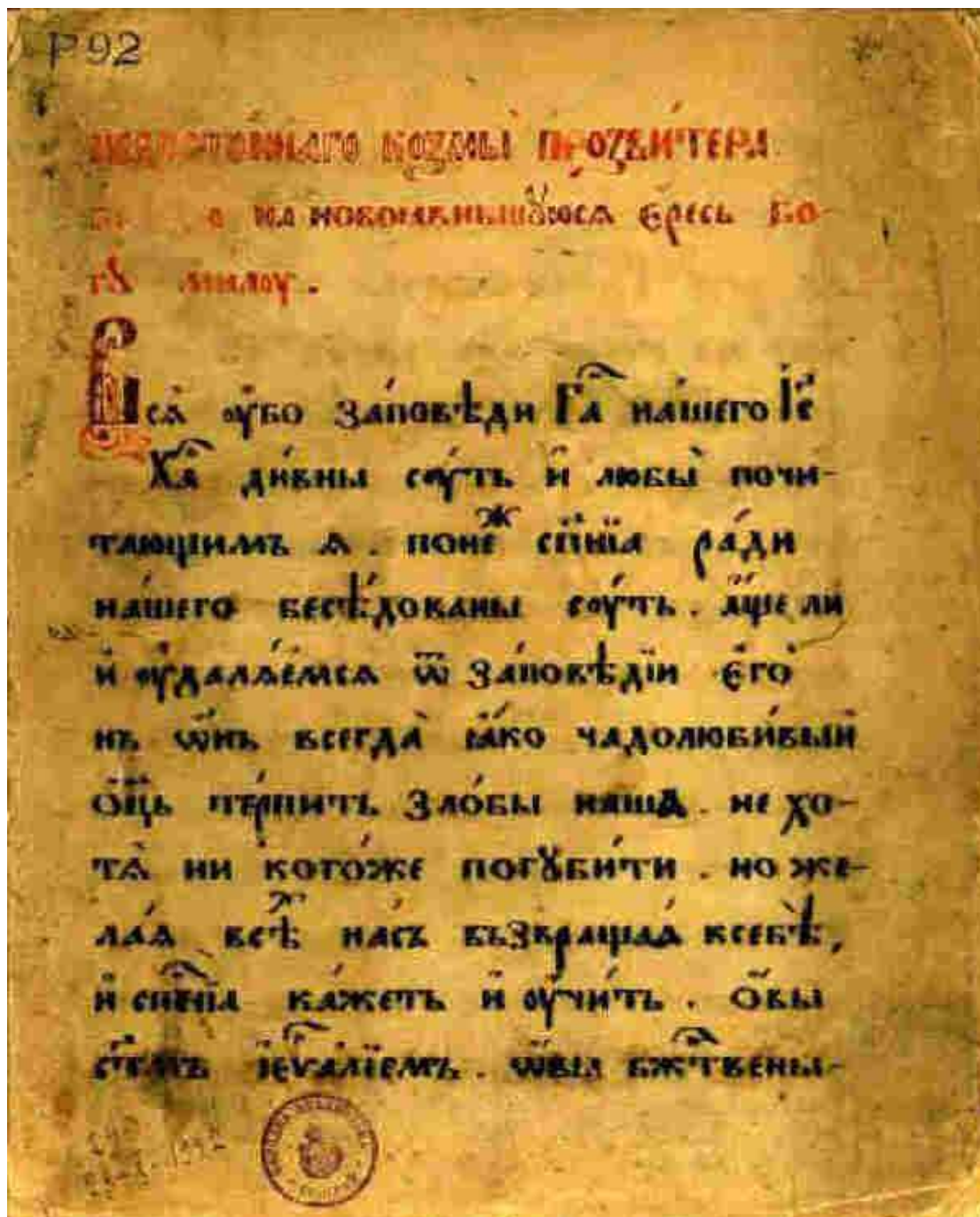
- 1) Ги осудува слабостите што постојат во текот на целото Средновековие;
- 2) Содржи принципиелни основи на христијанската вера, размислувања и аргументации за разни важни прашања од теоретско и практично значење (за крстот, за бракот, за книгите, за богатството, за црковниот ритуал и др.)
- 3) Творбата е напишана со жар, со ораторска умешност, но со достапен јазик (исказ и мисла) и се чита лесно.
- 4) Меѓу бугарските богомили и руските еретици има одредена блискост.

Векови редум Беседата служи како извор на аргументација, како поучително четиво и како образец за спор. Според потребите, таа се приспособила со леки обработки кон новиот живот или одделни нејзини делови се проспособуваат и распространуваат како самостојни слова.

Низ целото Средновековие, „Беседата против богомилите“ на Презвитер Козма привлекува интерес кај книжевниците со својата богата содржина и со полемичкото мајсторство.

⁴³⁴ Истото.

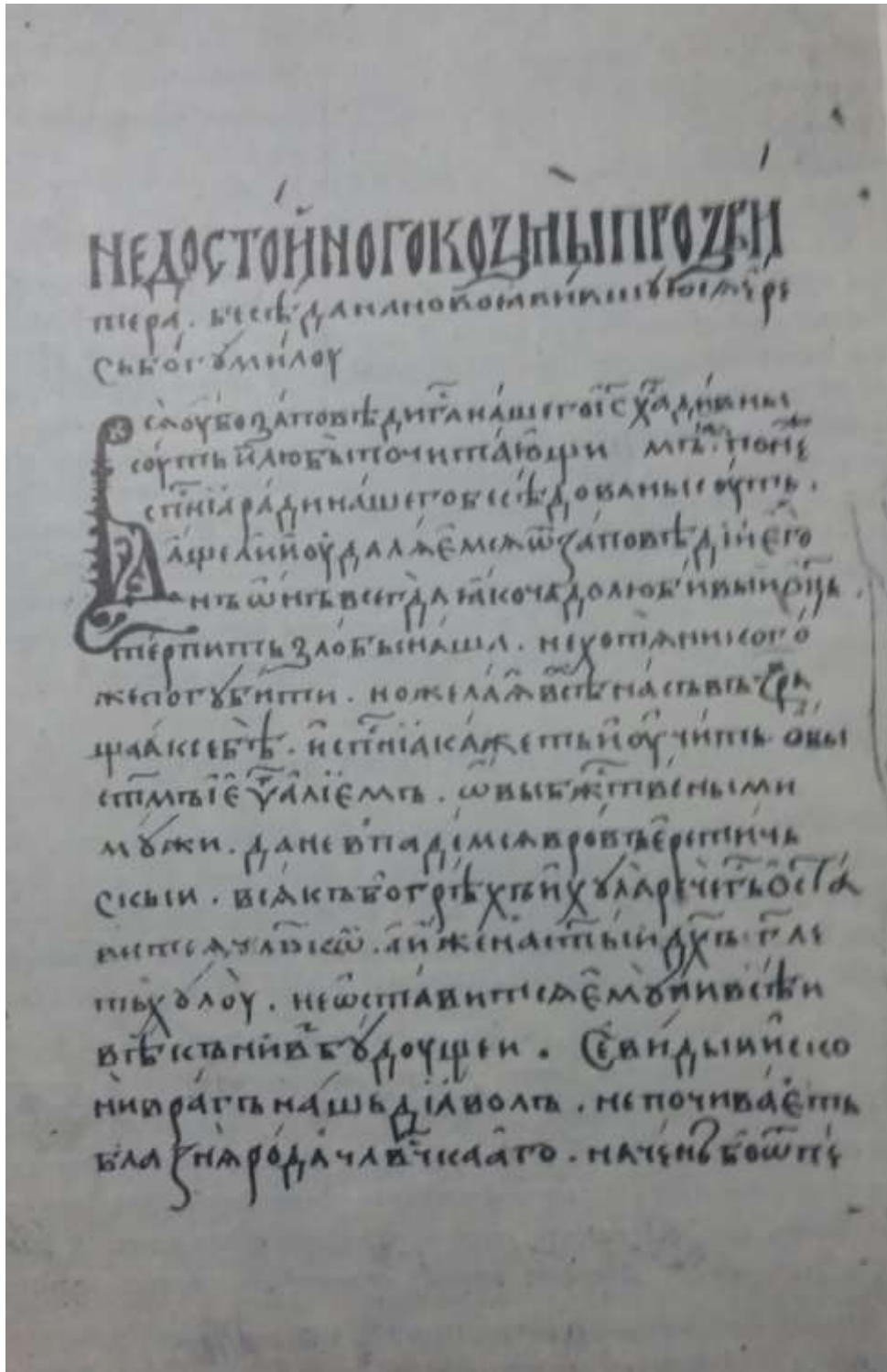
⁴³⁵ Истото.

Презвитер Козма.

Беседа против богомилите (“Беседа на новоявившуся ерес Богомилу”). Денес се чува во Народната библиотека во Србија⁴³⁶

⁴³⁶ Факсимилот е преземен од електронско – дигиталната база на ракописи на Народната библиотека во Србија во соработка со одговорните лица за дигитализација.

Почеток на Беседата на Презвитер Козма во еден руски препис од 1491 – 1492 година. Ркп. ГПБ, собрание на Соловетскиот манастир, N° 856, л. 5 об. Ова е еден од доказите за актуелноста на Беседата во руската литература од XI до XV век.⁴³⁷

⁴³⁷ Факсимилот е преземен од монографијата „Козма Презвитер в славјанских литературах“ од Ј. К. Бегунов, Софија, 1973, стр. 22.

8. ПОЕТИКАТА И РЕТОРИКАТА НА СРЕДНОВЕКОВНАТА ПОЛЕМИКА. УТВРДУВАЊЕ НА МИКРОСТРУКТУРИТЕ НА СРЕДНОВЕКОВНАТА ПОЛЕМИКА

8.1. КУСО ДЕФИНИРАЊЕ НА ПОИМОТ ПОЕТИКА

Поетиката⁴³⁸ е делот на книжевноста што ги проучува:

- суштината,
- специфичните особености,
- функциите и законитости во развојот на фикцијата;
- изградбата (структурата) на литературното дело, расчленета на микроструктури;
- литературните форми и нивниот историски развој (жанрот во фолклорот и литературата, како и историските промени во жанрообразувачките стратегии).

Поетика се занимава тесно со:

- стилистиката што со сликовит речник именувана претставува дизајнирање на литературата и
- поетската морфологија.

Важно е и дека поетиката се занимава со она апстрактно својство кое прави посебно својство од литературниот факт, литерарноста. Целта на поетиката е да предложи теорија на структурата и функционирањето на литературниот говор, некоја теорија што претставува слика на литературните можности.⁴³⁹

⁴³⁸ Зборот „поетика“ на старогрчки гласи: Poietiké. Тоа во превод значи „поетска уметност“. Поетика не значи поезија. Поезија потекнува од грчкиот збор "poesus".

⁴³⁹ Цветан Тодоров, Поетика, Скопје 1991, стр. 31.

8.2. КУСО ДЕФИНИРАЊЕ НА ПОИМОТ РЕТОРИКА

Најблиска сродна дисциплина на поетиката што го третира говорот е реториката.⁴⁴⁰

Во анализата на текстот се разликуваат три нивоа:

- семантичко;
- вербално и
- синтаксичко.

Овие нивоа соодветствуваат на поделбата, позната од класичната реторика, според која се разликуваат трите подрачја:

- inventio;
- elocutio и
- dispositio.

Класично – реторичката перспектива има свој поларитет во поделбата на домените на проучување што ги дефинира актуелната лингвистика, а тоа се:

- семантика;
- фонологија и
- синтакса.⁴⁴¹

Целта на реториката е владеење на другите преку предизвикување на бол или задоволство, љубов или омраза, самодоверба или страв. Затоа беседникот, односно полемичарот треба на слушателите да им го совлада разумот со рационални средства, а

⁴⁴⁰ Исто, стр. 37.

⁴⁴¹ Цветан Тодоров, Поетика, Скопје 1991, стр. 18.

душата со сетилно акустички средства на јазичната музика, т.е со помош на говорните фигури.⁴⁴²

8.3. БАЗИЧНА „ТЕОРИЈА НА ЛИТЕРАТУРА“ И ДОСЕГАШНИ ИНТЕРПРЕТАЦИИ НА ДРУГИ ДЕЛА ЗА УТВРДУВАЊЕ НА ПОЕТИКАТА И РЕТОРИКАТА НА СРЕДНОВЕКОВНАТА ПОЛЕМИКА

За да ги утврдиме поетиката и реториката на македонската средновековна полемика, а тоа досега сублимирано не е направено, мораме да се повикаме на релевантни теоретичари на литература, кои се истакнати во својата работа и преку чии тези и тврдења ќе изведуваме и наши заклучоци. Нема да одиме расплинето, туку конкретно, угледувајќи се и базирајќи се на следниве автори и дела:

- „Поетиката“ на Аристотел⁴⁴³ каде не е утврдена поетиката на полемиката, но ова дело ни служи како база за одредени дефинирања и структури. (Делото „Поетика“ од Аристотел е напишано околу 335 п.н.е., што зборува за поетската уметност или за уметноста воопшто. Се претпоставува дека во „Поетиката“ на Аристотел забелешките се направени од страна на студентите при предавањата во Ликеј. Ова дело како одраз и израз на учењето на Аристотел за трагедијата извршило огромно влијание врз подоцнежната естетска мисла во европската култура. Вообичаениот превод на грчкиот збор „poesis“ е поезија, така што Платон и Аристотел под тој термин ги подведуваат сите подражавачки (миметичка) вештини. Платон вели дека „поезис“ е сето она што се чини дека поминува од небитие во битие. Поголемиот дел од Аристотеловата „Поетика“ е посветен на

⁴⁴² Милош Н. Ѓуриќ, Историја хеленске књижевности, Београд, 1982, стр. 594 – 597. Види и кај: Ванчо Тушевски, во: Поетика и реторика на Новата македонска книжевност – XIX век“, Скопје 2000, стр. 278

⁴⁴³ За поетиката, Аристотел, превод од старогрчки, предговор: Михаил Петрушевски, Скопје 1979.

трагедијата, а остатокот на епот, додека комедијата се споменува многу накратко. Тука Аристотел ја создава и пренесува дефиницијата за трагедијата. Не говори за полемиката.);

- „Реториката“ од Аристотел⁴⁴⁴ со улога за нас, слична како онаа на „Поетиката“;
- интерпретациите на Атанас Вангелов⁴⁴⁵ меѓу кои се наоѓаат и осврти кон антитезата во современата македонска литература ни се насока за нашето понатамошно утврдување на поетиката на средновековната полемика што структурално е сочинета од теза, антитеза и заклучок;
- „Поетика“ од Цветан Тодоров што ни помага околу поимот за поетиката воопшто и понатамошните укажувања за анализирање на текстот,⁴⁴⁶
- „Теорија на прозата“ со тестови од шестмина автори, а во избор, превод и предговор на Атанас Вангелов што исто така ни претставува основа за понатамошно одговорање на нашата поставена задача и цел;⁴⁴⁷
- „Херменевтика и поетика“⁴⁴⁸ од Катица Ќулавкова што не само во овој наврат, ами и при сите наши досегашни и иднихерменевтички и метафорички анализи ни се јавува како важен водич и прирачник и
- „Поетика и реторика на новата македонска книжевност...“ од Ванчо Тушевски⁴⁴⁹ каде се детектирани микроструктурите на дела (главно, поетски) од новата македонска книжевност и каде проф. Тушевски ги утврдува поетиката на поемата во книжевноста на XIX век, како и реториките на: една полемичка статија,⁴⁵⁰ на втората

⁴⁴⁴ Aristotel, Retorika. Превод: Marko Vasić, Zagreb 1989.

⁴⁴⁵ Атанас Вангелов, Исказот и стварноста, Скопје 1995.

⁴⁴⁶ Цветан Тодоров, Поетика, Скопје 1991.

⁴⁴⁷ Атанас Вангелов (избор, превод и предговор), Теорија на прозата. Скопје 1996.

⁴⁴⁸ Катица Ќулавкова, Херменевтика и поетика, Скопје 2003.

⁴⁴⁹ Ванчо Тушевски, Поетика и реторика на Новата македонска книжевност – XIX век“, Скопје 2000.

⁴⁵⁰ Исто, стр. 299 – 308.

Прличева беседа за Климент⁴⁵¹ и на Прличевата беседа од 1866 година.⁴⁵²

Како што во изминатиов период работевме и успеавме да ја утврдиме поетиката на средновековниот автограф⁴⁵³, така и сега, врз база на воопштените теоретски искази за поетиката, теоријата на литература и херменевтиката, си поставивме задача да ја утврдиме поетиката на средновековната полемика. Во поглавјата погоре успеавме да направиме иновативни интерпретации и прикази на сето она со што се одликуваат полемиките од македонската писмена традиција, а во ова поглавје ги сумираме нивните заеднички и специфични микро-структурни елементи што и на макро-план даваат генерална слика за средновековната полемика.

⁴⁵¹ Исто, стр. 277 – 290.

⁴⁵² Исто, стр. 291 – 298.

⁴⁵³ Од страна на Милена Ристова-Михајловска претходно е утврдена поетиката на средновековниот автограф, како резултат на темелни анализи и интерпретации на автографи од повеќе македонски книжевници од XV и XVI век. Колку за споредба, во продолжение даваме приказ на тие микроструктурни елементи. Според тоа, микроструктурата на средновековните автографи ја сочинуваат:

- воведна христијанска формула, инспирирана од христијанските молитви и слова;
- завршна христијанска формула, инспирирана од христијанските молитви и слова;
- барање прошка од грешниот автор;
- барање благослов од грешниот автор;
- молба за корекција на ракописните грешки;
- молба за нефрлање клетва врз грешниот автор;
- давање информација за нарачателот на делото;
- давање информација за донаторот на делото;
- давање информации за оригиналниот автор на делото;
- давање информација за пишувачот, односно преведувачот, препишувачот;
- инвокација кон духовните истомисленници и идните читатели;
- изразување на авторовата скромност преку соодветни атрибути;
- опис на психичко-телесната состојба во која се наоѓал авторот додека творел;
- користење на стилски фигури: епитет, компарација, метафора и сл.;
- маркирање на времето на пишување на делото;
- маркирање на местото на пишување на делото;
- пласирање историски податоци;
- актуелизирање на крајно несигурната живејачка ширум Македонија; давање податоци за состојбата на сончевиот и на лунарниот круг.

За ова и за опширните анализи на средновековните автографи, види детално кај: Милена Ристова – Михајловска, во: Автографи на македонски книжевници од XV и XVI век, Штип 2015, стр. 55 – 56.

8.4. УТВРДУВАЊЕ НА ПОЕТИКАТА И РЕТОРИКАТА НА СРЕДНОВЕКОВНАТА ПОЛЕМИКА

Секоја конфликтна, антагонистичка и полемичка состојба, нужно подразбира и спротивставени поларитети, а пак конфликтноста, антагонизмот и полемичноста не се ништо друго освен врската меѓу тие поларитети. Активираниот однос на поларитетите и не е друго, ами тоа е просторот на антитезата.⁴⁵⁴

За да произлезе антитезата од нашите полемичари чии искази и дела се наш предмет на интерес и анализа, треба да им претходи веќе поставена теза.

а) Структура на полемиката: теза + антитеза = заклучок

Во овој контекст ја изведуваме и структуралната дефиниција за средновековната полемика.

СТРУКТУРА НА ПОЛЕМИКАТА				
ТЕЗА	+	АНТИТЕЗА	+ или =	ЗАКЛУЧОК

б) Видови тези во средновековната полемика

Тезата во средновековните полемии од македонската писмена традиција се јавува во неколку облика:

- усно е поставена од страна на противниците, а не е директно упатена кон полемичарот што стои во одбрана на некое

⁴⁵⁴ Атанас Вангелов, Исказот и стварноста, Скопје 1995, стр. 209.

прашање, така што таа теза се шири како генерален став на противниците меѓу широките народните маси (примерот со ереста, со негирањето на писмото и јазикот и со прашања поврзани со христијанството);

- *усно е поставена и директно упатена кон полемичарот* што стои во одбрана на некое прашање (репрезентативен пример се дијалозите на Кирил Филозоф со противниците каде директно се поставуваат прашањата и се даваат одговорите);
- *поставена е преку невербална форма* (како сликите со демони исцртани на домовите на христијаните!).

в) Антитезата во средновековната полемика

Антитезата ја изрекуваат полемичарите што стојат во одбрана на нападнатиот предмет, состојба, вера, писмо, движење, јазик и сл. и во сите три анализирани случаи носители на антитезата се и св. Кирил, и Козма, и Храбар.

г) Заклучокот во средновековната полемика

Трет структурален дел на полемиката воопшто е **заклучокот**, кој може да биде:

- експлицитен и
- имплицитен.

Експлицитниот заклучок произлегува од директно и не преносно искажување на завршните зборови во полемиката од страна на бранителите на темата што се напаѓа. Практично, експлицитни заклучоци даваат и Презвитер Козма и Црноризец Храбар во чии полемички текстови нема дијалози во директна форма со вклучени лица (ликови), кои водат живи дијалози, полемирајќи, и од кои треба да се извлече заклучок, ами самите полемичари со тоа што ја водат полемиката со

замислените (а во стварноста постоечките!) противници, си оставаат простор за давање на исцрпни и темелни заклучоци.

Кај Константин Филозоф – св. Кирил се јавуваат **имплицитни заклучоци**. Тоа значи дека во живите дијалози, пренесени од Житиеписецот, што се водат меѓу св. Кирил и противниците, тој во сите случаи, полемиките ги завршува со искази од кои противникот (и читателот) сам треба да извлече заклучок. Тој заклучок се нарекува логички заклучок и бидејќи не е предаден во експлицитна форма, ами е кус и најчесто предаден со интертекстуални заемки, велиме дека е имплицитен и преку логика се извлекува суштината на она што го кажува Филозофот.

д) Присуство на реторски прашања, реторски обраќања, реторски повторувања во средновековната полемика

Многу често во средновековната полемика се среќаваат реторските прашања и реторските обраќања. За да биде попрактично ова прикажано, само ќе се потсетиме и ќе алудираме на исказите на Константин – Кирил Филозоф, кој, речиси, во секоја своја полемичка изјава користи реторски прашања.

Кога спомнуваме реторски повторувања, тогаш мислиме на присуството во полемиките на честите:

- анафори;
- епифори;
- рефрени.

ѓ) Константна застапеност на вечната антитетска морална догма во средновековната полемика

Постојано, повторливо и неизоставно е присуството и централното место на вечната антитетска морална догма во средновековните полемии. Таа вечна спротивставена догма достигнува до ниво на универзализација во овие полемии, а базично и суштински се однесува

или е предадена преку двете спротивни духовни категории, кои се во силна и постојана борба и низ верата и во животот. Врз нив се базира и темелното учење на христијанството. Конкретно, се мисли на непрестанливата спротивставеност и двобој меѓу доброто и злото, темното и светлото.⁴⁵⁵

е) Предмет на одбрана во средновековната полемика:

- одбрана на правата вера;
- одбрана на писмото;
- одбрана на кирилометодиевото дело.

ж) Вклучување на примери од секојдневието во средновековната полемика

Полемичарите, конкретно, оние кои стојат во одбрана на нападнатиот предмет, тема, состојба (конкретно, вера и писмо), за да бидат поуверливи во своите излагања, често користат примери од секојдневието. Во својот опширен текст, такви примери користи и Козма Презвитерот, но св. Климент се истакнува со својот кус, а длабок исказ. Оваа полемичарска тактика е мошне успешна и тие често ја користат. И тука, слободно, можеме да говориме за интертекстуалност, односно за интервенција на самите полемичари – наратори и говорители, кои, се повикуваат на конкретни примери. Тие примери не се запишувани дотогаш никаде, но тие умешно ги вметнуваат во своите текстови и излагања, свесни дека противниците се многу добро запознати со нив.

⁴⁵⁵ На вакво нешто алудира и Ванчо Тушевски Тушевски, говорејќи за поетиката и реториката на една беседа на Прличев во: Поетика и реторика на Новата македонска книжевност – XIX век“, Скопје 2000, стр. 283.

з) Одлики на напаѓачите во средновековните полемики

Напаѓачите се надмени. Сакаат да изгледаат супериорно. Наметнуваат неvistини. Нивното мото е „нападот е најдобра одбрана“, ама не е така. Во пракса тоа не им успева. Го потценуваат противникот. Еднострано ги гледаат нештата.

с) Одлики на одбранувачите (бранителите) во средновековните полемики

Полемичарите – бранители во средновековните полемики се одликуваат со голема мудрост, храброст, искуство и сезнајност. Подготвени се со аргументи. Објективни се. Користат интертекстуални техники за да го побијат соговорникот што ги напаѓа и успеваат во тоа.

и) Односот напаѓач - полемичар наспроти бранител – полемичар во средновековните полемики

За овој однос е најспецифично да се истакне дека во разните полемики, напаѓачот е различно претставен. За разлика од св. Кирил, кој полемизира директно со својот реален противник, останатите полемичари се обраќаат кон противникот, кој не е непосредно присутен тука. Поради тоа, напаѓачите ќе ги именуваме како:

- непосредни (директни, присутни) напаѓачи и
- посредни, неприсутни, замислени напаѓачи (кои реално постојат, но не се присутни веднаш до полемичарот, кој стои во одбрана на нештото).

ј) Библијата како интертекст во средновековните полемики

Низ многуте интерпретации во претходните поглавја и теоретски, и практично, и шематски го прикажувавме присуството на библиските

елементи во средновековните полемики. Споредбено ги предававме и оригиналните извори и цитати од Библијата заедно со нивната парафразирана употреба во текстовите на полемичарите. Кога говориме на оваа тема, мора да ја истакнеме маркантноста и специфичноста на употребата на Библијата во полемиките на св. Кирил. Него го издвојуваме во оваа смисла. Во средновековните полемики интертекстуалното присуство на Библијата се среќава преку:

- алузии,
- цитати,
- вметнати приказни,
- актуализација на библски приказни,
- библски настани и личности и сл.

к) Определување на средновековната полемика, согласно нејзината конкретна или апстрактна природа

Ваква определба правиме, земајќи ги предвид присуствата на:

- информации што даваат одраз на епохата;
- информанти (маркери за време и место);
- елементи на фикцијата;
- факти – одраз на реалноста;
- актуализација на славното минато и сл.

л) Фигуративност на средновековната полемика или богатство од стилски изразни средства во средновековната полемика

Присутни се мноштво од стилски фигури како:

- параболоа,
- метафора,
- епитетит,
- синегдоха,
- метонимија,

- антифраза,
- хипербола,
- литота,
- репетиција,
- антитеза,
- градација и многу други.

9. ЗАКЛУЧОК

На финалето од овој труд му претстои посветеност, истражувачка работа, интерпретации, аналитика и утврдување на реторика и поетика на средновековните полемии. Сè што ни беше зацртано на самиот почеток е реализирано.

Предмет на интерес ни беа полемиките на одредени македонски книжевници од средновековниот период. Конкретно, со детални осврти, интерпретации и точно дефинирање и детектирање на полемиките, работевме врз оставнината изречена од:

- Кирил Филозоф во неколкуте негови мисии и полемии како што полемиката со Арапите – Сарацени, полемиката со Хазарите, полемиката со тријазичната ерес, вербалниот спор со Јован Иконоборецот;
- Црноризец Храбар (преку делото „О писменех“) и
- Презвитер Козма (преку делото „Беседа против новопојавената богомилска ерес“).

Точно и прецизно ја сместив полемиката во палетата средновековни книжевни жанри. Многу беше важно да се даде дефиниција и претстава за полемиката и низ очите на средновековните творец и читател и низ очите на современиот творец и читател. Поради тоа, ги споменавме сите форми на полемиката и нејзината функција при сето тоа.

За да го потврдиме присуството на полемиката во средновековната писмена традиција, а да не се базираме само на полемиките или пишани спорови од неколкумината наши средновековни дејци, посегнавме и кон средновековните зборници како посебна форма на колекционирање на стари текстови. Зошто го направивме тоа? Затоа што многумина средновековни книжевници, редактори на речници, составувачи на вакви обемни дела, во нив вметнувале преводи од полемии од светската литература. Оттука посегнавме кон една

глобална слика за средновековната полемика, давајќи детали за полемиката во светски рамки за на крај да стигнеме до полемиката во нашата писмена традиција.

Неминовно беше да се задржувам на едно воведување во почетоците на словенската писменост на која се базираат сите средновековни полемики, а потем ставив цело едно поглавје за ораторската проза во средновековието каде, впрочем, спаѓаат и полемиките како жанр.

Многу досегашни проучувачи, учители и ученици, средновековната книжевност ја доживуваат и пренесуваат преку фактографско нижење на информанти, од една страна, и класичен опис на средновековните дела (според број на страници, место на чување на делото, опис на ракописот од естетски аспект) итн., од друга страна. Тоа е многу важно како база, како основа за денешните проучувачи. Она што е поразлично од тоа класичното, е нашиот поширок интерпретативен, иновативен и културолошки пристап кон средновековните текстови. За да стигнеме до интерпретациите, баравме многу материјали, ракописи во оригинал низ депоата и библиотеките во земјава и во соседните земји. Конкретно, освен во Македонија, истражував:

- во Србија (во Народната библиотека во Белград),
- во Бугарија (во Народната библиотека во Софија),
- во Рилскиот манастир (исто така во Бугарија),
- во Универзитетската библиотека во Марибор, Словенија,
- во Народната библиотека во Крагуевац, Србија,
- во Библиотеката во Јагодина, Србија итн.

Огромно беше задоволството да се почувствува мирисот на пергамент, да се дојде во контакт со старите ракописи, да се отворат грижливо чуваните ракописи и да се остварат први средби со текстови пишувани во старите векови, чија орнаментика и бои се свежи како тазе да се излеани врз старата хартија.

Синестезија што ги активира сите сетила во репрезентативен момент како оној при отворањето на Панегирикот во Рилскиот манастир кога едновремено:

- очите ви шараат низ старословенското писмо, возбудувајќи се од зборовите „Житие“ и „Кирил Филозоф“, кои како насочувачи ви кажуваат дека тука некаде се полемичките дијалози негови;
- како од извор ви излегува со светлина она антологиското Кирилово: „Не грее ли сонцето подеднакво за сите“;
- кнедли ви стојат во грло оти вие токму тоа го анализирате, а пред вас стои препис на Кириловото житие од XV век што ги надживеало сите сопки и спорови, а ве делат шест века со него и, еве, еден миг ве спојува и прави вечност;
- ви надоаѓаат океани инспирации за идни интерпретации;
- вдишувањето на стара хартија уште еднаш ви потврдува дека вие си имате работа со нешто магично, несекојдневно... Не е чудесно, ама на работ на реалистичното и фантастичното...

Мојата интенција, да им се придружам на креативните, компаративни, аналогни и асоцијативни анализи на литературните средновековни текстови и да ги надградам досегашните воочувања на средновековната литература, чинам дека со овој труд е остварена.

Индириктно, низ сите поглавја ги бранев и оправдував поставените тези на оваа дисертација, а тоа се:

- 1) Постоењето и значењето на полемиките на средновековната македонска писмена традиција.
- 2) Присуството на стилски обележја во средновековните полемии што ја потврдува нивната специфична средновековна поетика и реторика.
- 3) Утврдување на реториката и поетиката на средновековните полемии преку детектирање на соодветните микро - структурни елементи во нив.

- 4) Врската со Библијата и присуството на христијанските елементи и сентенци во средновековните полемики.

За да стигнам до полемиките на св. Кирил, прво ги потенцирав изворите преку кои стигнуваме до неговите полемики. Го проанализирам како личност и како деец врз база на кажувањата од Житиеписецот, а потем направив темелна анализа и интерпретација на неговите полемики и спорови во кои, без исклучок, од секаде излегувал како победник. Тука говорам и за неколку спора на Методиј.

Давам преглед на трите етапи на писменоста според Храбар. Правам анализа на неговото значајно полемичко дело – трактат „За буквите“ и говорам за Црноризец Храбар како полемичар.

За да стигнам до интерпретацијата на полемиката на Презвитер Козма, морав да дадам широк осврт кон богомилските извори, да го претставам во суштина богомилството за да може понатаму да се свати неговото полемичко дело како одраз на една реална состојба, ерес и движење наспроти правата вера.

Секоја конфликтна, антагонистичка и полемичка состојба, нужно подразбира и спротивставени поларитети, а пак конфликтноста, антагонизмот и полемичноста не се ништо друго освен врската меѓу тие поларитети. Активираниот однос на поларитетите и не е друго, ами тоа е просторот на антитезата.⁴⁵⁶

За да произлезе антитезата од нашите полемичари чии искази и дела се наш предмет на интерес и анализа, треба да им претходи веќе поставена теза.

Она што е исклучително важно за овој труд, е утврдувањето на поетиката и реториката на средновековната полемика. Поради тоа правевме толку опсежни анализи и интерпретации. И, ете, стигнавме до она кон што целевме.

⁴⁵⁶ Атанас Вангелов, Исказот и стварноста, Скопје 1995, стр. 209.

Поетиката на средновековната полемика ги содржи следниве специфични микроструктури и одлики:

- а) Структура на полемиката: теза + антитеза = заклучок
- б) Видови тези во средновековната полемика
- в) Антитезата во средновековната полемика
- г) Заклучокот во средновековната полемика
- д) Присуство на реторски прашања, реторски обраќања, реторски повторувања во средновековната полемика
- ѓ) Константна застапеност на вечната антитетска морална догма во средновековната полемика
- е) Предмет на одбрана во средновековната полемика:
- ж) Вклучување на примери од секојдневието во средновековната полемика
- з) Одлики на напаѓачите во средновековните полемики
- с) Одлики на одбранувачите (бранителите) во средновековните полемики
- и) Односот напаѓач - полемичар наспроти бранител – полемичар во средновековните полемики
- ј) Библијата како интертекст во средновековните полемики
- к) Определување на средновековната полемика, согласно нејзината конкретна или апстрактна природа
- л) Фигуративност на средновековната полемика или богатство од стилски изразни средства во средновековната полемика.

Полемиките, како оригинални средновековни оставнини, имаат современско значење. Овие книжевни жанри се многу значајни во изучувањето на нашето книжевно, културно и историско - јазично минато, а претставуваат и доказ за: непокорливиот ген на нашиот народ, недозволувањето за потпаѓање под туѓи и нехристијански влијанија; зачувување на идентитетот што претставува дамнешна и актуелна општествено-политичка потреба.

10. БИБЛИОГРАФИЈА

1	Аделина Ангушева, Старобългарска литература, София 1999.
2	Аладжов, Ж. Цар Иван Александър. София, 2003.
3	Алексова, Б., Епископијата на Брегалница: прв словенски црковен и културно-просветен центар во Македонија, http://www.promacedonia.org/baeb/baeb_8.htm
4	Алфеев, И., „Источните отци на IV-от век“, отец Георгиј Флоровски; „Животот и учењето на св. Григориј Палама“
5	Ангелов, Б. Ст., Из старата българска, руска и сръбска литература, кн. Н. София, 1967.
6	Ангелов, Б. Ст., Краткото житие на Кирил Философ, во: Из старата българска, руска и српска литература, Кн. III, София 1987.
7	Ангелов, Б. Ст., Съвременници на Паисий, Издателство на БАН, София 1963.
8	Ангелов, Д., Богомилството в България, София, 1969.
9	Ангелов, Д., Презвитер Козма и беседата му против богомилите, София, 1948.
10	Ангелов, Д., Влияния на чужди ереси върху богомилството. Известия на семинарите при Историко-филологическия факултет на университета „Св. Климент Охридски“, кн. 9, I, 1942.

11	Ангеловска-Панова, М., „Тајната книга на богомилите: културолошко-историска ретроспектива“. Зборник од меѓународниот симпозиум „Развојот на македонската литература“, Скопје: 2006.
12	Андреев, Ѓ. Иван Шишман, во: Бележити българи (под ред. на Пл. Павлов). Софија, „Световна библиотека“, 2012.
13	Андреев, Ѓ., Българија през втората четвѐрт на XIV в. С., 1993.
14	Андреев, Ѓ., Лазаров, Ив. и Павлов, Пл. Кой кој е в средновековна Българија. 2 изд. Софија, 1999.
15	Ангелов, Б., Из историјата на руско-българските литературни врзки, Наука и изкуство, Софија 1980. Книга 2.
16	Ангелов, Б., Из старата булгарска, руска и српска литература, Софија, 1978
17	Антолјак, С., „Средновековна Македонија“ том 1, издание на Мисла, Скопје, 1985.
18	Апостолско писмо од папата Јован Павле II, 31 декември, 1980.
19	Аристотел, О песничкој уметности, штампарија КМ: Бојковић, Београд, 1935.
20	Аристотел, Поетика.
21	Aristotel, Retorika. Zagreb 1989.
22	Атанасовски, А., Македонија и Македонците во делото на Никифор Григора - византиски историограф од XIV век. - Годишен зборник на Филозофски факултет - Скопје, Кн. 27 (53) Скопје 2000.
23	Аџиевски, К., Пелагонија во средниот век, скопје, 1994.

24	„Аскетическое и богословское учение святого Григория Паламы” – В: Seminarium Kondakovianum. Сборник статей по археологии и византиноведению, издаваемый Институтом имени Н.П. Кондакова, Praha, 8, 1936.
25	Aristotle, Poetics, 1451a 16-29. Cf. Aristotle, "On the Art of Poetry" in T.S. Dorsch (tr.), Aristotle, Horace, Longinus: Classical Literary Criticism, Penguin, Harmondsworth, 1965.
26	Arnold, G., Unparteiische Kirchen- und Ketzerhistorie vom Anfang des Neuen Testaments bis auf das Jahr Christi 1688. Frankfurt a.m., 1703. Reprinted Hildesheim : G. Olms, 1967.
27	Athanasius Magnus. Oratio de Incarnatione Verbi, cap. 20, Migne, P G.
28	Бакалова, Е., Живописна интерпретација на сакрализирана образ в средновековното изкуство, Paleobulgarica XVIII, 1994, 1.
29	Балан, Ал. Т. Пос. съч., св. I, гл. IX, с. 45; The Oxford Dictionary of the Christian Church, London, 1958.
30	Балан, Ал. Т. Пос. съч., св. II.
31	Баласчев, Г., Новонайденият надпис от времето на цар Симеон, Български преглед, 1898, № 12.
32	Баранкова, Г. С., В. В. Мильков. Шестоднев Иоанна екзарха Болгарского. Санкт Петербург (2001).
33	Баранкова, Г. С., Шестоднев Иоанна екзарха Болгарского. Ранняя русская редакция, 1998.
34	Батюшков, Ф. Д., Сказания о споре души с телом в средневековой литературе // Журнал.
35	Бахсян, Ст. М., Павликианское движение в Армении, Ереван, 1955; I. Αναστασίου, Οι παυλικιανοί, Αθήναι, 1959.

36	Бегунов, Ю., Беседа Козмѣ Пресвитера как произведение художественной ораторской прозы. - Изв. Инст. лит., 20, 1969.
37	Бегунов, Ю. К., Творческое наследие Григория Цамблака. Велико Търново, 2005.
38	Бегунов, Ю. К., Козма Презвитер в славянских литературах, БАН, София 1973.
30	Белчовски, Ј. (2006). Црковна историја на македонскиот народ. 1 (Охридската архиепископија од основањето до забраната на нејзината дејност - 1767 година издание). Скопје: Православен богословски факултет „Свети Климент Охридски“.
40	Белчовски, Ј., Историските основи за автокефалноста на македонската православна црква, Скопје 1986.
41	Бернштейн, С. Б. Константин-философ и Мефодий. М., 1984.
42	Бешевлиев, В., Прабългарски епиграфски паметници. (Издателство на Отечествения фронт, София 1981.
43	Бешевлиев, В., Първобългарски надписи, София 1992.
44	Бильбасов, В. А. Кирилл и Мефодий по документальным источникам. М., 1868; Малышевский, И. Святые Кирилл и Мефодий. Киев, 1886.
45	Богданов, И., Безсмъртни слова. Коментирани литературни паметници, София 1980.
46	Богоевски, Б., Историски речник, Тетово 2015, стр. 23.
47	Бодянский, О. М. О времени происхождения славянских письмен. М., 1855;
48	Богомилството на Балканот во светлината на најновите истражувања, Скопје 1982.

49	Боев, П., Йоан Екзарх Български - първият наш антрополог, Проблеми на природата, кн. 9 (1978);
50	Божилов, И. Фамилията на Асеневци (1186 – 1460). София 1985.
51	Бончев, А., (Бончев. „Биографија Јевтимија Трновског“ на официјалниот веб - сајт на Бугарската патријаршија”. http://bg-patriarshia.bg/
50	Борисов, М., А. Ваврек, В. Кусев, „Йоан Екзарх – първият разпространител на знания в областта на физическите науки у нас“, Физика, кн. 1, (1983).
51	Борисов, М., А. Ваврек, Г. Камишева, „Йоан Екзарх Български - пръв разпространител на физически знания у нас“, Предшественници на разпространението и развитието на физическите знания в България, София, Народна просвета (1985).
52	Бояджиев, А. Григорий Цамблак. Слово за Врѣбница. С., 2005.
53	България 681- 1981 година сборник изд.1981.
54	Barron, J.P. and Easterling, P.E., „Хесиод“ in The Cambridge History of Classical Literature: Greek Literature, P. Easterling and B. Knox (eds), Cambridge University Press (1985).
55	В.Д. Фартусов, Руководство к писанию икон святых угодников Божиих в порядке дней года. Опыт пособия для иконописцев. Москва 1910 [Репринт: Москва (Русский Хронографъ), 2002.
56	Baghdad, Iraq. // atlastours.net . atlastours.net , 2013.
57	Barry B. Powell, 'Did Homer sing at Lefkandi?', Electronic Antiquity, July 1993, Vol. 1, No. 2.

58	Beck, H. G., Theodoros Metochites. Die Krise des byzantinischen Weltbildes im 14. Jahrhundert. Beck, München 1952 (München, Universität, Habilitations-Schrift, 1949);
59	Benoist, Histoire des Albigeois et des Vaudois ou Barbets. T. I, 1691 (по Каркасонски превод).
60	Benz, E. Ecclesia Spiritualis. Stuttgart, 1934; Bett, H. Joachim of Flora. London, 1931.
61	Bogdanovich, V., History of the ancient Serbian literature, Belgrade, 1980.
62	Bogdanovich, V., History of the ancient Serbian literature, Belgrade, 1980.
63	Brujić, D., (2005). „Vodič kroz svet Vizantije (Guide to the Byzantine World)“. Beograd.
64	Butler, Rhett. Largest Cities in Iraq. // mongabay.com. mongabay.com, 2009.
65	Bydén, B., Theodore Metochites' Stoicheiosis astronomike and the Study of Natural Philosophy and Mathematics in Early Palaiologan Byzantium (= Studia Graeca et Latina Gothoburgensia. Bd. 66). Acta Universitatis Gothoburgensis, Göteborg 2003.
66	Вангелов, А., (избор, превод и предговор), Теорија на прозата. Скопје 1996.
67	Вангелов, А., Исказот и стварноста, Скопје 1995.
68	Варналис, К., превод од грчки Васко Караџа, Вистинската апологија на Сократ; Дневникот на Пенелопа : (1193 пр. Хр.), Скопје, 1981.
69	Ватикански открития за „Черноризец Храбър“, pravoslaviето.com.
70	Велев, И., Беседа против богомилите на Презвитер Козма. Скопје: Македонска реч, 2011.

71	Велев, И., ВИЗАНТИСКО-МАКЕДОНСКИ КНИЖЕВНИ ВРСКИ, авторско издание, 2005, Скопје.
72	Велев, И., Изворните идеи од Моравската мисија на св. Кирил и св. Методиј во дејноста на св. Климент и св. Наум во Македонија, Спектар, бр. 27, Скопје 1996.
73	Велев, И., Историја на македонската книжевност, Том I, Средновековна книжевност (IX – XIV век).
74	Илија Велев, ВИЗАНТИСКО-МАКЕДОНСКИ КНИЖЕВНИ ВРСКИ, авторско издание, 2005, Скопје.
75	Велев, И., Проникнувања на традицијата и континуитетот, Скопје 2000.
76	Велев, И., Проникнувања на традицијата и континуитетот, Скопје 2000.
77	Велев, И., Средновековни книжевни антологии, Скопје 2000.
78	Велев, И., Беседа против богомилите на Презвитер Козма. Скопје: Македонска реч, 2011.
79	Велчев, В., „Пресвитер Козма – борец срещу богомилството и изобличител на феодалното општество, во: „От Константин Философ до Паисий Хилендарски, София, 1979.
80	Велчев, В., Социална структура на Бугарија през X век според беседата на пресвитер Козма. – Исторически преглед, 1954, No 2-3.
81	Веселин Бешевлиев, Прабугарски епиграфски паметници, София : Отечествени фронт, 1981.
82	Веселин Бешевлиев, Прабугарски епиграфски паметници, София : Отечествени фронт, 1981.
83	Вж. И. Малышевский. Пос. съч., с. 56, заб. 1; Балан, Ал. Т. Пос. съч., св. I.
84	Види во истоименото дело од Красимира Илиевска, Скопје 2004.

85	Виздал, М., Николов, Н., Епиграфският паметник от ротондата в Михаловце в светлината на новите проучвания. - В: Преславска книжовна школа, Т. 9, 2008; Назаренко, А. В. „Баварский географ“. - http://www.pravenc.ru/text/77306.html ;
86	Воскресенский, Г. Пос. стат., кол. 299; Яцковский, И. Хазарская миссия свв. Кирилла и Мефодия. Вера и Разум, №13, Харьков, 1893.
87	Vidal-Naquet, Pierre. Le monde d'Homère (The World of Homer), Perrin (2000).
88	Vondrák, V., O mluvě Jana Exarcha bulharského, Praha, (1896).
89	Гагова, Н. Деспот Стефан Лазаревич, Птолемей Философ и кариерата на придворния философ Константин Костенечки - Старобългарска литература, 2006.
90	Гандев, Хр., Фактори на българското възраждане, Българска книга, София 1943; Иван Радев (отг. ред.), Енциклопедия на Българската възрожденска литература, Абагар, В. Търново 1996.
91	Генчева, С., Цар Шишман и Дан войвода. 23.09.1386. Силистра, 2013.
92	Георги, С., Моравската мисия, Кирило-методиевски страници, София, 1983.
93	Георгиев, Е., „Две произведения на св. Кирил“, София, 1938.
94	Георгиев, Е., Литература на изострени борби в средновековна България, София, 1966.
95	Георгиев, Е., Литература на изострени класови борби в средновековна България, София, 1966, с. 194 сл. (с библиографски указания).

96	Георгиев, П., Одна гипотеза о роли Болгарской церкви в сохранении дела Кирила и Мефодия в Панонии.- Byzantinoslavica, XLIII, 2005.
97	Гербран, А., Шевалие, Ж., Речник на симболите, Скопје 2000.
98	Гергова, И. Триптих поменик от Слеченски манастир „Св. Никола“, Прилепско. – Балканославика 25, Прилеп, 1998.
99	Гильфердинг, А. Ф. О Кирилле и Мефодие к тысячелетней их годовщине. Вж. Кирилло-Мефодиевский сборник. М., 1865.
100	Гл. Киприан (святой, митрополит всея России) // Русский биографический словарь : в 25-ти томах. – СПб.—М., 1896 – 1918.
101	Ѓорѓевски, Б., „Грчките владици го донесоа черепот на свети Климент Охридски во Софија“, Дневник, година XX, број 6225, сабота-недела, 26-27 ноември 2016.
102	Горский, Е. А. В., Жития свв. Кирилла и Мефодия, вж. Кирилло-Мефодиевский сборник. М., 1856.
103	Григорий Цамблак. Избрани съчинения. Съст. Донка Петканова. София, 2010.
104	Грицай, М. С., Украинська література XVI-XVIII ст., I Фольклор, Київ, Видавництво Київського університету, 1969.
105	Грозданов, Ц., (2007). Живописот на Охридската архиепископија: студии. Скопје: Македонска академија на науките и уметностите.
106	Грозданов, Ц., (2007). Живописот на Охридската архиепископија: студии. Скопје: Македонска академија на науките и уметностите.
107	Грујић, М. Р., Скопска митрополија. Споменица храма Свете Богородице у Скопљу 1835 – 1935, Скопје 1935.

108	Група автори: Македонски јазик и литература, Просветно дело, Скопје, 2006.
109	Гудев, П. Български ръкописи в библиотеката на барон Zouche. – Сборник за народни умотворения, наука и книжнина, 7, 1892, 159-223.
110	Galavaris, G., The Illustrations of the Prefaces in Byzantine Gospels. W., 1979.
111	Gerhard Podskalsky: Theologische Literatur des Mittelalters in Bulgarien und Serbien 865 - 1459, C.H.Beck, 2000; Nikolaos Trunte: Πρὸς τὸ σαφέστερον. Zu Reformen in der glagolitischen Schrift www.uni-bonn.de ; In: Glagoljica i hrvatski glagolizam, Zagreb, 2004.
112	Goldblatt, Harvey. Orthography and Orthodoxy: Constantine Kostenecki's Treatise on the Letters (Skazanie iz'yavleno o pis'menekh). Florence, 1987, ix, 428 p. (Studia historica et philologica, 16).
113	Gordan, B. J., Економските аналитичари пред Адам Смит (1975).
114	Gouillard, J., L'hérésie dans l'Empire Byzantin des origines au XIII siècle, Travaux et mémoires, I, Paris, 1965.
115	Gravgaard, A. M., Inscriptions of OT Prophecies in Byzant. Churches: A Cat. Copenhagen, 1979.
116	Gautier, P., L'episcopat de Theophylacte Hephaistos.
117	Graziosi, B., The Invention of Homer. Cambridge.
118	Graziosi, B., <i>ibid.</i> esp. p. 134; Gilbert Murray, The Rise of the Greek Epic', 4th ed.
119	Griffin, J., Boardman, J., Murray, O. (eds), Грчките митови и Хесиод, The Oxford History of the Classical World, Oxford University Press (1986).

120	Д. Ангелов, Д., Примов, Б., Батаклаев, Г., Богомилството в България, Византия и Западна Европа в извори, София, 1967.
121	Давидов, А., Г. Данчев, Н. Дончева-Панайотова. Житие на Стефан Дечански от Григорий Цамблак. С., 1983.
122	Данчев, Г. Страници из историята на Търновската книжовна школа. София 1111983.
123	Данчев, Г., „Стара българска книжнина“, Велико Търново, 1996.
124	Делева, А., Втори четенија на обштеството за изучаване на славјанската старина, Paleobulgarica XV, 1991, 1.
125	Денев, И., ТРИ ИЗОБЛИЧИТЕЛНИ СЛОВА НА СВ. ТЕОДОР СТУДИТ СРЕЩУ ИКОНОБОРЦИТЕ (По случай 1200 години от Седмия вселенски събор).
126	Диамандиев, Светослав Д. Непознатите Кирил и Методий. София 2008.
127	Дигитален речник на македонскиот јазик
128	Димевски, С., Црковна историја на македонскиот народ, Скопје 1965.
129	Динеков, П., „Похвала на старата българска литература“, София, 1979.
130	Динеков, П., Стара българска, литература, I, 1950.
131	Диоптра Филиппа Монотропа: антропологическая энциклопедия православного Средневековья / [изд. подгот. Г. М. Прохоров, Х. Миклас, А. Б. Бильдюг; отв. ред. М. Н. Громов]; Ин-т философии РАН; Ин-т русской литературы (Пушкинский Дом) РАН; Государственный исторический музей. — М.: Наука, 2008.

132	Добрев, И. Йоан Презвитер Екзарх Български и устройството на Българската църква през Първото ни царство. – В: Християнска агиология и народни вярвания: Сборник в чест на ст.н.с. Елена Коцева (ред. А. Милтенова, Е. Томова, Р. Станкова). С., 2008.
133	Дончева-Панайотова, Н. Григорий Цамблак и българските литературни традиции в Източна Европа XV-XVII в. Велико Търново, 2004.
134	Дончева-Петкова, Л., Знаци върху археологически паметници от средновековна България : VII-X век, София : БАН, 1980.
135	Драгојловић, Д., Богомилство на Балкану и у Малој Азији. I богомилски родоначалници, Београд 1974.
136	Драгова, Н., КУЛТЪТ КЪМ СВ. ИВАН РИЛСКИ В БЪЛГАРСКИТЕ ИСТОРИЧЕСКИ СБЪДВАНИЯ.
137	Дуйчев, И., Въпросът за византийско-славянските отношения и византийските опити за създаване на славянска азбука през първата половина на IX век. Изв. на Инст. бълг. История, 1957.
138	Дуйчев, И., Едно легендарно сведение за Аспаруха (Vjesnik za archeologiju i historiju dalmatinsku, LVI—LIX, 2, 1954—1957), Abramičev zbornik, II.
139	Дуйчев, И., Из старата българска книжнина, I, София, 1943.
140	Дуйчев, И., Из старата българска, руска и сръбска литература, кн. 1.
141	Дуйчев, И., Към тълкуването на пространните жития на Кирил и Методий, во: „Хиляда и сто години славянска писменост“, София, 1963.
142	Das Hexaemeron des Exarchen Johannes. Bd. 1-7. Hrsg. R. Aitzetmüller. Graz, 1958-1971.

143	Des Hl. Johannes von Damaskus Ἐκθεσις ἀκριβῆς τῆς ὀρθοδόξου πίστεως in der Übersetzung des Exarchen Johannes. Hrsg. L. Sadnik, R. Aitzetmüller. Bd. 1-4. Wiesbaden, 1967-1983.
144	Dmitrij Cizevskij. Comparative History of Slavic Literatures, Vanderbilt University Press, (2000) p. 26, "Two Greek brothers from Thessalonica..."
145	Dolinger, V., Beiträge zur Sektengeschichte des Mittelalters. München, 1890, T. II, S. 85 (по Виенски превод) .
146	Dr. I. A. Ginzel. Geschichte der Slavenapostel Cyrill und Method. Wien, 1861. Monumenta Epistolaria, p. 44-45, – цит. по архим. Н. Милаш. Славянските апостоли Кирил и Методий и истината на Православието, бълг. пр. — София, 1903.
147	Drossaart Lulofs, H. J., Aristoteles De somno et vigilia liber. Adiectis veteribus translationibus et Theodori Metochitae commentario. Burgersdijk & Niermans u. a., Lugdunum Batavorum (Leiden) 1943 (Utrecht, Universität, Dissertation, 1943.
148	Durante, M., 'Il nome di Omero', in Rendiconti Accademia Lincei, XII, 1957.
149	Durante, M., Sulla preistoria della tradizione poetica greca, Edizioni dell'Ateneo, Rome 1971.
150	Dvornik, F., Constantine- Cyrille's Religion Discussion with the Arabs, StudiaPaleoslovenica, Praha 1971.
151	Dvornik, F., Constantine-Cyril's Religious Discussion with the Arabs, Studia Paleoslovenica, Praha 1971.
152	Ѓуриќ, М. Н., Историја хеленске књижевности, Београд, 1982
153	Еленков, К., 1 ноември - ден на св. Иван Рилски и народните будители, Монт прес, бр. 85 (1925), год. XXII, 1 - 2 ноември 2011.

154	Емил Георгиев Великото дело на Кирил и Методий сборник България 681 – 1981; Българската история в дати 681-1948 година хронологичен справочник.
155	Encyclopedia Britannica, Encyclopedia Britannica Incorporated, Warren E. Preece - 1972, str. 846, s.v., "Cyril and Methodius, Saints" and "Eastern Orthodoxy, Missions ancient and modern".
156	Encyclopedia of World Cultures, David H. Levinson, 1991, str. 239, s.v., "Social Science".
157	Eric M. Meyers, The Oxford Encyclopedia of Archaeology in the Near East, p.151, 1997.
158	Eric M. Meyers, The Oxford Encyclopedia of Archaeology in the Near East, str. 151, 1997; Lunt, Slavic Review, June, 1964.
159	Eva de Vries-van der Velden: Théodore Métochite. Une réévaluation. Gieben, Amsterdam 1987, ISBN 90-70265-58-3 (Leiden, Universität, Dissertation, 1987).
160	Живкова, Лю., Четвроевангелието на цар Иван Александър. С., 1980.
161	Жития русских святыхъ, собрала монахиня Таисия, Нью Йорк 1984, т. 2.
162	Živković, Dragiša „Teorija knjiŹevnosti sa teorijom pismenosti“, X izdanje, Sarajevo 1968.
163	Зайкова, Ј., Средновековните книжевни центри, скрипториуми и школи, http://www.premportal.mk/duhovnost/duhoven-azbuchnik/8958-jasmina-zajkova-srednovekovnite-knizhevni-centri-skriptoriumi-i-shkoli
164	Зафирова, Н., Принос в описването на славјанските ракописи, Paleobulgarica XV, 1991, 1.
165	Златанова, Р., Ново учебно помагало Paleobulgarica XV, 1991, 1.

166	Златарски, В. Н., История на българската държава през средните векове, Т.1, ч. 2 От славянизацията на държавата до падането на Първото царство (852-1018), София 1927.
167	Златарски, В., "История на Първото българско Царство. II. От славянизацията на държавата до падането на Първото царство (852—1018). III. Национализация на българската държава. 1. Междудържавното положение на България и покръщането на българите", София, 1927.
168	Златарски, В., История на българската държава през средните векове, том 1, част 2, Академично издателство "Марин Дринов", София 1994.
169	Иванов, Богомилски книги и легенди, Софија 1925.
170	Иванов, Й. Българското книжовно влияние в Русия при митрополит Киприан. – В: Иванов, Й. Избрани произведения. Т.1. С., 1982.
171	Иванов, Й., „Избрани произведения, Том I“, Сарацинската (Арабската) мисия на Кирил Философ, 1982.
172	Иванов, Й., Българите в Македонија, София, 1917.
173	Иванов, Й., Български старини из Македония, София 1931.
174	Иванов, Й., Сараценска (Арабска) мисија на Кирил Философ, Известия на институт за литература, кн. XVI, 1965.
175	Иванов, Й., Северна Македония. София 1906.
176	Иванов, Л., История на България в седем страници. София, 2007.
177	Иванов, Сергей А. Византийское миссионерство. Можно ли сделать из „варвара“ христианина? М., Языки славянской культуры, 2003.

178	Иванов, Й., Проучвания върху средновековието и поновата история на Вардарска Македония, 1994.
179	Иванов, Староб. разкази, София 1935.
180	Иванов, Й. Жития на св. Ивана Рилски. – Годишник на Софийския университет, Историко-филологически факултет, 32, 1936.
181	Иванова-Мирчева, Д., Йоан Екзарх Български, Слова, т. 1, София (1974); Бонов, А. Възгледите за вселената на Йоан Екзарх български. София (1982).
182	Ивановъ, Й., Северна Македония, София 1934.
183	Иванова, К., Старобългарска литература, кн.3.
184	Илиева, Л., Пространното житие на св. Климент Охридски и проблемът за българо-византийския културен синтез. – Во: Omnia vincit amor: Юбилеен сборник на НГДЕК в чест на проф. Василка Тъпкова-Заимова. Съст. В. Вачкова и Цв. Степанов. С., УИ, 2008.
185	Илиевски, П. Хр., Светила незаодни – Словенските првоучители и нивните ученици, Скопје 1999.
186	Илиевски, С., „По чекорите на македонските богомили“, Македонска Ризница бр. 7.
187	Ильинский, Г: А., Где, когда, кем и с какой целью глаголица была заменена "кириллицей", Byzantinoslavica, III, 1, 1931.
188	Йоан Екзарх. Слова. София, 1993.
189	Йоан Павел II, папа. Кирил и Методий. С., Нов ден, 1996; Флоря, Борис Н. Сказания о начале славянской письменности. СПб., Алетейя, 2000 (Славянская библиотека).
190	Йорданов, И. Печат на плисковския архиепископ Георги (886-889), намерен в столицата на Коцел. - В: Преславска книжовна школа, Т. 9, 2008.

191	Историја - сеопфатен визуелен водич - Адам Харт-Дејвис, Скопје 2009.
192	История визант. живописи. М., 1986. София.
193	История на българската литература, т. I, София, 1962.
194	Јунг, К. Г., Архетипови на колективното несвесно.
195	Јурукович, Л., Прва дипломатска мисија Константина Филозофа – Ќирила, просветителџа Словена, Зборник за друштвене науке Матице српске, књ. 13 – 14, 1956.
196	Јустин Филозоф: Разговор с Јудејцем Трифоном, „Источник“.
197	Jakobson, R., Crucial problems of Cyrillo-Methodian Studies.
198	James C. Hefley, Justin муџеник, 2002.
199	Јацимирскџй, А. И., Описанџе јужнославјанскихџ и русскихџ рукописей заграничнџх библиотекџ, Сборник, Академ и наукџ, 1921, т. ХСVIII, No 2.
200	Јацимирский А. И. Мелкие тексты и заметки по старинной јужно-славјанской и русской литературе // ИОРЯС, 1916, т. 21, кн. 2
201	Куев, К., Христоматия.
202	Кабакчиев, К., Библейска алузия и исторически факт (Два примера от Цамблаковото слово за Евтимий и Сказанието на Константин Костенечки). - В: Следите на свещената книга в българската литература. Гл. ред. Ив. Радев. Велико Търново, 2001.
203	Кабакчиев, К., Кои книги според Константин Костенечки са били табу за невежите писачи от Търново, Византија и Атон – Старобългаристика, 2002, № 3.
204	Кабакчиев, К., Търновска книжовна школа. Преводи и тълкувания. Велико Търново, Фабер, 2001.

205	Кабакчиев, К., Средновековен художествен текст и контекст, <i>Paleobulgaria</i> XV, 1991, 1
206	Калайдович, К. Иоанн ексарх болгарский. Москва (1824); Архимандрит Панарет, Животът на Йоана Екзарха Български, Станимака (1914).
207	Калмыцкая степь, Энциклопедический словарь, т. XIV. СПб, 1895.
208	Катичиќ, Р., „Биографија на Теофилакт“.
209	Кац, А. Л., Манихейство в римской империи по данным Акта Архелаи, Вестник древней истории, 1955.
210	Кенанов, Д. Озареният Григорий Цамблак. По материали от вилнюските ръкописни и старопечатни сбирки. Велико Търново, 2000.
211	Киселков, В. Сл., Презвитер Козма, Беседа против богомилите, 1921.
212	Киселков, В., Презвитер Козма и неговата беседа против богомилите. Карнобат, 1921.
213	Киселков, В., Презвитер Козма и неговата беседа против богомилите. Карнобат, 1921; В. Киселков, Презвитер Козма, во: Проуки и очерти по старобългарска литература, София, 1956.
214	Киселков, В., Презвитер Козма, во: Проуки и очерти по старобългарска литература, София, 1956.
215	Кодов, Х., „Около житието на Кирил Философ“ во: Старобългарска литература, Том 1, София, 1971.
216	Конески, Б., во: Книга за Климент, Скопје 1996, стр. 69 – 89 и Климент Охридски. Студии, Скопје 1986.
217	Конески, Б., во: Книга за Климент, Скопје 1996 и
218	Климент Охридски. Студии, Скопје 1986.

219	Конески, Б., Глаголицата и кирилицата во средновековната писменост во Македонија, Предавања на III семинар за македонски јазик, литература и култура, Скопје 1970; Рада Угринова – Скаловска, Траги од глаголската писмена традиција во македонските кирилски текстови од XII и XIII век, ГЗФФ XXII (1970).
220	Конески, Б., За литературата и културата.
221	Конески, К., Правописен речник на македонскиот литературен јазик, Скопје 1999.
222	Костова, К., Митологически образи и демитологизација на образите, <i>Paleobulgarica</i> 1991, 4.
223	Кочев, Н. Цв., Йоан Екзарх. Шестоднев. С., 1981; 2 изд. 2000.
224	Кристанов — Дуйчев, Естествознанието, с. 204— 209 (по Виенски превод паралелно со латински текст).
225	Куев, К., „Черноризец Храбър“,София, 1967.
226	Куев, К., Борци срещу триезичната ерес". Кирило-Методиевски страници, София 1983.
227	Куев, К., Г. Петков. Събрани съчинения на Константин Костенечки. Изследване и текст. София 1986.
228	Куев, К., История на триезичната доктрина и борбата на Кирил и Методий срещу нея. Доклади. Симпозиум „Кирило-Методиевистика и старобългаристика“, БАН, София, 1982.
229	Куев, К., Към въпроса за Кириловото пространно житие като исторически извор, во: „Хиляда и сто години славянска писменост“, София, 1963.
230	Куев, К., Проложните житија на Кирил и Методиј в ленинградските книгохранилишта, Старобългаристика, 1985, бр. 1.

231	Куев, К., Съдбата на старобългарската ръкописна книга през вековете. С., 1986.
232	Куев, К., Черноризец Храбър, Софија 1967.
233	Keegan, John. A History of Warfare (1993).
234	Kirk, G.S. (1965). Homer and the Epic: A Shortened Version of the Songs of Homer. London: Cambridge University Press.
235	Лавров, П. А., „Кирил и Методий в давньо-словянскому писменстви“, Київ, 1928.
236	Лавров, П. А., Палеографическое обозрение кирилловскаго письма. Енциклопедија славјанскои филологии, 4.1. Петроград, 1914
237	Лазарев, В. Н., О росписи Софии Новгородской // Он же. Визант. и древнерус. искусство: Сб. ст. М., София 1978.
238	Лившиц, Е. Э., Павликянское движение във Византии в VIII и первой половине IX в., Виз. вм., V, 1952.
239	Линдро, М., Победени во времето, победени во вечнота. I Богомилската тајна книга (каркасонска и виенска верзија). II Катарски текстови со коментар на Рене Нели и Ан Бренон, Скопје 2003.
240	Липатов, А., Взаимодействие латинского Запада и византийского Востока: кирилло-методиевскаја традиција, истоки полскои литературы и проблеми славјанској заемности, Paleobulgarica 2, 1993
241	Лифшиц Л. И., Сарабьянов В. Д., Царевская Т. Ю. Монументальная живопись Новгорода: кон. XI - 1-я четв. XII в. СПб., София 2004.
242	Лихачова, В. Д., Етюди по средновековно изкуство. С., 1986; Curzon, R. Visits to Monasteries in the Levant. London, 1850, 386.

243	Лозаноски, В., Слепченскиот книжевно-уметнички центар, Битола 1987.
244	Лукин, П. Е. Письмена и православие. Историко-филологическое исследование "Сказания о письменех" Константина Философа Костенецкого. М., 2001.
245	Latacz, J., Homer: His Art and His World, tr. James P. Holoka, University of Michigan Press, Ann Arbor 1996.
246	Leonid Ivan Strakhovsky, A Handbook of Slavic Studies.
247	Leroy-Molinghen, A., Les lettres de Theophylacte de Bulgarie. Metropolitte Symeon. Bruxelles, 1936.
248	Liddell, H.G., Scott, R., A Greek-English Lexicon, rev. ed. Sir Henry Stuart-Jones, Clarendon Press, Oxford, 1968.
249	Literatur von und über Petrus Venerabilis im Katalog der Deutschen Nationalbibliothek.
250	Liturgy of the Hours, Volume III, 14 February; Kazhdan, Alexander P. (1991). The Oxford dictionary of Byzantium. New York: Oxford University Press.
251	Loos, M., Le mouvement paulicien à Byzance, Byzantinoslavica, XXIV, 2, 1963, с. 258—287, и XXV, I, 1964.
252	Loserth, J. Quellen und Forschungen zur Geschichte der oberdeutschen Taufgesinnten im 16. Jahrhundert. Vienna, 1929: 583;
253	Lucian, Verae Historiae 2.20, cited and tr. Barbara Graziosi, Inventing Homer: The Early Reception of Epic, Cambridge University Press, 2002.
254	Lunt, Slavic Review, June, 1964.
255	М. Москов, Прабългарски рунически надпис, Старобългаристика, 1983, Бр. 1.
256	Мавродинов, Н., Описание на Преслав в Шестоднева на Йоан Екзарх, ИП, кн. 3, с. 66-76 (1955).

257	Малков, Ю. Г., Фрески ц. Рождества «на поле» в Новгороде и их «пророческий чин» // Древний Новгород. М., София 1983.
258	Маргарита Кускинова, Йосиф Симоний Асемани, За живота и делото на Кирил и Методий, Старобългаристика, 1985, кн. 3.
259	Мартиновска, В., Апокрифите во македонската писмена традиција (примери од Тиквешкиот и Попдраголевиот зборник). Кн. 2, Скопје 2011.
260	Мартиновска, В., Апокрифите во македонската писмена традиција : (примери од Тиквешкиот и Попдраголевиот зборник). Кн. 1, Скопје 2008.
261	Матвеев Р. А., Речевой жанр "публицистическая полемика" и его лингвотекстовые особенности, Москва, 2000.
262	Матов, Д., Животопис на св. Климента, български архиепископ. От Теофилакта, Охридски архиепископ. Пловдив, 1896, us.archive.org;
263	Мечев, К. Григорий Цамблак. София 1969.
264	Мечев, К., Истината за создателите на българската и славянска писменост, Език и литература, 1982, бр. 6
265	Милаш, Н. Славянските апостоли Кирил и Методий и истината на православието, София 1903.
266	Милев, А., Житие на Климент Охридски, София 1955.
267	Миловска, Д., „Апокрифна литература“. БЛЕСОК, бр. 27, Скопје: јули-август 2002.
268	Миловска, Д., превод: Таковски, Ј., „Панонски легенди“, Скопје 2001.
269	Миловска, Д., Свети и сесвети, Скопје 2014.

270	Мировска, Д., Таковски, Ј., „Македонски житија IX-XVIII век. Скопје: Табернакул, 1996.
271	Мировска, Д., Книжевно наследство.
272	Мировска, Д., Од страниците на старата македонска литература, Современост, бр. 9, година XXXVI, ноември, 1986
273	Мировска, Д., Отпретани сведоштва.
274	Мировска, Д., Таковски, Ј., „Македонски житија IX-XVIII век. Скопје: Табернакул, 1996.
275	Мировска, Д., Македонската писмена традиција од времето на св. Кирил Филозоф до дамаскините, Меѓународен семинар за македонски јазик, литература и култура, Скопје 2008.
276	Милтенова, А., „Към характеристиката на българската литература XV-XVII век (сборници със смесено съдържание)“. Канд. дисертация (машинопис). София, 1982.
277	Милтенова, А., „Сказание за Сивила“, во: В. Търпкова Заимова, Анисава Милтенова, А., Историко – апокалиптичната книжнина във Византия и средновековна България, София 1996.
278	Милтенова, А., Към литературната история и типология на сборниците със смесено съдържание, Старобългарска литература, кн. 7, София 1980.
279	Мильков В. В., Полянский С. М. „Диоптра“ , неоплатонический памятник в древнерусской книжности //Древняя Русь. Вопросы медиевистики. 2003. № 4 (14).
280	Минчева, Ангелина К’м вопроса за кирило-методиевите традиции в дејноста на преславските книжовници Език и литература, 1982, бр. 6

281	Мирчева, Д., Йоан Екзарх Български. Слова... София, 1971.
282	Митевски, В., „Аристотел“, Скопје 2008, стр. 53.
283	Митевски, В., „Дела и дни“ од Хесиод, „На исколот на хеленската духовност“ предговор кон делото, Култура, Скопје, 1996.
284	Митевски, В., „Хеленизам и Рим. Античка философија“, Скопје 2007.
285	Митевски, В., Античка философија. Аристотел., Скопје 2008.
279	Миятев, К., Два поетични фрагмента у Йоан Екзарх како исторически извори, Археологија, кн. 1-2, с. 9-16 (1959);
280	Москов, М., "Именник на българските ханове-нов прочит", 1988.
281	Мострова, Т., Към вопроса за лествицата в славянската ракописна традиција, <i>Paleobulgarica</i> 1991, 3
282	Мусакова, Е., Кирилски палимпсест.... <i>Paleobulgarica</i> XVIII, 1994, 1
283	Mango C., <i>Materials for the Study of the Mosaics of St. Sophia at Istanbul</i> . Wash., 1962. P. 58-59. (DOS; 8).
284	McGuckin, John (2001) <i>Saint Gregory of Nazianzus: An Intellectual Biography</i> , Crestwood, NY, xxi; McGuckin, John (2001) <i>Saint Gregory of Nazianzus: An Intellectual Biography</i> , Crestwood, NY, xxiv; <i>Liturgy of the Hours Volume I, Proper of Saints, January 2</i> .
285	Metochites, T., <i>Paraphrasis in Aristotelis universam naturalem philosophiam (= Commentaria in Aristotelem Graeca. Bd. 3)</i> . Gentianus Hervetus. Basel 1559.
286	Mosin, V., <i>Heretici trojezicnici u staroslavenskom prijevodu Trioda</i> . Slovo, 1972, N 22.
287	Murray N. R., <i>Економската мисла пред Адам Смит: Австриска перспектива на историјата на економијата</i> , Том. 1, Cheltenham, UK, Edward Elgar Publishing, 1995.

288	Murray, G., The Rise of the Greek Epic, <i>ibid</i> ; Filippo Càssola (ed.) <i>Inni Omerici</i> , Mondadori, Milan, 1975.
289	Migne J.P., PG t. CXXVI. Paris, 1864, col. 472, C; Theophylacti arhiepiscopi Bulgariae Epistolae. J.P. Migne PG t. CXXVI. Paris, 1864, col. 496, B-C.
290	Н. Мавродинов. Старобългарското изкуство, София, 1959.
291	Нестор, Руския летописи на древне-славянском языке, II. Перевел с немецкого Д.Языков. СПб, 1816.
292	Николов, А. Идея о благочестии и мудрости правителя в политической идеологии и публичной пропаганде болгарских государей в первое столетие после принятия христианства в Болгарии (864-971). – В: XVII Ежегодная богословская конференция Православного Свято-Тихоновского гуманитарного университета. Т. 1. Москва, 2007.
293	Николов, А. Сведения о св. Кирилле и св. Мефодии в списке Русского хронографа из собрания Национальной библиотеки в Софии (НБКМ № 774). – KRAKOWSKO-WILEŃSKIE STUDIA SLAWISTYCZNE, 8 (2013).
294	Николов, А., Свидетелства за издирването и проучването на трите Симеонови надписа край Солун през 1897 - 1898 г. - В: Средновековният човек и неговият свят. Сборник в чест на 70-та годишнина на проф. д.и.н. Казимир Попконстантинов. Велико Търново, 2014.
295	Николова, С., За възникването на Проложното Методиево житие, Литературознание и фолклористика во: Сборник статии в чест 70-годишнината на академик Петар Динеков, София 1983.
296	Новобългарски превод в Христоматия по старобългарска литература, София, 1961.

297	Nagy, G., <i>The Best of the Achaeans: Concepts of the Hero in Archaic Greek Poetry</i> , Johns Hopkins University Press, Baltimore and London, 1979.
298	Nicole, R. R., (Summer 1998). „Polemic Theology: How to Deal with Those Who Differ from Us". <i>The Founders Journal</i> (33).
299	Nelli, R., <i>Ecritures Cathares</i> . Paris, 1968 (по Каркасонски превод); М. И. Соколов, <i>Славянская книга Еноха</i> . М., 1910, с. 165—175 (по двата пр.).
300	Оболенски, Д., <i>ВИЗАНТИЈСКИ КОМОНВЕЛТ</i> , БЕОГРАД 1996.
301	Оболенски, Д., превела Ксенија Тодоровић (1996, Просвета, Београд). „Византијски комонвелт”.
302	Овчаров, Д., Сериозен принос в кирилската епиграфика, <i>Paleobulgarica</i> 2, 1994
303	Острогорский, Г. „Афонские исихасты и их противники” – В: <i>Записки Русского Научного Института в Белграде</i> , вып. 5, Белград 1931.
304	Obolensky, D., <i>A study in Balkan neo-manichaeisme</i> , Cambridge, 1948.
305	Орџа i nacionalna enciklopedija u 20 svezaka, sv. XX, str. 39, Zagreb, 2007.
306	Павлов, П., Темелски, Хр., <i>Българи Светци</i> . София, 2010.
307	Панайотова, Н. „Киприан ...“, <i>Наука и изкуство</i> , София, 1981.
308	Панов, Б., „Средновековна Македонија“, том 2.
309	Панов, Б., "Македонија низ историјата", "Менора", Скопје, 1999, стр. 15; "Историја на македонскиот народ", том 1 Македонија од праисториско време до паѓането под турска власт, Институт за историја, Скопје, 2000.
310	Панов, Б., „Средновековна Македонија“, Мисла, Скопје, 1985, том 3.

311	Pavlović, M., Izabrane pesme. Beograd: Rad, 1979.
312	Пасков, Ем. М., История на християнската черква, София.
313	Пенев, Б., История на новата българска литература, II, 1932.
314	Пенкова, П., Възприемането на Атанасий Александрийски в западната традиция и влиянието и върху Константин Преславски в превода на Словата против арианите, Сџло, е-списание в областа на хуманитаристиката X-XXI в. год. IV, 2016, брой 8.
315	Петканова, Д. Константин Кирил. Денница на славянския род. София, НПр, 1983.
316	Петканова, Д., Стара българска литература. Апокрифи. Апокрифни въпроси и отговори. София 1982.
317	Петканова, Д., Старобългарска литература IX - XVIII век, Трето допълнено издание, София 1997.
318	Петканова, Д., Старобългарски Енциклопедичен речник, София 1992.
319	Петканова, Д., Плачът и солзите в средновековната литература, Paleobulgarica 2, 1994
320	Петканова, Д., Черноризец Храбър, София 1964.
321	Петровић, Д., Цамблак, Књижевни рад у Србији. Приредио На савремени језик превели Лазар Мирковић, Димитрије Богдановић, Ђорђе Трифуновић, Дамњан Петровић. Београд, Просвета, СКЗ, 1989, Стара српска књижевност у 24 књиге, књ. 12.
322	Пламен, П., Цар Константин II Асен – последният владетел на средновековна България.
323	Плевнеш, Ј., „Бесовскиот Дионис“, Скопје 1989.

324	Полакова, Материалы о развитии дуалистических народных сказок у славян, Slavia, XXXIV, 1965, seš. 3.
325	Полакова, Материалы о развитии дуалистических народных сказок у славян, Slavia, XXXIV, 1965, seš. 3.
326	Поленакониќ, Х., Дипломатскиот значај на мисиите на браќата Кирил и Методиј со особен осврт кон Моравската мисија, Симпозиум 1100 – годишнина од смртта на Кирил Солунски, кн. I, Скопје 1970.
327	Поленакониќ, Х., Политичкиот аспект на Моравската мисија, Нова Македонија, 24 мај 1969 година.
328	Поленакониќ, Х., Творците на словенската писменост, Скопје 1985.
329	Поленакониќ, Х., превод: Радмила Угринова – Скаловска, „Панонски легенди“, Скопје 1970.
330	Поп-Атанасов, Ѓ., „Речник на старата македонска литература“, Македонска книга, Скопје 1989.
331	Поп-Атанасов, Ѓ., Македонска книжевна традиција
332	Поп-Атанасов, Ѓ., Октоихот во македонската книжевна традиција
333	Поп-Атанасов, Ѓ., Стари записи, Скопје, 1996.
334	Поп-Атанасов, Ѓ., Уште еднаш за Краткото Кирилово житие и за неговите преписи.
335	Поп-Атанасов, Ѓ., ХИМНОГРАФСКАТА ТРАДИЦИЈА ВО ОХРИДСКАТА КНИЖЕВНА ШКОЛА, http://preminportal.com.mk/nauka-kultura/nauchni-trudovi/12371-akademik-gjorgi-pop-atanasov-himnografskata-tradicija-vo-ohridskata-knizhevna-shkola

336	Попов, Г., За едно споменаване на триезичници в Битолския триод, Старобългарска литература, 3, (1978).
337	Попруженко, М., „Козма пресвитер, българской писателъ X века“, София, 1936 (Български старини, No XII).
338	Попруженко, М., Козма Пресвитер. Болгарский писатель X века (Български старини, XII). София, 1936.
339	Проза — литературная энциклопедия, 2011.
340	Прохоров Г. М. «Диоптра» Филиппа Пустынника — «душезрительное зеркало» // Русская и грузинская средневековые литературы. Л., 1979, стр. 143 - 166; Прохоров Г. М. Памятники переводной русской литературы XIV—XV вв. Л., 1987.
341	Parke, Herbert W. (1967). Greek Oracles. стр. 136–137 citing the Certamen, 12; There were seven in addition to an account of a bardic competition between Homer and Hesiod. F. Stoessl, 'Homeros' in Der Kleine Pauly: Lexikon der Antike in fünf Bänden, Deutscher Taschenbuch Verlag, München 1979, Bd. 2.
342	Petrova, M. An Unknown Copy of the Description of Jerusalem by Constantine of Kostenec. - Byzantinoslavica, 59, 1998, № 2, 255-270; Кабакчиев, Кирил. Познавал ли е Константин Костенечки историята на старозаветния превод от еврейски на елински език? – Старобългаристика, 2001, № 1, 92-101.
343	Plass, E. M., "Monasticism," in What Luther Says: An Anthology. St. Louis: Concordia Publishing House, 1959, 2:964.
344	Popović, Pavle. Cirilo i Metodije. Beograd, Svet Knjige, 2004; Тахиаос, А.-Э. Н. Святые братья Кирилл и Мефодий, просветители славян. Сергиев Посад, 2005.

345	Popovich, L. D., Compositional and Theological Concepts in Four Prophets Cicles in Churches Selected from the Period of King Milutin (1282-1321) // Cyrillomethodianum. Thessal., 1984/1985. Т. 8/9.
346	Pseudo-Herodotus, Vita Homeri ^{1.3} in Thomas W. Allen, Homeri Opera, Tomus V,(1912) 1946.
347	Puech, H. Ch., Le manichéisme, son fondateur, sa doctrine, Paris, 1948 (второ издание во 1967 г.)
348	Радева, В. К., Житие на Рилския чудотворец. С., 2009.
349	Радомир, С., Димитров, Е., Бориллов синодик в Сборник „Държава и Църква през XIII в.“, 1999.
350	Ракопис N ^o 142 од Библијата на романската АН – академија на науките; во подоцнежни преписи види кај
351	Рачки, Ф., „Борба Јужних Словена за државну независност. Богомили и патарени.“, Београд, 1931 г., стр. 306;
352	Рашева, И. Битката при Велбъжд през 1330 г. в „Житие на Стефан Дечански“ на Григорий Цамблак. „Победеният победител“ Михаил Шишман. – Известия на Исторически музей Кюстендил, XVI, 2010, 53 – 58. Види и:
353	Речник на българската литература, том 2 Е-О. София, Издателство на Българската академия на науките, 1977.
354	„Речник на литературните термини“, Издателство „Наука и изкуство“, София, 1969.
355	Ристова-Михајловска, М., „Автографи на македонски книжевници од XV и XVI век“, НУ-УБ „Гоце Делчев – Штип, 2015.
356	Ристовски, Б., Некои прашања околу појавата на христијанството и писменоста кај Словените во Македонија, во: Кирил Солунски, кн. 2, Скопје 1970.

357	Ротердамски, Е., Пофалба на глупоста; превод од латински: Љубинка Басотова, Скопје 2003.
358	Русские святые: 1000 лет русской святости / Жития собрала монахиня Таисия (Татиана Георгиевна Карцева). Москва (Азбука), 2000.
359	Religiozni obredi običaji i simboli, Beograd 1980.
360	Roman Jakobson, Crucial problems of Cyrillo-Methodian Studies.
361	Святые равноапостольные Кирилл и Мефодий. М., Благовест, 2011 (Причастники Божественного света).
362	Симеонов сборник (по Светославовия препис от 1073 г.) - том 2.
363	Славева, Л., Тријазичната ерес во Климентовиот превод на Триодот, Гласник на ИНИ, XVII (1973), бр. 1.
364	Славика, Р., Димитров, Е., Борилев синодик в Сборник „Държава и Църква през XIII в.“, 1999.
365	Славко Димевски, Догматско учење богомила. Весник – Београд 1958.
366	Славянскиј Сборник. Вспуск 6. Саратовскога университета 2003.
367	Снегаров, И., Град Охрид: Македонски преглед, г. IV, кн. 1.
368	Снегаров, И., Историја на Охридската архиепископија – патријаршија I, София 1924.
369	Снегаров, И., Българската егзархија, София, 1969
370	Снегаров, И., Документи за историјата на българското книжно дружество.
371	Снегаров, И., Друг трновски црковен кодекс.
372	Снегаров, И., Духовно-културни врзки между Бугарија и Русија през средните векови (V-XV) 1950.

373	Снегаров, И., Том 2. Българска, руска и српска...
374	Станков, Р., Локализација древнеболгарских переводних текстов в свете так називаемој „охридској“ и „преславској“ лексики, <i>Paleobulgarica</i> 1991, 4
375	Соколов М. В., Психологические воззрения в Древней Руси // Очерки по истории русской психологии. М., 1957.
376	Сталев, Г. „Софоклева Антигона - Или приказна за поразените“, во: Софокле, Антигона. Скопје: Наша книга, 1976.
377	Станилов, Станислав. Другата археологија, София, 2006.
378	Старини в Черноморската област, ч. I, С., 1925.
379	Стефанов, П., Житијата на св. Иван Рилски, 2009.
380	Стефанов, П., архим. <i>Danse macabre</i> : Нов поглед към църковните събори в Търново през XIV в. – В: Теодосиеви четения. 640 години от успението на преп. Теодосий Търновски. 27 ноември 2003 г. Килифаревски манастир „Рождество Богородично“. Отг. ред. Д. Кенанов. Велико Търново, 2005.
381	Стефановска, А., Ѓоргиевски, Н., Библиотеките во црквите и манастирите во Преспанско-Пелагонискиот регион, Битола 2010.
382	Стојчевска – Антиќ, В., Апокрифи, Скопје 1996.
383	Стојчевска-Антиќ, В., Светлините на традицијата.
384	Стојчевска-Антиќ, В., Нераскинлив континуитет од Климента до Прличева.
385	Стојчевска-Антиќ, В., Од историја до легенда.
386	Стојчевска-Антиќ, В., Низ страниците од словенската писменост,

	Стремеж, бр. 1, 1971
387	Стојчевска-Антиќ, В., По трагите на Климентовата долга и значајна врвица.
388	Стојчевска--Антиќ, В., „Климент Охридски, св. (840-916) - Критики и толкувања".
389	Стојчевска--Антиќ, В., Во зборот на современиците...
390	Стојчевска-Антиќ, В., Златанов, М., По стапките на христијанството во Македонија...
391	Стојчевска-Антиќ, В., Миловска, Д., Јакимовска-Тошиќ, М., Средновековни книжевни жанри
392	Стојчевска – Антиќ, В., Историја на македонската книжевност. Средновековна книжевност , Скопје 1997.
393	Стојчевска – Антиќ, В., Средновековните текстови и фолклорот, Скопје 1987;
394	Стојчевска Антиќ, В., Миловска, Д., Јакимовска-Тошиќ, М., „Средновековни книжевни жанри“, Скопје 2000.
395	Стојчевска-Антиќ, В., „Од средновековната книжевност“, Скопје 1995.
396	Стојчевска-Антиќ, В., Архиепископот Теофилакт за животот и делото на Климент Охридски, Скопје : [Сојуз на друштва на македонски јазик и литература на СРМ], 1984, Литературен збор ; Год. XXXI. Кн. 1, 1984
397	Стојчевска-Антиќ, В., Драгојловиќ, Д., Богомилството во средновековната изворна граѓа. Скопје: МАНУ, 1978.
398	Стојчевска-Антиќ, В., Историја на македонската книжевност. Средновековна книжевност. Скопје: Детска радост, 1997.
399	„Сјајот на средновековната литература“ (на македонски). http://star.dnevnik.com.mk/default.aspx?pbroj=1721&stID=7760 .

400	Saint Gregory Palamas: The Homilies, (The Complete Homilies Translated into English - Published in 2009).
401	Ševčenko, I., Études sur la polémique entre Théodore Métochite et Nicéphore Choumnos. La vie intellectuelle et politique à Byzance sous les premiers Paléologues (= Corpus Bruxellense historiae Byzantinae. Subsidia 3). Éditions de Byzantion, Brüssel 1962 (Löwen, Universität, Dissertation 1949).
402	Ševčenko, I., Theodore Metochites, the Chora, and the Intellectual Trends of His Time. In: Paul A. Underwood: The Kariye Djami. Band 4: Studies in the Art of the Kariye Djami and Its Intellectual Background (= Bollingen series. Bd. 70). Princeton University Press, Princeton NJ 1975.
403	Simon, E., (1975) (на German). Пергамон и Хесиод. Mainz am Rhein: Philipp von Zabern; West, M. L. Теогонија. Oxford University Press (1966).
404	Simon, E., (1975) (на German). Пергамон и Хесиод. Mainz am Rhein: Philipp von Zabern; West, M. L. Теогонија. Oxford University Press (1966).
405	Staikos, K., The History of the Library in Western Civilization: From Constantine the Great to Cardinal Bessarion, Oak Knoll Press, 2007.
406	Štefanić, V., Tisuću i sto godina od moravske misije. Slovo: časopis Staroslavenskoga instituta u Zagrebu, No.13 Rujan 1963.
407	Stephen A. Fischer-Galați - „Man, state, and society in East European history“, 1970, Praeger, c. 200 („...and in 1870 it established a Bulgarian national church (Bulgarian Exarchate)“).
408	Stephen A. Fischer-Galați - „Man, state, and society in East European history“, 1970, Praeger, c. 200 („...and in 1870 it established a Bulgarian national church (Bulgarian Exarchate)“).

409	Strakhovsky, L. I., A Handbook of Slavic Studies.
410	Stroumsa, S., Dawud ibn Marwan al-Muqammis's 'Ishrun Maqala (Etudes sur le judaisme medieval XIII, Leiden: Brill, 1989).
411	Stavrianos, L. S. , Traian Stoianovich - „The Balkans since 1453“, 2000, C. Hurst & Co. Publishers, c. 371 („BULGARIAN EXARCHATE The first great victory for Bulgarian nationalism was the establishment in 1870 of a national church known as the exarchate“).
412	Stavrianos, L. S. , Traian Stoianovich - „The Balkans since 1453“, 2000, C. Hurst & Co. Publishers, c. 371 („BULGARIAN EXARCHATE The first great victory for Bulgarian nationalism was the establishment in 1870 of a national church known as the exarchate.“)
413	Silk, Michael (1987). Homer: The Iliad. Cambridge: Cambridge University Press.
414	Simon, Dieter (2001). "Chomatian, Demetrios". In Michael Stolleis (ed.) (in German). Juristen: ein biographisches Lexikon; von der Antike bis zum 20. Jahrhundert (2nd edition ed.). München: Beck.
415	Табов, Й., За какво разказва Солунската легенда? Историческо бъдеще. 2004 / 1-2.
416	Тамарченко, Н. Д. Теоретическая поэтика: понятия и определения. Хрестоматия для студентов филологических факультетов. М.: РГГУ, 1999.
417	Тацуя мория су, Хазарская миссия Константина, Старобългарска литература, бр. 10 (1981).
418	Тачева, Е., За читателя и четенето на/във възрожденските читанки; Петканова, Д. Един непознат съвременник на Паисий Хилендарски. // Език и литература 6. 1962.

419	Ташковски, Д., Богомилството во Македонија. Скопје 1950.
420	Терзиев, С., „В Македонија по дирите на научното разузнавање“, в. „Сега“, 09.9.2006.
421	Тихонравов, Памятники II, с. 446 — 447 (по Измарагд р. ред., XVI в.); Цонев, Опис Пл., с. 58—59 (по требник № 89, срб. ред., XVI в.); Ангелов — Генов, с. 363 — 364.
422	Тодоров, Т. С., По някои въпроси на хазарската мисия. Константин-Кирил Философ. Юбилеен сборник по случай 1100-годишнината от смъртта му. София, 1969.
423	Тодоров, Т. С., Пространното житие на Константин - Кирил Философ първостепенен исторически извор за хазарската мисия. Константин Кирил Философ. Доклади от симпозиума, посветен на 1100-годишнината от смъртта му. София, 1971.
424	Тодоров, Ц., Поетика, Скопје 1991.
425	Тот, И., Светите братя Кирил и Методий. 2 прер. и доп. изд. С., Гутенберг, 2002; Vulchanov, V. The 'Lives' of SS Constantine-Cyril and Methodius: Two Hagiographic Works in Honour of the Slavic Apostles. Trondheim, NUTU, 2000.
426	Тот, И., Константин – Кирил и Методий. Редакција: К. Куев, превд, М. Бур-Марковска, София 1981.
427	Тотоманова, А., За “сърбизмите” в лексиката на Константин Костенечки. - В: Медиевистика и културна антропология. Сборник в чест на 40-годишната творческа дейност на проф. Донка Петканова. Съст. А. Милтенова и А. Ангушева-Тиханова. Ред. А. Милтенова. София, 1998.

428	Трендафилов, Х., Преславски извори за трактата „За буквите“ на Черноризец Храбър, Преславска книжовна школа, т. 7.
429	Трендафилов, Хр. Йоан Екзарх Български. София (2001).
430	Топенчаров, В., Константин Кирил – Философ АБВ на ренесанса, София 1970.
431	Трифонов, И., Живот и дейност на Константина Костенецки", Списание БАН 66, 1943.
432	Трифонов, Ю., Беседата на Козма пресвитер и нейният автор. Сп., БАН, 1923, No 29.
433	Трифонов, Ю., Константин Философ (св. Кирил) като царски пратеник при сарацини и хазари. - В кн.: Сборник в чест на проф. Л. Милетич. София, 1933.
434	Трифонов, Ю., Константин Философ (св. Кирил) като царски пратеник при сарацини и хазари. - В кн.: Сборник в чест на проф. Л. Милетич. София, 1933.
435	Трифонов, Ю., Сведения из старобългарския живот в „Шестоднева“ на Йоан Екзарх, Списание на БАН, т. 35 (1926).
436	Тушевски, В., Поетика и реторика на Новата македонска книжевност – XIX век“, Скопје 2000.
437	Търновска книжовна школа. Т. 3. Григорий Цамблак. Живот и творчество. С., 1984.
438	Tachiaos, Anthony-Emil. Cyril and Methodius of Thessalonica: The Acculturation of the Slavs. Crestwood (NY), SVSP, 2001.
439	Tazbir, Janusz (1978). Piotr Skarga, Szermierz kontrreformacji (in Polish). Warszawa: Państwowe Wydawnictwo "Wiedza Powszechna".
440	The Choice, featuring Lawrence Anthony. // BBC radio 4, 2007.

441	The Columbia Encyclopaedia, Sixth Edition. 2001-05, O.Ed. Saints Cyril and Methodius "Cyril a 3nd Methodius, Saints) 869 and 884, respectively, "Greek missionaries, brothers, called Apostles to the Slavs and fathers of Slavonic literature."
442	Theophylacti arhiepiscopi Bulgariae Epistolae. J.P. Migne PG t. CXXVI. Paris, 1864, col. 308, B; 508, C.
443	Tourdeanu, E., Apocryphes bogomiles et pseudobogomiles, c. 194.
444	Thilo, J. C., Codex apocryphus Novi Testamenti, Lipsiae, 1832, T. I, S. 884 (по Какасонски превод);
445	Thomas Whitlaw, Commentary on John (1885).
446	Thomson, F. J. Gregory Tsamblak: The Man and The Myths. – Slavica Gandensia, 25, 1998, 5 – 149;
447	Thucydides, The Peloponnesian War 3:104;
448	Tolan, John V. (2002). Saracens: Islam in the Medieval European Imagination. Columbia University Press. стр. 15; "Saracen," Encyclopædia Britannica. 2012. зBritannica Concise Encyclopedia. 27 April 2012.
449	Tourdeanu, E., Apocryphes bogomiles et pseudobogomiles, c. 187—194.
450	Ќулавкова, К., Херменевтика и поетика, Скопје 2003.
451	Ѓосић, Павле и сарадници, Речник синонима, Београд 2008.
452	Угринова – Скаловска, Р., Басотова, Љ., „Сведоштва за Кирил и Методиј (словенски и латински извори)“, избор, превод и белешки, Скопје, 1989.
453	Угринова-Скаловска, Р., „Похвали и поуки / Климент Охридски“, Скопје : Табернакул, 1996.
454	Угринова-Скаловска, Р., Книжевните споменици на старомакедонската писменост, Литературен збор, бр. 4 1966

455	Угринова-Скаловска, Р., Старословенски јазик, Универзитет „Св. Кирил и Методиј“, Скопје, 1997; Opšta Enciklopedija Larousse (српскохрватско издание), том 1, „Vuk Karadžić-Interexport“, Београд, 1971.
456	Українська література XIV-XVI ст, Київ, Наукова думка, 1988.
457	Успение Кирилово е објавено во „Сведоштва за Кирил и Методиј (словенски и латински извори)“, избор, превод и белешки, Радмила Угринова – Скаловска, Љубинка Басотова, Скопје, 1989, стр. 68-73;
458	Успенски, Сп. Ф., „Образование...“, стр. 2-3; М. Симеон: „Писмата“ с. II-III; М. Симеон: „Писмата“.
459	Успенский, П., История Афона, ч. 3, вып. 2, СПб. 1892.
460	Успенский, Ф. И., Пограничный столб между Византией и Болгарией при Симеоне, Известия Русского Археологического Института в Константинополе, 1898.
461	Featherstone, J. M., Theodore Metochites's Poems „To Himself“. Introduction, Text, and Translation (= Byzantina Vindobonensia. Bd. 23). Verlag der Österreichischen Akademie der Wissenschaften, Wien 2000.
462	Fine Jr., J. V. A. The Late Medieval Balkans. Ann Arbor, 1987.
463	Fine, J. V.A., Jr., The Late Medieval Balkans, Ann Arbor, 1987.
464	First Encyclopaedia of Islam: 1913 – 1936. BRILL, 1993.
465	Филов, Б., Минијатурите на Лондонското евангелие на цар Иван Александра. Les miniatures de l'évangélie du roi Jean Alexandre à Londres. С. 1934 (Monumenta Artis Bulgariae, III).
466	Фотије Велики - Живот и дело (Свети Фотије Велики, Библиотека, Том I, Кодекси 1-64, стр. 167-287. Предањске студије, Београд, 2016.

467	Хаджиолов, А., Йоан Екзарх Български като учен и философ, основоположник на българското естествознание, Проблеми на природата, кн. 8, с. 177 (1978).
468	Хилендарски, П., Славяно българска историја, редакција Петар Динеков, София, 1963
469	Христова, Б., Българския 15 век Paleobulgarica, 2, 1993
470	Христова, Б., Толкуванията на старозаветни и новозаветни книги в средновековната българска култура, Paleobulgarica 2, 1994
471	Христова, Б., За Ресавските български ракописи од 15-18 век, Paleobulgarica, 1991, 4
472	Христова, Б., Караджова, Д., Узунова, Е., Бележки на българските книжовници X-XVIII век. Т.1. С., 2003, № 56.
473	Христова, Б., Карацова, Д., Икономова, А., Български ракописи од 11 до 18 век запазени в България. Своден каталог София, 1982 год. том 1
474	Христова, Б., Мусакова, Е., Узунова, Е., Опис на славянските ракописи в црковно-исторически и архивен институт на българската православна црква София, 2000, Том 1, библиски книги.
475	Христова, И., Слова и служби, 2008
476	Христова, И., Нов принос към изследвањето на старобългарскија превод на трите основни библејски богослужбени книги, Paleobulgarica, XV, 1991, 1
477	Христоматия по история на България, 1965, София.
478	Христоматия по старобългарска литература, София, 1961.

479	Haramundanis, K., Metochites [Metoxites], Theodore [Theodoros, Theoleptos]. // Thomas Hockey et al. The Biographical Encyclopedia of Astronomers. New York, Springer, 2007. с. 776. (PDF version).
480	Hult, K., Theodore Metochites on Ancient Authors and Philosophy. Semeioseis gnomikai 1–26 & 71 (= Studia Graeca et Latina Gothoburgensia. Bd. 65). Acta Universitatis Gothoburgensis, Göteborg 2002.
481	Цонев Стефанов, Б., Опис. Софиска библиотека 1. Б. Цонев. Опис на ракописите и старопечатените книги на Народната библиотека в София, 1910 Том 5.
482	Цонев Стефанов, Б., Опис. Пловдивска библиотека. Славянски ракописии старопечатени книги на Народната библиотека в Пловдив. София, 1920.
483	Цонев Стефанов, Бенју Опис на славянските ракописи в Софииската Народна библиотека. София, 1923 Том 2.
484	Columbia Encyclopedia, Sixth Edition. 2001-05, s.v. "Cyril and Methodius, Saints".
485	Columbia Encyclopedia, Sixth Edition. 2001-05, s.v. "Cyril and Methodius, Saints"; Encyclopedia Britannica, Encyclopedia Britannica ллIncorporated, Warren E. Preece - 1972, p.846, s.v., "Cyril and Methodius, Saints" and "Eastern Orthodoxy, Missions ancient and modern"; Encyclopedia of World Cultures, David H. Levinson, 1991, p.239, s.v., "Social Science".
486	Curta, F. The history and archaeology of Great Moravia: an introduction. - Early Medieval Europe, 17, 2009, № 3.
487	Чешмеджиев Д. Митрополит Киприан и култовете на българските светци – Studi Slavistici, V (2008).

488	Чешмеджиев, Д. Митрополит Киприан и култовете на българските светци. – Studi Slavistici, 5, 2008.
489	Чешмеджиев, Д., Император Константин I Велики и княз Борис I Михаил: победата над езичниците. - В: 1670 година од смрти св. цара Константина Великог 337-2007 (Ниш и Византија, Т. VI). Ниш, 2008.
490	Чолова, Ц., Върховната власт и управлението в средновековната българска държава по времето на Симеон, отразени в „Шестоднева“ на Йоан Екзарх, Известия на Института по история, т. 27, с. 216-235 (1985).
491	Чолова, Ц., Естественонаучните знания в средновековна България, София, изд. БАН (1988).
492	Чолов, П., Древните Българи. Историческа библиография. София, 2001
493	Чоровиќ, В., "Историја српског народа", глава VI Држава мачедонских Словена, издание на страницата www.rastko.org.yu , Белград, 2001.
494	Џанкова-Петкова, „Феодалното земевладение...“
495	Ђ. Trifunović, Azbučnik srpskih srednjovekovnih književnih pojmova, Beograd 1990.
496	Шерденковска, М., „Богомилско движење и неговите импликации“. БЛЕСОК, бр. 15, Скопје: јуни-јули 2000.
497	Walde A., Hofmann J. B. Lateinisches etymologisches Wörterbuch. Heidelberg, 1954. - Т. II.
498	Willermi Tyrensis: Historia rerum in partibus transmarinis gestarum a tempore successorum Mahumeth usque ad annum Domini 1184. t. I, p. 658.
499	http://istoria.bg/651/tsar-simeon
500	http://knigite.abv.bg/dp/
501	http://litenet.bg/publish13/n_dragova/kultyt.htm

502	http://makedonija.rastko.net/delo/11757
503	http://poliphilology.blogspot.mk/2014/08/12_89.html
504	http://www.abcdar.com
505	http://www.bg-history.info/?p=stata&stataid=651
506	http://www.cartileonline.eu/carte/1025738/dragan-brujia-vodia-kroz-svet-vizantijeDragan .
507	http://www.krotov.info/history/09/2/malyshevs.htm
508	http://www.krotov.info/history/09/flor_00.htm
509	http://www.pravoslavie.bg/История/Кой-е-изпратил-Кирил-и-Методий-в-Централна-Европа
510	http://www.pravoslavieto.com/life/11.22_sv_Mihail_Voin.htm
511	http://www.rulit.me/books/molenie-daniila-zatochnika-read-262934-1.html
512	http://www.vatican.va/holy_father/john_paul_ii/apost_letters/documents/hf_jpii_apl_31121980_egregiae-virtutis_lt.html .
513	http://www.verujem.org/sveti_oci/apologija1.html
514	http://www.verujem.org/sveti_oci/just_razg.html
515	https://bogomili.files.wordpress.com/2014/08/krastina_gecheva_bogomilstvoto.pdf
516	https://drevo-info.ru/articles/25657.html
517	https://dveri.bg/48x;
518	https://en.wikipedia.org/wiki/De_Fide_Catolica
519	https://pravoslavie.mk/sveti-jovan-rilski/
520	https://svitok.info/2008/page/8/;
521	https://vogoris.wordpress.com/2011/02/11/bori/ (800 години от Събора против богомилската ерес).

11. КУСА БИОГРАФИЈА НА АВТОРКАТА

Милена Ристова-Михајловска е родена на 03.02.1985 год. во Велес. Основно и средно гимназиско образование завршува во Неготино. Дипломски и постдипломски студии завршува на Филолошкиот факултет при Универзитетот „Свети Кирил и Методиј“ во Скопје. Во моментов е докторанд на Школата за докторски студии при УКИМ, во областа на македонистиката со истражување во подрачјето на средновековната македонска книжевност под менторство на проф. д-р Добрила Миловска.

Има објавено пет поетски збирки меѓу кои и: „Детското срце свето. Песни од прво до петто“ (1993); „Кон тинејџерски космос. Песни од петто до осмо“ (1998); „Убоста на мојата љубов“ (2003); „Перунова синестезија“ (2012); „Перунова синестезија“. Дополнето издание (2014); „Житие на поетот“ (2015).

Автор е на поетскиот Алманах „Македонскиот јазик - наше богатство“, реализиран во рамки на проект од Програмата за одбележување на 2007 година како година на македонскиот јазик.

Автор е на научно-истражувачката монографска публикација „Автографи на македонски книжевници од XV и XVI век“, објавена во 2015 година, а како резултат на нејзината истражувачко-интерпретативна работа за време на постдипломските студии и изработката на истоимената магистерска теза и дисертација.

Коавтор е на монографската публикација „Хронологија на библиотекарството во Македонија“ (2016).

Има објавувано поезија, есеистика, литературна интерпретација и трудови од областа на медијевистиката во повеќе списанија како: Современост, СУМ, Македонска ризница, Литературен збор, Кирилометодиевистика и др.

Учествува на меѓународни научни конференции со презентација и публикување на трудови во ресорните зборници, меѓу кои и на: Втората, Третата и Четврта меѓународна научна конференција „Меѓународен дијалог: Исток-Запад (2010, 2011, 2012); Меѓународна конференција

„Современото образование и воспитание-состојби и предизвици“ (2014, 2015, 2016); Меѓународни конференции „Знаење-сега, ама како“ и „Знаење за здравје“ – Банско, Р. Бугарија (2014, 2015); Меѓународна научна интернет-конференција „Општество, општествена заедница и човекот во потрага по вечниот мир, Русија (2014), Меѓународна конференција „Климентовото дело“ (2016) и многу други.

Учествува на конференции во областа на библиотекарството во земјава и во странство (Крагуевац, 2016) и се јавува како промотор на македонската литература во Србија (Јагодина) и Бугарија (Стражица).

Објавува колумни и статии со тенденција за зачувување на јазикот и литературата. Предавач е на трибини и работилници за јазик, литература, правопис и правоговор. Рецензент е и промотор на повеќе поетски и прозни творби.

Има учествувано на: „Мелнички вечери на поезијата“, „Струшки вечери на поезијата“, „Чингови вечери“, „Караманови средби“, Меѓународна поетска манифестација „Илинден“, „Рацинови средби“, „Денови на Шопов“ итн. Нејзини творби се застапени во Антологијата на авангардната македонска поезија, Антологијата на жени-поетеси итн.

Како автор и координатор има спроведено многу проекти од областа на литературата, јазикот, уметноста и културата во библиотеките и центрите за култура во земјава и во соседните држави. Има работено како кореограф и координатор на проектни активности во рамки на Културно-уметничкото друштво „Ристо Донев – Учителот“ и тоа во периодот од 2009 до 2014 година, со претставување на македонскиот фолклор, литература и култура во домашни и меѓународни рамки (Србија, Босна, Бугарија, Турција). Од јануари 2014 година е раководител на Академијата „Еуроарт“ во која, конкретно, ја менаџира работата на фолклорната школа.

Изготвувач е на елаборати за заштита на културно наследство, односно елаборати за заштита на раритетни и старопечатни книги што се чуваат во Библиотеката во Штип и за кои во моментот се прави соодетна ревалоризација.

Има посетувано обуки, семинари и конференции во областа на односите со јавноста, а во рамки на меѓународни и домашни проекти се јавува и како ПР-обучувач на општините од Источниот и Југоисточниот плански регион во земјава.

Има работено како новинар и водител во студиската и образовна програма на МТВ и како уредник, новинар, водител или соработник во неколку локални медиуми (радија, телевизии, сајтови) како: Канал 100 – Неготино, Радио Микс – Неготино, Енерџи радио – Неготино, ТВТ – Кавадарци, Ирис ТВ – Штип и др. Во Ирис ТВ ја уредува емисијата за литература, уметност и култура „Неделна галерија“ во 2008 – 2009 година, а во 2016 година е автор и учесник во документарен филм за Ацо Шопов во продукција на Канал плус ТВ – Штип.

Автор и координатор е на проектните активности: Летна школа за литература, уметност, библиотекарство и култура „Библиоарт 2016“, „Денови на Шопов 2016“ и др.

Поранешен претседател на Литературниот клуб „Киро Андонов“ – Неготино. Член на Литературен клуб „Искра“ – Штип. Член на редакција на општинскиот гласник „Мозаик“. Уредник на електронското меѓународно списание „Медиевал“.

Од јуни 2009 до јануари 2016 работи како портпарол на Градоначалникот на Општина Штип каде истовремено е во вклучена во организација и реализација на сите културни активности и манифестации, како и во делот на меѓународната соработка.

Од јануари 2016 година е директорка на НУ-УБиблиотека „Гоце Делчев“ – Штип.

Мажена, мајка на едно машко дете – син Војдан.

- е-адреса: ristova_milena@yahoo.com

ЗАВРШНА РЕЧ

Повеќегодишни истражувања, деноноќни анализи, целовечерни интерпретации, трагање по ракописи и критики и дома и во странство, обемна работа, многу испишани страници на овој труд, а, сепак, скромен придонес во медиевистиката. Тоа е така оти таа медиевистика е еден цел космос низ кој сјаат светлини и се кријат тајни. Овој труд е една Деница во таа нецелосно откриена вселена или сонце што ги потенцира литерарноста, поетиката и реториката на полемиката, суштествена за Епохата.

Сепак, еве, ги интерпретирани полемиките на едно место. Еве, ги поетиката и реториката на средновековната полемика, утврдени и конкретизирани. Еве, го оној иновативен пристап кон средновековниот текст што цениме дека ќе биде поттик повеќе за третман и читање од страна на современиот читател.

Да, оваа област си бара истражувања, си бара буричкање⁴⁵⁷ по депоа, си бара детектирања, си бара описи и каталогизирања, си бара ревалоризација на старини, си бара сондирање на резултати, но цврсто стоиме и на ставот дека сето тоа „класично“ пристапување треба да се надгради со посовремено и културолошки пошироко интерпретирање.

Практично, а не субјективно, тоа „волшебство“⁴⁵⁸ на средновековната книжевност со секое констатирано заклучоче ни отвора нови видици, нови прашања, нови одговори. Сето тоа бара и нови истражувања. Велат, клиширано, дека полето од информации за средновековието било скудно. Но ако се трага низ него, ако се преораат архивите, библиотеките и депоата, ќе се види дека материјал има. Дали, можеби, истражувачи се секогаш малку? А ние, македонските медиевисти, и не сме така многубројни. Со сега активни проучувачи на оваа област, се полнат, можеби, двај прстите на двете раце. Ама колку сме, толку сме, та, нели, токму сме. Базата ни е стабилна. Тие кои сме,

⁴⁵⁷ Дијалектна форма од „пребарување“. Дијалект: тиквешко – мариовски.

⁴⁵⁸ „Магија“ и „волшебство“ се метафори за средновековната книжевност, изрекувани и пишувани често и јавно од д-р Виолета Мартиновска.

треба да се поддржуваме и заеднички да истражуваме. Не мора тимски, нека е и тандемски, та ќе го сочиниме јатото.

Чест е да се учи, да се консултира литературата од оваа област од нашите досегашни и актуелни медиевисти. Чест е да се зборува со нив на овие неисцрпни теми, да се полемизира и резонира. Чест е што со овој труд даваме своевиден придонес за жанрот полемики и неговите специфики во средновековната литература.

Многу прашања останаа отворени... Ко што вели Храбар (да парафразираме), за нив ќе пишуваме на друго место и во друго време. Белким, правата вера ќе ни овозможи достоино да си ја исполниме мисијата.

*Авторката*⁴⁵⁹

⁴⁵⁹ Милена Ристова-Михајловска